

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์เอกสาร : วิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย

การวิเคราะห์เอกสารของการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยศึกษาโดยพิจารณาจากนัยสำคัญของข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาโดยศึกษาจากเอกสารของรัฐฉบับต่าง ๆ ดังระบุไว้ในบทที่ 3 นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2435 จนถึง พ.ศ. 2540 รวมเป็นเวลา 105 ปี ซึ่งแบ่งช่วงการวิเคราะห์ออกเป็น 6 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 จนถึงช่วงก่อนที่จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 (พ.ศ. 2435-2463)

ช่วงที่ 2 ตั้งแต่การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จนถึงช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2464-2474)

ช่วงที่ 3 ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย จนถึงช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2475-2487)

ช่วงที่ 4 ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงก่อนที่จะมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2488-2503)

ช่วงที่ 5 ตั้งแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 จนถึงก่อนเกิดวิกฤติเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 (พ.ศ. 2504-2515)

ช่วงที่ 6 ตั้งแต่ช่วงวิกฤติเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนถึงปี พ.ศ. 2540 (พ.ศ. 2516-2540)

ผู้วิจัยจะนำเสนอวิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยเรียงลำดับการนำเสนอ เป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในยุคดั้งเดิม

ตอนที่ 2 วิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย แบ่งเป็น 6 ช่วง แต่ละช่วงเรียงลำดับการนำเสนอดังนี้

- สภาพพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แต่ละช่วง

- แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในเอกสารแต่ละช่วง

แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. แนวคิดที่ปรากฏเป็นสาระบัญญัติในกฎหมาย

2. แนวคิดที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานการจัดการศึกษาในสมัยการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีผู้รวบรวมไว้ โครงการศึกษา นโยบายรัฐบาล แผนการศึกษาชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ

- ผลการวิเคราะห์ประเด็นสิทธิทางการศึกษาแต่ละช่วง

ตอนที่ 3 สรุปวิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย

ตอนที่ 1 : แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในยุคดั้งเดิม

การจัดการศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ.1781-1921) นั้น เป็นการศึกษาด้านโบราณคดีไม่มีรูปแบบหรือหลักสูตรที่ชัดเจน (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 1) และไม่ได้เป็นหน้าที่ที่จะจัดการศึกษาของรัฐโดยตรง ซึ่งน่าจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสิทธิทางการศึกษาที่ประชาชนมีอยู่อย่างกว้างขวาง โดยเป็นไปในลักษณะการใช้สิทธิของตนเองผ่านพระสงฆ์โดยพระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษา (สำหรับเด็กชาย) และใช้สิทธิของตนเองโดยตรงในกรณีที่เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางอาชีวศึกษาให้แก่บุตรหลาน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นกรณีทองจากกล่าวได้ว่า เป็นการใช้อิทธิของครอบครัวในการเลือกให้การศึกษานี้และใช้สิทธิในการจัดการศึกษาให้แก่บุตรหลานของตน

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893-2310) ลักษณะของสิทธิในการจัดการศึกษาที่ยังมีลักษณะไม่แตกต่างจากสมัยสุโขทัยมากนักคือ การศึกษาทั่วไปยังคงใช้สิทธิผ่านองค์การทางศาสนา นั่นคือ การจัดการศึกษายังคงถูกจัดในวัด แต่ก็อาจใช้สิทธิของตนเองในบ้านและวังบ้างตามแต่กรณี หรือตามคำนิยม ประเพณีและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน ดังที่ คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ (2507 : 3) กล่าวถึงความเจริญด้านการศึกษาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ว่า “...มีสอนทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ และจีน...” ความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างการศึกษาและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่ได้รับการยอมรับจากรัฐในการให้ประชาชนได้รับการศึกษาและได้จัดการศึกษา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ก่อน พ.ศ. 2435) การจัดการบริการทางการศึกษา ก็ยังคงดำเนินไปในลักษณะเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือมีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่พลเมืองตามความเหมาะสมและความต้องการของประชาชน ทำให้วัดและบ้าน เป็นสถาบันทางสังคมที่รับภาระในการอบรมสั่งสอนเด็ก ส่วนรัฐหรือราชสำนักควบคุมตลอดจนให้ความอุปถัมภ์ตามสม

ควาร (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 5) การที่รัฐให้อิสระในการจัดการศึกษานั้น วิทยุ วิทยุเทศ (2526 : 105) ได้วิเคราะห์ว่า

...รัฐมิได้ควบคุมการศึกษาที่วัดจัด เพราะรัฐยังไม่ต้องการอาศัย
ผลิตผลของระบบการศึกษาที่วัด เพื่อกระทำกิจการใด ๆ โดยเฉพาะ
และความรู้ที่สอนกันที่วัดก็ไม่ขัดแย้งกับการดำเนินกิจการของรัฐ...
จุดหมายหลักของการศึกษาที่วัดจัดคือโลกุตระธรรม หากจะมีการ
สอนเกี่ยวกับเรื่องอื่นบ้างก็เป็นเพียงผลพลอยได้...

สิ่งเหล่านี้ น่าจะแสดงให้เห็นว่าสิทธิในการจัดการศึกษาของประชาชนเป็นสิทธิที่มีมาแต่ดั้งเดิมแล้ว โดยที่รัฐไม่ได้เข้ามาควบคุมการจัดการศึกษาโดยตรง การจัดการศึกษาในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ประชาชนร่วมกันจัดผ่านสถาบันศาสนาโดยการอาศัยวัดเป็นแหล่งศึกษา การที่ประชาชนมีสิทธิที่จะจัดการศึกษาดังกล่าว กล่าวได้ว่าเป็นรากฐานของการปกครองในระบบประชาธิปไตย แม้ว่าจะอยู่ในช่วงที่ประเทศไทยใช้ระบอบการปกครองประเทศแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม ส่วนในคัมภีร์นั้นก็เป็สิทธิในการจัดการศึกษาของครอบครัวที่จะจัดได้อย่างอิสระ ดังพระมติในการจัดการศึกษาของกุลบุตร ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สมการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514 : 69) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาแบบดั้งเดิม ในประเภทของการศึกษาพิเศษ (วิชาชีพ) ที่มีสถาบันครอบครัวเป็นผู้ถ่ายทอดการศึกษาไว้ว่า

...การศึกษาพิเศษนั้น เรียนความรู้เฉพาะอย่างเป็นทางหาเลี้ยงชีพ...สำนักที่เรียนอยู่ตามตระกูลเดิมของตนเป็นพื้น บุตรราชฎาก็หัดประกอบการทำงาน ทำสวน ค้าขาย การฝีมือในตระกูล บุตรผู้มีบรรดาศักดิ์ก็หัดราชการในหน้าที่อันตระกูลของตนเคยทำมา...ที่ฝากตามสำนักก็มีบ้าง...

อย่างไรก็ตามแม้ประชาชนจะมีสิทธิจัดการศึกษา แต่สิทธิในการได้รับการศึกษาต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขซึ่งน่าจะเป็นข้อจำกัดของโอกาสในการได้รับการศึกษา ปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดที่สำคัญดังกล่าว ได้แก่ เรื่องความแตกต่างระหว่างเพศ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าโอกาสในการได้รับการศึกษาของเด็กผู้ชายจะมีมากกว่าเด็กผู้หญิง เป็นเพราะว่าในช่วงนั้นผู้ที่มิหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนคือพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์ไม่อาจปฏิบัติต่อชาย-หญิงได้อย่างเสมอกัน ด้วยสภาพพื้นฐานทางสังคมไทยดังกล่าว ส่งผลให้ผู้ชายมีโอกาสทางการศึกษามากกว่าผู้หญิง ดังที่ เซอร์ จอห์น บาวริง ได้กล่าวถึงการศึกษาไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือราชอาณาจักรและชาวสยาม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 5-6) มีใจความว่า "...การศึกษาดั้งตั้งแต่การโกนจุก แล้วเด็กผู้ชายถูกส่งไปอยู่วัด เรียนอ่าน เขียน และคำสอนศาสนากับพระ..." และคำกล่าวอีก

ตอนหนึ่ง ความว่า “...พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือออก...การศึกษาสตรีถูกทอดทิ้งในประเทศสยาม มีอยู่น้อยคนที่อ่านหรือเขียนได้...” และจากพระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ พิมพ์ ร.ศ. 5 ปีก 40/5 หน้า 1-8) ได้อ้างถึงการศึกษาตามประเพณีโบราณที่จัดมาจนถึงขณะนั้น ความว่า “...เป็นธรรมเนียม ที่ผู้ใดมีบุตรหลานเป็นชายอายุควรจะเล่าเรียนได้แล้ว ก็พาไปฝากเป็นศิษย์อยู่ในสำนักพระภิกษุซึ่งเป็นที่นับถือ...”

อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาที่จัดโดยสถาบันศาสนาในช่วงนั้นเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับเด็กผู้ชายเท่านั้น ส่วนเด็กผู้หญิงได้รับการศึกษาด้านวิชาชีพและงานบ้านงานเรือนอยู่ในครอบครัว อย่างไรก็ตามแม้ความแตกต่างระหว่างเพศจะเป็นปัจจัยต่อการมีโอกาสได้รับการศึกษา แต่การรู้หนังสือในช่วงเวลานั้นก็ยังไม่มีความจำเป็นที่ทุกคนต้องรู้หนังสือ และผู้ชายส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ได้รับการศึกษา จนกระทั่งอ่าน เขียนได้เสียทั้งหมด ที่เป็นได้เช่นนั้นก็มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

ส่วนการศึกษาทางด้านวิชาชีพ มีการสืบทอดกันตามตระกูลเดิมเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะผู้หญิงจะให้เรียนที่บ้าน ดังคำกล่าวที่กล่าวไว้ว่า “...การศึกษาของสตรีนั้นเป็นการเรียนภายในบ้าน ส่วนมากเรียนแต่การเย็บปักถักร้อย การครัวและกิจการบ้านเรือน การเรียนหนังสือนั้นถ้าใจรักก็ได้เรียนบ้างในบ้าน แต่ไม่สู้จะนิยมให้เรียนกันนัก...” และพระราชดำรัสของสมเด็จพระราชินีจันทราวราชนูปถัมภ์ (อ้างถึงใน ศนิชา กาเจริญ, 2536 : 98) ที่กล่าวถึงสภาพการศึกษาของสตรีในช่วงนั้นไว้ว่า

...โอกาสในการศึกษาวิชาหนังสือในหมู่ผู้หญิงจะมีก็แต่ในระดับสตรีชั้นสูงเท่านั้น ซึ่งในหมู่สตรีชั้นสูงนี้ยังได้รับการศึกษานานที่เป็นประโยชน์ในการรับราชการฝ่ายใน เช่น ราชประเพณี ระเบียบข้อบังคับ การฝึกหัดกรีขามารยาทของกุลสตรีชั้นสูง ฝึกฝีมือในเรื่องความประณีตในการประกอบอาหาร แกะสลักผลไม้ ปรงเครื่องหอม อบรมรำดอกไม้ รอบรู้การดนตรีและการขับร้อง เป็นต้น...

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสิทธิทางการศึกษาของประชาชนในช่วงนั้นได้พอสมควร กล่าวคือการศึกษาที่สิทธิที่จะเข้ารับการศึกษาโดยองค์กรศาสนาและการที่ประชาชนใช้สิทธิในการจัดการศึกษาทางด้านอาชีพภายในวงศ์สกุลและตามท้องถิ่น อันได้แก่ วิชาช่างฝีมือต่าง ๆ เช่น ช่างทอง ช่างถม ช่างแกะ ช่างปั้น วิชาแพทย์แผนโบราณ และวิชาชีพอื่น ๆ ด้วย

ต่อมาในภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมวิชาชีพทางการช่างประเภทต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าด้วยกัน จัดตั้งเป็นกรมเรียกว่า “กรมช่างสิบหมู่”

อนึ่งแม้ว่าการศึกษาด้านอาชีพในวัง จะได้รับการรวบรวมจนจัดตั้งเป็นกรมและแบ่งไว้ในฝ่ายทหาร ทำให้การศึกษาด้านอาชีพเริ่มเป็นระบบขึ้น แต่ก็ไม่ได้รวมไปถึงการขยายโอกาสให้ผู้หญิงได้มีความรู้ทางด้านช่างแต่ประการใด ยังคงเป็นการเรียนแต่ภายในบ้านเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ก่อน พ.ศ. 2435) ได้มีการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินในทุกด้าน และรวมถึงการปฏิรูปการศึกษาด้วย โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นเป็นครั้งแรกในพระบรมมหาราชวังเมื่อ พ.ศ. 2414 สำหรับบุตรข้าราชการและเชื้อพระวงศ์ “...ฝึกหัดเล่าเรียน เพื่อจะได้รู้หนังสือ รู้จักคิดเลข และขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป...” (สมบัติ พลายน้อย, 2535 : 78) อาจกล่าวได้ว่าโอกาสในการได้รับการศึกษาในช่วงนี้จำกัดอยู่เพียงเชื้อพระวงศ์และบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงสิทธิในการได้รับการการศึกษาของประชาชนในช่วงนี้ว่ามีเพียงประชาชนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้นที่มีโอกาสเข้ารับบริการทางการศึกษา อาจกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดที่รัฐเข้ามารับหน้าที่และมีบทบาทในการจัดการศึกษาของชาติ

อย่างไรก็ตามเนื่องจากช่วงนั้นมีความจำเป็นต้องใช้บุคลากรที่มีความสามารถเฉพาะทาง สำหรับใช้ในการพัฒนาระบบราชการในกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ มากขึ้น นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนหลวงแห่งนี้มีไม่เพียงพอกับตำแหน่งงานราชการ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับสามัญชนขึ้น ดังที่ วิทย์ วิศทเวทย์ (2526 : 16) ได้กล่าวถึงสภาพปัญหาที่นำไปสู่การก่อตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้นอีกในช่วงนั้นไว้ว่า

...การตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังใน พ.ศ. 2414 นั้นเกิดความจำเป็นที่จะผลิตคนคราวละมาก ๆ แต่กระนั้นก็ตามคนก็ยังไม่พอรับราชการอยู่ดี จึงมีความจำเป็นต้องขยายอาชีพราชการไปสู่สามัญชน โดยขยายการศึกษาออกไปสู่ประชาชนทั่วไป ดังที่ได้ตั้งโรงเรียนหลวงสามัญชนแห่งแรกที่วัดมเหยงคณ์พาราม เมื่อ พ.ศ. 2428...

อาจกล่าวได้ว่าสิทธิที่จะได้รับการศึกษาของประชาชนซึ่งเป็นสามัญชน ได้เริ่มต้นเป็นครั้งแรกจากการจัดการศึกษาเป็นแห่งแรกที่วัดมเหยงคณ์พาราม เมื่อปี พ.ศ. 2428 นั้นเอง และในปีเดียวกันก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งโรงเรียนราษฎรขึ้นอีก 29 โรงเรียน (จุลชีพ บุษตีสถิ, 2526 : 57-58) ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพระประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อการขยายโอกาสในการได้รับบริการทางการศึกษาไปสู่ประชาราษฎร์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังข้อความบางตอนในพระบรมราชาธิบายเมื่อ พ.ศ. 2427 ที่พระองค์เสด็จไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 41) ความว่า

ตอนที่ 2 : วิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย

ช่วงที่ 1 : ช่วงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ช่วงนี้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2463 รวมเป็นเวลาประมาณ 28 ปี ตั้งแต่เมื่อได้มีการประกาศจัดตั้งกรมธรรมการขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ และได้ประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง จนถึงช่วงก่อนที่จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464

เอกสารขั้นต้นที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ในช่วงนี้ได้แก่

1. กฎหมาย ได้แก่ โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 โครงการศึกษา พ.ศ. 2450 โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษา ร.ศ. 111 พระบรมราชโองการให้ประกาศการจัดการศึกษาของทวยราษฎร์ฯ พ.ศ. 2454 ประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459 พระราชบัญญัติโรงเรียน พ.ศ. 2460 กฎข้อบังคับของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2560 และประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องการศึกษาของประเทศสยาม (ร.ศ. 129)

2. เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารขั้นต้นที่มีผู้รวบรวมไว้ ได้แก่ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยคณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองรัชสมบัตินครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา จากการรวบรวมโดยมหาบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้วิจัยจะนำเสนอบริบททางการศึกษา ด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ก่อนการวิเคราะห์ดังนี้

สภาพพื้นฐานทางการเมือง

ช่วงนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเพื่อนำประเทศสยามไปสู่ความทันสมัย และหลีกเลี่ยงจากการยึดครองเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ซึ่งเป็นภัยที่ดำรงคุกคามประเทศในแถบเอเชียและแอฟริกาในขณะนั้น และได้แผ่คลุมประเทศสยามด้วยอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง (จุฬารัตน์ มุลศิลป์, 2526 : 47)

ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสภาวะทางการเมืองไม่ราบรื่นนัก มีลักษณะแห่งของการต่อสู้เพื่อรวมอำนาจคืนมาไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะอำนาจทางการเมืองตกอยู่ในมือของตระกูลขุนนาง คือ ตระกูล “ขุนนาค” โดยมีสมเด็จพระยา

บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้นำและเป็นผู้สำเร็จราชการ และยังคงยึดอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจไว้อย่างเหนียวแน่น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523 : 1-2) ดังนั้นแม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะปฏิรูปประเทศสยามให้เจริญทัดเทียมประเทศตะวันตก แต่ก็ต้องประสบกับอุปสรรคจากการต่อต้านจากกลุ่มอำนาจเก่าซึ่งได้รับผลกระทบจากการที่ต้องสูญเสียผลประโยชน์

ถึงแม้นโยบายปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงดำริมาตั้งแต่ตั้งรัชกาลแล้วก็ตาม แต่กว่าจะเริ่มปรากฏเป็นผลในทางปฏิบัติได้ก็ต่อเมื่อสมภาวะการเมืองภายในประเทศเริ่มเข้าสู่ความมั่นคง ประการสำคัญคือความรุนแรงจากการต่อต้านของกลุ่มอำนาจเก่าเริ่มคลายลง ถึงแม้ว่าการรอเวลาด้วยความอดทนเพื่อตั้งอำนาจกลับคืนสู่สถาบันกษัตริย์จะดีขึ้นตามพระประสงค์ ก็ต่อเมื่อเป็นเวลาที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. 2425 และกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทิวงคต ใน พ.ศ. 2428 (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2522 : 58) อำนาจทั้งหมดจึงกลับคืนแก่สถาบันพระมหากษัตริย์

ถึงแม้ว่ากลุ่มอำนาจเก่าได้สิ้นสุดลงแล้วก็ตาม แต่ก็ใช่ว่าปัญหาในการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินจะสิ้นสุดตามไปด้วย อุปสรรคที่ใหญ่หลวงและรุนแรงมากกว่าก็คือการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักในปัญหานี้เป็นอย่างดี และในเดือนตุลาคม ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2428) นั้นเอง ได้มีกลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางที่อยู่ในยุโรป ได้เข้าชื่อกันถวายความเห็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน โดยได้ชี้ถึงภัยอันตรายจากจักรวรรดินิยมหรือชาติมหาอำนาจยุโรป ดังนี้

...ชาติยุโรปเมื่อประสงค์จะครอบครองเมืองใดเมืองหนึ่งแล้วก็มักจะอ้างว่าทำไปเพื่อความยุติธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันประการหนึ่ง หรือไม่ก็อ้างความเจริญของชาวยุโรปเป็นมาตรฐาน โดยถือว่าชาติที่ไม่เจริญนั้นนอกจากจะขัดขวางความเจริญของชาติตนแล้ว ยังกีดขวางความเจริญของชาวยุโรปด้วย ด้วยเหตุนี้ชาติยุโรปต้องเข้าไปปกครองให้ชาตินั้นเจริญเสียเอง ในประการที่สาม ชาติยุโรปมักอ้างว่า รัฐบาลของประเทศนั้นจัดการบ้านเมืองไม่เรียบร้อย มีโจรผู้ร้ายซึ่งนำมากซึ่งอันตรายแก่ชาวยุโรปที่อยู่ในประเทศนั้น ด้วยเหตุนี้ต้องเข้าไปจัดการเมืองนั้นเสียเพื่อประโยชน์แก่ชาวยุโรปและชาวเมืองนั้น ๆ ประการสุดท้าย เนื่องจากชาติยุโรปเจริญอยู่ได้ด้วยการค้าขาย ด้วยเหตุนี้ เมืองใดที่มีสินค้าและทรัพย์แผ่นดินแต่ไม่เปิดให้มีการค้าขายย่อมไม่ก่อประโยชน์แก่ชาติตนและชาวยุโรป ดังนั้นชาวยุโรปจึงต้องมาจัดการเปิดบ้านเมืองนั้นให้มีการค้าขาย... (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต อ้างถึงใน ลีซิด อีรเวคิน, 2540 : 114)

ในช่วงนี้ได้เกิดเหตุการณ์ที่ประเทศสยามต้องสูญเสียดินแดนให้กับชาติตะวันตกในหลายครั้งอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้ เช่น เหตุการณ์ที่เป็นวิกฤติการณ์รุนแรงที่สุด เกิดขึ้นในช่วง รศ.112 (พ.ศ.2436) ที่ฝรั่งเศสคุกคามอำนาจของอียิปต์อย่างหนักหน่วง ทั้งนี้แม้ว่าฝรั่งเศสจะยกข้ออ้างใด ๆ มาก่อว แต่ข้ออ้างเหล่านั้นก็อยู่ภายใต้ความต้องการประเทศสยามเป็นอาณานิคมนั่นเอง การปฏิรูปเพื่อให้สยามทันสมัยจึงเป็นทางออกที่สำคัญที่จะทำให้รอดพ้นจากลัทธิล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มการปฏิรูปประเทศในด้านต่าง ๆ ดังที่ ลีซิด ฮิวเวคิน (2540 : 100-101) ได้สรุปจากหนังสือการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเขียนโดยบัญชา แก้วเกตุทอง (2522) ไว้พอสังเขปดังนี้

1. การยกเลิกประเพณีคร่ำครึ และล้าสมัย เช่น การหมอบคลาน การเลิกทาส
2. การสร้างอำนาจ (state - building) แบบทันสมัยคือ การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นเอกรัฐ มีการรวมศูนย์อำนาจ มีผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งกินเงินเดือนในฐานะข้าราชการประจำแทนการกินเมืองแบบมีอำนาจกึ่งอิสระ ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดเป็นรัฐชาติสยามขึ้นแทนที่ราชอาณาจักรสยาม
3. การสร้างชาติ (nation building) คือการใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตรจากส่วนกลาง
4. การปฏิรูปด้านการทหาร ซึ่งเป็นองค์การสำคัญในการป้องกันประเทศและรักษาความสงบภายใน การมีองค์การทหารแบบทันสมัย โรงเรียนฝึกนายทหาร การเกณฑ์ทหาร และการขยายหน่วยย่อยไปทั่วประเทศ เท่ากับเสริมนโยบายสร้างอำนาจรัฐและนโยบายสร้างชาติ
5. การปฏิรูปการคลัง การเก็บภาษีเพื่อเสริมรายได้ของรัฐ และเพื่อนำรายได้ดังกล่าวมาบำรุงและสร้างความเจริญในด้านต่าง ๆ เมื่อการคลังมั่นคงรัฐก็มั่นคงไปด้วย ขณะเดียวกันก็เป็นการตัดอำนาจผู้นำท้องถิ่นไปในตัวในเรื่องอำนาจเศรษฐกิจ
6. การปฏิรูปในด้านการศาล เป็นการปฏิรูปเพื่อแก้ปัญหาความเสียหายเปรียบ ซึ่งได้แก่สิทธิสภาพนอกอาณาเขต หรือศาลกงสุล ขณะเดียวกันก็เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐบาลกลางที่สามารถแผ่อำนาจการปกครองเข้าไปได้
7. การปฏิรูปในด้านอื่น ๆ เช่นการสร้างถนน การขุดคลอง การมีไฟฟ้า การจัดตั้งไปรษณีย์ การจัดตั้งบริการโทรเลข โทรศัพท์ การธนาคาร การสร้างทางรถไฟ ฯลฯ เป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการคมนาคม การสื่อสาร เพื่อเสริมนโยบายการบริหาร
8. ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ย่อมขึ้นอยู่กับ การปฏิรูปนโยบายการบริหารและการจัดตั้งสถาบันการบริหารแบบทันสมัยขึ้นมา นโยบายรวมศูนย์อำนาจเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปฏิรูปทางการเมืองและการปกครอง นโยบายการสร้างสถาบันราชการ คือกระทรวงต่าง ๆ ก็เพื่อการปฏิรูปต่าง ๆ ดังกล่าวมา เช่น นโยบายการสร้างอำนาจรัฐกระทำโดยกระทรวงมหาดไทย นโยบายสร้าง

ชาติทำโดยยกระทรงธรรมการ (ศึกษา) นโยบายการสร้างองค์กรทหารกระทำโดยกระทรวงกลาโหม นโยบายปรับปรุงการคลังและภาษีทำโดยอาศัยกระทรวงการคลัง นโยบายปรับปรุงกฎหมายและศาลกระทำโดยผ่านกระทรวงยุติธรรม และนโยบายการปฏิรูปการสื่อสารคมนาคมก็กระทำโดยผ่านกระทรวงโยธาธิการ เป็นต้น

ลลิต อิศวณิน (2540:101) ได้ประเมินและวิเคราะห์การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วสรุปไว้ดังนี้

1. การสร้างรัฐชาติแบบสมัยใหม่
2. การพัฒนาให้เกิดความทันสมัยในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สยามเป็นสังคมสมัยใหม่
3. การพัฒนาการบริหารและการเมือง บรรยายภาพทางการเมือง และปฏิวัติชาติ

การพัฒนาประเทศไทยไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ เพื่อหลีกเลี่ยงอิทธิพลอาณานิคมจากชาติตะวันตกในช่วงนี้ จึงต้องอาศัยการจัดตั้งสถาบันราชการแบบสมัยใหม่โดยอาศัยรูปแบบตะวันตก ซึ่งนับเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความทันสมัยในทุกด้าน เช่น การคิดสรรบุคคลที่สอดคล้องกับความต้องการของยุคสมัย โดยกระบวนการรับสมัครใหม่เข้าสู่องค์การราชการ การส่งคนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ และการจัดตั้งสถาบันการศึกษาเพื่อฝึกข้าราชการทหาร และข้าราชการพลเรือน (ลลิต อิศวณิน, 2540 : 132-133)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สภาพพื้นฐานทางการเมืองการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ได้มีการปฏิรูปครั้งสำคัญอย่างที่ไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์ประเทศไทยมาก่อน จนถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบ “พลิกแผ่นดิน” เลยก็น่าได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2453 นั้น มีกลุ่มผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ได้พยายามก่อกระแสผลักดันให้เกิดแนวคิดในการนำระบบการปกครองแบบรัฐสภาและระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ในสังคมไทย แต่พระองค์ทรงตระหนักดีว่าสังคมไทยยังคงอยู่ในสภาพไม่พร้อม ประชาชนทั่วไปยังขาดความรู้ความเข้าใจในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ถ้าให้สิทธิอาจใช้สิทธิในการปกครองในทางที่ผิด ต่อมาพระองค์ได้ทรงทดลองการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตย โดยทรงจัดให้มีเมืองทดลองคือ ดุสิตธานี ทดลองเป็นระยะเวลากว่า 8 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2461 - 2469 (ภาณุวัฒน์ ภักดิ์วงศ์, 2540 : 97) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศทางการเมืองที่กำลังส่อเค้าไปสู่การเปลี่ยนแปลง โดยที่พระองค์ได้เปิดให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง นับว่าเป็นบรรยากาศเสรีที่เป็นฐานไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ในเวลาต่อมา นอกจากนั้นได้มีการวางร่างเพื่อสร้างความรู้สึกรื่องชาตินิยมโดยการตั้งกองเสือป่าขึ้น ทั้งนี้โดยมีนโยบายต่อต้านจีนเป็นฐาน ซึ่งได้มีการวิเคราะห์ว่ามีเจตจำนงเพื่อช่วงชิงอำนาจทหารในสมัยนั้นด้วย ด้วยเกรงว่าบรรยากาศการล้มล้างราชวงศ์แมนจูในปี 2424 จะมีผลกระทบต่อกระแสความคิดของคนไทยบางกลุ่ม (ลลิต อิศวณิน, 2540 : 125) แต่แล้วก็เกิดขบวนการที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.

2454 คือ เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 โดยกลุ่มนายทหารหนุ่มรุ่นใหม่ “ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับประสบการณ์และมีความคิดที่กว้างไกลเกินกว่ากลุ่มผู้ที่ได้รับการศึกษาอื่น ๆ ได้สะท้อนความคิดเห็นของกลุ่มตนในการเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงเพื่อหาแนวทางที่ดีกว่า ทั้งภายในองค์กรทหารเอง ตลอดจนไปจนถึงระดับประชาชาติ” (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย อ้างถึงใน อำนาจ ประชาธิปไตย คำตอบไม่ต้องอยู่บนฟ้า, 2541 : 4) แต่การพยายามครั้งนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ อย่างไรก็ตามก็เกิดการก่อเกิดแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น มีในกลุ่มข้าราชการและกลุ่มผู้มีการศึกษาเท่านั้น ส่วนในระดับประชาชนทั่วไปยังไม่เกิดแนวคิดดังกล่าวแต่อย่างใด

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ในช่วงเวลานี้ประชาชนไทย ยังคงดำรงชีพโดยอาศัยการเกษตรกรรมที่สืบทอดกันมาตามจารีตประเพณีเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าจะมีการค้าขายกับต่างประเทศบ้าง แต่ก็มีปริมาณน้อยและจำกัดวงอยู่เฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงหรือบรรดาราชนิกวงศ์เท่านั้น

ฐานะทางเศรษฐกิจในระดับประเทศ นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปการเศรษฐกิจของประเทศโดยเริ่มต้นที่มีการตราพระราชบัญญัติรักษาทรัพย์เพิ่มขึ้น เพื่อให้การจัดเก็บภาษีมีประสิทธิผลดีกว่าเดิม อีกทั้งป้องกันไม่ให้มีการคอร์รัปชันด้วย (ชัชอนันท์ สมุทวณิช, 2529 : 7) ปรากฏว่ารายได้ของรัฐสูงกว่ารายจ่ายทุกปี ประชาชนก็มีรายได้สูงขึ้นซึ่งในกรณีนี้ หากพิจารณาว่าในสมัยนั้นประเทศสยามยังไม่มีกิจการอุตสาหกรรม แสดงถึงผลผลิตทางการเกษตรของราษฎรเป็นส่วนสำคัญต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นว่าเศรษฐกิจของชาติจะมั่นคงได้ก็โดยที่ประชาชนมีรายได้สูง ทรง “...ตั้งพระราชหฤทัยจะชักนำ ปลุกใจอาณาประชาราษฎร์ให้ประกอบอาชีพปลูกและการค้าขายให้เจริญขึ้นทันสมัย ด้วยการกสิกรรมและพาณิชย์การนั้น เป็นกำลังอันสำคัญแก่ประเทศ” (คำกราบบังคมทูลอัญเชิญเชิญเด็จพระปิยมหาราชทรงเปิดสถานที่แสดงกสิกรรมและพาณิชย์กรรม พ.ศ. 2453) ได้จัดให้มีการส่งเสริมการปลูกฝ้าย ปลูกยาสูบ เลี้ยงปศุสัตว์ และส่งเสริมให้มีการผสมพันธุ์สัตว์ และโปรดเกล้าฯ ให้มีการแสดงผลผลิตทางการกสิกรรมและการพาณิชย์กรรม แสดงสินค้าต่างๆ ที่ผลิตในประเทศสยาม ที่จะป็นสินค้าที่จำหน่ายได้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนสนใจในการประกอบอาชีพทุกคน (บัญญัติ แก้วเกตุทอง, 2522 : 48)

ตุลการค่าของประเทศสยามในระยะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปการเศรษฐกิจได้นำไปสู่การได้เปรียบดุลการค้า ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ฐานะดุลการค้าของประเทศสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ.	ส่งออก/บาท	นำเข้า/บาท	ได้เปรียบคิดเป็นร้อยละ
2440	50 ล้าน	41 ล้าน	18.00
2441	57 ล้าน	48 ล้าน	21.05
2442	53 ล้าน	43 ล้าน	18.30
2444	75 ล้าน	48 ล้าน	36.00
2445	85 ล้าน	69 ล้าน	18.70
2446	75 ล้าน	66 ล้าน	12.00
2447	104 ล้าน	76 ล้าน	27.10
2448	106 ล้าน	65 ล้าน	35.54
2449	105 ล้าน	77 ล้าน	26.66
2450	99 ล้าน	78 ล้าน	21.22
2451	100 ล้าน	76 ล้าน	24.00
2452	102 ล้าน	69 ล้าน	32.35
2453	108 ล้าน	68 ล้าน	37.03

ที่มา : บัญชา แก้วเกตุทอง (2522 : 53)

สภาพพื้นฐานทางสังคม

เนื่องจากช่วงนี้เป็นช่วงเวลาที่มิกระแสดความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy) ไปสู่ระบบกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ซึ่งเป็นหนึ่งของความพยายามที่จะทำให้ประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศสยามในเวลานั้นหลุดพ้นจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกดังนั้นการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินจึงเกิดขึ้น ด้วยการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ (nation - state) (ลิขิต อีรวคิน, 2540 : 101-102) ซึ่งการสร้างรัฐชาติจะนำไปสู่การสร้างความรู้สึกร่วมในการเป็นชาติเดียวกัน จึงมีความจำเป็นที่กระทรวงธรรมการซึ่งรับผิดชอบงานด้านการศึกษาต้องปฏิรูปการศึกษาเพื่อเป็นการสนองรับกับพระราชประสงค์ในการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสร้างรัฐชาตินั้นมีจุดสำคัญคือ การรวมศูนย์อำนาจให้รัฐบาลกลางมีอำนาจในการปกครองบริหารและการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในรัฐชาติโดยมีความรู้สึกว่าเป็นคนของหน่วยการเมืองนั้นๆ ซึ่งอาจไม่ตรงกับเผ่าพันธุ์เดิม เช่น เรียกตนเองว่าเป็นคนไทยแต่อาจมีเชื้อสาย เขมร ลาว จีน เป็นต้น (ลิขิต อีรวคิน, 2540 : 102) ซึ่งผลที่เกิดตามมาจากการสร้างชาติก็คือ การแทนความรู้สึกของเผ่าพันธุ์ที่มีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมด้วยความรู้

ลักษณะของการเป็นชาติเดียวกันและความรู้สึกใหม่จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยกระบวนการต่าง ๆ ที่รัฐได้จัดการและดำเนินการ และหนึ่งในกระบวนการทั้งหลายที่ส่งเสริมนโยบายการจัดตั้งรัฐชาติ ก็คือกระบวนการทางการศึกษา โดยผ่านหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนหลวงและโรงเรียนราษฎร (โรงเรียนเขลยศักดิ์ หรือโรงเรียนวิเศษเขลยศักดิ์) ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงธรรมการ (ประกาศจัดตั้งจากกรมธรรมการซึ่งเป็นกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 1 เม.ย. 2435) ดังนั้นบทบาทในการจัดหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ ซึ่งสนองรับนโยบายการจัดตั้งรัฐชาติ ก็ด้วยการกำหนดหลักสูตรให้เป็นแนวเดียวกันทั่วประเทศ การแทรกความคิดเรื่องความเป็นชาติไทย ความเป็นคนไทยในวิชาสังคมศาสตร์โดยเฉพาะประวัติศาสตร์เป็นส่วนสำคัญของหลักสูตร นอกจากนี้ผู้สอนทั่วประเทศก็ถูกสั่งให้ศึกษาได้กระทรวงธรรมการ และต้องใช้ภาษากลางคือภาษากรุงเทพฯในการถ่ายทอด ทั้งนี้เพื่อสร้างภาษาร่วมกันเป็นสังกัตรัฐชาติใหม่ (ลิขิต อีระเวคิน, 2540 : 102-103) ด้วยความจำเป็นในเหตุของการเมืองในการพยายามทำให้สยามเป็นอารยประเทศ จึงส่งผลถึงพื้นฐานด้านสังคมและวัฒนธรรม ดังที่ชนบทธรรมนิยมประเภทที่ธำสมัยต่าง ๆ เช่น การหมอบคลาน เป็นต้น ได้ถูกยกเลิกไป รวมทั้งพระราชประสงค์ที่จะให้มีการเลิกทาส และได้พยายามให้มีการเลิกทาสแบบค่อยเป็นค่อยไป จนเป็นผลสำเร็จเมื่อ ได้มีการประกาศเลิกทาส ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2448 (ร.ศ.124)

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้สืบทอดการปฏิรูปสังคมไทยในด้านต่าง ๆ จากสมเด็จพระราชบิดา โดยทำให้สังคมไทยเจริญตามแนวอารยประเทศยิ่งขึ้น ได้กระตุ้นให้ประชาชนมีสำนึกตื่นตัว ในรูปแบบการชาตินิยมเสริมด้วยการจัดตั้งกองเสือป่าใน พ.ศ. 2454 นอกจากนั้นทรงปฏิรูปสังคมไทยให้ทันสมัย เช่น ทรงให้ใช้พุทธศักราช (พ.ศ.) แทนรัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) ใช้คำนำหน้านามเป็น นาย นาง นางสาว เด็กชาย เด็กหญิง เปลี่ยนการชานเวลา จาก หุ้ม โมง เป็นนาฬิกา และประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุลขึ้น เนื่องจากการที่เลิกระบบไพร่ ทำให้ขาดสังกัด เป็นต้น (ลิขิต อีระเวคิน, 2540 : 124-125) ถึงแม้สังคมจะปราศจากไพร่แล้วก็ตาม แต่ลักษณะวัฒนธรรมในการยอมรับและเชื่อฟังผู้มีศักดิ์สูงกว่าตนเองโดยไม่แสดงอาการโต้แย้งก็ยังคงอยู่ ทั้งนี้เพราะลักษณะนิสัยที่นิยมชมชอบการฟังพาดำคำผู้ที่มีกำลังเข้มแข็งกว่า มากกว่าที่จะนิยมการต่อสู้เรียกร้องเพื่อสิทธิของตน อันเป็นพื้นฐานของวิถีชีวิตของบุคคลในสังคมประชาธิปไตยในสมัยต่อมา (ภาณุวัฒน์ ภักดิ์วงศ์, 2540 : 99)

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงเวลานี้

จากผลการศึกษาพบว่าข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นฉบับต่าง ๆ นำมาเรียงลำดับเป็นรายปี ในแต่ละประเด็นได้ดังต่อไปนี้

พ.ศ. 2435

เมื่อปี พ.ศ. 2435 ได้มีการประกาศตั้งโรงเรียนมูลสามัญ (ประกาศตั้งโรงเรียนมูลสามัญ, 2435 : 113-119) ขึ้นในวัดไทยทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง โดยได้กำหนดชั้นเรียนเป็น 2 ชั้น คือ โรงเรียนมูลศึกษาชั้นต่ำ และโรงเรียนมูลศึกษาชั้นสูง

ประกาศฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาของประชาชน จากการประกาศให้วัดทั้งในกรุงและหัวเมืองเป็นฝ่ายจัดการศึกษา ดังนี้

...บรรดาพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ทั้งในกรุงและหัวเมือง ซึ่งมีพระสงฆ์อยู่ในพระอาราม และมีศิษย์ซึ่งชาวบ้านมาฝากไว้ในพระอารามและในวัดนั้นแล้ว ให้เจ้าอาวาสและเจ้าอธิการเป็นภาระที่จะจัดการให้พระสงฆ์สอนศิษย์ในวัด... (ประกาศตั้งโรงเรียนมูลสามัญ, 2435 : 116)

พ.ศ. 2441

เมื่อปี พ.ศ. 2441 ได้มีการนำโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 มาใช้เป็นแผนงานหลักในการจัดการศึกษาของชาติ ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. สาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในระดับประถมศึกษา ปรากฏในหมวด 4 ข้อ 27 ดังนี้

โรงเรียนเบื้องต้นเรียนได้เปล่า

27. ในบรรดาโรงเรียนหลวงที่เปนชั้นต่ำปถมศึกษา นักเรียนมาเปนเวลา การศึกษาควรจะให้เรียนได้เปล่า ไม่ต้องเสียค่าเรียน... (“โครงการศึกษาในกรุงสยาม” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ 2/5.)

2. สาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ปรากฏในโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ โดยระบุไว้ใน โรงเรียน ก ข นโม ตามวัด ความว่า

4. โรงเรียน ก ข นโม เปนมูลศึกษา คติการเรียน มีเขียน อ่าน และคิดคำนวณเลข ซึ่งสอนอยู่ตามวัดตามบ้าน ตามวิถีเรียนอย่างเก่า โรงเรียนนี้สำหรับคนทั่วไปไม่กำหนดอายุ เมื่อเรียนรู้อไตรภาคย์ เขียนอ่านคิดเลขได้แล้ว จะได้เข้าเรียนในโรงเรียนเบื้องต้นปถมศึกษาเป็นลำดับขึ้นไป...ในโรงเรียน ก ข นโมนี้ สอนแต่อ่านกับเขียนโดยมาก ที่สอนการคำนวณนับวิชาเลขนั้น น้อยนัก... (“โครงการศึกษาในกรุงสยาม” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ 2/5.)

3. ฐานะที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา โครงการฉบับนี้ได้ กำหนดเงื่อนไขในการรับนักเรียนเข้าศึกษาไว้ใน ภาค 1 หมวด 8 ว่าด้วยโรงเรียนพิเศษ ดังนี้

โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์

3. นักเรียนที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์นี้ ต้องสอบความรู้ที่จะเข้าเรียนได้แล้ว จึงจะรับให้เข้าเรียนและรับสัญญา ถ้าสอบไม่ได้ไม่ยอมให้เป็นนักเรียน... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 136)

และ ภาค 2 ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง ปราบกฏสารระสำคัญ ดังนี้

นักเรียนที่เจ็บแถมจะเรียนวิชาสูง ส่งมาเรียนกรุงเทพฯ

8. นักเรียนสามหมณฑลต่างๆ ที่ฉลาดเจ็บแถม ควรจะเรียนความรู้วิชาเบื้องต้นชั้นอุดมศึกษานั้น เจ้าพนักงานในเทศาภิบาลรับผิดชอบในการศึกษา ควรจะคัดเลือกนักเรียนที่มีความรู้ดี ฉลาดเจ็บแถม อยากจะเข้าเรียนในชั้นอุดมศึกษา ก็ให้ส่งเข้ามาศึกษาในโรงเรียนชั้นสูง หรือวิทยาลัยในกรุงเทพฯ... (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองรัชสมโภชครบ 100 ปี ในรัชกาลที่ 5, 2511 : 239 - 240)

4. ฐานะสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดศึกษาของประชาชน เป็นไปตามระบบความสัมพันธ์ระหว่างบ้านและวัดที่เป็นไปตามประเพณีดั้งเดิม ทั้งนี้เพราะวัดเป็นแหล่งศึกษาเล่าเรียนที่สำคัญในช่วงนี้ ดังระบุในโครงการศึกษา ฉบับนี้ ภาค 2 ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง ดังนี้

โรงเรียน ก ข นโม และโรงเรียนเบ็ญงแรก

5. โรงเรียน ก ข นโม ควรจะตั้งตามวัดแทบทั้งนั้น เว้นแต่ว่า หมู่บ้านพลเมืองมาก ไม่มีวัดเพียงพอแก่จะเป็นโรงเรียนในหมู่บ้านนั้น เจ้าพนักงานเทศาภิบาลในมณฑลนั้น จะได้ตั้งโรงเรียนเบ็ญงแรกขึ้น นอกจากที่วัด ให้พอแก่เด็กเรียนในจังหวัดนั้น (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองรัชสมโภชครบ 100 ปี ในรัชกาลที่ 5, 2511 : 239)

พ.ศ. 2445

1. ปราบกฏสารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาให้แก่บุตรหลานในโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 จากความเห็นที่จะจัดการศึกษา รัตนโกสินทร์ศก 121 ของกระทรวงธรรมการ (ดวงเดือน พิศาลบุตร, 2520 : 25 - 26) ที่ระบุเรื่องประเภทของการศึกษา

ไว้ในหลักการศึกษามี 2 ประเภทคือ 1) สามัญศึกษา (General education) อันได้แก่ การให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้ภาษา และความประพฤติ เป็นต้น 2) วิสามัญศึกษา (Special or technical education) เป็นวิชาความรู้ที่เป็นศิลปการฝึกหัด อย่างใดอย่างหนึ่งตามความถนัดหรือความสนใจของแต่ละบุคคล

วิสามัญศึกษา ได้แบ่งการศึกษาเป็น 3 ระดับ คือ วิสามัญขั้นต้น (ประถมศึกษาพิเศษ) วิสามัญขั้นกลาง (มัธยมศึกษาพิเศษ) และวิสามัญขั้นสูง (อุดมศึกษาพิเศษ) (ดวงเดือน พิศาลบุตร, 2520 : 28-29)

2. สาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ปรากฏในหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายของเสนาบดีกระทรวงธรรมการว่าด้วยการศึกษา เมื่อวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 121 เพื่อเป็นการประกอบโครงการศึกษา 2445 ความว่า

...ควรจะจัดศาลาหรือสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในวัดใดวัดหนึ่งตั้งเป็นโรงเรียนและเลือกหาพระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้สูงพอจะสอนชั้นประถมศึกษา ได้มักเป็นครูประจำโรงเรียน และรวบรวมเด็กที่มีความรู้ขั้นมูลศึกษามาสอนในที่นั้น พระภิกษุที่ต้องมาเป็นครูสอนประจำที่โรงเรียน จำเป็นที่จะต้องได้รับความอุดหนุนกว่าปรกติ จึงสมควรที่จะแนะนำชักชวนสัปบุรุษทนายทั้งหลาย ให้ออกทรัพย์เมื่อทูลอุดหนุนแก่พระภิกษุที่เป็นครูในส่วนสถานที่จะเป็นโรงเรียน ถ้าวัดใดไม่มีศาลาอาคารอันใดที่จะเป็นโรงเรียนได้ ก็ควรที่จะบอกบุญเรี่ยราดสัปบุรุษทนายในบริเวณนั้นให้ออกทุนทรัพย์มาก่อสร้างขึ้น ต่อการเหล่านี้จะสำเร็จด้วยกำลังสัปบุรุษทนายไม่ได้แล้ว จึงควรขอความอุดหนุนจากรัฐบาลต่อภายหลัง...
(สภาพการศึกษามหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2514 : 55 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

พ.ศ. 2449

1. สาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยาม ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของกลุ่มชน ปรากฏในรายงานการประชุมเทศบาลฝ่ายราชการในกระทรวงธรรมการที่ได้ปรึกษารื้อหรือวิธีกาจัดการศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2449 ดังนี้

1. ในมณฑลที่ใช้ภาษา 2 ภาษา เช่น มณฑลพายัพ อุดร อีสาน เป็นต้น สำหรับภาษาพื้นเมืองจะสอนก็ให้สอนกันไป แต่ต้องถือเอาภาษาไทย เป็นการเรียนที่จะได้รับความอุดหนุนจากรัฐ

บาล... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ,
2507 : 186)

2. สาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา
ปรากฏในรายงานการประชุมเทศบาลนครขอนแก่นในกระทรวงธรรม เมื่อ พ.ศ. 2449 ดังนี้

2. ในมณฑลที่มีนับถือศาสนาต่าง ๆ กัน เช่น มณฑล
ปัตตานี เป็นต้น ให้อิทธิพลไม่จำศาสนาใด เป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น
เมื่อใครจะสมัครเรียนวัดไหนก็เรียนวัดนั้น แต่การเรียนภาษาไทยก็
ต้องเข้าใจว่า เป็นการเรียนที่ได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาลโดย
เฉพาะ... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษา
ธิการ, 2507 : 186)

พ.ศ. 2452

ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาขั้น
พื้นฐาน จากการประชุมเทศบาลนครขอนแก่นเกี่ยวกับกิจการศึกษา ในปี พ.ศ. 2452 ซึ่งข้อตกลงจากการ
ประชุม ดังนี้

กระทรวงธรรมการมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้รับผิดชอบ
ชอบในการจัดการศึกษาตามมณฑล ให้ข้าหลวงธรรมการแต่งตั้ง
ออกไป เป็นผู้จัดการศึกษาชั้นอยู่ในการบังคับบัญชาของข้าหลวง
เทศาภิบาลโดยตรง...กระทรวงมหาดไทยรับเป็นผู้จัดการศึกษา
เบื้องต้นให้ทนายราษฎรได้เล่าเรียนทั่วทุกคนตลอดราชอาณาจักร...
(คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 :
194)

พ.ศ. 2453

ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้แก่บุตรหลาน และสิทธิ
ที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา มีนัยปรากฏอยู่ในกระแสพระบรมราชโองการเรื่องการศึกษา
ของประเทศสยาม ดังนี้

...รัฐบาลได้เริ่มตั้งโรงเรียนมาเป็นเวลานาน...โดยที่ความประสงค์ใน
ขั้นต้น ต้องหัดคนสำหรับราชการ จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่า
การเล่าเรียนนั้นสำหรับแต่ผู้ที่รับราชการ...จึงพากันหลงงมงายไป
ว่า การเล่าเรียนทั้งหลายต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะออกทุนรอน
ให้หมด ความเข้าใจผิดอันนี้เป็นเครื่องหน่วงความเจริญของบ้าน
เมืองให้เนิ่นช้า... แต่บัดนี้ไปให้เป็นหน้าที่ของบิดามารดาและผู้

ปกครองเด็ก ที่จะสั่งสอนและแสวงหาการเล่าเรียนให้แก่เด็ก โดยสมควรตามถณานาญรูป และกำลังทุนทรัพย์ ฝ่ายรัฐบาลก็จะ ได้วางรูปโครงการเล่าเรียนสำหรับชาติบ้านเมืองลงไว้เป็นหลัก... (“ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องการศึกษาของประเทศสยาม”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ น. 1-2)

พ.ศ. 2454

ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชน ในพระบรมราชโองการ ให้ประกาศการจัดการศึกษาของทวยราษฎร์ในมณฑลกรุงเทพฯ (ประกาศ ณ วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 130) เป็นพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยทั่วทุกคน และให้มีเสรีภาพในการเลือกสถานศึกษา ความว่า

...ให้ผู้ปกครองเด็กทั้งปวงส่งเด็กหญิงและชายซึ่งมีอายุย่างเข้า 8 ปี แล้ว อันสมควรจะเล่าเรียน ให้ได้เล่าเรียนจนทุกคน ในสถานที่โรงเรียนหนึ่งโรงเรียนใดตามความพอใจ.. (“พระบรมราชโองการ ให้ประกาศการจัดการศึกษาของทวยราษฎร์ในมณฑลกรุงเทพฯ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ.3/4 ม.ร. 6 ศ/10 ศ 10/5 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

และข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับโอกาสทางการศึกษาของประชาชนที่จะได้รับการศึกษาอย่างแพร่หลาย จากการร่วมจัดการศึกษาของ 3 กระทรวง ปรากฏในรายงานการประชุมจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 130 ว่าด้วยระเบียบการศึกษาสำหรับประเทศสยาม ความว่า

...การจัดการศึกษาของบ้านเมืองที่จะให้แพร่หลาย ให้ราษฎรในพระราชอาณาเขตทุกชนวนบ้านได้เล่าเรียน มีความรู้ ความประพฤติดีให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดีตามพระราชประสงค์นั้น เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการ และกระทรวงซึ่งปกครองท้องที่ คือ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทยจะต้องช่วยเหลือกันให้พร้อมมือ... (“รายงานการประชุมจัดการศึกษาในหน้าที่ กระทรวงธรรมการ และกระทรวงนครบาล ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น. 1)

พ.ศ. 2456

ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน และสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา จากการศึกษาที่กระทรวงธรรมการได้ประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2456

โครงการศึกษาดังนี้ แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค คือ 1) ภาคบังคับ และ 2) ภาคศึกษาพิเศษ ดังนี้

...ภาคศึกษาบังคับ ได้แก่ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาเพียงใด ซึ่งสมควรจะให้ราษฎรมีความรู้เป็นพื้นไว้ทุกคน พอให้รู้ผิดชอบชั่วดี รู้วิชากลาง ๆ ไว้สำหรับให้พอแก่ที่ที่จะต้องใช้ออยู่ทุกวัน รู้จักทางที่จะรักษาตัวทั้งส่วนชีวิตร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติและชื่อเสียง ให้พอครองตนเป็นพลเมืองดีได้คนหนึ่ง ๆ กับให้รู้จักทำการหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะเหล่าตระกูลของตน... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2517 : 230)

ต่อมาใน พ.ศ. 2458 ได้เพิ่มประเภทวิสามัญในระดับมัธยมศึกษาตามประกาศกระทรวงธรรมการดังนี้

...บัดนี้กระทรวงธรรมการเห็นว่า ประเภทและภาคแห่งการศึกษาตามที่วางรูปไว้ในครั้งนั้น ส่วนวิสามัญศึกษาได้มีแต่ชั้นประถมศึกษาและอุดมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาหาไม่มี บัดนี้ถึงเวลาอันควรจะเติมวิสามัญศึกษาชั้นมัธยมขึ้นอีก...

พ.ศ. 2459

เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2459 ได้มีพระบรมราชโองการยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภายหลังจากที่ได้มีการรวมโรงเรียนข้าราชการพลเรือนและโรงเรียนวิชาชั้นสูง 4 โรงเรียน เข้ามาอยู่ในสังกัด ประกาศฉบับนี้ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ความว่า

...บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือไม่เฉพาะสำหรับผู้ที่จะเล่าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดที่มีความประสงค์จะศึกษาวิชาชั้นสูงก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน... (ประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2460 : 20-21)

พ.ศ. 2560

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความเชื่อ มโนธรรม และศาสนา ปรากฏในพระราชบัญญัติโรงเรียน พระพุทธศักราช 2480 ดังนี้

มาตรา 15 ในการสอนส่วนศาสนา...ไม่บังคับให้นักเรียน คนใดรับการสอนในสิ่งที่ตนไม่นับถือ การที่...นักเรียนไม่ยอมรับคำสอนดังที่กล่าวมานี้ ไม่ต้องรับความเสียหายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย (“พระราชบัญญัติโรงเรียน พระพุทธศักราช 2480” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะจัดการศึกษาตามความเชื่อทางศาสนา ปรากฏในกฎข้อบังคับของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2480 ความว่า

ข้อ 10 ...ถ้าโรงเรียนใดตั้งอยู่ในที่ถือลัทธิใด หรือผูถือลัทธิใดเป็นผู้ตั้งขึ้น จะสอนตามลัทธินั้นก็ไต่ ไม่ห้าม... (“พระราชบัญญัติโรงเรียน พระพุทธศักราช 2480” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.)

ผลการวิเคราะห์ประเด็นสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงนี้

1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ

ในช่วงแรกนี้ยังไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่บัญญัติบังคับให้ราษฎรต้องมาเข้าเรียน ผู้วิจัยจึงแยกการนำเสนอผลการวิเคราะห์เป็น 3 ส่วน กล่าวคือ การวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการศึกษาภาคบังคับ แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าที่ปรากฏตามกฎหมาย และแนวคิดจากเอกสารอื่น และโอกาสที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่า ดังนี้

1.1 แนวความคิดเรื่องการศึกษาภาคบังคับ

การประกาศจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษา เมื่อปี พ.ศ. 2435 ไม่ปรากฏถ้อยคำที่มีนัยเกี่ยวกับการศึกษาภาคบังคับแต่อย่างใด การศึกษาที่โปรดเกล้าให้จัดเพื่อประชากรราษฎรทั้งในกรุงและหัวเมืองนั้นเมื่อพิจารณาโดยนัยแล้ว น่าจะหมายถึงการศึกษาขั้นพื้นฐานอันหมายถึงการศึกษาในโรงเรียนมูลศึกษาขั้นต่ำ เป็นเจตนารมณ์ในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้แพร่หลาย ด้วยการประกาศจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาในวัดทั้งในกรุงและหัวเมืองโดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะพื้นฐานทางการเมืองการปกครองช่วงนี้ได้มีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความเห็นว่าการจะพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญเป็นอารยประเทศได้นั้น ประชาชนจะต้องมีการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญ การประกาศจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาจึงเป็นการให้สิทธิประชาชนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างกว้างขวางจากการจัดให้บริการโดยรัฐ

ช่วงนี้ได้มีการพยายามผลักดันแนวความคิดเรื่องการศึกษาภาคบังคับไปสู่การปฏิบัติ โดยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งได้ร่างกฎหมายการศึกษา 3 ฉบับ เพื่อทูลเกล้าถวาย กฎหมายฉบับแรกปรากฏสาระบัญญัติที่บังคับให้เข้าเรียน ความว่า

...หากพิจารณาการเปิดสอนชั้นประถมศึกษาขึ้นที่สำนักวัดใด เด็กทั้งหลาย (มิใช่เฉพาะที่เป็นชายเท่านั้น) ซึ่งอยู่ในละแวกนั้น และมีอายุระหว่าง 7-16 ปี จะต้องเข้าเรียน เด็กคนใดไม่ยอมเข้าเรียนในโรงเรียนดังกล่าว จะถูกส่งไปเรียนในโรงเรียนดัดนิสัย (Reform school) ซึ่งจะต้องถูกบังคับให้เรียนในวิชาต่างๆ พร้อมกันไปกับวิชาการฝีมือ... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2521 : 4)

อย่างไรก็ตามร่างกฎหมายฉบับนี้ไม่ได้ถูกนำออกมาใช้ อาจเป็นเพราะว่าหากจะจัดการศึกษาภาคบังคับจะต้องสิ้นเปลืองงบประมาณเป็นอันมาก เนื่องจากจะเป็นพันธะผูกพันที่รัฐต้องจัดบริการทางการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วประเทศ และเมื่อพิจารณาสภาพพื้นฐานทางการเมืองในช่วงนี้ที่ต้องประสบกับการคุกคามชายพระราชอาณาเขต โดยเฉพาะเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ที่ต้องมุ่งเทพราชกรีฑาทัพไปเพื่อความมั่นคงของพระราชอาณาจักร ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่มีความจำเป็นมากกว่าการจัดให้บริการด้านการศึกษาแก่ประชาชน ดังนั้นการจัดการศึกษาภาคบังคับในช่วงนี้จึงเป็นเพียงแนวความคิด ที่ไม่สามารถทำให้เป็นผลในทางปฏิบัติได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ที่เริ่มปรากฏแนวความคิดเรื่องการศึกษาภาคบังคับ

เมื่อปี พ.ศ. 2441 ได้มีการประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 เพื่อใช้เป็นแผนงานหลักในการจัดการศึกษาของชาติเป็นครั้งแรก และได้ปรากฏแนวคิดที่จะให้มีพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ ในโครงการศึกษานี้ ภาค 1 ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ ความว่า “...เมื่อโรงเรียนเบื้องต้น ประถมศึกษาได้จัดมากขึ้นแล้ว ความมีชื่อพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กในอายุเล่าเรียน ต้องมาเรียนในโรงเรียนเบื้องต้น...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 128)

เนื่องจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 นี้เป็นโครงการศึกษานับแรก แนวคิดเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับ จึงเป็นเพียงความคาดหมายที่จะให้มีพระราชบัญญัติบังคับเมื่อได้จัดการศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นปริมาณที่มากขึ้นแล้ว อีกทั้งเป็นช่วงแรกของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน รัฐเพิ่งเข้ามาดำเนินการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างมีระบบแบบแผน จำนวนโรงเรียนที่จัดตั้งในช่วงนี้จึงมีไม่มากพอและยังจัดไม่ทั่วถึง แม้จะมีการบังคับเรื่องการศึกษาเข้าเรียนก็ตาม ก็ไม่อาจเป็นจริงขึ้นมาได้

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และโครงการศึกษา 2458 แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค คือภาคศึกษานิ่งดับ และภาคศึกษาพิเศษ นับเป็นครั้งแรกที่ได้นำคำว่า “ภาคศึกษานิ่งดับ” มาใช้ในโครงการศึกษา และให้ความหมายไว้ว่า

ภาคศึกษานิ่งดับ ได้แก่ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาเพียงใด ซึ่งสมควรจะให้ราษฎรมีความรู้พื้นฐานไว้ทุกคน พอรู้ผิดชอบชั่วดี รู้วิชาถนัดๆ ไว้สำหรับให้พอแก่ที่จะต้องใช้อยู่ทุกวัน รู้จักทางที่จะรักษาตัวทั้งส่วนชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ และชื่อเสียง ให้พอครองตนเป็นพลเมืองดีได้คนหนึ่งๆ กับให้รู้จักทำการหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะเหล่าตระกูลของตน เรียกว่า ประถมศึกษา ภาคหนึ่ง... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 230)

ข้อความดังกล่าวกำหนดให้ภาคการศึกษานิ่งดับเป็นภาคความรู้พื้นฐานที่ควรจะได้เรียนทุกคน กษัตริย์ได้ว่าเป็นเจตนารมณ์ของรัฐที่จะให้โอกาสประชาชนได้รับการศึกษามากับดับเป็นที่น่าสังเกตว่าแม้จะมีการใช้คำว่า “ภาคศึกษานิ่งดับ” แต่มิได้มีข้อความที่มึนัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษาแบบ “ให้เปล่า” ไว้แต่อย่างใด อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติก็ไม่เกิดผลในแง่การนิ่งดับ อาจเป็นเพราะว่าปริมาณโรงเรียนในขณะนั้นยังมีไม่ถึงถึงพอที่จะทำให้การนิ่งดับเป็นผลจริงขึ้นมาได้ อีกทั้ง “...การบริหารและดำเนินการยังเหมือนเดิม ความเข้มงวดกวดขันขึ้นอยู่กัับเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาในท้องถิ่น...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2516 : 80) เป็นประการสำคัญ

1.2 สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่า

1.2.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

ช่วงที่มีการประกาศจัดตั้งโรงเรียนราษฎรศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2435 ไม่ปรากฏการใช้ถ้อยคำที่มึนัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษาแบบ “ให้เปล่า” แต่อย่างใด หากพิจารณาพื้นฐานทางสังคมของไทยที่ระบบความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนมีลักษณะการเกี่ยวคู่กันมาตามแบบแผนประเพณีดั้งเดิม การประกาศให้องค์การศาสนา คือ วัด ทั้งในกรุงและหัวเมืองจัดการศึกษาในช่วงนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการได้รับการศึกษานิ่งดับที่ฐานของประชาชน จึงน่าที่จะเป็นการได้เปล่าตามวัฒนธรรมประเพณีแต่ดั้งเดิม โดยที่ผู้บัญญัติอาจไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงประเด็นนี้

การใช้ถ้อยคำที่กล่าวถึงสิทธิในการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในชั้นประถมศึกษา (โรงเรียนเบื้องต้น) ปรากฏเป็นครั้งแรกในโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ภาคหนึ่ง ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ ความว่า “...ในบรรดาโรงเรียนหลวงที่เป็นชั้นต่ำปถมศึกษา นักเรียนเขาเปนเวลา การศึกษาควรจะให้เรียนได้เปล่าโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน...” (“โครงการแผนการศึกษาในกรุง

สยามของกรมศึกษาธิการ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ 2/5.) สาระดังกล่าวเป็นการรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาชั้นประถมศึกษาโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนอย่างชัดเจน หากเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนหลวง การบัญญัติไว้เป็นครั้งแรกดังกล่าว อาจเนื่องจากว่าการจัดการศึกษาในช่วงนี้ได้จัดไปจนถึงการเล่าเรียนเบื้องต้น (อุดมศึกษา) จึงต้องมีการชี้ชัดว่าการศึกษาระดับใดต้องเสียค่าเล่าเรียน และระดับใดที่ประชาชนมีสิทธิได้รับบริการโดยได้เปล่า ความน่าจะเป็นไปได้อีกประการหนึ่ง คือ โครงการศึกษานี้ เป็นโครงการศึกษาที่ได้อาศัยแบบอย่างมาจากประเทศอังกฤษ ดังนั้นแนวคิดและรูปแบบจึงอาจได้รับอิทธิพลในการกำหนดไว้ดังกล่าว

เป็นที่น่าสังเกตว่าในภาคสองของโครงการศึกษานี้ ที่ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง กำหนดไว้ว่า “...การใช้จ่ายสำหรับการศึกษา ควรจะตั้งอาคารเล่าเรียน เก็บเป็นเรตในมณฑลนั้น วิธีที่จะเก็บนั้นแล้วแต่กระทรวงการคลังกับข้าหลวงเทศาภิบาลในมณฑลนั้นจะตั้งวิธีเก็บ...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 147) ข้อความดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในแง่ความเสมอภาคระหว่างประชาชนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองอย่างชัดเจน ในลักษณะการเลือกปฏิบัติ กล่าวคือจัดให้บริการแบบให้เปล่าในการศึกษาชั้นประถมศึกษา เฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น

เมื่อพิจารณาสาระสำคัญในพระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงสิทธิที่จะได้รับการศึกษาโดยได้เปล่า ความว่า “บรรดาเด็ก ชาย หญิง ที่จะใคร่เล่าเรียนวิชาในโรงเรียนหลวง ตามหัวเมือง ให้มาเล่าเรียนโดยทั่วกันทั้งนั้น ไม่ต้องให้เสียค่าธรรมเนียม หรือค่าฝึกสอนอย่างหนึ่งอย่างใด...” (“พระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น. 4.) ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงเจตนาของรัฐบาลในการให้สิทธิประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนหลวงตามหัวเมือง แม้ว่าในช่วงนี้จะยังไม่มีประกาศให้เป็นการศึกษาที่ต้องบังคับให้เรียนก็ตาม

เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดแบบให้เปล่าในช่วงหลัง บัญญัติให้หลักประกันที่จะจัดการศึกษาโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน เฉพาะภาคการศึกษาในหัวเมืองเท่านั้น ส่วนโรงเรียนในกรุง มีการให้หลักประกันที่จะจัดการศึกษาโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนเฉพาะในโครงการศึกษานี้ คือฉบับ พ.ศ. 2441 หลังจากนั้นไม่ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในกรุงอีกเลย แม้ว่าจะมีการบัญญัติคำว่า “ภาคบังคับ” ไว้ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 แต่ก็ไม่ปรากฏข้อความที่ว่าด้วย “การได้รับการศึกษาแบบให้เปล่า” แต่ประการใด

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าพื้นฐานทางการเมืองในช่วงนี้ มีความไม่มั่นคงเกิดขึ้นภายในประเทศ เนื่องจากกระแสความคิดของคนไทยบางกลุ่มที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังได้เกิดเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 (ลิขิต ธีระเวคิน, 2540 : 125) รัฐจึงต้องใช้งบประมาณเป็นอันมากในด้านความมั่นคงโดยเฉพาะนโยบายด้านการสร้างความรู้สึกเรื่องชาตินิยม และการตั้งกอง

เสือป่า เพื่ออ่าวงดูแลรักษาทางทหารอีกทางหนึ่งด้วย หากพิจารณางบประมาณแผ่นดินในปี พ.ศ. 2456 นั้น มีการจัดสรรให้กระทรวงกลาโหม 11.6 ล้านบาท กระทรวงมหาดไทย 11.4 ล้านบาท กระทรวงธรรมการ 1.5 ล้านบาท (แน่งน้อย ติตติรานนท์, 2518 : 183) จะเห็นได้ว่างบประมาณที่กระทรวงธรรมการได้รับการจัดสรร มีความแตกต่างเป็นอย่างมากกับกระทรวงที่มีบทบาทหน้าที่ด้านรักษาความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงของประเทศ จึงอาจกล่าวได้ว่าข้อจำกัดด้านงบประมาณน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่รัฐไม่อาจรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการจัดการศึกษาให้แก่ราษฎรได้อย่างชัดเจน

จึงสรุปได้ว่ากฎหมายที่ประกาศใช้ในขณะนี้ ที่บัญญัติให้หลักประกันสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่า มี 2 ฉบับ ได้แก่ โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 และพระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง

1.2.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อปี พ.ศ. 2449 ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานแบบให้เปล่า จาก “พระมติในการจัดการศึกษาของกุลบุตร” ในพระนิพนธ์ของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ 2 มกราคม ร.ศ. 124 ความว่า “...การจัดตั้งโรงเรียนตามวัด ให้เรียนได้เปล่า ที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า ฟรีเอดูเคชัน (Free education)...” (สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, 2514 : 75) ความดังกล่าวนี้จะยืนยันได้ว่าโรงเรียนที่จัดตามวัด ยังคงลักษณะจัดการศึกษาแบบให้เปล่า ตามแบบแผนประเพณีดั้งเดิม ราษฎรที่ส่งบุตรหลานเข้ารับการการศึกษาที่โรงเรียนที่จัดตั้งตามวัด จึงไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

1.3 โอกาสในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้การศึกษาเป็นที่แพร่หลายไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึง จึงได้ประกาศจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดทั้งในกรุงและหัวเมือง ทั้งนี้ด้วยสภาพพื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่พระองค์ได้ทรงปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่นั้นเองที่ต้องประสบปัญหา “...ราชการทั้งปวง มากกว่าผู้ที่จะทำ...” (พระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน สมยศ แ่ม่นแ่ม่น, 2528 : 42) ถึงแม้ว่าจะมี “...บรรดาบุตรหลานขุนนาง ต่างถวายตัวเข้ารับราชการเป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่สมพระราชหฤทัย เพราะล้วนแต่ยังไม่รู้หนังสือ ที่รู้ก็ผิดๆ เขียนหนังสือก็ยังไม่ถูกแบบ...” (ประกาศเรื่องโรงเรียน จ.ศ. 1236 อ้างถึงใน แน่งน้อย ติตติรานนท์, 2518 : 32) การให้ประชาชนได้รับการศึกษาในเบื้องต้นจึงน่าจะเป็นการเริ่มต้นที่สำคัญในการคัดเลือกบุคคลเพื่อเข้ารับราชการเมื่อประชาชนได้รับความรู้ที่สูงขึ้นต่อไป จึงกล่าวได้ว่าพระดำรินี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาในชั้นมูลศึกษาอย่างกว้างขวาง

การที่ “วัด” ซึ่งเป็นแหล่งศึกษาของกษัตริย์มาแต่โบราณ ยังคงบทบาทในการจัดการศึกษาอันเป็นการสืบต่อคประเพณีมาแต่ดั้งเดิม มาจนถึงช่วงที่จัดการศึกษาอย่างเป็นแบบแผน ซึ่งกล่าวได้ว่าประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาโดยทั่วทุกชุมชน นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ขยายโอกาสด้วยการขยายสถานศึกษาโดยสร้างโรงเรียนขึ้นใหม่ จะพิจารณาประเด็นนี้ได้จากที่ได้มีการกำหนดเป็นงบประมาณการใช้จ่ายสำหรับตั้งโรงเรียนใหม่ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ภาคหนึ่ง ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ ความว่า

68. ทุก ๆ ปี (ใน 20 ปีข้างหน้า) ต้องสร้างโรงเรียนใหม่ 6 โรงเรียน ตามที่กำหนดไว้ เป็นเงิน 720 ซึ่ง และถ้าจะยอมให้ประมาณค่าใช้จ่าย สำหรับสร้างโรงเรียนเบื้องต้น เบื้องสูง ในเวลาที่ควรจะสร้างขึ้นใหม่ เงินยอมให้ไว้เพียงปีละ 280 ซึ่ง คงเป็นเงินสำหรับจัดและก่อสร้างโรงเรียนขึ้นใหม่ปีละ 1,000 ซึ่ง... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 140-141)

การที่รัฐบาลได้วางเป้าหมายในการขยายสถานศึกษาขึ้นทุกปี น่าจะส่งผลให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้นด้วย แต่ทั้งนี้เฉพาะประชาชนที่อยู่ในกรุงเทพฯ เท่านั้นไม่ได้หมายรวมถึงประชาชนที่อยู่ตามหัวเมืองด้วย เพราะไม่ปรากฏบัญชีที่บ่งชี้ถึงการขยายสถานศึกษาไปตามหัวเมืองแต่ประการใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเป็นโครงการศึกษาระดับแรกที่กระทรวงธรรมการใช้เป็นแผนหลักในการจัดการศึกษาของชาติ ซึ่งได้กำหนดเรื่อง โรงเรียน ครู หลักสูตร แบบเรียน ไว้อย่างชัดเจน น่าจะต้องสิ้นเปลืองงบประมาณในการเริ่มต้นเป็นอันมาก ประกอบกับสภาพพื้นฐานทางการเมืองที่มีสถานการณ์ไม่น่าไว้วางใจ อันเนื่องมาจากภัยคุกคามจากภายนอกประเทศ รัฐบาลจำเป็นต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการป้องกันภัยดังกล่าว ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงมีข้อจำกัดด้านงบประมาณในการขยายสถานศึกษาเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมระหว่างในกรุงและหัวเมือง ส่งผลให้ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาระหว่างประชาชนในกรุงและในหัวเมืองมีความเหลื่อมล้ำตามไปด้วย แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังคงทรงมีความเห็นต่อประเด็นงบประมาณของกระทรวงธรรมการ จากที่ทรงมีอาชพระหัตถ์ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ พระองค์ตรัสไว้ว่า “...มีความเสียดายและไม่เชื่อใจว่า จะสำเร็จไปตลอดได้โดยเร็ว ด้วยกระทรวงธรรมการนี้ ตรวจงบประมาณที่ไร เป็นกระทรวงที่ถูกตัดยับยั้งทุกครั้ง...” (พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 113 อ้างถึงในแง่ น้อย ดิตติรานนท์, 2518 : 79)

อาจกล่าวได้ว่าปัจจัยด้านงบประมาณเป็นเงื่อนไขสำคัญในการให้โอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนให้ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง เพราะเรื่องงบประมาณจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับเรื่องบุคลากร และเรื่องอาคารสถานที่ด้วย ดังปรากฏในความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 121 ของกระทรวงธรรมการ ที่กล่าวถึงเรื่องดังกล่าว ความว่า

...เมื่อตั้งโรงเรียนลงในที่ใดเช่นนี้จำเป็นต้องจำกัดจำนวนนักเรียน ว่าโรงเรียนใดมีขนาดเท่าใดมีครูกี่คน และมีจำนวนนักเรียนเท่าใดเป็นอัตรา...เมื่อนักเรียนในโรงเรียนนั้นเต็มจำนวนแล้วต้องไม่รับต่อไปจนกระทั่งจำนวนว่างเมื่อใดจึงรับใหม่...ถ้ายังไม่มีที่ว่างอันจะแทรกแซงได้ก็จำเป็นจะต้องรอคอยเมื่อว่าง...เมื่อนักเรียนคนใดเล่าเรียนวิชาชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์แล้ว ต้องสอบไล่ประโยค 1...เมื่อสอบไล่ได้ชั้นนั้นแล้วให้ต้องให้ออกจากโรงเรียน เพื่อจะได้มีจำนวนว่างให้นักเรียนอื่นเข้าใหม่... (สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย, 2514 : 56-57)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการขาดแคลนบุคลากรครู และอาคารสถานที่ อันเนื่องมาจากการขาดแคลนงบประมาณด้านการศึกษา ซึ่งส่งผลให้โอกาสในการเข้ารับศึกษาต้องขึ้นอยู่กับอัตราส่วนของครูต่อนักเรียนที่โรงเรียนจะรับเข้าไปได้ หรือต้องมีที่ว่างเมื่อมีผู้จบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์แล้วจึงสามารถเข้าไปแทนที่ได้ กล่าวได้ว่าโอกาสในการเข้ารับการศึกษาของประชาชนในช่วงนี้ ขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละโรงเรียนจะรับเข้าศึกษาได้ หรือศักยภาพในระดับประเทศที่จะจัดได้

เมื่อพิจารณาสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประเทศในช่วงนี้ค่อนข้างดี จากการที่ได้เปรียบดุลการค้าถึงร้อยละ 18.70 (ตารางที่ 1) แต่เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองในช่วงนี้ต้องการเสริมสร้างความมั่นคงให้กับประเทศเป็นอย่างมาก จากเหตุการณ์ที่ต้องสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศสหลายครั้ง งบประมาณที่ได้รับจัดสรรสำหรับด้านความมั่นคงของประเทศในช่วงนี้ค่อนข้างสูง กล่าวคือ เมื่อปี พ.ศ. 2445 งบประมาณของกระทรวงกลาโหมได้รับจัดสรร 6.9 ล้านบาท กระทรวงมหาดไทย 4.9 ล้านบาท และกระทรวงธรรมการ 1 ล้านบาท (ตารางที่...) จะเห็นได้ว่าเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณที่ได้รับจัดสรรเพื่อการศึกษาและเพื่อความมั่นคงของประเทศ มีความแตกต่างกันอย่างมาก

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างโอกาสในการได้รับการศึกษากับปัจจัยด้านความแตกต่างระหว่างเพศ กล่าวได้ว่าช่วงแรกนี้ผู้ชายจะได้รับโอกาสมากกว่าผู้หญิง เพราะสถานศึกษาส่วนใหญ่อยู่ที่วัด พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้น พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สอนจะปฏิบัติต่อฆราวาสหญิงให้เสมอเท่ากับชายไม่ได้ หรือแม้แต่การปฏิบัติตัวของฆราวาสชาย-หญิงก็เป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระราชดำรัสราชานุญาตให้มีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 12 กรกฎาคม ร.ศ. 111 ท่านได้ประทานความเห็น่า "...โรงเรียนผู้หญิงนี้ยากกว่าโรงเรียนผู้ชาย เพราะเสนาบดีจะเกี่ยวข้อไปทุกอย่าง อย่างโรงเรียนผู้ชายไม่ได้..." (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ อ้างอิงในแน่งน้อย ดิตติรานนท์, 2518 : 93) สะท้อนให้เห็นว่าสภาพพื้น

ฐานทางสังคมและวัฒนธรรมไทยในช่วงนี้ ไม่เอื้อต่อการให้โอกาสผู้หญิงเข้ารับการศึกษาย่างเท่าเทียมกับชาย

เมื่อมีการประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้มีการบัญญัติเรื่อง “การศึกษาสำหรับเด็กหญิง” ไว้เป็นการเฉพาะ ในหมวด 10 ความว่า

...สิ่งสำคัญของการเล่าเรียนส่วนสตรี ก็ต้องการครูอาจารย์ผู้ที่จะสอนเป็นอย่างดี โรงเรียนสตรีที่ไปตั้งขึ้นคือสุนันทาลัยนั้น ควรจะให้เป็นส่วนฝึกหัดหญิงที่จะเป็นอาจารย์ เตรียมไว้ด้วย เมื่อถึงเวลาที่จะตั้งโรงเรียนสตรีใหม่แพร่หลายจะได้หาครูได้โดยทันที... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 142-143)

ข้อความนี้สะท้อนเจตนารมณ์ที่จะให้เตรียมการจัดการศึกษาสำหรับเด็กผู้หญิง ด้วยการฝึกหัดครูผู้หญิงที่โรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรี กล่าวได้ว่าโอกาสในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานของเด็กหญิงในช่วงนี้มีการเปิดกว้างยิ่งขึ้น กล่าวคือเริ่มได้รับการใส่ใจจากรัฐยิ่งขึ้นและเริ่มดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม ตั้งแต่โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2449 มีการประชุมเทศาภิบาลฝ่ายราชการในหน้าที่กระทรวงธรรมการ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ชี้แจงในที่ประชุมทราบเกี่ยวกับการศึกษา ความว่า “...จะต้องให้ราษฎรทุกคนที่เป็นผู้ชาย (ผู้หญิงดไว้ก่อน) ผู้มีอายุอยู่ในเวลาเล่าเรียนได้เล่าเรียนทุกคน...” (ดวงเดือน พิศาลบุตร, 2520 : 40) ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างด้านโอกาสในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานระหว่างชาย-หญิงอย่างชัดเจน ซึ่งกล่าวได้ว่าการให้โอกาสทางการศึกษามีลักษณะการเลือกปฏิบัติ กล่าวคือผู้ชายมีโอกาสได้รับการศึกษามากกว่าผู้หญิง ทั้งนี้อาจเนื่องจากสภาพพื้นฐานทางสังคมที่ราษฎรที่เคยตกเป็นทาสได้รับอิสรภาพทุกคน จากการประกาศเลิกทาสเมื่อปี พ.ศ. 2448 ส่งผลให้และรัฐต้องมีพันธะหน้าที่จัดให้บริการทางการศึกษาเพิ่มมากขึ้น แต่ข้อจำกัดด้านงบประมาณเพื่อการศึกษาในช่วงนี้ทำให้รัฐไม่สามารถให้โอกาสทางการศึกษาแก่ราษฎรทุกคนได้ จึงต้องเลือกจัดให้เพียงราษฎรที่เป็นชายเท่านั้น

เมื่อวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ได้มีการประกาศจัดการศึกษาของทวยราษฎร “...ให้ผู้ปกครองเด็กทั้งปวงส่งเด็กหญิงและชายซึ่งมีอายุย่างเข้า 8 ปี แล้ว อันสมควรจะเล่าเรียน ให้ได้เล่าเรียนจนทุกคน ...” (“พระบรมราชโองการ ให้ประกาศการจัดการศึกษาของทวยราษฎรในมณฑลกรุงเทพฯ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ.3/4 ม.ร. 6 ศ/10 ศ10/5.) ข้อความดังกล่าวบ่งชี้ถึงเด็กหญิงและชายอย่างชัดเจนดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าการประกาศจัดการศึกษาเพื่อ

ทวยราษฎร์ในช่วงนี้ น่าจะส่งผลให้ปัญหาความเสมอภาคในโอกาสที่จะได้รับการศึกษาของผู้หญิงที่มีความไม่เท่าเทียมกับชายได้บรรเทาลงเป็นอันมาก

นอกจากการจัดการศึกษาในช่วงนี้จะให้โอกาสชาย-หญิงเข้ารับการศึกษได้อย่างเท่าเทียมแล้ว ประชาชนทั่วทุกพื้นที่ที่มีโอกาสได้รับการศึกษาโดยกว้างขวางยิ่งขึ้นด้วย เนื่องจากได้เกิดความร่วมมือในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ ของ 3 กระทรวง ได้แก่ กระทรวงธรรมการ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทย ดังที่ได้มีการประชุมร่วมกันเรื่องการจัดการศึกษา เมื่อวันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 130 (“รายงานการประชุมจัดการศึกษาในหน้าที่กระทรวงธรรมการ และกระทรวงนครบาล” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ น. 1.) ดังนั้นโอกาสที่จะได้รับการศึกษาของประชาชนในช่วงนี้จึงน่าจะมีความเป็นไปได้อย่างกว้างขวาง เพราะว่าการกระทรวงนครบาลและกระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงที่ปกครองท้องที่และมีเจ้าหน้าที่ประจำทุกพื้นที่อยู่แล้ว

จึงสรุปได้ว่าการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับประชาชนในช่วงนี้ น่าจะมีปัจจัยผลักดันมาจากสภาพพื้นฐานทางการเมืองที่เกิดความไม่สงบในประเทศ ทั้งที่เกิดจากภัยภายนอกและภัยที่เกิดจากภายในประเทศ ดังที่เกิดเหตุการณ์ กบฏ ร.ศ. 130 มาแล้ว ดังนั้นนโยบายสร้างรัฐชาติ (nation state) ที่เริ่มตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงต้องมีการสืบสานต่อในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะการใช้กระบวนการกล่อมเกลாதองการเมืองโดยใช้กระบวนการทางการศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความมั่นคงภายใน

2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม

จากการศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในช่วงนี้ ปรากฏว่ามีการจัดการศึกษาเพียงรูปแบบเดียว คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน

3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา จากประกาศของฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก่อนที่จะวิเคราะห์สาระสำคัญของเอกสารฉบับนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอการวิเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพของระบบการคัดเลือกเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษาในช่วงนั้นก่อน กล่าวคือ

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา ที่ปรากฏตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้กล่าวถึงอุดมศึกษาในประเภทโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และกำหนดเงื่อนไขการรับนักเรียนมาเข้าเรียน ไว้ในโครงการศึกษา ฉบับนี้ ความว่า

...นักเรียนที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์นี้ ต้องสอบความรู้ที่จะเข้าเรียนได้แล้ว จึงจะรับให้เข้าเรียนและรับสัญญา ถ้าสอบไล่ไม่ได้ไม่ยอมให้เป็นนักเรียน... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 186)

สาระสำคัญตามโครงการศึกษา ภาค 2 ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง ได้กำหนดให้เจ้าพนักงานเทศาภิบาลที่รับผิดชอบในการศึกษา เป็นผู้คัดเลือก “นักเรียนตามมณฑลต่างๆ ที่ฉลาดเฉียบแหลมควรจะเรียนวิชาเบื้องต้นอุดมศึกษา...ส่งเข้ามาศึกษาในโรงเรียนชั้นสูง หรือวิทยาลัยในกรุงเทพฯ...” (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉวีรัชราชสมบัติ ครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511 : 239-240)

ข้อกำหนดอันเป็นเงื่อนไขในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงจำนวนของสถานศึกษาในช่วงนี้ที่มีอยู่อย่างจำกัดและมีเฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น ซึ่งเป็นไปตามสภาพความจำเป็นที่จะใช้คนที่สำเร็จการศึกษามาเพื่องานราชการต่างๆ กล่าวได้ว่าเป็นโอกาสทางการศึกษาที่เปิดให้เฉพาะคนที่มีภูมิฐานะอยู่ในกรุงเทพฯ หรือคนที่ “ฉลาดเฉียบแหลม” เท่านั้น ที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาที่เปิดสอนในขณะนั้นได้

เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนขนาดเล็กเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และพระราชทานนามว่า “โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2455 สมภารกรมการจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กำหนดประเภทของนักเรียนในโรงเรียนนี้ไว้ 3 ประเภท คือ (1) นักเรียนหลวงได้รับทุนเล่าเรียนของสภา (2) นักเรียนกระทรวง และ (3) นักเรียนเขอลยศักดิ์ (คณะกรรมการแต่งประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510)

จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขในการรับนักเรียนมาเข้าเรียนในช่วงนี้ โรงเรียนจะเลือกรับเฉพาะผู้เรียนที่ได้รับทุนเล่าเรียนของสภา ผู้เรียนที่จะต้องทำงานภายใต้สังกัดกระทรวง และผู้เรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเขอลยศักดิ์เท่านั้น ตามข้อกำหนดของสภากรรมการจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้ว่าปัจจัยด้านภูมิหลังจากการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาทั้ง 3 ประเภท และปัจจัยด้านภูมิฐานะของนักเรียน เป็นเงื่อนไขที่จะได้รับโอกาสในการเข้าศึกษาในระดับนี้ โดยที่นักเรียนที่อยู่ตามหัวเมือง ได้รับโอกาสที่แตกต่างจากนักเรียนในกรุงเทพฯ และหากจะพห้อมีโอกาสบ้าง นักเรียนก็ต้องมีคุณสมบัติพิเศษ เช่น มีสติ

ปัญญาเฉียบแหลม หรือมีทุนทรัพย์พอสมควร และในอีกเงื่อนไขหนึ่งคือจะต้องผ่านการสอบคัดเลือกด้วย

จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่าโอกาสในการเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาในขณะนี้มิได้อยู่อย่างจำกัด ทั้งนี้เป็นไปตามสภาพพื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่เป็นเงื่อนไขให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อรองรับความต้องการบุคคลเข้ารับราชการเท่านั้น

เมื่อปี พ.ศ. 2459 ได้มีพระบรมราชโองการยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภายหลังจากที่ได้มีการรวมโรงเรียนข้าราชการพลเรือนและโรงเรียนวิชาชีพชั้นสูง 4 โรงเรียน เข้ามาอยู่ในสังกัด ได้แก่โรงเรียนแพทยวิทยาลัย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนการปกครอง และโรงเรียนกฎหมาย (คณะอนุกรรมการและคณะทำงานในการจัดทำหนังสือประวัติทบวงมหาวิทยาลัย, 2535 : 22) ปราบกฐาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ในประกาศฉบับนี้ ความว่า

...บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือไม่เฉพาะสำหรับผู้ที่จะเล่าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดที่มีความประสงค์จะศึกษาระดับชั้นสูงก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั้งกัน... (ประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2460 : 20-21)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นแนวคิดซึ่งเป็นที่มาของการจัดตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ไม่ได้มุ่งผลิตบุคลากรเพื่อเข้ารับราชการ หากแต่ได้มีการขยายแนวคิดในการจัดการศึกษาระดับสูงให้กว้างขวางออกไป เป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนได้ออกไปประกอบอาชีพอื่นๆ ด้วย ซึ่งกล่าวได้ว่าการจัดตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในระยะแรกนี้เปิดโอกาสให้ราษฎรเข้ามารับการศึกษาย่างกว้างขวาง ในแง่ที่ไม่ได้มุ่งมาเข้ารับการศึกษาเพื่อออกไปรับราชการเท่านั้น ทั้งนี้มีความสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมที่เริ่มขยายตัวในช่วงนี้

4. สิทธิที่จะรับหนังสือ

4.1 วิเคราะห์จากบทบัญญัติในกฎหมาย

การประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 เพื่อเป็นแผนงานหลักในการจัดการศึกษาของชาติ ปราบกฐาสาระสำคัญที่มีนัยเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อการอ่านออกเขียนได้ ความว่า
โรงเรียน ก ข นโม ตามวัด

4. โรงเรียน ก ข นโม เปนมูลศึกษา คติการเรียน มีเขียนอ่าน และคิดคำนวณเลข ซึ่งสอนอยู่ตามวัดตามบ้าน ตามวิธีเรียน

อย่างเท่า โรงเรียนนี้สำหรับคนทั่วไปไม่กำหนดอายุ เมื่อเรียนรูไตรภาคย์ เขียนอ่านคิดเลขได้แล้ว จะได้เข้าเรียนในโรงเรียนเบื้องต้นประถมศึกษาเป็นลำดับขึ้นไป...ในโรงเรียน ก ข นโมนี้สอนแต่อ่านกับเขียนโดยมาก ที่สอนการคำนวณนับวิชาเลขนั้นน้อยนัก... (“โครงการศึกษาในกรุงเทพฯ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ 2/5.)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นสภาพของการศึกษาในโรงเรียน ก ข นโม ตามวัด ว่าเป็นการศึกษาของประชาชนทุกวัย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการอ่าน การเขียน และการคิดเลข กล่าวได้ว่าการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานของคนไทยเป็นสิทธิที่ประชาชนมีมาแต่โบราณแล้ว ตามแบบแผนดั้งเดิมที่วัดมีบทบาทในการจัดการศึกษาในชุมชนและยังคงดำรงมาจนถึงขณะนี้ เป็นสิทธิที่ทุกคนได้รับอย่างมีหลักประกันว่าเดิม จากการที่พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้นด้วยการผสมผสานเนื้อหาวิชาการ และจากการตรวจตราของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

การจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนสามารถอ่านออกเขียนได้ที่จัดในวัดนั้น เป็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาของทุกๆ คน เพราะการจัดการศึกษาในวัดที่มีอยู่ตามชุมชนโดยทั่วไป และมิได้มีการกำหนดอายุไว้ด้วย แต่สภาพพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมไทยมีข้อปฏิบัติเรื่องวินัยสงฆ์ และการวางตัวของฆราวาสหญิง การที่พระสงฆ์เป็นผู้ให้ความรู้ จึงย่อมเป็นอุปสรรคที่ปิดกั้นโอกาสของผู้หญิงในการได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคกับผู้ชาย

4.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

ไม่ปรากฏเอกสารชั้นต้นฉบับใดมีสาระเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้น ไม่ปรากฏสาระสำคัญที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้จากเอกสารฉบับใด

6. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยาม ชนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของกลุ่มชน

6.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

6.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

ในปี พ.ศ. 2435 ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการให้มีการจัดการศึกษาตามวัฒนธรรมภาษา การศึกษาดังกล่าวจัดอยู่ในการศึกษาฝ่ายโรงเรียนราษฎร์ ซึ่งปรากฏจากหลักฐานจากการจัดการศึกษา ใน พ.ศ. 2535 ความว่า

...ผู้หนึ่งผู้ใดปรารถนาจะตั้งโรงเรียนในชนิดมูลศึกษาเป็นโรงเรียนชนิดมูลศึกษาชั้นต่ำหรือโรงเรียนมูลศึกษาชั้นสูงก็ได้ ให้นับเป็นโรงเรียนชะเลขศักดิ์ หรือจะเป็นแต่อาจารย์สอนตามลำพังไม่ตั้งเป็นโรงเรียน มีศิษย์ต่ำกว่า 10 คนลงมาก็ตั้งได้... ถ้าจะสอนภาษาไทย ไวยากรณ์หรือภาษาต่างประเทศ เป็นต้นว่าสอนภาษาบาลีและภาษารามัญ ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน ภาษาแขก ดังนี้ให้นับเป็นโรงเรียนวิเศษชะเลขศักดิ์... (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมวันรัชสมโภช 100 ปี ในรัชกาลที่ 5, 2511 : 162-163)

การจัดการศึกษาที่ให้เอกชนจัดสอนด้านภาษาตามที่สาระดังกล่าวนี้ สามารถจัดได้ทั้งในลักษณะการตั้งเป็นโรงเรียน หรือไม่เป็นโรงเรียนกรณีที่มีผู้เรียนต่ำกว่า 10 คน ทั้งนี้ต้องขออนุญาตจากกระทรวงธรรมการ

เป็นที่สังเกตว่ามีการให้จัดสอนภาษาเป็นการเฉพาะสำหรับบางภาษาเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเจ้าของภาษาบาลี ภาษารามัญ ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน และภาษาแขก เป็นกลุ่มที่มีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในขณะนั้น จึงปรากฏสาระที่ยินยอมให้จัดการศึกษาด้านภาษาอย่างชัดเจน ซึ่งหากพิจารณาสภาพพื้นฐานทางสังคมไทยที่ประกอบไปด้วยความหลากหลายทางชนเผ่ารวมทั้งหลากหลายทางด้านภาษา แม้มิได้มีการกล่าวถึง มีการระบุให้จัดการศึกษาได้เพียงห้าภาษาดังกล่าว

เมื่อปี พ.ศ. 2449 ปรากฏสาระสำคัญจากรายงานการประชุมเทศบาลฝ่ายราชการ ในกระทรวงธรรมการ ที่ได้ปรึกษาหารือถึงวิธีการจัดการศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2449 ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ในวัฒนธรรมด้านภาษาของแต่ละกลุ่มชน ความว่า

...ในมณฑลที่ใช้ภาษา 2 ภาษา เช่น มณฑลพายัพ อุดร อีสาน เป็นต้น สำหรับภาษาพื้นเมืองจะสอนก็ให้สอนกันไป แต่ต้องถือเอาภาษาไทย เป็นการเรียนที่จะได้รับความอุดหนุนจากรัฐบาล... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 186)

ข้อความดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงการให้มีการสอนภาษาพื้นเมืองได้ในมณฑลที่ใช้ภาษา 2 ภาษา ส่วนภาษาไทยเป็นภาษาที่รัฐจัดให้เรียนทุกมณฑล กล่าวได้ว่าเป็นการยอมรับให้มีการสอนภาษาพื้นเมืองดั้งเดิม ที่ประชาชนในแต่ละกลุ่มชนมีสิทธิที่จะเรียนรู้โดยสิทธิตามธรรม

ชาติในรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal education) โดยที่มีการถ่ายทอดวัฒนธรรม ภาษาในวิถีชีวิตอยู่แล้ว

เป็นที่น่าสังเกตว่าสภาพพื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่มีการปฏิรูปการปกครอง แผ่นดินช่วงนี้ และได้ผ่านนโยบายการสร้างรัฐชาติมาใช้ เพื่อให้เกิดความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน โดยที่กระทรวงธรรมการเป็นฝ่ายกำหนดหลักสูตรจากส่วนกลาง อันเป็นกระบวนการกล่อมเกลาทางการเมือง (สุมินทร์ จุฑาทู, 2518) แต่รัฐก็ยังเปิดโอกาสให้สามารถสอนภาษาพื้นเมืองได้ และขณะเดียวกันต้องเรียนรัฐวัฒนธรรมร่วมคือภาษาไทยด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นอุปราชที่แบบอย่างที่สร้าง การยอมรับระบบโรงเรียน ด้วยการค่อย ๆ ผสมผสานกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ให้มีวัฒนธรรมหลักร่วมกัน และยังคงสิทธิในการเรียนรัฐวัฒนธรรมด้านภาษาเดิมเอาไว้ด้วย

7. สิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระสำคัญจากเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระสำคัญจากเอกสารฉบับใด ที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน

9.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

การประกาศจัดตั้งโรงเรียนรัฐศึกษาในวัดโดยทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง เมื่อปี พ.ศ. 2435 ซึ่งเป็นช่วงแรกที่รัฐได้จัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างกว้างขวางนั้น ตามประกาศดังกล่าวไม่ปรากฏถ้อยคำที่กล่าวถึงการศึกษาระบบอื่น นอกจากการศึกษาริชาสามัญซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน ทั้งนี้สภาพพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของไทยมีวัดเป็นสถานศึกษาและบวชเรียนมาแต่เดิมแล้ว พื้นความรู้ของพระสงฆ์ก็คือความรู้ด้านการอ่าน เขียน และในทางธรรม ดังนั้นประเภทของการศึกษาที่ผู้ปกครองจะมีสิทธิเลือกให้บุตรหลานเรียนจึงจำกัดตามพื้นความรู้ของครูผู้สอนด้วย และตามประกาศฉบับนี้ได้ให้สิทธิแก่อาจารย์ผู้สอนกำหนดหลักสูตร เวลาเรียน ตลอดจนธรรมเนียมต่าง ๆ ตามที่เห็นสมควร (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมอวโรทัยราชสมบัติครบ 100 ปี ในรัชกาลที่ 5, 2511: 161) จึงกล่าวได้ว่า ในช่วงแรกนี้ราษฎรยังไม่มีสิทธิเลือกประเภทการศึกษาที่รัฐจัดให้แต่อย่างใด

เมื่อพิจารณาสาระสำคัญตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ การศึกษาสามัญ และการศึกษาศึกษาพิเศษ เป็นทางเลือกให้กับประชาชน ซึ่งกำหนดไว้ในระดับชั้นที่สูงแล้วจึงจะสามารถเลือกเรียนได้ ได้แก่ โรงเรียนสำหรับฝึกหัดครูอาจารย์ โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนทันตกลอนเฮย์เปียร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาสอดคล้องกับแผนงานพื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่มีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน และได้มีการจัดตั้ง 12 กระทรวงหลักในปี พ.ศ. 2435 ซึ่งทำให้มีความต้องการคนเข้ารับราชการเป็นอันมาก โอกาสที่บุคคลจะเลือกประเภทของการศึกษาในสถานศึกษาเหล่านี้ได้ ย่อมเป็นผู้ที่เข้าสู่ระบบการศึกษามาตั้งแต่ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองแล้ว เพราะเงื่อนไขในการรับเข้าศึกษาในสถานบันการศึกษาระบบใหม่ที่กำหนดในเรื่องอายุของผู้เรียนและระดับการศึกษาที่สำเร็จมา จึงไม่ได้เปิดโอกาสให้ราษฎรทั่วไปมีสิทธิเข้าเรียนอย่างเท่าเทียมกัน บุคคลที่มีคุณสมบัติที่จะเข้ารับการศึกษา น่าจะหมายถึงเชื้อพระวงศ์ หรือบุตรหลานข้าราชการบริพาร หรือผู้ที่มีโอกาสได้รับการศึกษามาก่อนหน้านี้ กล่าวโดยสรุปได้ว่าการจัดแบ่งประเภทการศึกษาเพื่อให้เป็นทางเลือกในการเลือกเข้ารับการศึกษาตามโครงการศึกษานี้ ราษฎรสามารถเลือกได้ในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น

เมื่อมีการประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 ได้วางหลักการศึกษาไว้ 2 ประเภท คือ กำหนดประเภทของการศึกษาสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาไว้เป็นทางเลือกในทุกระดับชั้น กล่าวได้ว่าประชาชนมีโอกาสที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลานได้ตามต้องการ หรือตามความสนใจ

เมื่อพิจารณาการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา โครงการศึกษานี้ให้โอกาสเลือกเรียนได้ทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา แต่วิสามัญศึกษาเป็นกิ่งที่แยกตรงจากประถมศึกษาสามัญ (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 170) ซึ่งการศึกษาประเภทนี้สอนการช่าง การเพาะปลูก การพิมพ์หนังสือ เป็นต้น และได้มีการกำหนดเงื่อนไขของการเข้ามาศึกษา ไว้ว่า

...ผู้ที่เข้าเรียน เขาประกาศนียบัตรเมื่อสอบไล่ได้แล้วนั้น ต้องให้มีประกาศนียบัตรประโยค 1 มาก่อน จึงจะให้ประกาศนียบัตรประถมศึกษาพิเศษ...แต่ผู้ที่ไม่ได้ประกาศนียบัตรประโยค 1 ก่อนแล้วจะมาเรียนก็ควรรับให้เรียน แต่เมื่อเรียนวิชาสิ่งใดไปแล้ว... ไม่ต้องการจะให้ประกาศนียบัตร ควรยอมให้ได้ประโยชน์แต่เพียงความรู้เฉพาะที่จะได้เรียนไปเท่านั้น... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 172 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ได้มีการให้สิทธิประชาชนเลือกเข้ารับการศึกษ
ในประเภทวิสามัญได้ เป็นการให้โอกาสเข้ารับการศึกษากับผู้ที่มีประกาศนียบัตรประโยค 1 มา
ก่อน หรือไม่มีประกาศนียบัตรก็ได้ แต่การที่ผู้เรียนจะได้ประกาศนียบัตรจากการศึกษาพิเศษใน
การศึกษาประเภทนี้ จะต้องมีประกาศนียบัตรประโยค 1 มาแล้ว ถ้าไม่มีประกาศนียบัตรประโยค
1 มาก่อน จะไม่ได้รับการรับรอง หรือไม่ได้รับประกาศนียบัตร แม้ได้รับการศึกษาก็ตาม กล่าวคือ
ให้มีโอกาสได้รับความรู้เท่านั้น

ส่วนการศึกษาประเภทวิสามัญชั้นกลาง และวิสามัญชั้นสูง หรือ มีธยมศึกษาพิเศษ
และอุดมศึกษาพิเศษ ผู้ที่จะเข้าเรียนได้จะต้องสอบไล่ประโยค 2 ได้แล้วสำหรับวิสามัญชั้นกลาง
และ และสอบไล่ประโยค 3 ได้แล้ว จึงจะเข้าเป็นนักเรียนได้

การศึกษาวินิจฉัยศึกษาทั้ง 2 ระดับนี้ เปิดสอนตามโรงเรียนขนาดเล็ก โรงเรียน
กฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายร้อยทหารเรือ โรงเรียน
นายร้อยตำรวจ โรงเรียนการก่อสร้าง โรงเรียนการค้าขาย เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ,
2507 : 172) การจัดการศึกษาตามโครงการฉบับนี้ นอกจากผู้เรียนจะมีโอกาสเลือกเรียนทั้ง
สามัญศึกษาหรือวิสามัญศึกษาแล้ว ในประเภทวิสามัญศึกษายังมีสาขาวิชาตามโรงเรียนต่างๆ ให้
เป็นทางเลือกได้อีก นับว่าเป็นโครงการศึกษาดนบ้นแรกที่วางหลักการการศึกษา โดยแบ่งเป็นประเภท
ไว้อย่างชัดเจน

ทั้งนี้ น่าจะมีปัจจัยเกื้อหนุนให้มีการวางหลักการการศึกษาไว้ดังกล่าว ดังที่ปรากฏสาระ
สำคัญตาม “ความเห็นที่จะจัดการศึกษา” ของกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 121 ซึ่งน่าจะเป็นแนวคิด
อันเป็นที่มาของการกำหนดประเภทการศึกษาให้มี 2 ประเภท ตามโครงการฉบับนี้ ความว่า

...บัดนี้ราษฎรพากันนิยมการเล่าเรียนมากขึ้นแล้ว เห็นได้โดยที่
เปิดโรงเรียนขึ้นที่ไหน ก็มีนักเรียนเข้าเรียนเต็มที่นั่ง หน้าที่ราช
การ จะหาเงินพอแก่ผู้ที่ประสงค์จะเข้ารับราชการไม่ เมื่อเช่นนี้
ผลซึ่งจะปรากฏในภายหน้าก็คือ ผู้เรียนไม่สมหวัง.. (คณะ
กรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 184
เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ข้อความดังกล่าวน่าจะสะท้อนให้เห็นว่า ช่วงนี้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษากว้าง
ขวางยิ่งขึ้น ผู้ที่ศึกษาต่อจากระดับประถมศึกษา ต่างมีความมุ่งหวังที่จะรับราชการ ในขณะที่
ตำแหน่งราชการมีอยู่อย่างจำกัด ความตระหนักในปัญหาดังกล่าวจึงน่าจะเป็นเหตุผลหนึ่งของการ
เพิ่มวิสามัญศึกษาเข้ามาในโครงการศึกษาดนบ้นนี้

อีกทั้งในช่วงแรกสภาพการจัดการศึกษาที่มีทางเลือกอันจำกัด ก็น่าจะมีส่วนทำให้สังคมมี
คตินิยมในการรับราชการ ดัง “ความเห็นที่จะจัดการศึกษา” ของกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 121
ได้ยกตัวอย่างเกี่ยวกับประเด็นนี้ ไว้อย่างชัดเจน ความว่า

...ความทะเยอทะยานอยาก เข้าทำการตามวิชาที่เรียนมาปี มีตัวอย่างคือ ผู้ที่ปีตามารดาเคยหาเลี้ยงชีพทางทำนาทำสวน บุตรที่ได้เข้าโรงเรียนแล้ว เมื่อออกทำการถึบสู้สมัครข้างรับจ้างเป็นเสมียน รับเงินเดือนเพียงเดือนละ 20 บาท ถ้าชีวิตปีตามารดาหาไม่ บางทีจะเลอชชายเรียกสวนไร่มาละทั้งถิ่นฐานเดิมของตัวเสียทีเดียวก็เป็นได้... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 184)

ตามตรวมเห็นดังกล่าวนี้นี้ สะท้อนให้เห็นว่าความนิยมในอาชีพรับราชการของประชาชน ได้มีส่วนทำให้การศึกษาที่มีลักษณะที่แยกส่วนจากวิถีชีวิตดั้งเดิม และผู้เรียนไม่อาจย้อนกลับไปดำรงชีวิตตามแบบแผนของบรรพบุรุษได้อีกต่อไป การจัดการศึกษาตามโครงการศึกษาดบบนี้จึงต้องสร้างทางเลือกให้กับผู้เรียนด้วยการจัดทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาดังกล่าว

เมื่อพิจารณาถึงที่มาของโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 พบว่าได้นำแผนการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นมาใช้ในการศึกษาไทย ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ข้าหลวงตรวจการศึกษาผู้หนึ่งที่ไม่ญี่ปุ่นในครั้งนั้นได้เขียนไว้ว่า “...คณะข้าหลวงของเราได้ประสบโอกาสดี ได้ซุบมือเปิบจากแผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแผนที่ใหม่ที่สุดในเวลานั้น...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 157-158) แม้ว่าจะป็นวิธีการที่ทำให้การจัดการศึกษาไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศ แต่การ “ซุบมือเปิบ” แผนการศึกษาของญี่ปุ่นมาใช้ก็อาจจะมีอิทธิพลต่อการวางหลักการศึกษาเป็น 2 ประเภทดังกล่าว

เมื่อพิจารณาโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ได้กำหนดประเภทการศึกษาไว้ 2 ประเภท โดยการกำหนดให้เลือกประเภทการศึกษาได้เมื่อสำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 3 และเมื่อสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้ว (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 281) การกำหนดดังกล่าวนั้น เท่ากับเป็นการจำกัดขอบเขตให้เลือกรูปแบบของการศึกษาไว้เพียงสามัญศึกษาเท่านั้น สำหรับผู้ที่จะศึกษาต่อ ดังที่ได้มีการการวิเคราะห์ถึงข้อบกพร่องของโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ก่อนที่จะปรับปรุงเป็นโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ไว้ว่า

...เมื่อนักเรียนได้ศึกษาในวิชาสามัญ จนกระทั่งผ่านชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้ว นิสัยอันนิยมใ้บการรับราชการก็ถูกส่งเสริมให้สูงยิ่งขึ้น เพราะทางอื่นจะผ่านไปสู่อาชีพราชการก็กินเวลาอีก 2 ปี ซึ่งถ้าจะหมุนไปด้านวิสามัญศึกษา ก็ไม่มีวิสามัญเป็นต้นทุน ทั้งยังไม่แน่ว่าจะต้องเสียเวลาอีกกี่ปี และการที่จะไปศึกษาวิชาสามัญนั้น ก็น่าจะไม่เป็นผลแก่ตนในการที่จะเข้าวงประชาคมได้ดีเท่ากับการเป็นข้าราชการ

การ... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ,
2507 : 235)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่เกี่ยวกับหลักการของการจัดการศึกษา ซึ่งส่งผลกระทบต่อคตินิยมด้านอาชีพของประชาชนในช่วงนี้ ปัญหาดังกล่าวได้มีส่วนผลักดันให้ต้องมีการปรับปรุงเป็นโครงการศึกษาระดับใหม่ เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2458 คือ โครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2458 โดยได้เน้นประเภทสามัญศึกษาไว้ทุกระดับชั้น

โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ฉบับนี้ เปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกประเภทการศึกษาได้ทุกระดับชั้น จากการพัฒนาประเภทวิสามัญศึกษาตั้งแต่วิสามัญชั้นต่ำระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา วิสามัญชั้นต่ำ วิสามัญชั้นกลาง และวิสามัญชั้นสูง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนของหลักการจัดการศึกษาอย่างชัดเจน

9.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระสำคัญตามเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

10.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

สิทธิในการจัดการศึกษาตามความเชื่อทางศาสนา ปรากฏสาระสำคัญตามกฎข้อบังคับของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2460 ความว่า “...ถ้าโรงเรียนใดตั้งอยู่ในที่ถืออิทธิไศ หรือผู้ถืออิทธิไศเป็นผู้ตั้งขึ้น จะสอนตามอิทธิไศนั้นก็ไต่ ไม่ห้าม...” (“พระราชบัญญัติโรงเรียน พระพุทธศักราช 2460” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.) สาระดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ารัฐให้การรับรองสิทธิที่จะจัดการศึกษาตามความเชื่อทางศาสนาที่ประชาชนนับถือไว้อย่างชัดเจน การรับรองสิทธิทางการศึกษาประเด็นดังกล่าวนี้กล่าวได้ว่ามีความสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของไทยที่ประกอบไปด้วยราษฎรที่มีความหลากหลายทางกลุ่มชนและลัทธิความเชื่อ กระจายอยู่ตามท้องถิ่นโดยทั่วไป

ในปี พ.ศ. 2460 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียน พระพุทธศักราช 2460 ปรากฏสาระสำคัญที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพตามความเชื่อทางศาสนา ตาม มาตรา 15 ความว่า

มาตรา 15 ในการสอนส่วนศาสนา...ไม่บังคับให้นักเรียน
คนใดรับการสอนในสิ่งที่ตนไม่นับถือ การที่...นักเรียนไม่ยอมรับคำ

สอนดั่งที่กล่าวมานี้ ไม่ต้องรับความเสียหายอย่างหนึ่งอย่างใด
 เลข... (“พระราชบัญญัติโรงเรียน พระพุทธศักราช 2460” หอจด
 หมายเหตุแห่งชาติ.)

สาระสำคัญดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ารัฐได้ให้หลักประกันที่จะไม่ละเมิดเสรีภาพในการ
 นับถือศาสนาของประชาชน ด้วยการบังคับให้เรียนในสิ่งที่ประชาชนไม่นับถือ และรัฐให้การคุ้มครอง
 สิทธิที่จะปฏิเสธการสอบในลัทธิความเชื่อของศาสนาใด ๆ ที่ขัดกับความเชื่อของผู้เรียนด้วย

10.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษารายงานการประชุมเทศบาลนครเชียงใหม่ในกระทรวงธรรม เมื่อ พ.ศ.
 2449 ปรากฏความเห็นของที่ประชุมที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม
 และศาสนา ความว่า

...ในมณฑลที่นับถือศาสนาต่าง ๆ กัน เช่น มณฑลปัตตานี เป็นต้น
 ให้ถือวัดไม่ว่าศาสนาใด เป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น เมื่อใครจะสมัคร
 เรียนวัดไหนก็เรียนวัดนั้น... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติ
 กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 186)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดที่รัฐให้การยอมรับในเสรีภาพที่จะนับถือ
 ศาสนาใด ๆ และยินยอมให้ประชาชนเลือกเรียนได้ตามวัดที่ประชาชนนับถือศาสนานั้น ๆ ทั้งนี้มี
 ความสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางสังคมของประเทศสยามที่มีประชาชนนับถือศาสนาแตกต่างกัน
 การให้เสรีภาพดังกล่าวน่าจะมีส่วนทำให้ประชาชนให้การยอมรับการศึกษาในระบบโรงเรียน
 อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งจะนำไปตามพระราโชบายที่จะให้ทวยราษฎร์ได้รับการศึกษาโดยทั่วหน้า

11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

11.1 วิเคราะห์จากขบวนการปฏิวัติในกฎหมาย

การมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนในช่วงแรกนี้ เป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะ
 การให้การสนับสนุนต่อวัดซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา การสนับสนุนดังกล่าวเป็นไป
 ตามวิถีความสัมพันธ์ระหว่างวัดและบ้านที่มีมาแต่โบราณ ชุมชนใดที่มีวัดก็ย่อมต้องมีความ
 สัมพันธ์เชิงสนับสนุนจากประชาชนเป็นธรรมดาตามแบบแผนประเพณีไทยแต่ดั้งเดิม ปรากฏ
 การณ์เช่นนี้มีอยู่โดยทั่วไปตามวัดในชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาที่วัดจัดโดย
 ความเกื้อกูลของชุมชน และเป็นอิสระจากความช่วยเหลือจากรัฐ ดังนั้นโอกาสที่ประชาชนเข้าไปมี
 ส่วนร่วมในการศึกษาจึงมีอย่างกว้างขวาง ดังที่ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 ในขณะนั้น ได้กล่าวว่าเป็นรูปแบบของการกระจายอำนาจทางการศึกษา ความว่า

...ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้อุทิศหาจัดรูปการศึกษาอย่าง “ดีสเซนเตไลเซชัน” (Descentralization) แบ่งการเล่าเรียนเป็นชั้นมูลศึกษา ส่วนที่เป็นภาษาอังกฤษเป็นชั้นกลาง ได้ขอพระบรมราชานุญาตออกประกาศแล้วแก่ผู้รักษา ตั้งโรงเรียนเซนต์ศักดิ์ กรมศึกษาธิการ อุดหนุนให้แต่เพียงเดือนละ 10 บาท ก็ยังมีผู้ที่เห็นแก่การเล่าเรียนตั้งขึ้นตามวัดบ้าง ตามบ้านบ้าง... (เอกสารเรื่องการศึกษา “ประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษา” ร.ศ. 111 อ้างถึงใน แม่งน้อย ดิตติรานนท์ 2518, : 84)

โอกาสที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการศึกษาในเชิงสนับสนุนยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในระยะต่อมา จะมีการจัดการศึกษาอย่างมีรูปแบบแนวทางตามโครงการศึกษาที่ประกาศใช้ก็ตาม ทั้งนี้เพราะว่าวัดยังคงเป็นสถานศึกษาอยู่เช่นเดิม ดังที่โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้ระบุถึงการให้วัดเป็นแหล่งศึกษาเล่าเรียน ความว่า “...โรงเรียน บุรพบท ก ข นโม ควรจะต้องจัดตามวัดแทบทั้งนั้น...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 146)

กล่าวได้ว่าพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่วัดและบ้านมีลักษณะพึ่งพากันมาแต่โบราณ เป็นรากฐานวัฒนธรรมของสังคมไทยที่ชุมชนเกือบทุกวัด ทั้งในด้านปัจจัยจำเป็นพื้นฐานของครูผู้สอนคือพระสงฆ์ ด้านงบประมาณ ด้านอาคารสถานที่ และในแง่การเข้าไปมีส่วนร่วมตามประเพณีในเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาที่ดำรงมาแต่ดั้งเดิม แม้จะมีการจัดการศึกษาอย่างมีแบบแผนแล้วก็ตาม

นอกจากนี้ปรากฏข้อความต่อท้ายหนังสือทูลเกล้าฯถวาย ว่าด้วยการศึกษาของ พระยาวุฒิศาสตร์ ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 121 ได้กล่าวถึงการศึกษาที่จะจัดโดยฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร ความว่า

...การศึกษาฝ่ายอาณาจักรจะพึงจัดนั้น ได้แก่การศึกษาชั้นมัธยมศึกษา คือ ชั้นประโยค 2 ขึ้นไปจนถึงขั้นสูง ๆ และการศึกษาพิเศษต่าง ๆ... การศึกษาซึ่งฝ่ายพุทธจักรจะพึงจัดนั้น ได้แก่ การศึกษาสามัญชั้นต้น ตั้งแต่มูลศึกษาขึ้นไปจนถึงประถมศึกษาคือ ประโยค 1 ซึ่งเป็นการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไปต้องเล่าเรียน... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 162 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ข้อความดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทของฝ่ายพุทธจักรที่มีต่อการศึกษานั้นมีอยู่อย่างกว้างขวาง หากพิจารณาจากพื้นฐานทางสังคมแล้วจะเห็นว่าเป็นบทบาทที่สถาปนาตามมิต้องการศึกษามากำหนด และสะท้อนให้เห็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาของประชาชนโดยทั่วไปด้วยเช่นกัน อันเชื่อมโยงให้เห็นถึงการที่ประชาชนมีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างกว้างขวางด้วย

เมื่อปี พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการ เรื่อง การศึกษาของประเทศสยาม ความว่า

...รัฐบาลได้เริ่มตั้งโรงเรียนมาเป็นเวลานาน...โดยที่ความประสงค์ใน
ขั้นต้น ต้องคัดคนสำหรับราชการ จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่า
การเล่าเรียนนั้นสำหรับแต่ผู้ที่จะรับราชการ... การเล่าเรียนทั้งหลาย
ต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะออกทุนรอนให้หมด... แต่บัดนี้ไปให้
เป็นหน้าที่ของบิดามารดาและผู้ปกครองเด็ก ที่จะสั่งสอนและ
แสวงหากรเล่าเรียนให้แก่คือโดยสมควรตามอำนาจรูป และ
กำลังทุนทรัพย์ ฝ่ายรัฐบาลก็จะได้วางรูปโครงการเล่าเรียนสำหรับ
ชาติบ้านเมืองลงไว้เป็นหลัก... (“ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ
เรื่องการศึกษาของประเทศสยาม” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
น. 1-2)

กระแสพระบรมราชโองการดังกล่าว เป็นการกล่าวให้พ่อแม่ ผู้ปกครอง ได้คำนึงถึง
หน้าที่ที่จะจัดการศึกษาและแสวงหากรเล่าเรียนให้แก่บุตรหลาน ซึ่งมีนัยที่ให้การรับรองสิทธิที่จะ
มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของพ่อแม่ ผู้ปกครอง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากนับตั้งแต่มีการปฏิรูปการศึกษามาเป็นการศึกษาแผนใหม่เป็นเวลา
ประมาณ 18 ปี ตำแหน่งราชการต่างๆ ที่รองรับผู้สำเร็จการศึกษาเริ่มถึงจุดอิ่มตัว จุดมุ่งหมายใน
การจัดการศึกษาของรัฐบาลจึงต้องเปลี่ยนแปลงไป กระแสพระบรมราชโองการของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดังกล่าวก็เพื่อจะให้เกิดการแบ่งเบาภาระของรัฐบาล และมีพระราชประสงค์
จะปรับเปลี่ยนคตินิยมที่เป็นเครื่องขวางกั้นการพัฒนาบ้านเมืองด้วย

สภาพพื้นฐานทางการเมืองในปี พ.ศ. 2454 ได้เกิดเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 เพื่อ
ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (ลิขิต อีรวคิน, 2540 : 25) จึงจำเป็นต้องใช้งบประมาณด้าน
ความมั่นคงเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้งบประมาณที่ได้รับการจัดสรรเพื่อการศึกษาได้รับผล
กระทบอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ดังจะเห็นว่าปีนี้กระทรวงธรรมการได้รับจัดสรร 1.3 ล้านบาท ในขณะที่
เดียวกันกระทรวงกลาโหมและกระทรวงมหาดไทยได้รับจัดสรร 11.2 ล้านบาท และ 11.3 ล้าน
บาท ตามลำดับ (ตารางที่ 15)

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการใน
ขณะนั้น ได้คิดหาวิธีการที่จะตั้งโรงเรียนประถมศึกษาให้แพร่หลาย แม้จะอยู่ภายใต้ข้อจำกัดเรื่อง
งบประมาณก็ตาม ดังที่ได้นำการประชุมหารือเรื่องการจัดการศึกษาประชาบาล เมื่อวันที่ 10
เมษายน พ.ศ. 2454 (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 195)
และเกิดแนวคิดที่จะจัดการศึกษาของบ้านเมืองให้แพร่หลาย โดยความร่วมมือกันระหว่าง
กระทรวงธรรมการและกระทรวงปกครองท้องถิ่น คือกระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทย

ความเห็นจากที่ประชุมคือจะให้มี “โรงเรียนประชาบาล” ที่อาณาประชาราษฎร์จัดตั้งขึ้น และบำรุงด้วยพิณณการีอากร เงินส่วย หรืองบใด ๆ ตามแต่จะหาได้

กล่าวได้ว่าในภาวะที่ประเทศจำเป็นต้องใช้จ่ายงบประมาณส่วนใหญ่ไปในด้านการรักษาความมั่นคงของประเทศ การที่ต้องจัดการศึกษาภายใต้งบประมาณที่จำกัดช่วงนี้ จึงเป็นโอกาสที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษา ด้วยการร่วมจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในชุมชนและบำรุงโรงเรียนที่ได้จัดตั้งขึ้น

การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาช่วงนี้ได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงปกครองท้องถิ่นเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากพระราชบัญญัติปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2457 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2516 : 36) ที่ระบุหน้าที่ของกรมการอำเภอ ด้านการบำรุงการศึกษา ความว่า

มาตรา 124 กรมการอำเภอต้องปรึกษาด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้อุปการะการศึกษาในท้องที่ มีพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น ช่วยกันแนะนำ และจัดให้มีสถานที่เล่าเรียนให้พ่อแม่เด็ก ในอำเภอนั้น

มาตรา 125 กรมการอำเภอต้องปรึกษาด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้อุปการะการศึกษาในท้องที่ จัดบำรุงการศึกษาอย่าให้เสื่อมทราม

มาตรา 126 กรมการอำเภอต้องคอยชี้แจงตักเตือนแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปิตนภรรตา และผู้ปกครองเด็กให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียน...

ความร่วมมือในการจัดการศึกษาจากกระทรวงปกครองท้องถิ่นดังกล่าว มีลักษณะการดำเนินการที่ต้องประสานงานและทำงานร่วมกันกับผู้นำท้องถิ่น และผู้อุปการะการศึกษา ซึ่งน่าจะหมายถึงพระสงฆ์และชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น จึงน่าจะสรุปได้ว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้มีสาระบัญญัติที่ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างชัดเจน เป็นการมีส่วนร่วมทั้งทางตรงในลักษณะการเป็นผู้อุปการะการศึกษา และทางอ้อมโดยผ่านตัวแทนคือผู้นำท้องถิ่น รวมทั้งการอุปการะคำจุมพระภิกษุสงฆ์ตามแบบแผนประเพณีดั้งเดิมด้วย

ช่วงนี้การมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ได้ปรากฏความสำเร็จในบางพื้นที่อย่างเด่นชัด เช่นมณฑลภูเก็ต และนครศรีธรรมราช ดังที่เจ้าพระยาพระเดียงสุเรนทราธิบดีได้นำมาเป็นกรณีตัวอย่างเพื่อเสนอในที่ประชุมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งได้รับการกล่าวสนับสนุนจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราพระราชาคณะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่กล่าวว่า การจัดตั้งโรงเรียนโดยวิธีเรียไรเงินจากประชาชนดังเช่นทั้ง 2 มณฑลที่สามารถทำได้สำเร็จนั้น น่าจะได้นำวิธีการนี้ไปใช้ตั้งโรงเรียนในมณฑลอื่น โดยที่กระทรวงธรรมการต้องได้รับความร่วมมือจากกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นเจ้าของท้องที่ ให้ชี้แจงความสำคัญของการศึกษาให้ประชาชนช่วยออกเงินบำรุงการศึกษา (ราย

งานเสนาบดีสภาจัดการศาสนาและการศึกษา พ.ศ. 2457 อ้างถึงในแน่งน้อย ดิตติรานนท์, 2518 : 185)

แนวคิดที่จะจัดการศึกษาให้แพร่หลายจากความร่วมมือของกระทรวงที่เกี่ยวข้อง น่าจะส่งผลให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาได้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในเชิงสนับสนุนด้านงบประมาณ ดังปรากฏแนวความคิดที่สอดคล้องกันระหว่างเสนาบดีกระทรวงธรรมการและกระทรวงปกครองท้องถิ่นที่ตั้งกล่าวข้างต้น แต่แนวคิดนี้ถูกคัดค้านจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติที่อ้างว่าจะเป็นการทอนกำลังความคิดที่จะเก็บภาษีอากรอื่น ๆ ในท้องที่นั้น ซึ่งกระทรวงอื่น ๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินด้วยกันทั้งนั้น มิใช่มีแต่เฉพาะการศึกษาแต่อย่างเดียว (รายงานเสนาบดีสภาจัดการศาสนาและการศึกษา พ.ศ. 2457 อ้างถึงในแน่งน้อย ดิตติรานนท์, 2518 : 185) การคัดค้านจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติดังกล่าว ทำให้แนวคิดที่จะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการศึกษาตกไป ส่งผลให้ความพยายามในการยกระดับการศึกษาและการจัดตั้งโรงเรียนให้พร้อมและทั่วถึงต้องชะงักงันด้วย

11.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อพิจารณาข้อความจากหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย ของเสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า ด้านการศึกษา เมื่อวันที่ 8 กันยายน ร.ศ. 121 เพื่อใช้เป็นกรอบโครงการศึกษา 2445 ได้ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ดังนี้

...ควรจะจัดศาลาหรือสถานี่แห่งใดแห่งหนึ่งในวัดใดวัดหนึ่งตั้งเป็นโรงเรียนและเลือกหาพระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้สูงพอจะสอนชั้นประถมศึกษา ได้มาเป็นครูประจำโรงเรียน และรวบรวมเด็กที่มีความรู้ขั้นมูลศึกษาสอนในที่นั้น พระภิกษุที่ต้องมาเป็นครูสอนประจำที่โรงเรียน จำเป็นที่ได้รับความอุดหนุนกว่าปกติ จึงสมควรที่จะแนะนำชักชวนสัปบุรุษทนายทั้งหลาย ให้ออกทรัพย์เกื้อกูลอุดหนุนแก่พระภิกษุที่เมียงครูนั้นส่วนสถานที่จะเป็นโรงเรียน ถ้าวัดใดไม่มีศาลาอาคารอันใดที่จะเป็นโรงเรียนได้ ก็ควรที่จะบอกรบญเฐียรราชสัปบุรุษทนายในบริเวณนั้นให้ออกทุนทรัพย์มาก่อสร้างขึ้น ต่อการเหล่านี้จะสำเร็จด้วยกำลังสัปบุรุษทนายไม่ได้แล้ว จึงควรขอความอุดหนุนจากรัฐบาลต่อภายหลัง... (สภากาการศึกษาหมงกฎราชวิทยาลัย, 2514 : 55 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาในช่วงนี้มีความจำเป็นต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกทรัพย์เกื้อกูลครูผู้สอน ส่วนการก่อสร้างโรงเรียนนั้นจะขอความอุดหนุนจากรัฐบาลได้ก็ต่อเมื่อการสนับสนุนจากประชาชนไม่เพียงพอแก่ความจำเป็น

ความขาดแคลนครูที่มีความชำนาญด้านงานสอนในช่วงนี้ ทำให้วิตที่วันภาระในการจัดการศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาอยู่แล้ว ต้องจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาอีกด้วย กล่าวได้ว่าช่วงนี้ วิทยาลัยนวัตกรรมการศึกษาอย่างเด่นชัด น่าจะสืบเนื่องมาจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ. 121 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้การปกครองสงฆ์เป็นไปตามแบบแผนอันเรียบร้อย จึงเอื้อให้บทบาทต่อการจัดการศึกษาของพระสงฆ์เป็นไปอย่างมีระบบแบบแผนด้วย ดังนั้นความจำเป็นที่ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมให้การสนับสนุนจึงเด่นชัดเป็นมาตามตัว โดยเฉพาะงบประมาณด้านการศึกษาช่วงนี้ได้รับน้อยมาก เพราะงบประมาณของประเทศถูกนำไปใช้ในด้านการรักษาความมั่นคงเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นว่าในปี พ.ศ. 2445 กระทรวงมหาดไทยได้รับการจัดสรรงบประมาณเป็นเงิน 6.9 ล้านบาทเศษ กระทรวงกลาโหม 4.9 ล้านบาทเศษ และกระทรวงธรรมการ 1 ล้านบาท (ตารางที่ 14)

จึงกล่าวได้ว่าทางการจัดการศึกษาในช่วงนี้ประชาชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนด้านกาจัดการศึกษาอย่างกว้างขวาง อนึ่งการมีส่วนร่วมด้วยการออกบุญเรือไรที่ปรากฏในหนังสือพุทธเจ้าอาวชย ดังกล่าวข้างต้นนั้น ตามวิถีวัฒนธรรมของชาวพุทธในประเทศไทย กล่าวได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจและเต็มใจ

จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในช่วงนี้ นำสาระสำคัญที่ปรากฏตามกฎหมาย และที่เป็นแนวคิดจากเอกสารอื่น มาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2435-2464)

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิด
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบใหม่แก่ใบบการศึกษาภาคบังคับ	ประกาศจัดตั้ง ร.ร. มุอศึกษา 2435, โครงการศึกษา2441 ,ประกาศการจัดการศึกษาของทวย ราชฎ์ 2454	พระมติในการจัดการศึกษาของกุดบุตร 2440, ราชงานการ ประชุมเทศาภิบาลา 2452
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม	-	-
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	ประกาศประดิษฐาน โรงเรียนข้าราชการ ทอเรือมา 2459	-
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	โครงการศึกษา2441	-
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	-	-
6. สิทธิที่จะเรียนรู้คำนิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน	-	หลักฐานการจัดการ ศึกษา2435,ราชงาน การประชุมเทศาภิ บาล2449
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ	-	-
8. สิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	-
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน	พระบรมราชโองการ เรื่องการศึกษาของ ประเทศสยาม2453, โครงการศึกษา2441 ,2445,2456,2458	-
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา	กฎข้อบังคับของ กระทรวงศึกษาธิการ 2460, พ.ร.บ.โรงเรียน2460	ราชงานการประมูม เทศาภิบาลา2449
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	โครงการศึกษา2441 ,2445,พระบรมราช โองการเรื่องการศึกษา 2453	หนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย ขอเสนาบดี กระทรวงธรรมการา 2445

ช่วงที่ 2 : การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2464 - 2474 รวมเป็นเวลาประมาณ 10 ปี ตั้งแต่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จนถึงช่วงก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2475

เอกสารชั้นต้นที่ผู้วิจัยนำวิเคราะห์ในช่วงนี้ มี 2 ประเภท คือ กฎหมายและเอกสารที่เป็นแนวคิด กฎหมายที่ศึกษา ได้แก่ โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 (ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2464) พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 (ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464) เอกสารที่เป็นแนวคิด ได้แก่ ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2467

ผู้วิจัยจะนำเสนอบริบททางการศึกษาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมก่อนการวิเคราะห์ ดังนี้

สภาพพื้นฐานทางการเมือง

การปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการสืบต่อและสานต่อโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกระบวนการที่ทันสมัยและสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับ ในช่วงนี้มีกลุ่มผู้สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ รวมทั้งกลุ่มที่มีความตื่นตัวทางความคิดด้านการเมืองจากผลของนโยบายที่่างให้ชาติทันสมัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างกระแสความต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังได้เกิดกฎ ร.ศ. 130 มาแล้ว อีกทั้งมีคนไทยบางกลุ่มได้รับกระแสความคิดที่ซึมซาบมาจากเหตุการณ์ปฏิวัติที่ประเทศจีนเมื่อปี พ.ศ. 2424 และคิดจะเลียนแบบ จึงได้มีนโยบายสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่คนไทยควบคู่ไปกับการตั้งกองเสือป่าซึ่งได้มีการวิเคราะห์ว่ามีเจตจำนงเพื่ออ่วงดูอำนาจทหารในสมัยนั้นด้วย (ลิขิต อีระเวคิน, 2540 : 124-125)

ในช่วงนี้บรรยากาศของการโต้แย้งทางความคิดต่อการเมืองการปกครองได้ปรากฏอย่างชัดเจนจากการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีผ่านงานเขียนต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียกกรองต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น งานเขียนของเขียนวรรณ หรือ ก.ศ.ร.กุหลาบ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตยพระองค์หนึ่ง แม้ว่าปกครองอยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตามแต่มิได้ทรงถือพระองค์ ทรงพระราชทานเสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์ที่จะวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานของพระองค์โดยเสรี และยังทรงร่วมแสดงทรรศนะทางการเมืองและสังคมโดยใช้นามปากกา เช่น ศรีอยุธยา รามจิตติ อัสวาทุ พันแหลม น้อยลา สุกรีพ นายแก้ว นายขวัญ พระขรรค์เพชร เป็นต้น (ลิขิต อีระเวคิน, 2540 : 124)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทดลองการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีการจำลอง “ตุลิตธานี” ในระหว่าง พ.ศ. 2461 - 2469 ให้เป็นเมืองเล็ก ๆ ที่มี “การดำเนินการปกครองในรูปแบบของระบอบประชาธิปไตย คือมีคณะรัฐบาล มีพรรคการเมือง มีการเลือกตั้ง มีผู้แทนราษฎร (เรียกว่าเขษขุมบุรุษ) และมีการออกหนังสือพิมพ์” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2532 : 138) ทั้งนี้เพื่อมีวัตถุประสงค์ประชาธิปไตยให้ข้าราชการเข้าใจและรู้จักวิธีปกครองระบอบประชาธิปไตย ทรงเตรียมที่จะนำระบอบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ในประเทศไทย พระราชดำริของพระองค์คือเรื่องประชาธิปไตยและการมีระบบรัฐสภาในขณะนั้น ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2532) ได้วิเคราะห์จากพระราชบันทึกของพระองค์เรื่อง “รายงานการประชุมปาเยียมเมนต์สยาม” ไว้ว่าพระองค์ “...ยังไม่มีความศรัทธาในวิธีการที่ราษฎรสามัญจะสามารถปกครองตนเองได้ แม้จะเป็นราษฎรที่ไม่ศึกษา และสนใจในกิจการของบ้านเมืองอย่างวิเศษวรรณะและ ก.ศ.ร. กุหาบาทก็ตาม...” แต่ทรงดำเนินการตั้งขึ้นทดลองใช้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 (ทองหล่อ กอชัยไม้ม ฌ อสุธยา, 2525 : 32)

ด้วยเหตุที่เกิดภาวะแสวงหาผลดีของลุ่มหมู่ผู้ไม่มีหัวคิดก้าวหน้าและผู้ที่ได้รับการศึกษาจากยุโรป ประกอบกับพระประสงค์ที่จะเสนอต่อในปณิธานของสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญในการส่งเสริมการศึกษา เพื่อจะได้ให้การศึกษาเป็นสื่อในการฟูฟื้นความรู้ในการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้กับประชาชน จึงนำไปสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2464

ประเทศสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่น ปัญหาความวุ่นวายจากภายในและภายนอกประเทศได้เบาบางลงมาก ปัญหาการรวมอำนาจจากภูมิภาคมาสู่รัฐบาลกลางก็ลดลง อันเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปูรากฐานทางด้านกรมการเมืองการปกครองไว้ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างแน่นแฟ้น ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541) กล่าวถึงบรรยากาศทางการเมืองในระยะเวลาที่ระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า เกิดช่องว่างจากการพัฒนาการเมืองอย่างจริงจัง ความมั่นคงและความสงบที่เกิดจากการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 อาจก่อให้เกิดความเฉื่อยชาในการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และจึงเกิดขอบเขตที่กว้างขวางขึ้นเมื่อมีนักเรียนไทยกลับจากการศึกษาในยุโรปมากขึ้น อีกทั้งภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยการขาดดุลในค่านายบประมาณในรัชกาลที่ 6 ทำให้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เคยทรงพลังกลับอ่อนกำลังลง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางการเมือง การศึกษาและเศรษฐกิจในช่วงนี้ ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนจากการเปลี่ยนแปลงทางกลไกของรัฐบาล สภาพการณ์สังคมไทยจึงเริ่มสับสนและต้องการความเปลี่ยนแปลง การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสร้างสถาบันทางการเมืองอย่างจริงจัง มีผลตกทอดถึงรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นส่วนหนึ่งที่น่าระบบสมบูรณ์อาณาจักรไทยไปสู่จุดจบในปี พ.ศ. 2475

เหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศสงครามกับประเทศเยอรมันนีและออสเตรีย ฮังการี โดยส่งกองทหารไปร่วมรบในยุโรปและประสบชัยชนะเมื่อสงครามสิ้นสุดลงประเทศไทยได้รับการยกย่องให้มีฐานะและสิทธิเท่าเทียมประเทศสัมพันธมิตรทั้งหลาย (ทองต๋อ กอ้วยไม้ ๗ อยุธยา, 2525 : 32) ดังที่ ภาวดี มหาพันธ์ (2526 : 172) ได้สรุปผลที่ประเทศไทยได้รับจากการเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรไว้ดังนี้

1. ได้ยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของประเทศฝ่ายมหาอำนาจกลางในประเทศไทย
2. ได้รับเงินค่าปฏิกรรมสงคราม 2 ล้านบาท
3. ได้รับเกียรติให้เข้าร่วมประชุมลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพที่กรุงปารีสและได้รับเชิญให้เป็นสมาชิกเริ่มก่อตั้งองค์การสันนิบาตประชาชาติ
4. ได้โอกาสดำเนินการขอแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มีพระราชประสงค์จะให้ประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตยแบบค่อยเป็นค่อยไปด้วยความระมัดระวัง ทรงสถาปนารัฐมนตรีที่ปรึกษาาราชการชั้นสูง ไม่ตัดสินพระราชหฤทัยตามลำพังพระองค์เดียว ทรงปรับปรุงเสนาบดีสภาให้เป็นกิจลักษณะรู้จักการทำงานรับผิดชอบเป็นคณะ และทรงแก้ไขกฎหมายของคมนตรีโดยเลือกองคมนตรีขึ้นมาจำนวนหนึ่งเป็นสภาองคมนตรี ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาหารือในการร่างกฎหมาย โดยมีพระราชดำริที่จะให้สภาองคมนตรีเป็นที่ฝึกการประมุขแบบรัฐสภา ได้มีการร่างกฎหมายเทศบาลให้ประชาชน รู้จักรับผิดชอบการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่นเรียบร้อยแล้ว และเตรียมพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ครบ 150 ปี แต่มีพระบรมราชวงศ์บางพระองค์คัดค้านว่ายังไม่สมควรแก่เวลา จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 (ทองต๋อ กอ้วยไม้ ๗ อยุธยา , 2525 : 38)

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

เมื่อพิจารณาสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจภายในประเทศก่อนปัญหาเศรษฐกิจระดับโลกจะแผ่ขยายไปทั่วทุกภูมิภาคนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2460 ได้เกิดภาวะน้ำท่วมอย่างรุนแรง ซึ่งเรียกว่าน้ำท่วมปีมะเส็ง และหลังจากนั้นก็เกิดภาวะฝนแล้งติดต่อกันอีก 3 ปี (ปีน มาลากุล, 2516 : 7)

นอกจากนั้นในช่วง พ.ศ. 2450-2464 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้มีโครงการที่จะกำหนดระยะเวลายกเลิกอากรการพนัน เช่น อากรบ่อนเบี้ย หวย ก.ข. และอากรสูบฝิ่น ทำให้

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติขาดรายได้ไปปีละ 7 ล้านบาท จึงต้องกำหนดแนวทางไว้คือ ระเบียบโครงการของกระทรวงต่าง ๆ ที่วางไว้จนกว่าจะครบ 5 ปี (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 ฉบับ ค.8 2/8) ใน พ.ศ. 2484 ฐานะการคลังของประเทศตกต่ำลงมาก ประกอบกับเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ที่เรียกว่าเศรษฐกิจตกต่ำทศวรรษ 1930 (1930 depression) (ลิจิต ชีววิน, 2540:133) ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากภาวะดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ รัฐบาลต้องตัดทอนรายจ่ายลงอย่างมาก มีการยุบหน่วยงาน การปลดข้าราชการและลดค่าใช้จ่ายลง ความคับขันทางการเงินถึงกับทำให้รัฐบาลต้องกู้เงินจากต่างประเทศถึง 2 ล้านดอลลาร์ เพื่อให้เพียงพอับรายจ่ายที่ค่าเงินขาดแคลนลง (พระราชหัตถเลขาพระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้พระยาบุรีนารายณ์ จัดการกู้เงินต่างประเทศ, 2484:507-508) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกเก็บเงินศึกษาเสียไปในปี พ.ศ. 2473 โดยรัฐบาลรับภาระในการจ่ายเงินอุดหนุนให้แก่โรงเรียนประถมศึกษาแทนการอุดหนุนจากประชาชน

สภาพพื้นฐานทางสังคม

สภาพพื้นฐานทางสังคมในช่วงนี้ไม่มีความแตกต่างจากช่วงแรกเท่าใดนัก แต่ในด้านค่านิยมของคนไทยในสมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามเปลี่ยนค่านิยมบางประการ ที่ทรงเรียกว่า “คอนดิตล่อ” ทำให้รูดิ่งซาลง เป็นค่านิยมที่เป็นเครื่องอ้างความเจริญของประเทศ เช่น ทรงพยายามให้คนไทยเป็นตัวของตัวเอง ไม่ดูถูกคนไทยด้วยกันเอง ไม่อาศัยความคิดตามวิถีคิดของต่างชาติแต่เพียงอย่างเดียว ทรงพยายามสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในการเรียนหนังสือที่ไม่ใช่หวังแต่เพียงว่าต้องไปเป็นเสมียนหรือมุ่งรับราชการเพียงอย่างเดียว และทรงชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมตะวันตกมีทั้งสิ่งดีและไม่ดีซึ่งคนไทยต้องรู้จักเลือกรับ เป็นต้น นอกจากนั้นทรงชักชวนให้ผู้ใจบุญสุนทนหันมาทำบุญโดยการสร้างโรงเรียนแทนการสร้างวัดตามประเพณีนิยม โดยได้ทรงปฏิบัติเป็นเยี่ยงอย่างด้วยการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง แทนการสร้างวัดประจำรัชกาลดังเช่นประเพณีที่สืบต่อกันมา ภายหลังจากที่ขึ้นครองราชย์เพียง 2 ปีเศษเท่านั้น (จุลนิพนธ์ มุสสิลี, 2526 : 89-93)

ค่านิยมของสังคมไทยโดยทั่วไปที่ผู้มียศเชื้อสูงใหญ่และต้องไม่วิพากษ์วิจารณ์ หรือแสดงความคิดเห็นใด ๆ เริ่มปรากฏค่านิยมที่เป็นเหตุเป็นผลมากกว่าแทนที่เรื่องขนบธรรมเนียม อันเป็นรากฐานของสังคมประชาธิปไตย จากที่มีการให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นแก่ประชาชน ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีนักคิดนักเขียนที่มีแนวคิดที่ได้รับการยอมรับ และยังมีการศึกษาแนวคิดของบุคคลเหล่านี้มาจนบัดนี้ เช่น เทียนวรรณ กุหลาบ ฮาญประดิษฐ์ เป็นต้น

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้เสรีภาพแก่นักหนังสือพิมพ์ ทำให้หนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ ในสมัยนั้นตื่นตัวในด้านการเมืองการปกครอง แสดงความคิดเห็นและทำให้ออกมอย่างชัดเจนว่า มีความเห็นตรงกับรัฐบาลหรือสนับสนุนรัฐบาลหรือไม่ ทำให้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อพัฒนาการทางการเมืองการปกครอง เพราะเท่ากับเป็นการวางแนวทางและฝึกให้

ประชาชนมีความสนใจและเรียนรู้ ตลอดจนมีประสบการณ์ทางการเมืองมากขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งเป็นการพัฒนาประชาชนให้มีความตื่นตัวทางการเมือง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามทะนุบำรุงบ้านเมือง และประชาชนให้เจริญได้รับความผาสุกโดยตลอดมา ทรงพยายามสร้างค่านิยมในการมีสมาธิ ภรรยาเพียงคนเดียว ด้วยกรรมวิธีตามกฎหมายลักษณะหัวเมือง ริเริ่มให้มีการจดทะเบียนสมรส ทะเบียนหย่า และทะเบียนรับรองบุตรก่อนที่จะมีการบังคับตามกฎหมายอย่างจริงจัง

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงเวลานี้

จากการศึกษาพบว่าข้อมูลซึ่งปรากฏในเอกสารชั้นต้นทั้งที่เป็นกฎหมาย และนโยบาย หรือแนวคิด ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งนำมาเรียงตาม ลำดับเวลาได้ดังนี้

1. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 และโครงการศึกษา พ.ศ. 2464

1.1 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 นั้น ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. สาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาค บังคับ ปรากฏ ดังนี้

มาตรา 4 ศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลยอมให้เปล่าคือว่าไม่เรียกค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน...

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 207)

2. ปรากฏสาระบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในระดับ ประถมศึกษาให้กับบุตรหลาน จากข้อยกเว้นที่จะส่งเด็กเข้าโรงเรียน ความว่า

มาตรา 10 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจะให้ยกเว้น เด็กคนใดคนหนึ่งจากการเรียน อยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา ก็ได้ ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองร้องว่าเด็กคนนั้นรับการศึกษา อยู่ในครอบครัวของเขาแล้ว แต่อ้างได้ยกเว้นตั้งปีบิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องส่งเด็กคนนั้น ให้ศึกษาธิการปีละครั้งหนึ่งเพื่อสอบไล่ดูว่าการศึกษาที่ได้รับนั้นเป็นอย่างไร... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 208 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

และจาก “คำอธิบายเพิ่มเติมที่เกี่ยวแก่ความมุ่งหมายและวิธีดำเนินการแห่งพระราชบัญญัติ ประถมศึกษา พ.ศ. 2464” ฉบับที่ 2 เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 ได้ขยายความเพิ่มเติมในประเด็นนี้อีกว่า “...ปีตามารศหรือผู้ปกครองร้องว่าเด็กรับการศึกษาอยู่ในครอบครัวของเขา ซึ่งเจ้าหน้าที่พิเศษเห็นสมควรแล้ว จึงจะชอบด้วยมาตรานี้...” (“คำอธิบายเพิ่มเติมที่เกี่ยวแก่ความมุ่งหมายและวิธีดำเนินการแห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.)

3. ปราบกฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวดับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ด้วยการให้สิทธิประชาชนตั้งโรงเรียนได้ตามความสมัครใจในประเภทโรงเรียนประชาบาล ดังที่บัญญัติว่า

...โรงเรียนประชาบาลคือโรงเรียนที่ประชาชน อำเภอหนึ่งหรือ ตำบลหนึ่งตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือที่ภาย อำเภอตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชนที่พำนักอยู่ใน ความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 206)

การมีส่วนร่วมในการตั้งโรงเรียนประชาบาลนี้ หากประชาชนในหมู่บ้านหรือตำบลหนึ่งมีใจสมัครตั้งก็ให้ตั้งชื่อสมัครขอเงินบำรุงโรงเรียนตามกำลัง แต่อย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่า อัตราเงินศึกษาพหุในโรงเรียนประชาบาลของอำเภอเดียวกัน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 213) แต่หากว่าโรงเรียนประชาบาลนั้นตั้งขึ้นโดยนายอำเภอ การตั้งและดำรงอยู่ของโรงเรียนจะต้องให้เป็นหน้าที่ประชาชนจะต้องเสียเงินศึกษาพหุ ตามมาตรา 28 ในพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับนี้ ความว่า

...ชายฉกรรจ์ทุกคนอายุ 18-80 ปี จำต้องเสียศึกษาพหุ ศึกษาพหุ จะต้องไม่ต่ำกว่า 1 บาทหรือไม่เกิน 3 บาท เก็บตามอัตราและเก็บ ภายในเวลาที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะกำหนดเป็นปี ๆ ไป ด้วยความเห็นชอบของกระทรวงศึกษาธิการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 213)

4. ปราบกฏสาระสำคัญเกี่ยวดับสิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ตามนัยของสาระบัญญัติของพระราชบัญญัติฉบับนี้ ที่มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนที่เข้ารับการศึกษาระดับบังคับ มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างดี โดยมีนัยอยู่ในบทบัญญัติเรื่องการขยายอายุของผู้เรียน ความว่า

มาตรา 7 เมื่อเด็กคนใดอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ ยังอ่าน แลเขียนภาษาไทยไม่ได้พอสมควร ต้องชดเชยเขตที่บังคับให้เรียน อยู่ในโรงเรียนออกไปอีก จนกว่าเด็กคนนั้นจะอ่านและเขียน

ภาษาไทยได้พอสมควร... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 207
เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

1.2 โครงการศึกษา พ.ศ. 2464

1. ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชน โดยได้กำหนดไว้ในภาคการศึกษา ที่กำหนดโดยฐานแห่งผู้ที่เข้าเรียน ความว่า

ภาคการศึกษาสำหรับทวารานุกร์ ได้แก่ ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาเพียงใด ซึ่งสมควรจะให้ราษฎรมีความรู้เป็นขั้นไว้ทุกคน พอให้รู้มีคหอบชีวิต วิชากลาง ๆ ไว้สำหรับให้พอแก่ที่จะต้องใช้อยู่ทุกวัน รู้จักทางที่จะรักษาตัวทั้งส่วนชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติและชื่อเสียง ให้พอครองตนเป็นพลเมืองดีได้คหหนึ่ง ๆ กับให้รู้จักทำการหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะเหล่าตระกูลของตน รวมเรียกว่าประถมศึกษภาคหนึ่ง เป็นภาคจำเป็นสำหรับคนไทยทั่วไป... (“ประมวลศึกษภาค 1 โครงการศึกษา” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ น.3.)

2. ข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะเลือกประเภทของการศึกษาสำหรับบุตรหลาน โครงการฉบับนี้ ได้กำหนดการศึกษาทั้งปวงเป็น 2 ประเภทคือ สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา โดยให้ความหมาย การศึกษาทั้ง 2 ประเภท ไว้ดังนี้

สามัญศึกษา ได้แก่การเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้สามัญ ซึ่งคนควรจะรู้ทุกคนมากหรือน้อยตามควรแก่อัธภาพเช่นวิชาหนังสือ เลข จรรยาคือฝึกหัดกิริยา วาจา ใจ ให้ประพฤติที่ดี ละเว้นชั่ว และการรักษากายให้ปรกติ เป็นต้นประเภทหนึ่ง

วิสามัญศึกษา ได้แก่การเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษซึ่งบุคคลนั้นเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างโดยควรแก่อัธภาพ ไม่จำเป็นจะเรียนให้รู้ทุกคนอย่างทุกคน ตัวอย่างเช่น วิชาครู วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่างต่าง ๆ วิชาพาณิชย์ เป็นต้นประเภทหนึ่ง (“ประมวลศึกษภาค 1 โครงการศึกษา” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ น.2.)

2. แนวคิดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากประกาศกระทรวงศึกษาธิการ

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2467 ตามประกาศกระทรวงศึกษา
ฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทาง
ความคิด มโนธรรม จากกรณีแจ้งความเข้าใจในประเด็นปัญหาเรื่องศาสนาที่ส่งผลต่อการส่ง
บุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาในช่วงปี ความว่า

...การจัดเพื่อให้แก่เด็กตามพระราชบัญญัตินี้ จึงต้องระมัดระวังใน
เรื่องเกี่ยวกับศาสนาให้มาก เหตุด้วยรัฐประศาสนนโยบายของเรา
ก็ไม่มุ่งจะบังคับใครในเรื่องศาสนาอยู่แล้ว ทั้งการเกณฑ์หัวหน้า
ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว ก็จะไม่ให้ขึ้นชื่อว่าเกณฑ์มา
เพื่อขัดลัทธิศาสนาของใครหมด การเกณฑ์นั้นจึงจะเกณฑ์ได้ทั่ว
สมความมุ่งหมายของบทกฎหมาย หลักสูตรประถมศึกษา อันเป็น
รากฐานบังคับ สำหรับพระราชบัญญัติประถมศึกษาจึงมิได้
บังคับให้สอนศาสนา แต่ให้สอนจรจรรยาแทน ซึ่งเหมาะแก่หน้าที่
พลเมืองและประพฤติดังจริง สำหรับคนคณะใดที่หาหลักศาสนา
ของตนคณะนั้นมาเป็นเครื่องช่วยได้ (กระทรวงศึกษาธิการ,
2528 : 82 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ผลการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงนี้

1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามาศบังคับ

การศึกษาวិเคราะห์ในประเด็นนี้ จะแยกวิเคราะห์ในประเด็นย่อย 2 ประเด็น กล่าวคือ
สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่า และโอกาสที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่า ทั้งนี้เพื่อ
ต้องการให้เห็นภาพที่ชัดเจนในช่วงที่มีพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นฉบับแรกที่มีการบัญญัติ
บังคับเรื่องการเข้าเรียน

1.1 สิทธิที่จะได้รับบริการทางการศึกษาแบบให้เปล่า

การให้สิทธิประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามาศบังคับ ได้ปรากฏ
แนวคิดมาตั้งแต่เริ่มมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่กลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากพื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่มีความจำเป็นต้องใช้งบ
ประมาณจำนวนมากในด้านความมั่นคงของประเทศ ทำให้ไม่อาจจัดการศึกษามาศบังคับแบบให้
เปล่าได้อย่างทั่วถึง ดังจะเห็นได้จากสถิติของนักเรียนที่อยู่ในวัยเข้าเรียนและได้เข้าเรียนแล้วใน
ประเทศสยามปี พ.ศ. 2461 มีเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น ในขณะที่เดียวกับที่ประเทศญี่ปุ่นในปี พ.ศ.
2457 มีร้อยละ 98.5 และประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2460 มีร้อยละ 98 (กระทรวงศึกษาธิการ,

2507 : 274) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศที่เจริญแล้วในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน จะเห็นว่า การศึกษาของประเทศสยามมีความล้าหลังเป็นอันมาก

เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติการศึกษาที่เพิ่งมีการประกาศใช้เป็นครั้งแรก พระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้อนุญาตบังคับให้ "...เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 207) และปรากฏสาระบัญญัติซึ่งให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับแก่ประชาชน ความว่า "...ศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลยอมให้เปล่า คือไม่เรียกค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 207)

การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนจากการเข้าเรียนในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลดังกล่าว และบัญญัติบังคับให้เข้าเรียนอย่างชัดเจน โดยนัยจึงเท่ากับเป็นการกำหนดพันธะหน้าที่ของรัฐในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติโดยสมบูรณ์ กล่าวได้ว่าเป็นการให้หลักประกันที่ประชาชนจะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับจากการจัดให้บริการโดยรัฐ

ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพระบรมราโชบายในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่มีพระบรมราโชบายว่าต้องจัดไว้ขยายกว้างออกไปเป็นการศึกษาสำหรับชาติ (National Education) โดยจะพระราชทานความรู้แก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ตลอดจนชายหญิงทั่วหน้าตามควรแก่อัธยาศัยของตน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530 : 109) อีกทั้งแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นก็เชื่อว่า "การศึกษาสำหรับชาติ" เป็นการทำให้คนในชาติมีความรู้สูงขึ้น ดังที่ท่านมักกล่าวถึงด้วยคำของกวีชาวอังกฤษ เอลิซาเบธ บาร์เรทท์ บราวน์นิง (Elizabeth Barrett Browning) ว่า "ไม่ต้องปั้นเทวดาก็ได้ เมื่อขมกมลสูงขึ้น ทั้งกะบิกก็จะได้เทวดาเอง" (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2479 : 11) หมายความว่าเมื่อคนในชาติได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางแล้ว คนที่มีความสามารถจะปรากฏขึ้นมากให้เห็นเอง

จึงกล่าวได้ว่าการศึกษาสำหรับชาติ (National Education) ซึ่งเป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และแนวคิด "ขกคนทั้งชาติขึ้นพร้อมกัน" ของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ น่าจะเป็นแนวคิดที่เป็นแรงผลักดันสำคัญให้มีการประกาศการศึกษาภาคบังคับ และรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ดังกล่าว

1.2 โอกาสในการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับการให้เปล่าทางการศึกษาแก่ประชาชน ความว่า "...ศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลยอมให้เปล่า ถือว่าไม่เรียกเก็บค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน..." (กระทรวงศึกษาธิการ,

2526 : 207) ภาวะบัญญัติดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงเจตนาารมณ์ของรัฐที่ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับแก่ประชาชนโดยทั่วไป โดยประชาชนจะได้รับสิทธิดังกล่าวจากการเข้ารับการศึกษานอกระบบโรงเรียนของรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาล

หากพิจารณาถึงโอกาสในการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับของประชาชนในช่วงนี้ โดยพิจารณาจากปริมาณโรงเรียนของรัฐบาลตามที่กำหนดไว้ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2484 ปรากฏว่าโรงเรียนรัฐบาลนั้น ตั้งได้เพียงโรงเรียนตัวอย่างในจังหวัดพระนครและธนบุรี โดยกำหนดให้มี 80 โรงเรียน มีประจำมณฑล 1 โรงเรียน ประจำจังหวัด 1 โรงเรียน และประจำอำเภอ 1 โรงเรียน (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 284-285) จะเห็นว่าโรงเรียนของรัฐตั้งไว้เป็นตัวอย่างอยู่ในเขตชุมชนเมืองเท่านั้น จึงกล่าวได้ว่าประชาชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตชุมชนเมืองเท่านั้น ที่มีโอกาสใช้สิทธิเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาได้

อย่างไรก็ตามนอกจากที่ได้มีการกำหนดจำนวนโรงเรียนรัฐบาลดังกล่าวแล้ว โครงการศึกษาดังนี้ยังได้กำหนดเรื่องจำนวนโรงเรียนประชาบาล ไว้ว่า "...ตำบลแห่งหนึ่งควรมีโรงเรียนประชาบาลให้พอแก่จำนวนเด็กที่ต้องเข้าเรียนทั้งชายและหญิง...ควรจะให้มีตำบลละโรงเรียนอย่างน้อย..." (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 285) จะเห็นว่าแม้โรงเรียนของรัฐบาลมีจำนวนจำกัด และตั้งอยู่เฉพาะในเขตชุมชนเมือง ซึ่งทำให้ประชาชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตชนบทไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษานอกระบบโรงเรียนรัฐบาล แต่ก็สามารถเข้ารับการศึกษานอกระบบโรงเรียนประชาบาลที่ตั้งกระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆได้ จึงกล่าวได้ว่าการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลในช่วงนี้เป็นภาระส่งเสริมให้ประชาชนในเขตชนบทมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง

เมื่อพิจารณาข้อมูลจำนวนโรงเรียนที่เปิดสอนในช่วงนี้ จำนวนตำบลที่มีการประกาศการศึกษาภาคบังคับ เมื่อปี พ.ศ. 2484-2486 มีร้อยละ 45.76 52.00 และ 67.30 ตามลำดับ (ตารางที่ 16) จะเห็นว่าแม้แต่ชุมชนระดับตำบลซึ่งครอบคลุมหลายหมู่บ้าน ก็ยังไม่สามารถประกาศการศึกษาได้ทั่วถึง ข้อมูลดังกล่าวจึงน่าที่จะสะท้อนถึงโอกาสทางการศึกษาของประชาชนตามความเป็นจริงได้ว่า ช่วงนี้มีประชาชนเป็นจำนวนมากที่ขาดโอกาสในการได้รับการศึกษา

แม้ว่าในระยะแรกจะไม่สามารถจัดการศึกษาได้อย่างทั่วถึงก็ตาม การที่ได้กำหนดให้แต่ละตำบลควรมีโรงเรียนประชาบาลตามโครงการศึกษาดังนี้ ก็น่าจะมีส่วนส่งเสริมผลักดันให้มีการขยายเพิ่มโรงเรียน เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับกว้างขวางยิ่งขึ้น

การส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาดังกล่าวเป็นไปตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่มีแนวพระราชดำริที่จะจัดการศึกษาให้เป็นการศึกษาชาติ ที่เรียกว่า National Education (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507:

271) อีกทั้งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ก็มีแนวคิด “ชกคนทั้งชาติขึ้นพร้อมกัน” ซึ่งน่าจะเป็นแนวคิดที่สนับสนุนให้มีการจัดการศึกษาที่จะสามารถขยายโอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาแบบใหม่เปล้าในการศึกษาค้นคว้าได้อย่างกว้างขวาง

หากพิจารณาความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงปี การที่ประเทศสยามประสบชัยชนะจากกรรมาชนร่วมทำสงครามกับประเทศพันธมิตรเมื่อ พ.ศ. 2460 ทำให้ประเทศสยามได้รับการยอมรับในศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกับนานาอารยประเทศ และได้เข้าไปเป็นสมาชิกวิเริ่มก่อตั้งองค์การสันนิบาตแห่งชาติด้วย การที่ได้มีโอกาสเป็นสมาชิกในองค์การระหว่างประเทศดังกล่าว จึงน่าจะส่งผลต่อวิสัยทัศน์ของผู้ว่า และอาจจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลผลักดันให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464

การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้า ได้มีการจัดตั้งในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์ ซึ่งประชาชนมีสิทธิเล่าเรียนโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนในโรงเรียน 2 ประเภทแรก ตามที่ได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จึงกล่าวได้ว่าเป็นเจตนาของที่รัฐให้โอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนจากการจัดการศึกษาที่อาศัยความร่วมมือจากประชาชนด้วย ดังที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวถึงความสำคัญของโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาล เป็นการอุปมาถึงโอกาสทางการศึกษาของประชาชนในการได้รับการศึกษาแบบใหม่เปล้าในการศึกษาระดับประถมศึกษาในช่วงนั้น ความว่า “...การมีโรงเรียนตัวอย่างของรัฐบาลเพียงประปราย ก็เปรียบเหมือนดอกไม้ในสวนหลายแห่งผืนผ้าส่วนที่จะให้เป็นสวนหลายแห่งผืนผ้า ต้องสำเร็จได้ด้วยการศึกษาประชาบาล...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 275) ข้อความดังกล่าวสะท้อนถึงแนวคิดของผู้กล่าวได้ว่า รัฐบาลจัดให้บริการทางการศึกษาได้เพียงบางส่วน อีกนัยหนึ่งคือไม่อาจจัดให้ทั่วถึงได้ทั้งหมด การจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลเท่านั้นจะเป็นที่คาดหวังได้ว่าประชาชนจะมีโอกาสได้รับการศึกษาได้อย่างทั่วถึงเพียงใด

หากพิจารณาถึงโอกาสแห่งความเสมอภาคระหว่างชาย-หญิงที่เคยเป็นประเด็นปัญหาความเหลื่อมล้ำในโอกาสอย่างเด่นชัดในช่วงแรกของการปฏิรูปการศึกษา ช่วงนี้ระดับปัญหาดังกล่าวน่าจะลดลงตั้งแต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการจัดการระบบบริหารใหม่ ที่มีการย้ายกรมธรรมการมารวมไว้ในพระราชสำนัก (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 261) ส่งผลให้บทบาทของฝ่ายพุทธจักรที่เคยมีต่อการจัดการศึกษาถูกลดทอนไป และให้เป็นบทบาทหน้าที่จัดการศึกษาของฝ่ายอาณาจักรแทน โอกาสที่จะได้รับการศึกษาผู้หญิงจึงน่าจะมี ความทัดเทียมกับผู้ชายมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏข้อความที่เป็นหลักประกันโอกาสทางการศึกษาของผู้หญิงในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ความว่า “...คำว่าเด็กหมายความว่าเด็กชาย

และเด็กหญิงไม่ว่าที่ไร...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 206) ซึ่งส่งผลให้การเริ่มบังคับใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ในปี พ.ศ. 2465 มีจำนวนนักเรียนหญิงเข้ารับการศึกษามากขึ้น และทวีจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมา (ตารางที่ 12)

2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ

รูปแบบการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในช่วงนี้มีเพียงรูปแบบมัธยมศึกษาในระบบโรงเรียนเท่านั้น เพราะความจำเป็นในการจัดการศึกษาช่วงนี้อยู่ที่การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา ตามแนวคิดการจัดการศึกษาเพื่อทวาราษฎร์สามัญที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายด้านการจัดการศึกษาให้เป็นการศึกษาสำหรับชาติ (National Education) ส่วนการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป เป็นการจัดสำหรับราษฎรชั้นกลางขึ้นไปที่มีกำลังทรัพย์กำลังปัญญาเพียงพอ (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 277-278) และเนื่องจากช่วงนี้ประชาชนที่ขาดโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นจำนวนมาก การจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจึงยังไม่มีคามจำเป็นที่จะต้องจัดให้มีรูปแบบที่หลากหลาย

3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

การประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ไม่ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงการเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาแต่ประการใด อาจเป็นเพราะว่าโครงการศึกษาดังฉบับนี้เน้นการจัดการศึกษาสำหรับทวาราษฎร์ ซึ่งหมายถึงราษฎรส่วนใหญ่ และมีจุดประสงค์ที่ต้องการแก้โรคขาดเป็นเสมียน โดยกล่าวถึงแต่เพียงว่า “...เมื่อจะให้สูงกว่านี้ คือมัธยมวิสามัญชั้นสูงก็ต้องเรียนตอนปลายจนสอบไล่ได้ประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ปีที่ 8) แล้วสมัครไปเรียนวิสามัญศึกษาชั้นปริญญาของมหาวิทยาลัยได้” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 282)

ข้อความดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับอุดมศึกษาในประเภทวิสามัญศึกษา ซึ่งหมายถึงความถึงผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมวิสามัญชั้นสูง หากต้องการเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาของมหาวิทยาลัย จะต้องมาเรียนมัธยมตอนปลายจนสำเร็จเสียก่อน นับจากข้อความนี้สะท้อนให้เห็นศักดิ์และสิทธิ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ที่จบสามัญมัธยมศึกษาและมัธยมวิสามัญศึกษา เพราะผู้ที่จบมัธยมสามัญตอนปลาย สามารถสมัครเข้าเรียนระดับอุดมศึกษาได้เลย แต่ผู้ที่สำเร็จมัธยมวิสามัญชั้นสูง จะมีสิทธิสมัครเข้าเรียนในสถาบันอุดมศึกษาได้ต้องมาต่อในมัธยมศึกษาตอนปลายอีก 2 ปี

อย่างไรก็ตามโครงการศึกษาดังนี้ กำหนดระยะเวลาที่ต้องศึกษาระดับมัธยมศึกษาจนถึงระดับชั้นสูงสุดไว้อย่างแน่นอนเป็นเวลา 8 ปี แต่มัธยมศึกษาไม่ได้มีการกำหนดเวลาเรียนไว้อย่างแน่นอน ดังนั้นหากนำเรื่องเวลาเรียนมาพิจารณาในประเด็นความเท่าเทียมในศักดิ์และสิทธิ จึงอยู่นอกเหนือวิสัยที่จะเปรียบเทียบในแง่ความเสมอภาคในการเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา ระหว่างผู้ที่จบการศึกษาทั้ง 2 ประเภทนี้ได้

4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ

เมื่อพิจารณาจากสาระบัญญัติตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 มีสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ความว่า

มาตรา 7 เมื่อเด็กคนใด อายุได้ 14 ปี บริบูรณ์ ยังอ่านและเขียนภาษาไทยไม่ได้พอสมควร ต้องเขียนเขตที่บังคับ ให้อยู่ในโรงเรียนออกไปฝึก จนกว่าเด็กคนนั้นจะอ่านและเขียนภาษาไทยได้พอสมควร... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2528 : 207 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐได้ให้หลักประกันแก่ประชาชนที่เข้ารับการศึกษาระดับบังคับ จะให้มีความสามารถในการรู้หนังสือระดับที่อ่านออกเขียนได้เป็นอย่างน้อย ในกรณีถ้าหากเด็กคนใดที่อายุชั้นเกณฑ์การบังคับตามพระราชบัญญัติแล้ว แต่ไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาไทยได้ เด็กคนนั้นสามารถอยู่ในระบบโรงเรียนต่อไปได้ จนกว่าจะมีความสามารถอ่านออกเขียนได้พอสมควร สาระสำคัญดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการจัดการศึกษาในช่วงนี้ รัฐมิได้มุ่งให้เกิดผลในเชิงปริมาณเท่านั้น แต่ได้ให้ความสำคัญในเชิงคุณภาพที่อยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างไรก็ตามสิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานตามนัยดังกล่าว หมายถึงเฉพาะผู้ที่เข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาเท่านั้น มิได้ครอบคลุมถึงคนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน หรือผู้ใหญ่ที่มีอายุพ้นวัยเรียนแล้วแต่อย่างไร

5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาออกชีวิต

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

6. สิทธิที่จะเรียนรู้ทำนุชม ตามขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้น ไม่ปรากฏสาระจากเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

7. สิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระสำคัญจากเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

9. สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน

โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ที่ประกาศใช้ในช่วงนี้ได้มีการดัดแปลงมาจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2458 ข้อความที่ใช้ก็มีส่วนคล้ายกัน มีการแบ่งประเภทการศึกษาเป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา โดยกำหนดไว้ตั้งแต่ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นโอกาสที่ประชาชนสามารถเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลานของตนในแต่ละระดับชั้นได้ตามต้องการ

ระดับประถมศึกษา สามารถเลือกเรียนประเภทวิสามัญได้ใน 2 ปีหลัง โดยกำหนดให้เลือกเรียนได้เฉพาะนักเรียนชายที่จะไม่เรียนต่อ หรือต้องการเรียนต่อมัธยมวิสามัญเท่านั้น ส่วนนักเรียนหญิงเมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 แล้วไม่ต้องเรียนประถมวิสามัญ 2 ปี ถ้าต้องการศึกษาต่อก็เลือกเรียนต่อในมัธยมสามัญศึกษาหรือวิสามัญศึกษาได้เลย จะเห็นได้ว่าความแตกต่างระหว่างเพศเป็นตัวแปรที่สัมพันธ์กับความเสมอภาคในการใช้สิทธิเลือกประเภทการศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางสังคมไทยสมัยนั้น ที่บทบาทของผู้หญิงคือการเป็นแม่บ้าน จึงไม่มีความจำเป็นต้องเข้ารับการศึกษาระบบมากนัก

ระดับมัธยมศึกษากำหนดให้มีโอกาสเลือกประเภทการศึกษา หรือเปลี่ยนสายการเรียนได้เมื่อสุดประโยคมัธยมศึกษาแต่ละชั้น คือ ชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง ซึ่งกำหนดไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458 แล้ว และยังดำรงอยู่จนถึงโครงการศึกษาระดับนี้ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนสายการเรียนในระดับมัธยมศึกษาตามโครงการฉบับนี้ ยอมให้เปลี่ยนได้เฉพาะจากมัธยมสามัญศึกษา

เปลี่ยนไปเรียนมัธยมวิสามัญศึกษาเท่านั้น สำหรับผู้ที่เรียนสายวิสามัญศึกษาไม่สามารถเปลี่ยนไปเรียนสายสามัญศึกษาได้

เมื่อพิจารณาสายวิสามัญศึกษาตามโครงการศึกษาดังนี้ ได้กำหนดให้มีการสอนวิชา กสิกรรม หัตถกรรม และพาณิชย์การด้วย เพื่อจะได้ช่วยแก้โรคชยากเป็นเสมียน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530 : 112) เพราะการเรียนสายสามัญศึกษาสามารถเข้าทำงานเสมียนได้ ส่งผลให้ผู้ที่เรียนสายนี้อาจจะทิ้งอาชีพเดิมที่บรรพบุรุษเคยดำรงชีพมาเพื่อแสวงหางานเสมียนทำ การจัดการศึกษาในประเภทวิสามัญศึกษาที่เปิดสอนวิชาที่หลากหลายตามโครงการศึกษาดังนี้ สืบเนื่องมาจากพระบรมราโชบายที่ต้องการให้ราษฎรได้เรียนทั่วหน้าตามควรแก่อัธยาศัย และให้เป็นไปตามตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพยายามสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในการเรียนหนังสือที่ไม่ใช่หวังแต่เพียงต้องไปเป็นเสมียนหรือมุ่งรับราชการแต่เพียงอย่างเดียว เป็นคำนิยามที่พระองค์อุปมาว่าเหมือน “โคลนติดล้อ” (บทนิธิ สุริยະ, 2535 : 32) ซึ่งเป็นคำนิยามที่เริ่มมีมาตั้งแต่มีการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว

การจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ได้กำหนดประเภทของการศึกษาไว้ทั้งสายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา โดยเฉพาะสายวิสามัญกำหนดให้สอนวิชาชีพที่หลากหลาย หากพิจารณาในแง่ความเสมอภาคในโอกาสที่สามารถเลือกประเภทการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ตามที่ได้ให้หลักประกันแก่ประชาชนในระดับหนึ่งตามโครงการฉบับนี้ พบว่าความเหลื่อมล้ำในโอกาสของประชาชนในชนบทและในเมืองมีอยู่สูงมาก ทั้งนี้เนื่องจากการมัธยมศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 จัดอยู่ในภาคศึกษาพิเศษมิใช่ภาคการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ ซึ่งการกำหนดจำนวนโรงเรียนของรัฐบาลอย่างชัดเจนกำหนดไว้เฉพาะโรงเรียนในระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมสามัญศึกษาเท่านั้น โดยกำหนดให้มีประจำมณฑล ๑ ละ 1 โรงเรียน และประจำจังหวัด ๑ ละ 1 โรงเรียน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530 : 114) ส่วนมัธยมวิสามัญศึกษาไม่มีการกล่าวถึงในส่วนภูมิภาคแต่อย่างใด โดยกำหนดไว้ในบทกฤษฎีกาเรื่อง “กำหนดจำนวนโรงเรียน” ไว้ว่า “...จำนวนโรงเรียนรัฐบาลตามกำหนดนี้ เฉพาะโรงเรียนสามัญศึกษา ส่วนโรงเรียนวิสามัญยังไม่ต้องกำหนดในเวลานี้...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 245)

จึงสรุปได้ว่าสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของประชาชนตามโครงการศึกษาดังนี้ ไม่ได้เอื้ออำนวยโอกาสให้ด้วยประชาชนในส่วนภูมิภาคได้ใช้สิทธิเลือกเรียนอย่างเสมอภาค ทั้งนี้เนื่องจากแนวคิดของโครงการศึกษาดังนี้มุ่งเน้นที่จะให้เป็นการศึกษาของคนทั้งชาติ ซึ่งหมายถึงการศึกษาระดับประถมศึกษา

การจัดการศึกษาทั้งประเภทสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ได้ดำเนินการตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 เรื่อยมา จนกระทั่งได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี 2473 รัฐบาลจำเป็นต้องตัดทอนรายจ่ายลง ในปี พ.ศ. 2474 กระทรวงธรรมการจึงได้ประกาศยุบกรมสามัญศึกษาและกรมวิสามัญศึกษา (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 298) การดำเนินการทั้งปวงจึงต้องขึ้นตรงต่อกรมศึกษาธิการ เป็นที่น่าสังเกตว่าการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นน่าจะส่งผลกระทบต่อสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลานของประชาชนบ้างไม่มากก็น้อย ดังที่ปรากฏจากรายงานของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2475-2476 ไว้ว่า “...เนื่องจากกระทรวงมีทุนน้อย จึงได้จัดการศึกษาแผนกนี้ (วิสามัญ) เท่าที่จะทำได้...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 321) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงโอกาสที่จะใช้สิทธิเลือกประเภทการศึกษาของประชาชน ที่น่าจะมีความสอดคล้องตามข้อจำกัดของงบประมาณดังกล่าว

10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

สาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมายฉบับใด และเมื่อพิจารณาจากเอกสารที่เป็นแนวคิดปรากฏว่ามีสาระสำคัญในประกาศกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวคือ เมื่อปี พ.ศ. 2467 ได้มีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสภาพปัญหาเสรีภาพทางศาสนา ที่สัมพันธ์กับการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ความว่า

...การจัดเพื่อให้แก่เด็กตามพระราชบัญญัตินี้ จึงต้องระมัดระวังในเรื่องเกี่ยวกับศาสนาให้มาก เหตุด้วยรัฐประศาสนนโยบายของเราที่ไม่มุ่งจะบังคับใครในเรื่องศาสนาอยู่แล้ว ทั้งการเกณฑ์ทำหน้าที่ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษานี้แล้ว ก็จะไม่ให้ชื่อที่เกณฑ์มาเพื่อขัดลัทธิศาสนาของใครหมด การเกณฑ์นั้นจึงจะเกณฑ์ได้ทั่วสมควรมุ่งหมายของบทกฎหมาย หลักสูตรประถมศึกษาอันเป็นรากฐานบังคับสำหรับพระราชบัญญัติประถมศึกษา จึงมิได้บังคับให้สอนศาสนา แต่ให้สอนจรรยาแทน ซึ่งเหมาะสมแก่หน้าที่พลเมืองและประพฤติกู้จริง สำหรับขณะใดที่หาหลักศาสนาของตน คณะนั้นมาเป็นเครื่องช่วยได้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 82 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ข้อความดังกล่าว เป็นการชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้มีหน้าที่จัดการศึกษา และผู้ปกครอง เกี่ยวกับการจัดการศึกษามาบังคับในช่วงนี้ เพื่อให้ประชาชนทราบว่ารัฐบาลมิได้มีเจตนาบังคับสอนศาสนาใดๆ แต่ได้กำหนดให้สอนจรรยาแทน และกล่าวในเชิงให้การรับรองสิทธิที่จะนำหลักศาสนาที่นับถือมาใช้อสอนในโรงเรียนได้

คำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการดังกล่าว น่าจะสืบเนื่องมาจากการจัดการศึกษาภาค บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในปีแรกนั้นมีจำนวนตำบลที่ประกาศการ ศึกษาภาคบังคับ ร้อยละ 45.76 (ตารางที่ 16) ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนไม่น้อยสำหรับการเริ่มต้น โดยเฉพาะมณฑลปายอาณาเขตที่มีปัญหาทางด้านภาวะเมืองการปกครองนั้น รัฐบาลประกาศใช้ พระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับทุกตำบล ซึ่งได้แก่ มณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลสุ ราษฎร์ มณฑลนครราชสีมา และมณฑลปัตตานี (ระลึก ฮานี, 2527) ผลปรากฏว่ามณฑล ปายอาณาเขตเหล่านี้บางมณฑลมีปัญหาผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนน้อยมาก เช่น มณฑล ปัตตานี เป็นต้น มีเด็กเข้าเรียนเพียงร้อยละ 16.34 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530) ทั้งนี้อาจเป็น เพราะในมณฑลปัตตานี มีผู้นับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ การเข้ารับการศึกษาภาคบังคับ ในระบบโรงเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่ามี การบังคับเรียนเรื่องศาสนาด้วย อีกทั้งนโยบายสร้างความรู้สึกรักชาตินิยมในช่วงนี้ก็มีลักษณะ กระบวนการที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจผิดในหมู่คนไทยที่อาศัยอยู่ในมณฑลปายอาณา เขตเหล่านั้น เพราะการสร้างความรู้สึกร่วมวัฒนธรรมเดียวกันในขณะที่สภาพพื้นฐานทางสังคม ไทยมีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม อาจทำให้ท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมความเชื่อที่แตก ต่างจากส่วนกลางเกิดการไม่ยอมรับระบบการศึกษาได้ และน่าจะมีส่วนทำให้การประกาศใช้พระ ราชบัญญัติฉบับนี้ในพื้นที่ดังกล่าว ไม่ได้ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

การจัดการศึกษาภาคบังคับ ที่ได้รับการยืนยันจากประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ความว่า "...มิได้บังคับให้สอนศาสนา...สำหรับฆราวาสใดก็ตามที่หลักศาสนาของตนขณะนั้นมาเป็น เครื่องช่วยสอนได้..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2528 : 82) กล่าวได้ว่ารัฐให้การยอมรับในสิทธิขั้น พื้นฐาน โดยไม่ล่วงละเมิดเสรีภาพในการถือศาสนาของประชาชน และให้นำหลักศาสนาที่นับถือมา ใช้สอนในระบบโรงเรียนได้

นอกจากนี้ สาระบัญญัติที่รับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กับบุตร หลานในครอบครัว ที่ปรากฏในข้อขดเว้นไม่ต้องส่งบุตรหลานเข้าเรียน ตามพระราชบัญญัติประถม ศึกษา พ.ศ. 2464 มาตรา 10 ความว่า "...ให้ยกเว้นเด็กคนใดคนหนึ่งจากการเข้าเรียนในโรงเรียน ประถมศึกษาก็ได้ ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองร้องว่า เด็กคนนั้นได้รับการศึกษาอยู่ในครอบครัว ของเขาแล้ว..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 208) ข้อขดเว้นดังกล่าวก็น่าจะเป็นอีกช่องทาง หนึ่งที่ประชาชนสามารถจัดการศึกษาตามหลักศาสนาได้ แต่ขั้นนี้ก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพในการจัดการ ศึกษาของผู้ปกครอง

11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สืบทอดการปฏิรูปสังคมไทยในด้านต่าง ๆ จากสมเด็จพระราชบิดา โดยทำให้สังคมไทยเจริญตามแนวอารยประเทศยิ่งขึ้น พระองค์ได้เน้นนโยบายปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และคำนึงถึงความปลอดภัยของประเทศเป็นสำคัญ ดังนั้นงบประมาณส่วนมากจึงเน้นด้านการทหารและการปกครอง ส่วนงบประมาณด้านการศึกษาได้รับการสนับสนุนน้อยกว่างบประมาณด้านความมั่นคงหลายเท่า

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ปราบกฏสภาวะบัญญัติที่รับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ในแง่การจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลและดำรงโรงเรียนให้อยู่ได้ด้วยกำลังทรัพย์ตามความสมัครใจของประชาชน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาในแง่ของการตัดสินใจและในแง่การสนับสนุน

นอกจากนั้น พระราชบัญญัติฉบับนี้ยังได้กำหนดให้มีสภากรรมการจัดการ เพื่อเข้ามาร่วมดำเนินการทางการศึกษาในโรงเรียนประชาบาลของแต่ละชุมชน จากการเลือกตั้งของประชาชนที่สมัครออกเงินเพื่อโรงเรียนประชาบาล โดยที่ได้บัญญัติหน้าที่ 4 ด้าน ของสภากรรมการจัดการไว้ตามมาตรา 23 กล่าวคือ เก็บเงินที่ประชาชนสมัครออกให้ทุกปี ดูแลการเงินของโรงเรียน รักษาและดำรงโรงเรียน และให้ความช่วยเหลือผู้มีบทบาทหน้าที่ด้านการศึกษาเมื่อต้องการให้ช่วยเหลือ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 211)

การตั้งสภากรรมการจัดการโรงเรียนประชาบาล เพื่อทำหน้าที่ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ดังกล่าว แม้ประชาชนส่วนใหญ่จะได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาในแง่ของการตัดสินใจโดยตรง การมีส่วนร่วมในลักษณะดังกล่าวนี้ น่าจะกล่าวได้ว่าประชาชนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาในแง่ของการตัดสินใจโดยผ่านตัวแทน

การที่รัฐได้ให้การรับรองสิทธิที่จะตั้งโรงเรียนประชาบาลแก่ประชาชน ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากปัญหาการจัดการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการผลิตคนเข้ารับราชการ ได้ถึงจุดอิมิต์ในตำแหน่งราชการที่รองรับ รัฐจึงปรับแนวคิดที่จะจัดการศึกษาสำหรับพลราษฎรเพื่อให้มีความรู้พื้นฐานในการดำรงชีพ แต่เนื่องจากเป็นการศึกษาที่จัดเพื่อคนส่วนใหญ่ของประเทศและฐานะทางเศรษฐกิจของรัฐไม่มีศักยภาพพอที่จะดำเนินการโดยลำพังได้ การรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาคือการให้สิทธิประชาชนจัดตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาล จึงน่าจะเป็นวิธีการที่สามารถรองรับปัญหาดังกล่าวได้มากที่สุด

นอกจากการรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในแง่การจัดตั้งโรงเรียนประชาบาล และการมีสิทธิเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการทางการศึกษาโดยผ่านตัวแทนของประชาชนแล้ว พระราชบัญญัติฉบับนี้ยังเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเชิงสนับสนุนเพื่อให้โรงเรียนดำรงอยู่ในแง่การสนับสนุนด้านกำลังทรัพย์ ดังที่กำหนดไว้ในมาตรา 22 ความว่า “...เงินที่จำ

เป็นต้องใช้จ่ายสำหรับการตั้งและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลซึ่งประชาชนตั้งขึ้น เก็บจากประชาชนตามที่สมัครออกให้..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 211 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

การสนับสนุนด้านการเงินของประชาชนตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ เป็นการให้โอกาสประชาชนได้เข้ามีส่วนร่วมในการศึกษาเพื่อดำรงโรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนได้ก่อตั้งขึ้นโดยจ่ายตามความสมัครใจ (แต่ต้องไม่น้อยกว่าเงินศึกษาฟรี)

นอกจากนี้ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในเชิงสนับสนุนอีกกรณีหนึ่ง กล่าวคือพระราชบัญญัติฉบับนี้ กำหนดให้ผู้ชายที่มีอายุ 18-60 ปี ต้องจ่าย "เงินศึกษาฟรี" ให้กับการศึกษาในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในอัตราคนละ 1-3 บาทต่อปี (อุมา สุคนธมาน, 2534) ซึ่งเป็นแนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า "เงินศึกษาฟรี" นั้น เป็นหน้าที่ของชายฉกรรจ์ทุกคนที่ต้องจ่ายเพื่อดำรงโรงเรียนประชาบาลที่ตั้งขึ้น มิใช่เป็นการจ่ายตามความสมัครใจ อย่างไรก็ตามเป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมที่น่าสนใจในแง่ที่ว่าน่าจะเป็นส่วนนำทางการมีส่วนร่วมในด้านอื่นๆ ที่จะเกี่ยวพันตามมาในภายหลัง ทั้งนี้เงินศึกษาฟรีที่เก็บได้ในตำบลใดก็นำมาใช้บำรุงการศึกษาของตำบลนั้น

แม้การจัดเก็บ "เงินศึกษาฟรี" กำหนดบังคับไว้ตามพระราชบัญญัติก็ตาม แต่การเก็บเงินจากประชาชนวิธีนี้ จะกระทำได้ดีก็ต่อเมื่อผู้ใหญ่ในบ้านหรือกำนันเห็นชอบด้วย (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 267) กล่าวได้ว่าขึ้นอยู่กับทัศนคติของผู้นำชุมชน อย่างไรก็ตามการเก็บเงินศึกษาฟรีนั้น กระทรวงศึกษาธิการต้องดำเนินการจัดเก็บเอง จึงไม่สามารถจัดเก็บได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย จะเห็นได้ว่าเก็บได้ในระหว่างร้อยละ 60-80 เท่านั้น (ตารางที่ 17)

อย่างไรก็ตามการเก็บเงินศึกษาฟรีได้ถูกยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2473 อันเนื่องมาจากปัญหาในการจัดเก็บและขาดความเห็นชอบจากเสนาบดีของกระทรวงที่เกี่ยวข้อง เพราะการเก็บเงินศึกษาฟรีนั้นกระทรวงศึกษาธิการต้องดำเนินการจัดเก็บเองซึ่งไม่สะดวกในการจัดเก็บเท่าใดนัก อีกทั้งกระทรวงที่มีเจ้าหน้าที่ประจำกรมท้องถิ่น เช่น กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงซึ่งมีเจ้าหน้าที่จัดเก็บภาษีโดยตรงคือกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่ได้ให้ความช่วยเหลือในด้านการจัดเก็บแต่ประการใด ทั้งนี้เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในขณะนั้น ได้คัดค้านการเก็บเงินศึกษาฟรีเป็นอันมากโดยรับสั่งว่า "...เงินศึกษาฟรี คือการดำเนินทุกสิทธิประโยชน์ของกระทรวงศึกษาธิการ จะรวบรวมเรื่องเงินเอาไว้ในมือโดยไม่ยอมปรึกษาคู่ใด..." (อุมา สุคนธมาน, 2534 : 399) นอกจากนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระอักษรฯ ยังทรงมีความเห็นว่า "...การเก็บเงินศึกษาฟรีจะทำให้ราษฎรเดือดร้อนและรังเกียจการศึกษาที่รัฐบาลจัด เพราะยังไม่เห็นคุณค่าของการศึกษา..." (อุมา สุคนธมาน, 2534 : 400)

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีการยกเลิกเงินศึกษาพลี เนื่องจากได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำไปทั่วโลก ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2463-2474 รัฐบาลต้องตัดทอนรายจ่ายลง มีการยุบหน่วยงานและปลดข้าราชการออก ภาวะเศรษฐกิจของประชาชนก็ได้รับผลกระทบด้วย ทำให้รัฐบาลต้องยกเลิกเงินศึกษาพลี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงต้องจ่ายเงินชดเชยให้กับกระทรวงธรรมการปีละ 3 ล้านบาท (อุมา สุคนธมาน, 2534) จึงกล่าวได้ว่าการยกเลิกเก็บเงินศึกษาพลีในปี พ.ศ. 2478 ได้ทำไ้ภาระในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาเกือบทั้งสิ้นต้องตกเป็นหน้าที่ของรัฐบาลตั้งแต่บัดนั้นมา ส่งผลให้การมีส่วนร่วมในการศึกษาในระดับท้องถิ่นของประชาชนในประเด็นนี้ต้องสิ้นสุดลงด้วย

นอกจากพระราชบัญญัติฉบับนี้ ให้สิทธิแก่ประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏสาระสำคัญที่มีนัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามมาตรา 10 ความว่า

เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจะให้ยกเว้นเด็กคนใดคนหนึ่งจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาก็ได้ ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ร้องว่าเด็กคนนั้นรับการศึกษาอยู่ในครอบครัวของเขาแล้ว แต่ถ้าได้ยกเว้นดังนี้ บิดา มารดาหรือผู้ปกครอง ต้องส่งเด็กคนนั้นให้ศึกษาธิการปีละครั้งหนึ่งแล้วสอบไล่ดูว่าการศึกษาที่ได้รับนั้นเป็นอย่างไร... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 208)

สาระบัญญัติดังกล่าวเป็นการให้หลักประกันสิทธิของบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กับบุตรหลานของตนโดยไม่ต้องส่งบุตรหลานมาเข้าโรงเรียน ตามที่พระราชบัญญัติให้ยกเว้นสำหรับครอบครัวที่จัดการศึกษาให้กับบุตรหลาน การจัดการศึกษาโดยครอบครัวนี้กล่าวได้ว่าเป็นสิทธิดั้งเดิมที่มีมาพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของสถาบันครอบครัว แสดงให้เห็นว่ารัฐให้การยอมรับสิทธิขั้นพื้นฐานดังกล่าว

หากพิจารณาถึงสภาพพื้นฐานทางการเมืองภายในประเทศช่วงนี้ที่สื่อเนื้อหาของกระแสความต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังได้เกิดเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 มาแล้ว รัฐบาลมีนโยบายป้องกันด้วยการสร้างขบวนการชาตินิยม และเสริมด้วยการจัดตั้งกองเสือป่า รวมทั้งให้มีการจัดตั้งกองลูกเสือในโรงเรียนด้วย การยินยอมให้พ่อแม่ ผู้ปกครองจัดการศึกษาดังกล่าว เด็กจึงมีสิทธิเรียนที่บ้านโดยไม่ต้องเข้าอยู่ในระบบโรงเรียน และลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมอยู่นอกเหนือความสามารถที่รัฐจะดึงเด็กให้เข้ามาอยู่ในขบวนการชาตินิยมด้วยการปลูกฝังให้เป็นเสือป่าแต่เขารวยได้ แต่ด้วยบรรยากาศที่รัฐให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางในช่วงนี้ การจัดการศึกษาจึงไม่ได้บัญญัติผูกขาดไว้แต่เพียงองค์กรของรัฐเท่านั้น กล่าวได้ว่าเป็น

ปรากฏการณ์ของสิทธิทางการศึกษาของประชาชนที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่ง
บรรพชาศทางการเมืองในช่วงนี้

ที่สอดคล้องกับ

จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาใน
ประเทศไทยในช่วงนี้ นำสาระสำคัญที่ปรากฏทบทวนกฎหมาย และที่เป็นแนวคิดจากเอกสารอื่น มา
สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 3 สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2464-2475)

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิด
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ	โครงการศึกษา 2464, พ.ร.บ. ประ ถมศึกษา 2464	-
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมในรูปแบบต่างๆที่มีความเหมาะสม	-	-
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	-	-
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	-	-
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	-	-
6. สิทธิที่จะเรียนรู้คำนิยาม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน	-	-
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ	-	-
8. สิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	-
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน	โครงการศึกษา 2464	-
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา	-	ประกาศกระทรวง ศึกษาธิการ 2467
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	พ.ร.บ. ประถมศึกษา 2464	-

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ช่วงที่ 3 : แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - 2487 รวมเป็นเวลาประมาณ 12 ปี ตั้งแต่มีการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จนถึงช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

เอกสารชั้นต้นที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ในช่วงนี้

กฎหมาย ได้แก่ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483

เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด ได้แก่ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 คำปฏิญาณของคณะราษฎร และนโยบายด้านการศึกษารัฐบาลรวม 11 คณะรัฐบาล (คณะที่ 1 - 11)

ผู้วิจัยจะนำเสนอบริบททางการศึกษาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมก่อนการวิเคราะห์ ดังนี้

สภาพพื้นฐานทางการเมือง

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยตามแนวคิดแบบตะวันตก เป็นผลมาจากการปฏิวัติซึ่งนำโดยข้าราชการ ทหารและพลเรือนที่เรียกตัวเองว่า “คณะราษฎร” ซึ่งได้รับแนวคิดแบบเสรีประชาธิปไตยจากการไปศึกษาในต่างประเทศ การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้นำไปสู่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นครั้งแรก โดยอาศัยหลักปกครองตามแนวของระบบรัฐสภา (Assembly government)

มาตรา ๒๓ (2523) กล่าวว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ถือว่าเป็นธรรมนูญการปกครองชั่วคราว ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ได้ทรงพระราชทานให้แก่คณะราษฎร เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 โดยเป็นการใช้ระหว่างรอการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ต่อมาจึงได้ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ที่ให้อำนาจการปกครองแก่ประชาชนเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 และต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ก็มีการเลือกตั้งโดยทั่วไปเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย

หลังจากเหตุการณ์ปฏิวัติในปี พ.ศ. 2475 ลีต ดีระเวคิน (2540 : 195) ได้สรุป เหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญ ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ดังนี้

1. การวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติโดย ดร.ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นหนึ่งในหัวหน้าคณะกรรมการของการปฏิวัติ 2475 แผนเศรษฐกิจนี้ถูกเรียกว่าแผนคอมมิวนิสต์ โดยฝ่ายอนุรักษนิยม และ นายปรีดี พนมยงค์ ต้องเดินทางออกนอกประเทศชั่วคราว เพื่อให้ เหตุการณ์สงบลง

2. มีการปฏิวัติซ้อนโดยพระองค์เจ้าวรเดช แต่การปฏิวัติ ครั้งนั้นล้มเหลว หลังจากเกิดการปะทะกันในเขตชานพระนคร อีกทั้งยังทำลายฝ่ายเจ้า ซึ่งลี้ภัยจะนำระบอบปกครองแบบเก่าขึ้นมาใช้

3. เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2478 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จประพาสยุโรป ได้ทรงประกาศสละราชย์สมบัติที่ประเทศอังกฤษ ดังนั้นราชบัลลังก์จึงสืบทอดโดย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เนื่องจากพระองค์ยังทรงพระเยาว์ และทรงศึกษาอยู่ จึงมีการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 3 คน เพื่อทำหน้าที่แทนพระองค์

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าบรรยากาศทางการเมืองในช่วงนี้ เป็นบรรยากาศของความพยายามสถาปนาระบอบปกครองแบบประชาธิปไตย มีการกำหนดรัฐธรรมนูญอันคำนึงถึง สิทธิเสรีภาพ การเลือกตั้ง ฯลฯ อุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตย มีการตรากฎหมายต่าง ๆ ที่สนับสนุนระบบและอุดมการณ์การเมือง มีการแย่งอำนาจจนนำไปสู่การใช้กำลังเข้าต่อสู้กันหลายครั้งในระยะเวลาต่อมาทั้งในกลุ่มและนอกกลุ่มของคณะราษฎร

สภาพการเมืองระหว่างประเทศในช่วงนี้ได้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเมืองการทหารขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ซึ่งนำไปสู่สาเหตุแห่งสงครามมหาเอเชียบูรพาโดยผู้ที่เปิดฉากสงครามโลกครั้งที่ 2 คือประเทศญี่ปุ่น ซึ่งได้เดินทัพบุกผ่านประเทศไทยตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 (อนันต์ อมันตย์, 2526 : 44-45) เพื่อนำกำลังมุ่งขึ้นไปตีพม่าและมลายู โดยในขั้นต้นสถานศึกษาบางแห่งต้องถูกทหารญี่ปุ่นยึดครอง เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2485 ประเทศไทยได้เข้าเป็นสัมพันธมิตรร่วมกับญี่ปุ่น โดยได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกา ในระหว่างสงครามรัฐบาลได้กวาดค้นในเรื่องวัฒนธรรม การตกเดือนให้คนไทยตระหนักถึงภัยอันตรายจากสงคราม และได้ประกาศหน้าที่ของคนไทยยามสงคราม โดยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 12 ฉบับ (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 1-12, 2482-2485)

เหตุการณ์สงครามทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในช่วงปลายสงครามประเทศไทยได้ถูกประเทศสัมพันธมิตรโจมตีทางอากาศอย่างหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดพระนคร ธนบุรี และจังหวัดในจุดยุทธศาสตร์ ทำให้ต้องอพยพโรงเรียนไปทำการสอนในบริเวณที่ห่างจากภัยทางอากาศ หรือบางโรงเรียนถึงขั้นต้องปิดการเรียนการสอนเป็นการชั่วคราว ต่อมาญี่ปุ่นก็ประกาศยอมแพ้เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2488 (จรรยา วงศ์สาธิตน์, 2532 : 30) ผลพวงจากสงครามในครั้งนั้นก่อให้เกิดผลกระทบต่องสังคมไทยในแทบทุกด้าน

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ภาวะเศรษฐกิจของประเทศไทยในช่วงนี้ทรุดโทรมมาก ซึ่งสืบเนื่องมาจากตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ต้องประสบกับภาวะน้ำท่วมและฝนแล้ง ประชาชนทำการเพาะปลูกไม่ได้ผล ประกอบกับในปี พ.ศ. 2473 ที่เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ราคาสินค้าของไทยในตลาดโลกลดต่ำลง ทำให้รายได้ขาดดุล ประชาชนได้รับความเดือดร้อน รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นโยบายตัดทอนรายจ่าย มีการลดข้าราชการที่ไม่จำเป็นแท้จริง และมีการเก็บภาษีบางประเภท เช่น ภาษีเงินเดือน จึงทำให้เกิดความไม่พอใจ มีการวิพากษ์วิจารณ์กันโดยทั่วไป

ในช่วงที่ประเทศอยู่ในระหว่างเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ผลกระทบจากการที่ญี่ปุ่นเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยได้ราว 6 เดือนแล้ว เศรษฐกิจของชาติทรุดหนักยิ่งขึ้น เพราะเงินทุนสำรองของประเทศประมาณร้อยละ 60 ถูกรัฐบาลอังกฤษและสหรัฐอเมริกากวักไว้ที่ลอนดอนและนิวยอร์ก การค้าระหว่างประเทศก็หยุดชะงักลง อีกทั้งรัฐบาลไทยยังถูกรัฐบาลญี่ปุ่นบีบบังคับให้ลดค่าเงินบาทลงมากเท่ากับเงินเยนของญี่ปุ่นด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527 : 162) เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มีผลทำให้สินค้าราคาแพงขึ้นหลายเท่าตัว และทำให้ขาดแคลนสินค้าที่จำเป็นสำหรับการอุปโภคบริโภคด้วย ยิ่งไปกว่านั้นรัฐบาลไทยยังต้องรับภาระหนักอีกประการหนึ่ง คือ ญี่ปุ่นเรียกร้องกู้เงินบาทไปสำหรับใช้จ่ายในกองทัพของญี่ปุ่นที่ตั้งมั่นอยู่ในประเทศไทย นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังบังคับซื้อข้าวและอาหารต่าง ๆ จากไทยเพื่อเลี้ยงและใช้อีกด้วย ในระยะต่อมาญี่ปุ่นได้ผลิตธนบัตรออกมาใช้เอง ทำให้เกิดสภาพเงินเฟ้อ ค่าของเงินต่ำลง สินค้าซึ่งหาซาก็มีราคาสูงขึ้น (แอมสตร นูมันท์, 2521 : 141)

สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบต่องเศรษฐกิจของชาติทั้งสิ้น อีกทั้งประชาชนก็ประสบปัญหาการขาดแคลนเป็นอันมาก การที่รัฐบาลต้องใช้งบประมาณไปเพื่อความมั่นคงทางการเมือง การปกครองเป็นส่วนใหญ่ ข่มขู่ผลประโยชน์ต้องงบประมาณทางการศึกษาอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ทั้งที่เคยได้รับจัดสรรน้อยกว่าด้านอื่น ๆ มาโดยตลอดแล้วนั้น ในช่วงเวลานี้ยิ่งได้รับน้อยลงไปอีก เมื่อเทียบกับด้านอื่น ดังจะเห็นได้จากการจัดสรรงบประมาณในปี พ.ศ. 2481 - 2485 เมื่อเทียบเป็นงบประมาณด้านความมั่นคง และงบประมาณด้านเศรษฐกิจ จะเห็นได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 งบประมาณจากการจัดสรรในปี พ.ศ. 2480-2485

พ.ศ.	งบารักษาความมั่นคง	งบาเศรษฐกิจ
	ร้อยละ	ร้อยละ
2480	45.83	38.78
2481	45.30	35.88
2482	42.98	35.94
2483	42.98	35.94
2484	43.86	35.60
2485	50.74	33.90

ที่มา : ชาวิต ราชภัทธร, 2527 : 611

จะเห็นได้ว่างบประมาณในด้านการป้องกันประเทศได้รับการจัดสรรในปริมาณที่มากกว่างบประมาณเศรษฐกิจซึ่งประกอบไปด้วยงบประมาณของกระทรวงการคลัง กระทรวงเกษตรธิการ กระทรวงธรรมการ และกระทรวงเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นไปตามความจำเป็นของสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น

สภาพพื้นฐานทางสังคม

ประเทศสยามในช่วงนี้มีพลเมืองประมาณ 12 ล้านคน (จรูญ วงศ์ธำมรงค์, 2531 : 1) สภาพพื้นฐานทางสังคม มีช่องว่างระหว่างเจ้านายกับคนสามัญเป็นอันมาก ชำราชการที่มีโซ่เจ้านายเกิดความรู้สึกถูกกีดกันในด้านความเจริญก้าวหน้า ทำให้เกิดแรงผลักดันที่จะเรียกร้องสิทธิเพิ่มขึ้น ในส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถูกตำหนิว่าตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระบรมวงศานุวงศ์ จนแม้พระองค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่อาณาประชาราษฎร์ในโอกาสรัตนโกสินทร์ 150 ปี แต่ก็ทรงละเว้นเสียเมื่อถูกคัดค้านจากกลุ่มบุคคลดังกล่าว

ภายหลังจากที่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 สภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็มิได้เปลี่ยนแปลงมากนัก ประชาชนที่ไม่รู้หนังสือยังมีในอัตราสูง แม้จะได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2484 มาเป็นเวลากว่า 10 ปี แล้วก็ตาม

การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2483 และประเทศไทยได้เข้าเป็นสัมพันธมิตรร่วมกับญี่ปุ่นเมื่อปี พ.ศ. 2485 รัฐบาลไทยได้พยายามที่จะปรับปรุงวัฒนธรรมของชาติให้ดูเสมือนมีความทัดเทียมกับวัฒนธรรมของอารยประเทศทั้งหลาย โดยการประกาศใช้รัฐนิยม 12 ฉบับ และบังคับให้คนไทยปฏิบัติตามวัฒนธรรมอย่างอารยประเทศ เช่น ให้เลิกการกินหมาก ให้ประชาชนสวมหมวก ให้เลิกนุ่งผ้าโจงกระเบน ซึ่งเป็นแบบแผนที่แตกต่างจากการ

ดำเนินชีวิตของคนไทยที่เคยปฏิบัติกันมา นอกจากนั้นยังได้พยายามปรับปรุงภาษาไทย เช่น เลิกใช้ตัวอักษร ช ด ข ฎ ฐ ศ ช ฃ ฅ ฝ ส่งผลให้เกิดความวุ่นวายในการใช้ภาษาไทยเป็นอันมาก และเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนตกต่ำลง เนื่องจากเกิดความสับสนจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว (พนัส หันนาคินทร์, 2521 : 142)

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงนี้

จากการศึกษาพบว่าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ทั้งในกฎหมาย และเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด นำมาเรียงตามลำดับเวลาของแต่ละประเภทเอกสาร ได้ดังนี้

1. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 และ พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483

1.1 รัฐธรรมนูญ (ฉบับที่ 1-2)

1.1.1 รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 1 : พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว 2475 (27 มิถุนายน 2475) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 39 มาตรา ร่างโดย “คณะราษฎร” เพื่อใช้เป็นเครื่องมือบริหารราชการแผ่นดินในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปราบกฏสาระบัญญัติที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาบังคับ ความว่า

เมื่อราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎร จะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ 2 เป็นอันไม่มีอีกต่อไป

1.1.2 รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 2 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 2475 (10 ธันวาคม 2475) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 68 มาตรา ร่างโดยกรรมการร่างรัฐธรรมนูญของคณะราษฎร เพื่อให้แทนรัฐธรรมนูญ ฉบับชั่วคราว (ฉบับที่ 1) จากบทบัญญัติที่มีนัยสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรมและศาสนา รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้ว่า

สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม

มาตรา 13 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธิใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน

มาตรา 14 ภายในบังคับแห่งกฎหมายบุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม การประชุมโดยเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 15)

2. สาระบัญญัติที่ได้เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ว่า

หมวด 7

การใช้รัฐธรรมนูญและบทเฉพาะกาล

มาตรา 65 เมื่อราษฎรมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ซึ่งมีการศึกษาไม่จบประถมศึกษาสามัญมากกว่ากึ่งจำนวนทั้งหมด และอย่างช้าต้องไม่เกินกว่าสิบปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท มีจำนวนเท่ากัน

สมาชิกประเภทที่ 1 ได้แก่ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นตามเงื่อนไขในบทบัญญัติมาตรา 16, 17

สมาชิกประเภทที่ 2 ได้แก่ ผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระหว่างเวลาที่ใช้บทบัญญัติเฉพาะกาลในบทบัญญัติแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475

(มาตรานี้ยกเลิกและบัญญัติใหม่ โดยรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติม ว่าด้วยบทเฉพาะกาล พ.ศ. 2483 มาตรา 3 และใช้ความดังต่อไปนี้แทน)

มาตรา 65 ตั้งแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินไทยชั่วคราว พุทธศักราช 2475 เป็นกำหนดเวลาสี่สิบปี สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกสองประเภทมีจำนวนเท่ากัน... (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 28-29)

1.2 พระราชบัญญัติ

1.2.1 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2476 เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกในประเทศไทย ซึ่งส่งผลให้ประชาชนมีโอกาสเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษาอย่างกว้างขวาง ปรากฏสาระในพระราชบัญญัติ ดังความว่า

...โดยที่สภาผู้แทนราษฎร ถวายคำปรึกษาว่า เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอาระยะประเทศ และให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ... (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476, 2476 : 1007)

1.2.2 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 มีบทบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนจากการตั้งโรงเรียน และดำรงโรงเรียนประชาบาล ปรากฏดังนี้

โรงเรียนประชาบาล หมายถึง โรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชนตำบลหนึ่ง หรือหลายตำบลตั้งและดำรงด้วยทรัพย์สินของตนเอง และโรงเรียนประถมศึกษาที่นายอำเภอตั้งและดำรงด้วยเงินของประชาชนที่รำนั้น หรือด้วยเงินช่วยการประถมศึกษาในงบประมาณของกระทรวงธรรมการ หรือทั้งสองประการ... (พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2478, 2478 : 1593)

ข้อความในหมวด 3 โรงเรียนประชาบาล ความว่า

มาตรา 20 เมื่อประชาชนในหมู่บ้านใดหรือตำบลใดประสงค์จะตั้งโรงเรียนประชาบาล ให้ผู้เป็นหัวหน้าเปิดบัญชีรับและเก็บเงินที่มีผู้สมัครออกสำหรับตั้งโรงเรียนนั้น... (พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2478, 2478 : 1601)

และข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับประเด็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาโดยผ่านตัวแทน ในรูปของคณะกรรมการจัดการ ดังข้อความที่บัญญัติว่า

มาตรา 21 โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนจัดตั้งนั้น เป็นนิติบุคคล มีคณะกรรมการจัดการ เป็นผู้จัดการและดำรง มี

จำนวนไม่ต่ำกว่าสามคน และไม่เกินกว่าห้าคน... (พระราชบัญญัติ
ประถมศึกษา พุทธศักราช 2478, 2478 : 1601)

2. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการ
ศึกษาภาคบังคับ ปรากฏบทบัญญัติ หมวด 1 บทเปิดเสร็จทั่วไป ความว่า

มาตรา 7 โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนเทศบาล
สอนให้เปล่าโดยไม่เก็บค่าสอน

ส่วนโรงเรียนรัฐบาลนั้นอาจเก็บค่าสอนได้ตามอัตราที่รัฐ
มนตรีได้กำหนดไว้... (พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช
2478, 2478 : 1595)

3. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาระดับ
ประถมศึกษาของประชาชน ปรากฏดังนี้

มาตรา 9 ถ้าบิดามารดา หรือผู้ปกครองเด็กคนใด ขอ
ร้องเป็นลายลักษณ์อักษร ให้ยกเว้นเด็กคนนั้นจากการเรียนอยู่
ในโรงเรียนประถมศึกษาโดยเหตุที่เด็กคนนั้นได้รับการศึกษา
อยู่ในครอบครัวตน และเมื่อยกย่ำเอาได้พิจารณาเห็นชอบตาม
เกณฑ์ในกฎกระทรวงที่ได้กำหนดไว้แล้ว ให้นายอำเภอสั่งยกเว้น
ได้

บิดามารดาต้องส่งเด็กที่ได้รับการยกเว้นนั้นให้กรรมการ
อำเภอสอบไล่ความรู้ปีละหนึ่งครั้ง ถ้าปรากฏว่าเด็กคนนั้นไม่มี
ความรู้เพียงพอตามหลักสูตรประถมศึกษาของกระทรวงธรรมการ
หรือหลักสูตรอื่นที่รัฐมนตรีเห็นว่าเทียบเท่ากัน หรือมีเหตุอันอัน
สมควร ข้าหลวงประจำจังหวัดจะสั่งถอนการยกเว้นได้... (พระราช
บัญญัติประถมศึกษา, 2478 : 1596 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

1.2.3 พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483 พระราช
บัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2478 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับ
ที่ 2 พุทธศักราช 2483, 2483 : 1046-1051) โดยที่ส่วนใหญ่ยังคงสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิ
ทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 โดยที่มิได้
มีการยกเลิก กล่าวคือ

1. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษา
ภาคบังคับ ตามมาตรา 7

2. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของบิดา
มารดา หรือผู้ปกครอง ตามมาตรา 9

3. ธาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามบทบัญญัติตาม มาตรา 4 วรรค 3 ที่ให้ความหมายของโรงเรียนประชาบาล

อย่างไรก็ตาม ธาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ด้วยคำบ้าง กล่าวคือ ธาระบัญญัติตาม มาตรา 20 ซึ่งตัดคำว่าประชาชนใน “หมู่บ้าน ใด” ออกไป ความว่า

มาตรา 20 เมื่อประชาชนในตำบลใดประสงค์จะตั้งโรงเรียนประชาบาล ให้ผู้เป็นหัวหน้าเปิดบัญชีรับและเก็บเงินที่มีผู้สมัครออกสำหรับตั้งโรงเรียนนั้น... (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 2 พุทธศักราช 2483, 2483 : 1060)

2. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากคำปฏิญญาของคณะราษฎร และนโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาล รวม 11 คณะรัฐบาล (คณะที่ 1-11) แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479

2.1 คำปฏิญญาของคณะกรรมราษฎร และนโยบายด้านการศึกษาของ รัฐบาล (คณะที่ 1-11) ตามที่สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2540) ได้รวบรวมไว้ มีดังนี้

2.1.1 รัฐบาลคณะที่ 1 : พระยามโนปกรณนิติธาดา (28 มิถุนายน 2475 - 10 ธันวาคม 2475) รัฐบาลคณะนี้มีนโยบาย “คณะกรรมการราษฎร” ไม่ได้แถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภา แต่ได้ไปใช้คำปฏิญญาในการรักษาหลัก 6 ประการ ปฏิญญาตนต่อ สภาก่อนเข้ารับหน้าที่ ข้อที่เกี่ยวข้องกับการศึกษามีใจความว่า “6. หลักการศึกษา จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 1)

2.1.2 รัฐบาลคณะที่ 2 : พระยามโนปกรณนิติธาดา (10 ธันวาคม 2475 - 1 เมษายน 2476) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ปราบกฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาดังนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาค บังคับ รัฐบาลแถลงว่า

นโยบายทางธรรมการ

1. จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วทั้ง กรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อให้ได้ปริมาณตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ... (แถลงนโยบายของรัฐบาล, 2475 : 3439)
2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิในการเลือกประเภทการศึกษา รัฐบาลแถลงว่า

3. ในส่วนวิชาชีพ จะริบแต่งตั้งโรงเรียนวิสามันท์ทั้งแผนก กสิกรรม อุตสาหกรรม และพานิชยกรรม ให้ครบครัน ตั้งแต่ชั้น ประถมศึกษาขึ้นไป เพื่อจะได้ไม่มีแต่การเรียนหนังสือสามัญศึกษา ในส่วนเด็ฯเหมือนเด็ฯอื่น (แถลงนโยบายของรัฐบาล, 2475 : 3440)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา รัฐบาลแถลงว่า

4. ในส่วนการศึกษาชั้นสูง จะได้จัดมหาวิทยาลัยให้สามารถสอนชั้นปริญญาที่เราต้องการให้ทัดเทียมกับมหาวิทยาลัยในนานาประเทศ เพื่อผู้เรียนจะได้สำเร็จการศึกษาชั้นอุดมได้ในบ้านเราเอง โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับป้อนมหาวิทยาลัยก็จะจัดให้มีในหัวเมือง เพื่อเด็กมีเขาผู้เกิดในท้องถิ่นต่าง ๆ จะได้เข้าถึงการเรียนชั้นนี้ได้สะดวก... (แถลงนโยบายของรัฐบาล, 2475 : 3440)

2.1.3 รัฐบาลคณะที่ 3 : พระยามโนปกรณนิติธาดา (1 เมษายน 2476 - 20 มิถุนายน 2476) รัฐบาลคณะนี้ไม่ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร เนื่องจากได้รับการแต่งตั้งขึ้นมาในเวลาฉุกเฉิน

2.1.4 รัฐบาลคณะที่ 4 : นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (21 มิถุนายน 2476 - 16 ธันวาคม 2476) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อ วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2476 โดยถือหลัก 6 ประการของ "คณะราษฎร" เป็นนโยบายรัฐบาล โดยแถลงนโยบายอย่างรวม ๆ ไว้ว่า

รัฐบาลนี้เห็นว่าหลัก 6 ประการที่สภาผู้แทนราษฎรได้รับรองแล้วนั้น เป็นหลักนโยบายที่ทุกกระทรวงทบวงการ จะร่วมมือกันดำเนินการต่อไปได้... (สำนักงานสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 16)

2.1.5 รัฐบาลคณะที่ 5 : พระยาพหลพลพยุหเสนา (16 ธันวาคม 2476 - 13 กันยายน 2477) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2476 ปราบกฏสารที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ และสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ความว่า

...รัฐบาลนี้จะได้หาวิถีทางที่ดีที่จะนำไปให้อัจฉริยะให้พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองประชาธิปไตย...รัฐบาลนี้จะได้บำรุงการศึกษาทางอาชีพและการทววิชาวิชาความรู้ตามความต้องการแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นต้นว่า ขยายการประถมศึกษาให้แพร่หลาย และเข้บการศึกษาวิชารัฐธรรมนูญ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 20)

2.1.6 รัฐบาลคณะที่ 6 : นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (22 กันยายน 2477 - 9 สิงหาคม 2480) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2477 บัญญัติที่สำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา มีดังต่อไปนี้

1. บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาศันระดับ รัฐบาลแถลงว่า

...รัฐบาลนี้มีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้การศึกษาแก่พลเมืองทั่วไปอย่างเต็มที่ เป็นต้นว่า ขยายประถมศึกษาให้แพร่หลาย...จะขยายประถมศึกษาให้มีโรงเรียนประชาบาลอย่างน้อยตำบลละ 1 โรงเรียน เพื่อให้ทั่วหน้าแพร่หลายได้ผลอย่างรัฐธรรมนูญต้องการ... (คำแถลงนโยบาย, 2477 : 2041)

2. บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับศึกษา มีข้อความที่ปรากฏในคำแถลงนโยบาย ความว่า

สิทธิการศึกษา

...ส่วนอุดมศึกษา...จะได้ขยายงานให้นักเรียนได้เข้ารับการศึกษานี้มากขึ้น และจะบำรุงมาตรฐานทางวิชาการให้สูงขึ้นเป็นลำดับ... (คำแถลงนโยบาย, 2477 : 2042)

2.1.7 รัฐบาลคณะที่ 7 : พระยาพหลพลพยุหเสนา (9 สิงหาคม 2480 - 21 ธันวาคม 2480) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2480 และยังคงยืนยันจะดำเนินการตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดก่อน ดังมีข้อความว่า “คณะรัฐมนตรีนี้จะดำเนินนโยบายตามที่รัฐมนตรีชุดก่อนได้แถลงไว้ต่อสภาผู้แทนราษฎร”

2.1.8 รัฐบาลคณะที่ 8 : พระยาพหลพลพยุหเสนา (21 ธันวาคม 2480 - 16 ธันวาคม 2481) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2480 ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลแถลงว่า

หลักการการศึกษา

1. สภานิติศึกษา จะได้พยายามจัดให้การศึกษภาคบังคับได้ขยายแผ่ออกไปตามความประสงค์ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 45)
2. ข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน รัฐบาลได้แถลงว่า
 3. การศึกษภาคผนวก รัฐบาลจะได้จัดให้ผู้ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้และเข้าใจหน้าที่พลเมือง... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 46)

2.1.9 รัฐบาลคณะที่ 9 : นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม (16 ธันวาคม 2481 - 6 มีนาคม 2485) รัฐบาลคณะนี้มีแถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ปราบกฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลแถลงว่า

กระทรวงธรรมการ

1. สภานิติศึกษา จะพยายามจัดให้การศึกษภาคบังคับได้ขยายออกไป ตามความประสงค์ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา และเร่งรัดคุณภาพให้ดีขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 50)
2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน รัฐบาลได้แถลงว่า
 3. การศึกษภาคผนวก จะพยายามจัดให้ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ ได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้และเข้าใจหน้าที่พลเมือง... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 50)
 3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา รัฐบาลแถลงว่า
 4. จะปรับปรุงอุดมศึกษาให้มีคุณภาพและปริมาณยิ่งขึ้น จะจัดเพิ่มแผนกวิชาอื่นตามความจำเป็น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 45)

2.1.10 รัฐบาลคณะที่ 10 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (7 มีนาคม 2485 - 1 สิงหาคม 2487) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2485 ปรากฏข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคบังคับ รัฐบาลแถลงว่า

นโยบายการศึกษา

1. สามัญศึกษา...สำหรับการศึกษามัคบังคับจะขยายออกไปตามความประสงค์ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา... (คำแถลงนโยบายของรัฐบาล, 2485 : 534)
2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา รัฐบาลแถลงว่า
 3. จะปรับปรุงอุดมศึกษาให้มีคุณภาพและปริมาณยิ่งขึ้น...กับจะได้จัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและมหาวิทยาลัยขึ้นในส่วนภูมิภาคตามลำดับ... (คำแถลงนโยบายของรัฐบาล, 2485 : 535)
3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิในการรู้หนังสือ รัฐบาลแถลงว่า
 5. การศึกษาผู้ใหญ่ จะกวาดค้น ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้ เข้าใจหน้าที่พลเมือง... (คำแถลงนโยบายรัฐบาล, 2485 : 535)

2.1.11 รัฐบาลคณะที่ 11 : พันตรีควง อภัยวงศ์ (1 สิงหาคม 2487 - 31 สิงหาคม 2488) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2487 โดยยึดหลัก 6 ประการของคณะราษฎร

2.2 แผนการศึกษาชาติ

2.2.1 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งสภาการศึกษาขึ้นสำหรับเป็นที่ปรึกษาการบริหารจัดการศึกษาแห่งชาติและได้เสนอแผนการศึกษา ซึ่งประกาศใช้เป็นแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2475 ปรากฏข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคบังคับ ความว่า

10. การศึกษาภาคบังคับได้แก่การศึกษาที่รัฐบังคับให้เด็กทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติหรือศาสนา เรียนจนสำเร็จ คั้งที่ท่านบังคับไว้ด้วยพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 การศึกษาบังคับได้แก่การเรียนต่อจนจบประโยคประถม ซึ่งมีสามมัธยมศึกษา 4 ปี กับส่วนวิสามัญศึกษา คือ ประถมวิสามัญอีก 2 ปี

11. การศึกษามัธยมศึกษาบังคับไม่ได้แปลว่าไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน... (คณะกรรมการการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 315)

2. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม ปรากฏตามแผนการศึกษาฉบับนี้ ความว่า

สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาสามัญซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ทั่วไป จัดการสอนตั้งแต่ชั้นประถม 1-4 และตั้งแต่มัธยมศึกษาต้นชั้น 1-4 และมัธยมศึกษาปลายชั้น 5-8

วิชาสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาชีพ ซึ่งจัดให้เหมาะสมกับภูมิภาค เช่น วิชาอุตสาหกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรม ซึ่งเป็นความรู้สำหรับการประกอบอาชีพการเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมต่าง ๆ... (คณะกรรมการการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 314)

3. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ในความมุ่งหมายของแผนการศึกษา และกำหนดประเภทโรงเรียนที่จำแนกตามเจ้าของผู้ออกทุน ความว่า

4. รัฐยอมรับค่าใช้จ่ายสิทธิในการศึกษาแก่พลเมือง รัฐจึงทรงไว้ซึ่งอำนาจควบคุมการอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์

5. ภายในบังคับแห่งความในข้อ 4 และพระราชบัญญัติอื่น ๆ บุคคลใด ๆ หรือประชาบาล อาจได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเพื่อจัดตั้งโรงเรียนให้การศึกษาแก่กุลบุตรกุลธิดา...

17. โรงเรียนประชาบาล ได้แก่โรงเรียนซึ่งประชาบาลออกทุนตั้งหรือดำรงอยู่ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464... (คณะกรรมการการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 314 และ 317)

3. ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ความว่า

การศึกษาของหญิง

16. ท่านว่าหญิงต้องได้รับความเสมอภาคกับชายในการศึกษา แต่หญิงมีภาระพิเศษโดยธรรมชาติ ท่านให้วางหลักสูตรการศึกษาของหญิงให้มีวิชาฝึกเขียนกับหลักสูตรของชายบ้างเป็นบางส่วน แต่จะไม่ฝึกกันโดยปริมาณหรือโดยส่วนสูงเท่ากันเลย... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507: 316)
4. ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ความว่า
12. ผู้ใดจบชั้นศึกษาบังคับแล้ว ท่านว่ามีความรู้ควรแก่โอกาสของพลเมืองแห่งสยาม คือ เป็นพลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพ เป็นผู้รู้จักสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง.. (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507: 315 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

2.2.2 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479

เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2479 กระทรวงธรรมการได้ประกาศแผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ ทั้งนี้เพราะว่าแผนการศึกษาค้นคว้าสามัญศึกษาใช้เวลาเรียนยาวนานถึง 12 ปี และต้องเรียนต่อในสายวิสามัญอีก ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ปรากฏข้อความที่กำหนดประเภทของการศึกษา อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า เป็นทางเลือกที่ผู้ปกครองมีสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลานได้ จากระเบียบการศึกษา ดังนี้
 4. การศึกษาแยกออกเป็นสองสถาน คือ
 - (ก) สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ทั่วไป แบ่งการสอนออกเป็นชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6
 - (ข) อาชีวศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาที่เป็นความรู้สำหรับการประกอบการอาชีพ ซึ่งจะได้รับช่วงจากสามัญศึกษาทุกระยะที่สุดประโยค... (ประกาศแผนการศึกษาชาติ, 2479 : 1472)
2. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

7. ชั้นประถมศึกษา เป็นการศึกษาที่รัฐบังคับเด็กทุกคนให้เข้าเรียนตามกฎหมายว่าด้วยการประถมศึกษา... (ประกาศแผนการศึกษาชาติ, 2479 : 1472)
4. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนปรากฏเป็นข้อความดังนี้
8. ในการจัดให้มีสถานศึกษานั้น รัฐใช้วิธีแบ่งแรง คือรัฐจัดตั้งขึ้นเองบ้าง ยอมให้เทศบาล (ประชาชน) จัดตั้งขึ้นบ้าง และยอมให้คณะหรือเอกชนจัดตั้งตามความปรารถนาของตนบ้าง (ประกาศแผนการศึกษาชาติ, 2479 : 1473)

ผลการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงนี้

1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบไม่เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ

1.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ปรากฏบทบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับศึกษาแบบไม่เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ความว่า

เมื่อราษฎรทำพระราชอาณัติเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎร จะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ 2 เป็นอันไม่มีอีกต่อไป (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 4)

สาระบัญญัติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า “คณะราษฎร” ให้ความสำคัญต่อการศึกษาในระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับและจัดให้เปล่าตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่ยังมีผลบังคับใช้มาจนถึงช่วงนี้ โดยการกำหนดให้จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษามากกว่าครึ่งหนึ่งของประชาชนทั้งประเทศ เป็นเงื่อนไขในการพัฒนาการเมืองตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือจะให้สมาชิกสภาผู้แทนเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งมาทั้งหมด และหากไม่เป็นไปตามเงื่อนไขแรกก็ได้กำหนดระยะเวลาไว้ไม่เกินสิบปี นับแต่วันที่ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ ซึ่งหมายความว่าในปี พ.ศ. 2485 จะมีสภา ที่มาจากการเลือกตั้งทั้งหมด โดยนัยตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญดังกล่าว จึงถือเป็นพันธะหน้าที่ที่รัฐต้องดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนได้รับบริการทางการศึกษาระดับประถมศึกษาอย่างทั่วถึงภายใน

ระยะเวลา 10 ปี เป็นอย่างช้า ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง

เมื่อมีการประกาศใช้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้ โดยมีการใช้ถ้อยคำที่คล้ายกับรัฐธรรมนูญฉบับแรก กล่าวคือยังคงกำหนดให้จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษามากกว่าครึ่งหนึ่งของประชาชนทั้งหมดเป็นเงื่อนไขทางการเมือง แต่มีความแตกต่างกับรัฐธรรมนูญฉบับแรกตรงที่ กำหนดให้สภาผู้แทนราษฎรมีจำนวนเท่ากับสมาชิกที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขึ้น ขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับแรกจะให้สมาชิกในสภาผู้แทนเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งทั้งหมด และหากไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของการศึกษาได้กำหนดระยะเวลาไว้ไม่เกินสิบปี สะท้อนให้เห็นว่ารัฐยังคงเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาด้านการเมืองเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญฉบับแรก เป็นนัยที่แสดงถึงเจตนาความมุ่งทางการศึกษาที่มีส่วนต่อเมือง ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษามากเช่นกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ เมื่อปี พ.ศ. 2483 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขโดยที่ไม่ได้บัญญัติให้การศึกษาเป็นเงื่อนไขของการพัฒนาระบบการเมืองเช่นเดิม อีกทั้งเงื่อนไขเวลาที่ได้เพิ่มเป็น 20 ปี นับแต่วันที่ประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ซึ่งหมายถึงรัฐจะยินยอมให้สภาผู้แทนราษฎรมีจำนวนเท่ากับทั้งสองประเภทก็ต่อเมื่อถึงปี พ.ศ. 2495 โดยมีดัชนีอยู่ด้วยจำนวนผู้ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาว่าจะมีปริมาณเท่าไร สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ได้ตระหนักในความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการศึกษาในแง่ที่ว่าการศึกษาของประชาชนจะนำไปสู่การพัฒนาทางการเมือง สาระบัญญัติดังกล่าวน่าจะวิเคราะห์ได้ว่ารัฐบาลต้องการในรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นเรื่องมือรักษาอำนาจของตน จากการมีช่องทางให้สภาผู้แทนราษฎรเข้าสู่ตำแหน่งโดยไม่ผ่านกระบวนการเลือกตั้ง

เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 เนื่องจากความต้องการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ให้มีความรัดกุมและเหมาะสมยิ่งขึ้น ปรากฏข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาระดับประถมศึกษาความว่า “...โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนเทศบาล สอนให้เปล่าโดยไม่เก็บค่าสอน ส่วนโรงเรียนรัฐบาลนั้นอาจเก็บค่าสอนได้ตามอัตราที่กำหนดไว้...” (พระราชบัญญัติประถมศึกษา, 2478 : 1595) สาระบัญญัติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลเอง สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าเฉพาะเมื่อเข้าศึกษาในโรงเรียนประชาบาล หรือโรงเรียนเทศบาลเท่านั้น ซึ่งโรงเรียนเหล่านี้ดำรงอยู่ได้ด้วยเงินของประชาชนหรือเงินของเทศบาล ส่วนโรงเรียนรัฐบาลไม่ได้ให้การรับรองถึงสิทธิที่จะได้รับการศึกษาโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนไว้ กล่าวคืออาจมีการเก็บค่าเล่าเรียน

ทั้งนี้จะเป็นเพราะข้อจำกัดในค่านิยมประเพณีของรัฐบาล ที่สืบเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก จนต้องประกาศให้มีการขอลดเงินศึกษาพลิมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2473 และรัฐได้เข้ามารับภาระในด้านงบประมาณตั้งแต่นั้นมา สาเหตุดังกล่าวจึงน่าจะส่งผลให้โรงเรียนของรัฐบาลไม่อาจจัดการศึกษาแบบให้เปล่าได้อย่างหมด และต้องเก็บค่าเล่าเรียนตามอัตราที่กำหนดไว้

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาสถิติโรงเรียนประชาบาลที่จัดการศึกษาระดับประถมศึกษา และจัดแบบให้เปล่าในช่วงนี้ ปรากฏว่าสามารถจัดได้ครบทุกตำบล (ตารางที่ 16) แสดงให้เห็นว่าในช่วงนี้ประชาชนมีโอกาสที่จะเข้ารับการศึกษแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึงทุกตำบล

นอกจากนั้นพระราชบัญญัติฯ ได้เปลี่ยนระยะทางในการยกเว้นเด็กเข้าเรียนให้ใกล้เข้ามาอีก กล่าวคือ แต่เดิมตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 บัญญัติยกเว้นไม่ต้องมาเข้าเรียนให้กับผู้ที่อยู่ห่างจากโรงเรียนเกิน 3,200 เมตร แต่พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 ตามมาตรา 11 วรรค 2 บัญญัติยกเว้นไปในระยะทางที่ห่างจากโรงเรียนเกิน 2,000 เมตร อาจกล่าวได้ว่าประชาชนที่ได้รับยกเว้นตามพระราชบัญญัตินี้จะมีมากขึ้น

สาระดังกล่าวน่าจะสะท้อนให้เห็นว่ารัฐไม่สามารถจัดการศึกษาเพื่อไม่ให้ประชาชนมาใช้สิทธิรับบริการทางการศึกษาได้อย่างทั่วถึง และเมื่อพิจารณาจำนวนเด็กที่ได้รับการยกเว้นตาม มาตรา 11 วรรค 2 ยังคงมีอัตราสูง โดยที่ปี พ.ศ. 2478 มีร้อยละ 92.39 ของจำนวนเด็กที่ได้รับการยกเว้นทั้งหมด (ตารางที่ 20) และในปีต่อ ๆ มา จนถึงปี พ.ศ. 2485 ก็ยังคงมีอัตราสูงกว่าร้อยละ 80 ทุก ๆ ปี เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า แม้ได้ขยายโรงเรียนประชาบาลทั่วทุกตำบลแล้วก็ตาม แต่ยังมีประชาชนอีกเป็นจำนวนมากที่ขาดโอกาสทางการศึกษา

อย่างไรก็ตามเมื่อมีการแก้ไขสาระบัญญัติเพิ่มเติม และประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483 เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2483 สาระบัญญัติดังกล่าวก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิก

1.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 “คณะราษฎร” อันประกอบด้วยข้าราชการฝ่ายทหารบก ทหารเรือ และ พลเรือน ได้ร่วมมือกันยึดอำนาจการปกครองแผ่นดิน เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย และได้ให้คำปฏิญาณในการรักษาหลัก 6 ประการ เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารแผ่นดิน ถึงแม้ว่ารัฐบาลชุดนี้จะไม่ได้อดลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรโดยตรงก็ตาม แต่ก็เป็นที่เข้าใจว่าหลัก 6 ประการของคณะราษฎร เป็นนโยบายในการบริหารประเทศ จากหลักการศึกษข้อ 8 คณะราษฎรประกาศไว้ว่า “จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 1) ซึ่งน่าจะมีความหมายสะท้อนเจตนาของรัฐที่จะจัดการศึกษาให้แก่ราษฎร อีกนัยหนึ่งคือให้

ราษฎรได้รับสิทธิทางการศึกษาอย่างเต็มที่นั่นเอง อย่างไรก็ตามรัฐบาลคณะนี้เข้ามาทำหน้าที่ระยะเวลาสั้น ๆ เพียง 6 เดือน จึงยังไม่เห็นผลชัดเจน

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 2 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพระยามโนปกรณนิติธาดา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ปราบกฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลแถลงว่า "...จะประกาศให้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วทั้งกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อให้ได้ปริมาณตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ... (แถลงนโยบายของรัฐบาล, 2475 : 3439) กล่าวได้ว่านโยบายของรัฐบาลคณะนี้มีเจตนาแน่วแน่ที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษามากยิ่งขึ้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับบทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ที่ได้บัญญัติให้การได้รับการศึกษาของประชาชนเป็นเงื่อนไขของการพัฒนาทางการเมือง

ในช่วงที่รัฐบาลคณะที่ 2 เข้ามาทำหน้าที่ได้ประมาณ 3 เดือนเศษ ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2475 ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่มีการนำคำว่า "แผนการศึกษา" มาใช้แทน "โครงการศึกษา" และไม่มีสถานะเป็นกฎหมายดังเช่นโครงการศึกษา แผนการศึกษาดังนี้มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ความว่า "...การศึกษาภาคบังคับย่อมได้เปล่า คือไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน..." (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 315) กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่ให้การรับรองการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับแก่ประชาชนอย่างชัดเจน และเมื่อพิจารณาความมุ่งหมายของแผนที่ระบุว่า "...ให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัธภาพของตน..." (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 313) สะท้อนให้เห็นถึงเจตนาแน่วแน่ของรัฐที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคโดยไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดชาวมะฆะบอบประชาธิปไตยที่ค้ำค้ำฝังฝัง สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 3 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพระยามโนปกรณนิติธาดา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐบาลคณะนี้ไม่ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร เนื่องจากได้รับแต่งตั้งขึ้นมาในเวลาฉุกเฉิน

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 4 เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ ซึ่งมีนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2478 โดยที่รัฐบาลได้ยึดถือหลัก 6 ประการ เป็นหลักนโยบาย

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 5 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แดงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2476 ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการศึกษาแบบให้เปล่าในทางศึกษาคณะบังคับ ความว่า "...รัฐบาลนี้จะบำรุงการศึกษาทางอาชีพและการหาวิชาความรู้ตามความต้องการแห่งรัฐธรรมนุญ เป็นต้นว่า ขยายการประถมศึกษาให้แพร่หลาย..." (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 20) เจตนารมณ์ของรัฐบาลคณะนี้เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาในระดับประถมศึกษาอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 6 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี แดงนโยบายเมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2477 โดยกล่าวถึงการขยายประถมศึกษาให้แพร่หลาย จะให้มีโรงเรียนประชาบาลอย่างน้อยตำบลละ 1 โรงเรียน เพื่อให้ได้ผลอย่างที่รัฐธรรมนุญต้องการ กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่น่าจะเป็นการรองรับเจตนารมณ์ตามรัฐธรรมนุญที่บัญญัติว่า จะให้ประชาชนได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาอย่างน้อยครึ่งหนึ่งของประชาชนทั้งหมดก่อน จึงจะพัฒนาการระบอบการเมืองให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่าจะให้มีโรงเรียนประถมศึกษาอย่างน้อยตำบลละ 1 โรงเรียน กล่าวได้ว่าเป็นหลักประกันแก่ประชาชนที่จะมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาคณะบังคับอย่างทั่วถึงทุกตำบล

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 7 และ 8 เข้ามาบริหารประเทศเป็นคณะต่อมา ซึ่งมีนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลทั้งสองคณะ ได้แดงนโยบายที่ต่อเนื่องจากรัฐบาลคณะก่อน ในแง่ที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาตามจุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติประถมศึกษา

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 9 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แดงนโยบายเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2481 โดยกล่าวถึงการขยายศึกษาคณะบังคับออกไปในเชิงปริมาณและคุณภาพ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 10 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แดงนโยบายเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2485 ปรากฏคำแถลงที่มีข้อความคล้ายกับคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะก่อน ความว่า "...สำหรับการศึกษาคณะบังคับจะขยายออกไปตามความประสงค์ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา..." (คำแถลงนโยบายของรัฐบาล, 2485 : 534) จะเห็นได้ว่านโยบายของรัฐบาลส่วนใหญ่ แสดงเจตนารมณ์ที่จะขยายการศึกษา

ระดับประถมศึกษาให้กว้างขวางออกไป และมีความต่อเนื่องในนโยบายเกือบทุกคณะรัฐบาล กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากข้อมูลสถิติเด็กที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเข้าเรียน เนื่องจากอยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกินสองพันเมตร (พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 มาตรา 11 วรรค 2) ในปี พ.ศ. 2485 มีร้อยละ 85.66 ของนักเรียนที่ได้รับการยกเว้นทั้งหมด (ดูตารางที่ 20) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ายังมีประชาชนที่ขาดโอกาสทางการศึกษาเป็นจำนวนมาก

ทั้งนี้หากพิจารณาสภาพพื้นฐานทางการเมืองในช่วงนี้ ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะสงครามอย่างแท้จริง เนื่องจากรัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามร่วมกับญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485 (ระลึก ธาณี, 2531 : 114) นโยบายของรัฐบาลในช่วงนี้จึงเน้นหนักไปในด้านการทหารและการป้องกันประเทศเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากงบประมาณด้านการรักษาความมั่นคงในปีเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 50.74 ส่วนงบประมาณเศรษฐกิจซึ่งประกอบไปด้วยงบประมาณของกระทรวงการคลัง กระทรวงเกษตรราธิการ กระทรวงเศรษฐกิจ และกระทรวงธรรมการ ลดลงเหลือร้อยละ 33.90 (ดูตารางที่ 4) นโยบายที่จะขยายการศึกษาระดับประถมศึกษาในช่วงนี้ จึงไม่ปรากฏผลอย่างเด่นชัด แม้รัฐบาลจะกล่าวในเชิงส่งเสริมให้ประชาชนได้รับโอกาสทางการศึกษาระดับประถมศึกษาเกือบทุกคณะรัฐบาลก็ตาม

2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม

จากการศึกษาเอกสารในช่วงนี้ พบว่ารูปแบบการจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจัดในระบบโรงเรียนเพียงรูปแบบเดียว กล่าวคือมัธยมศึกษาในระบบโรงเรียน

3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

3.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ที่ประกาศใช้ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่รูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ไม่ปรากฏการใช้ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษาแต่ประการใด

เมื่อพิจารณาสาระบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 และนับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับแรกของไทย ก็ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้เช่นกัน

เมื่อพิจารณาการประกาศใช้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2476 ปรากฏสาระบัญญัติ ความว่า ...โดยที่สภาผู้แทนราษฎรถวายคำปรึกษาว่า เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ไต่ระดับมหาวิทยาลัยในอารยประเทศ และให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ... (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476, 2476 : 1007)

การจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนี้ มาจากหลักการ 6 ประการของคณะราษฎรผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 กล่าวคือ หลักข้อ 6 “จะให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 1) การให้การศึกษอย่างเต็มที่ดังกล่าว มีความสอดคล้องกับหลักการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ต้องเปิดฐานการรับรู้ของประชาชนในกว้างขวาง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงเป็นสถาบันที่รับนักศึกษาได้อย่างกว้างขวาง ไม่มีระบบการสอบคัดเลือก และลดค่าใช้จ่ายในการศึกษาให้น้อยที่สุดเท่าที่จะน้อยได้ กล่าวได้ว่าเป็นความหมายของ “ตลาดวิชา” ในแง่ที่สัมพันธ์กับระบอบการปกครองใหม่ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2535 : 42)

การกำหนดเงื่อนไขในการเข้าศึกษาดังกล่าว จึงเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษอย่างกว้างขวาง กล่าวคือในปีแรกของการเปิดสอนนั้นมีผู้สมัครเข้าเรียนถึง 7,094 คน และ 5 ปีหลังจากนั้นมีนักศึกษาถึงหนึ่งหมื่นคนเศษ (คณะกรรมการและคณะทำงานในการจัดทำหนังสือประวัติทบวงมหาวิทยาลัย, 2535 : 34)

3.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

รัฐบาลบาลคณะแรกที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ ซึ่งมีพระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศหลัก 6 ประการ เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารแผ่นดิน หลักข้อ 4 คณะราษฎรประกาศว่า “จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน” และ หลักข้อ 6 “จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2540 : 1) สาระดังกล่าวจะสะท้อนเจตนารมณ์ของรัฐที่จะให้ราษฎรได้รับสิทธิอย่างเสมอภาคในทุก ๆ ด้าน และให้ราษฎรได้รับสิทธิทางการศึกษอย่างเต็มที่ ทั้งนี้โดยมิได้ระบุเป็นการเฉพาะว่าเป็นการศึกษาระดับใด โดยขยับน่าจะ

ครอบคลุมการศึกษาทุกระดับ สาระสำคัญดังกล่าวน่าจะมีส่วนส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างเสมอภาคด้วย

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 2 เข้ามาบริหารประเทศ แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ความว่า

...ในส่วนการศึกษาชั้นสูง จะได้จัดมหาวิทยาลัยให้สามารถสอนชั้นปริญญาที่เราต้องการให้เทียบเคียงกับมหาวิทยาลัยในนานาประเทศ เพื่อผู้เรียนจะได้สำเร็จการศึกษาชั้นอุดมได้ในบ้านเราเอง โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับป้อนมหาวิทยาลัยก็จะจัดให้มีในหัวเมือง เพื่อเด็กมิใช่ราษฎรเกิดในท้องถิ่นต่าง ๆ จะได้เข้าถึงการเรียนชั้นนี้ได้สะดวก... (แถลงนโยบายของรัฐบาล, 2475 : 3440)

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงเจตนารมณ์ของรัฐที่จะจัดให้มีมหาวิทยาลัยที่สอนถึงระดับปริญญา และให้โอกาสประชาชนที่อยู่ในส่วนภูมิภาคมีโอกาสได้รับการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมบริบูรณ์ ซึ่งหมายถึงมัธยมศึกษาปีที่ 1-8 ด้วยการจัดให้มีโรงเรียนประเภทนี้ในหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีนัยของข้อความที่เชื่อมโยงไปถึงโอกาสที่จะได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาด้วย กล่าวได้ว่าเป็นการสนับสนุนให้เกิดความเสมอภาคในโอกาสที่จะเข้าศึกษาระดับอุดมศึกษาแก่ประชาชนโดยทั่วไป และประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาแผนการศึกษา พ.ศ. 2475 ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2475 ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ความว่า "...ท่านว่าหญิงต้องได้รับความเสมอภาคกับชายในการศึกษา..." (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 315) สาระดังกล่าวเป็นการยืนยันในหลักความเสมอภาคที่บุคคลพึงได้รับการศึกษา ซึ่งแผนการศึกษานั้นเน้นให้ความสำคัญกับความเสมอภาคระหว่างชาย-หญิง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษาที่ต้องให้ผู้หญิงมีความเสมอภาคกับผู้ชาย ทั้งนี้ครอบคลุมการศึกษาทุกระดับชั้น

เมื่อพิจารณาคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 3 4 และ 5 ไม่ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ แต่ประการใด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 6 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (ชคในขณะนั้น) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2477 ปรากฏข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ความว่า "...ส่วนอุดม

ศึกษา...จะได้ขยายงานให้นักเรียนได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และจะบำรุงมาตรฐานทางวิชาการให้สูงขึ้นเป็นลำดับ..." (คำแถลงนโยบาย, 2477 : 2042)

การกล่าวถึงการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของรัฐบาลคณะนี้ สืบเนื่องมาจากที่ได้มีการก่อตั้งวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โดยเริ่มรับนักศึกษาและเปิดทำการสอนตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ซึ่งสถาบันการศึกษาแห่งนี้จัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับเงื่อนไขทางการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง เจตนารมณ์ของรัฐบาลที่จะขยายงานระดับอุดมศึกษาจึงเป็นการส่งเสริมให้มีการขยายโอกาสให้ประชาชนได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในระดับนี้น่าจะกว้างขวางกว่าเดิม

เมื่อพิจารณาคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 7-8 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาแต่ประการใด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 9 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ปรากฏข้อความเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้ ความว่า "...จะปรับปรุงอุดมศึกษาให้มีคุณภาพและปริมาณยิ่งขึ้น จะจัดเพิ่มแผนกวิชาขึ้นตามความจำเป็น..." (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 50) รัฐบาลคณะนี้ กล่าวถึงการศึกษาปรับปรุงอุดมศึกษาในเชิงปริมาณด้วยการจัดเพิ่มแผนกวิชาขึ้นมากขึ้น ซึ่งน่าจะกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในสถาบันอุดมศึกษามากยิ่งขึ้น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 10 ได้เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2485 ปรากฏข้อความตามคำแถลงนโยบายที่เกี่ยวกับประเด็นนี้ ความว่า "...จะปรับปรุงอุดมศึกษาให้มีคุณภาพและปริมาณยิ่งขึ้น กับจะจัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคตามลำดับ..." (คำแถลงนโยบายของรัฐบาล, 2485 : 535) ข้อความดังกล่าวสะท้อนถึงเจตนารมณ์ของรัฐบาลที่จะจัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และจัดตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนที่อยู่ในส่วนภูมิภาคได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในสถาบันอุดมศึกษามากขึ้นกว่าเดิม

ทั้งนี้เนื่องจากช่วงที่ประเทศตกอยู่ในภาวะสงคราม กรุงเทพมหานครถูกโจมตีทางอากาศจากเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างหนัก รัฐบาลของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม (ยศในขณะนั้น) มีดำริแผนการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพมหานครไปอยู่ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ และสภามหาวิทยาลัยมีมติให้ย้ายจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาบางส่วนไปจังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2487 (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521 : 3)

อย่างไรก็ตามการดำเนินการดังกล่าวได้สิ้นสุดลง เนื่องจากรัฐบาลคณะนี้ต้องพ้นจากตำแหน่งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2487

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 11 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพันตรีควง ภัยวงศ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2487 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ เนื่องจากอยู่ในช่วงที่ภาวะสงครามทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น รัฐบาลต้องแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าเป็นสำคัญ อีกทั้งรัฐบาลคณะนี้ได้สั่งระงับการเคลื่อนย้ายเมืองหลวงและสถานศึกษาไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์ ที่รัฐบาลก่อนมีดำริไว้ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521 : 3)

4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ

4.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นไม่ปรากฏสาระสำคัญจากเอกสารที่เป็นกฎหมายฉบับใดที่บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิที่จะรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน

4.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการพิจารณาคำแถลงนโยบายของรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย คณะที่ 1-7 ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 8 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2480 โดยกล่าวว่า “การศึกษาภาคผนวก รัฐบาลจะจัดจัดให้ผู้ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้...” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2450 : 48) แสดงให้เห็นถึงเจตนาของรัฐบาลที่จะจัดให้ประชาชนมีโอกาสได้รับสิทธิที่จะรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ซึ่งรัฐบาลใช้คำว่า “การศึกษาภาคผนวก” นับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกที่กล่าวเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้อย่างชัดเจน

ทั้งนี้เนื่องจากสภาพการรู้หนังสือของประชาชนไทย ที่ปรากฏข้อมูลจากการสำรวจสำมะโนครัว พ.ศ. 2480 ของกระทรวงมหาดไทย ปรากฏว่าประชากรทั่วประเทศ 14,464,105 คน มีผู้ไม่รู้หนังสือที่มีอายุ 10 ปีขึ้นไป จำนวน 6,888,548 คน คิดเป็นร้อยละ 88.9 (สุนทรสุนันท์ชัย, 2533 : 2) กล่าวได้ว่ามีประชาชนที่ไม่รู้หนังสือในช่วงนั้นเป็นจำนวนมาก และข้อมูลดังกล่าวน่าที่จะยืนยันความสำคัญของการพัฒนาการศึกษาอย่างชัดเจน จึงน่าจะเป็นส่วนผลักดันให้รัฐบาลคณะนี้ต้องให้ความสำคัญกับการศึกษามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเร่งแก้ปัญหาผู้ไม่รู้

หนังสือซึ่งมีเป็นจำนวนมาก กลุ่มประชาชนดังกล่าวนี้คือผู้ที่ไม่มีอายุพ้นวัยเรียน โอกาสที่จะได้รับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขึ้นพื้นฐานของประชาชนจึงเริ่มได้รับความสนใจจากรัฐบาล

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 9 เข้ามารับบริหารประเทศ ซึ่งมีหลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลแถลงนโยบายที่จะจัด “การศึกษามวลชน” เพื่อให้ประชาชนที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนสามารถอ่านออกเขียนได้ โดยมีกลุ่มเป้าหมายอยู่ที่ประชาชนวัยผู้ใหญ่ กล่าวได้ว่ามีการสืบทอดเจตนารมณ์อย่างต่อเนื่องกับรัฐบาลคณะก่อน

ช่วงนี้อังกฤษและฝรั่งเศสได้ประกาศสงครามกับเยอรมัน ซึ่งเป็นสัญญาณการเริ่มต้นของการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศถึงจุดยืนอย่างชัดเจนที่จะวางตัวเป็นกลาง ช่วงนี้รัฐบาลตระหนักดีว่าการเกิดขึ้นของสงครามมิได้หมายถึงเฉพาะการต่อสู้ทางทหารเท่านั้น ผลกระทบที่มีต่อประเทศไทยรวมถึงการเมืองภายในประเทศ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมด้วย จึงได้ประกาศรัฐนิยม จำนวน 12 ฉบับ (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ 1-12, 2482-2485) เพื่อตักเตือนประชาชนคนไทยให้ตระหนักถึงภัยอันตรายของสงคราม ตลอดจนประกาศศรัทธาของคนไทยยามสงครามด้วย หนึ่งในประกาศรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับนั้นรัฐบาลได้ประกาศให้ “การอ่านออก เขียนได้” เป็นหน้าที่ของคนไทยด้วย ความว่า

...หน้าที่ของพลเมืองไทยที่ดีประการหนึ่งนั้น คือ ศึกษาให้รู้หนังสือไทยอันเป็นภาษาของชาติ อย่างน้อยต้องให้อ่านออกเขียนได้ ประการที่สองชนชาติไทยจะต้องถือเป็นหน้าที่อันสำคัญในการช่วยเหลือ สนับสนุน แนะนำและจัดตั้งให้พลเมืองที่ยังไม่รู้ภาษาไทย หรือยังไม่รู้หนังสือไทย ให้ได้รู้ภาษาไทยหรือให้รู้หนังสือไทย จนอ่านออกเขียนได้. (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทย กับหน้าที่พลเมืองดี, 2483 : 151-152)

รัฐนิยมฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483 หลังจากนั้นรัฐบาลได้จัดตั้งกองการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นในสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2483 (สุนทร สุนันท์ชัย, 2533 : 2) นับว่าเป็นการจัดการศึกษาผู้ใหญ่โดยมีหน่วยงานที่รับผิดชอบเป็นการเฉพาะเป็นครั้งแรก การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ “... ต้องการให้ผู้เรียนได้มีความรู้ อ่านออก เขียนได้ หรือนัยหนึ่งให้มีความรู้เพียงระดับประถมศึกษา 2...” (เกรียง กิริติก, 2533 : 38) การศึกษาเพื่อการรู้หนังสือในช่วงนี้ได้รับความสำคัญจากรัฐบาลเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นโอกาสที่ประชาชนได้รับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสืออย่างกว้างขวาง

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 10 เข้ามาบริหารประเทศโดยมี จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2485 ความว่า "...จะให้กวัดข้นผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้ และเข้าใจหน้าที่พลเมือง..." (คำแถลงนโยบายรัฐบาล, 2485 : 535 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย) ข้อความดังกล่าวสะท้อนถึงเจตนาของคณะที่ขีดเส้นของรัฐบาลในการเร่งรัดให้ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ มีโอกาสได้รับการศึกษาเพื่อให้มีความสามารถอ่านออกเขียนได้

การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงนี้ มีการเปลี่ยนแปลงด้านปริมาณของการศึกษาผู้ใหญ่อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในปี พ.ศ. 2485 มีโรงเรียนผู้ใหญ่เปิดทำการ 8,758 โรงเรียน นักศึกษา 467,440 คน และในปี พ.ศ. 2486 มีโรงเรียนผู้ใหญ่เปิดทำการ 13,167 โรงเรียน นักศึกษา 912,042 คน (คูตารางที่ 16) อัตราที่เพิ่มขึ้นของจำนวนโรงเรียน ร้อยละ 48.75 และจำนวนนักศึกษาเพิ่มขึ้น ร้อยละ 94.84 จึงกล่าวได้ว่าในช่วงนี้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาผู้ใหญ่เพื่อการอ่านออกเขียนได้อย่างกว้างขวาง

ความสำเร็จของนโยบายรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในด้านนี้ทำให้มีการเพิ่มจุดมุ่งหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ ด้านส่งเสริมอาชีพให้ประชาชนด้วย นอกจากนั้นยังได้มีโครงการเริ่มทดลองสอนตามโรงเรียนผู้ใหญ่ประเภทมัธยมศึกษาเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2486 ปรากฏการณ์นี้กล่าวได้ว่าเป็นการให้โอกาสประชาชนที่ไม่มีโอกาสศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาในวัยเล่าเรียน ให้มีโอกาสเข้ารับการศึกษเพิ่มเติม ซึ่งขอบข่ายของการศึกษาผู้ใหญ่ได้เริ่มขยายเพิ่มขึ้นในช่วงนี้เอง

เป็นที่น่าสังเกตว่านโยบายของการจัดการศึกษาเพื่อ "การอ่านออกเขียนได้" จากเดิมใช้คำว่า "การศึกษามหาชน" มีการเปลี่ยนแปลงมาใช้คำว่า "การศึกษาผู้ใหญ่" ตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะนี้ ซึ่งเปลี่ยนไปตามการจัดตั้งกองการศึกษาผู้ใหญ่ ขึ้นมาก่อนหน้า

การศึกษาผู้ใหญ่ที่รัฐจัดในช่วงปลายสงคราม มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถิติอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้ว่าสถิติเมื่อปี พ.ศ. 2486 มีโรงเรียนเปิดดำเนินการ 11,495 โรงเรียน ต่อมาในปี พ.ศ. 2488 เปิดดำเนินการ 1,419 โรงเรียน (คูตารางที่ 16) ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากช่วงปี พ.ศ. 2487-2488 สถานการณ์สงครามได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น รัฐบาลมีการระดมกำลังคนแก้ปัญหาตามเหตุการณ์จำเป็นเฉพาะหน้า อีกทั้งภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนต้องพบประสบกับอันตรายจากสงครามและมีความขาดแคลนเป็นอันมาก การศึกษาผู้ใหญ่ช่วงนี้จึงลดลงทั้งปริมาณโรงเรียนที่เปิดดำเนินการ และปริมาณผู้เรียน

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาผู้ใหญ่โดยภาพรวมในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าประสบความสำเร็จอย่างสูงในการแก้ปัญหาผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ จะเห็นได้จากข้อมูลระหว่างปี พ.ศ. 2484-2488 ปรากฏจำนวนผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือประมาณ 6.8 ล้านคน แต่ภายหลัง

สงครามโลกสิ้นสุดลง มีผู้หนังสือเพิ่มขึ้น 1.4 ล้านคน หรือประมาณร้อยละ 20 ของจำนวนผู้ไม่รู้หนังสือทั้งหมด จึงกล่าวได้ว่าช่วงนี้ประชาชนมีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสืออย่างกว้างขวาง

5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

จากการศึกษาเอกสารระดับต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระตามเอกสารฉบับใดที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

6. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม วัฒนธรรมนิยมประเพณีของกลุ่มชน

จากการศึกษาเอกสารระดับต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระจากเอกสารฉบับใดที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

7. สิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

จากการศึกษาเอกสารระดับต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏว่าเอกสารฉบับใดมีสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

8.1 วิเคราะห์สาระบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาสาระบัญญัติในกฎหมายที่ประกาศใช้ในช่วงนี้ไม่ปรากฏว่ากฎหมายฉบับใดมีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

8.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิดในช่วงนี้ ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 ความว่า

12. ผู้ใดจบชั้นศึกษานี้แล้ว ท่าน่ามีความรู้ควรแก่โอกาสของพลเมืองแห่งสยาม คือ เป็นพลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพ เป็นผู้จัดสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง.. (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 315 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

สาระดังกล่าวเป็นการแสดงเจตนาว่าเพื่อให้ผู้จบการศึกษาภาคบังคับ มีความรู้ ในเรื่องสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง สะท้อนให้เห็นว่ารัฐให้ความสำคัญกับการศึกษาของประชาชน ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิ และหน้าที่ ซึ่งกล่าวได้ว่าสาระของเรื่องดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของหลักการสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้ไม่มีความสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางการเมืองการปกครองในช่วงนี้ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบประชาธิปไตย

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 5 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายพันเอก พระยาพระพลพล พยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2476 โดยกล่าวถึงการ ศึกษาในแง่ที่ว่าเมื่อมีแผนการศึกษาและมีนโยบายวางไว้แน่ชัดแล้ว รัฐบาลจะหาวิถีทางที่ดีเพื่อให้ บรรลุเป้าหมายที่จะให้พลเมืองรู้จักระบอบประชาธิปไตย และการขยายวิชาการรัฐธรรมนูญ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 20) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชน ได้รับการศึกษาเรื่องประชาธิปไตย ซึ่งเป็นสาระที่สอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชน อย่างไรก็ตาม ช่วงนี้ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนก็ยังไม่เกิดขึ้น

9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลานของตน

9.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่ เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา

9.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475 แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งสภาการศึกษาขึ้น เพื่อให้ดำเนินการจัดวางวิธีการศึกษาแห่งชาติ และต่อมาได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2475 โดยได้จัดการศึกษาเป็น 2 ประเภท คือ สามัญ ศึกษาและวิสามัญศึกษา

การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับ 6 ปี คือ สามัญศึกษา 4 ปี และวิสามัญศึกษา 2 ปี กรณีที่จะไม่ศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษา แต่หากหากจะศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษา ก็ไม่ต้องเลือกเรียนในประเภทประถมศึกษาสามัญ ให้ไปเรียนมัธยมสามัญเลย

จุดเปลี่ยนที่อยู่ในช่วงสอบไล่ได้ประถม 4 ปี เป็นรอยต่อของระดับชั้นที่ทำให้พ่อแม่ผู้ ปกครองมีโอกาสเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลานได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าแผนการศึกษา

ฉบับนี้ให้สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาแก่ชาย-หญิงอย่างเท่าเทียม ซึ่งมีความแตกต่างจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ดังที่ได้วิเคราะห์ไปแล้ว โดยปรากฏข้อความที่ยืนยันถึงความเท่าเทียมระหว่างชายและหญิง ไว้ในหมวดการศึกษาของหญิง ความว่า "...กันว่าหญิงต้องได้รับความเสมอภาคกับชายในการศึกษา..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 316) ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดดังกล่าว สืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีการคำนึงถึงสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 และจากคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะแรกที่ประกาศหลักการไว้ว่า "จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน" (สำเนียงงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 1)

การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีเพียงประเภทมัธยมสามัญ ซึ่งต้องใช้เวลาเรียน 4 ปี ผู้ที่จบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นสามารถเลือกเรียนต่อในชั้นมัธยมปลายได้จาก 2 ประเภทการศึกษา กล่าวคือ ประเภทสามัญศึกษา เลือกได้ 2 แผนก คือ แผนกอักษรศาสตร์ และ แผนกวิทยาศาสตร์ ส่วนผู้ที่เลือกประเภทมัธยมวิสามัญ เลือกได้ 4 แผนก คือ แผนกสิกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม หรือแผนกวิชาช่างฝีมือ ซึ่งกล่าวได้ว่าแผนการศึกษาฉบับนี้ได้แบ่งประเภทการศึกษา และแบ่งเป็นแผนกไว้ให้ประชาชนมีโอกาสเลือกเรียนได้อย่างหลากหลายตามความสนใจ หรือความเหมาะสม แต่ถ้าพิจารณาในแง่ความสำเร็จของการจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้แล้ว ยังทำได้น้อย เพราะสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่อยู่ในภาวะตกต่ำทั่วไประหว่างปี พ.ศ. 2473 ทำให้การจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาต้องประสบปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ รวมทั้งครูที่มีความรู้โดยตรงในการสอน โดยเฉพาะประเภทวิสามัญศึกษา แม้แผนการศึกษาจะกำหนดไว้อย่างชัดเจนก็ตาม ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า "...เพียงทำตุล่งสองสามแห่ง...เป็นการทำอย่าง "หอบโคง" คือต้องทำมือเปล่า...ไม่ได้ขุดเงิน แต่ไม่ห้ามไม่ให้ทำเสียที่เดียว..." (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 83-84) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงโอกาสที่จะเลือกประเภทการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของประชาชนในช่วงนี้ว่า มีอย่างจำกัด

การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 ดำเนินการไปได้เพียง 4 ปี ก็ต้องยกเลิก เพราะระบบการศึกษาไม่เอื้อให้เกิดการพัฒนาทางการเมืองตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 เนื่องจากระดับประถมศึกษาต้องเรียนถึง 6 ปี เจตนาารมณ์ของคณะราษฎรที่จะขยายการประถมศึกษาให้ได้มากกว่าครึ่งหนึ่งของพลเมืองทั้งหมดภายใน 10 ปี เป็นอย่างช้า จึงอาจเป็นไปได้ตามเป้าหมาย กระทรวงธรรมการจึงได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ โดยปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัยยิ่งขึ้น คือแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479

แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2479 กำหนดให้ระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษาระดับบังคับ ต้องเรียน 4 ปี ซึ่งการศึกษาระดับ

ประถมศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้ จัดเพียงประเภทสามัญศึกษาเท่านั้น โดยกำหนดไว้ว่า “...ทุกคนต้องเรียนรู้ประถมปีที่ 4 เท่ากันทุกคน ไม่ยอมให้บางคนเลือกทางเรียนได้เช่นแต่ก่อน...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 345) ทั้งนี้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลงมาใช้แผนการศึกษาฉบับนี้เพื่อเร่งเวลาในการเรียนให้สั้นลงกว่าเดิม เนื่องจากแผนการศึกษาฉบับก่อนนักเรียนต้องเรียนสายสามัญถึง 12 ปี

การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้กำหนดไว้ 6 ปี คือมัธยมต้น 3 ปี และมัธยมปลาย 3 ปี ทั้งในประเภทสามัญศึกษาและอาชีวศึกษา นับว่าเป็นแผนการศึกษาฉบับแรกที่ใช้คำว่า “อาชีวศึกษา” แทนคำว่า “วิสามัญศึกษา” โดยแบ่งอาชีวศึกษาเป็น 3 ตอน แต่ละตอนจะรองรับทุกระยะของประโยคสามัญศึกษา กล่าวคือนักเรียนที่สำเร็จประถมศึกษาปีที่ 4 มีสิทธิเลือกเรียนต่อมัธยมต้น (สามัญศึกษา) 3 ปี หรืออาชีวศึกษาชั้นต้นก็ได้ นักเรียนที่สำเร็จมัธยมศึกษาปีที่ 3 จะเลือกศึกษาต่ออาชีวศึกษาชั้นกลางก็ได้ และนักเรียนที่สำเร็จมัธยมศึกษาปีที่ 6 จะศึกษาต่ออาชีวศึกษาชั้นสูงก็ได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้ ประชาชนมีสิทธิเลือกประเภทการศึกษาได้คือเมื่อเรียนต่อระดับมัธยมศึกษา ส่วนการศึกษาระดับประถมศึกษากำหนดให้มีเพียงสามัญศึกษาเท่านั้น

เมื่อปี พ.ศ. 2481 รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม โดยให้ยุบกรมศึกษาธิการ แล้วเพิ่มกรมสามัญศึกษาและกรมวิชาการเพื่อให้เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบจัดการศึกษาในประเภทสามัญศึกษาและอาชีวศึกษาตามลำดับ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530 : 140) เป็นการแบ่งภาระหน้าที่ให้แต่ละกรมรับผิดชอบจัดการศึกษาในแต่ละประเภทอย่างชัดเจน การปรับปรุงระบบการบริหารจัดการดังกล่าวจะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลานได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องตามความจำเป็น หรือความต้องการมากยิ่งขึ้น

10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

10.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ปราบกฏฮาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ใน หมวด 2 ว่าด้วย สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม ความว่า

มาตรา 13 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธิใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรม

ตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน

มาตรา 14 ภายในบังคับแห่งกฎหมายบุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม การประชุมโดยเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 15)

บทบัญญัติข้างต้น ตามมาตรา 13 ให้การรับรองเสรีภาพที่จะนับถือศาสนา หรืออิทธิพลของความเชื่อใด ๆ ของประชาชนที่ไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย และบทบัญญัติตามมาตรา 14 ให้การรับรองเสรีภาพทางการศึกษาอบรม หากพิจารณาเชื่อมโยงสาระบัญญัติทั้ง 2 มาตรา น่าจะสรุปได้ว่ามีข้อที่ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามความเชื่อ ศาสนา ที่บุคคลนับถือ ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้กรอบที่ว่าต้องไม่เป็นการศึกษาที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน

10.1 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นที่เป็นนโยบายหรือแนวคิดในช่วงนี้ ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ตามคำปฏิญาณ หลัก 6 ประการ ของคณะราษฎร ซึ่งเป็นรัฐบาลคณะที่ 1 ตามหลักที่ 5 ปฏิญาณว่า “จะต้องให้ราษฎรมีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการ ดังกล่าวแล้วข้างต้น” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 1) สาระดังกล่าวเป็นการแสดงเจตนาที่ชัดเจนที่รัฐบาลจะให้เสรีภาพแก่ราษฎร ซึ่งโดยนัยมีความครอบคลุมเสรีภาพทุกด้าน โดยที่รัฐบาลจะไม่เข้าไปก้าวก่าย ทั้งนี้ต้องไม่ขัดกับหลัก 4 ประการ กล่าวคือ เรื่องเอกราช ความสงบภายใน ความสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ และความเสมอภาค (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 1) ซึ่งน่าจะกล่าวได้ว่าหมายความว่าความรวมถึงการให้การยอมรับและส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนาของราษฎรด้วย

11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

11.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับใหม่ ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ความว่า

โรงเรียนประชาบาล หมายถึง โรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชนตำบลหนึ่ง หรือหลายตำบลตั้งและดำรงด้วยทรัพย์สิน

ของตนเอง และโรงเรียนประถมศึกษาที่ภายอำเภอตั้งและดำรง
ด้วยเงินของประชาชนที่งานั้น หรือด้วยเงินช่วยการประถมศึกษา
ในงบประมาณของกระทรวงธรรมการ หรือทั้งสองประการ... (พระ
ราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2478, 2478 : 1593)

พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ระบุให้โรงเรียนประชาบาล เป็นหนึ่งในสี่ประเภทของโรงเรียนระดับประถมศึกษา และจากข้อความข้างต้นโรงเรียนประชาบาลก่อตั้งขึ้นได้และดำรงอยู่ใน 4 รูปแบบ คือ

1. โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้งและดำรงอยู่ด้วยทรัพย์สินของประชาชน
2. โรงเรียนประชาบาลที่ภายอำเภอตั้งและดำรงอยู่ด้วยทรัพย์สินของประชาชน
3. โรงเรียนประชาบาลที่ภายอำเภอตั้งและดำรงอยู่ด้วยเงินช่วยการประถมศึกษาในงบประมาณของกระทรวงธรรมการ
4. โรงเรียนประชาบาลที่ภายอำเภอตั้งและดำรงอยู่ด้วยเงินของประชาชนและเงินช่วยการประถมศึกษาในงบประมาณของกระทรวงธรรมการ

การจำแนกลักษณะการจัดการศึกษาของโรงเรียนประชาบาลข้างต้น จะเห็นว่าสามในสี่ลักษณะของโรงเรียนประชาบาล (ยกเว้นข้อ 3) ส่วนเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการศึกษาทั้งสิ้น ในข้อแรกเป็นการมีส่วนร่วมทั้งในแง่การตัดสินใจเพราะเกิดจากเจตจำนงศของประชาชนในหมู่บ้านหรือตำบลใด ๆ ที่ประสงค์จะตั้งโรงเรียนประชาบาลและมีส่วนร่วมในเชิงสนับสนุนด้านการเงินเพื่อตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาล ลักษณะตามข้อ 2 และ 4 นั้น การจัดตั้งโรงเรียนเกิดขึ้นจากภายอำเภอเป็นผู้ตั้ง ส่วนประชาชนมีส่วนร่วมด้วยการสนับสนุนด้านการเงิน กล่าวได้ว่าการบัญญัติให้จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลดังกล่าว เป็นการให้สิทธิประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาทั้งในแง่การตัดสินใจและการสนับสนุน

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 ปรากฏสาระปรากฏสาระบัญญัติที่ยกเว้นการเข้าเรียนตามข้อบังคับของพระราชบัญญัติ ดังบัญญัติตาม มาตรา 9 ความว่า

มาตรา 9 ถ้าบิดามารดา หรือผู้ปกครองเด็กคนใด ขอ
ร้องเป็นลายลักษณ์อักษร ให้ยกเว้นเด็กคนนั้นจากการเรียนอยู่ใน
โรงเรียนประถมศึกษาโดยเหตุที่เด็กคนนั้นได้รับการศึกษา
อยู่ในครอบครัวตน และเมื่อภายอำเภอได้พิจารณาเห็นชอบตาม
เกณฑ์ในกฎกระทรวงที่ได้กำหนดไว้แล้วให้ภายอำเภอสั่งยกเว้นได้
บิดามารดาต้องส่งเด็กที่ได้รับการยกเว้นนั้นให้ธรรมการ
อำเภอสอบไล่ความรู้ปีละหนึ่งครั้ง ถ้าปรากฏว่าเด็กคนนั้นไม่มี
ความรู้เพียงพอตามหลักสูตรประถมศึกษาของกระทรวงธรรมการ

หรือหลักสูตรอื่นที่รัฐมนตรีเห็นว่าเทียบเท่ากัน หรือมีเหตุอื่นอันสมควร ข้าหลวงประจำจังหวัดจะสั่งอนุญาตยกเว้นได้... (พระราชบัญญัติประถมศึกษา, 2478 : 1596 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

บทบัญญัติตามมาตรานี้ให้การยกเว้นเด็กไม่ต้องเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียน ถ้าหากว่าพ่อ แม่ ผู้ปกครองมีคำร้องว่าเด็กได้รับการศึกษาอยู่ในครอบครัวแล้ว ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขการสอบไล่ความรู้ตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ กล่าวได้ว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ให้การรับรองสิทธิของบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กับบุตรหลานของตน โดยไม่ต้องส่งบุตรหลานมาเข้าโรงเรียน

11.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

การประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ในความมุ่งหมายของแผนฯ ความว่า “5. บุคคลใด ๆ หรือประชาบาล อาจได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองเพื่อจัดตั้งโรงเรียนให้การศึกษาแก่กุลบุตร กุลธิดา...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 314) ทั้งนี้ได้มีการอ้างอิงถึงการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดตั้งโรงเรียนภายใต้ข้อความ ในข้อ 4 ที่กล่าวถึงอำนาจรัฐที่ทรงไว้ซึ่งการควบคุมการอบรมสั่งสอนในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์ และอ้างอิงพระราชบัญญัติฉบับอื่น ๆ โดยที่ไม่ได้ระบุว่าเป็นฉบับใด ซึ่งน่าจะกล่าวได้ว่าแผนการศึกษาฉบับนี้มีส่วนช่วยส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาในระดับหนึ่ง

เมื่อมีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2479 ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ความว่า

8. ในการจัดให้มีสถานศึกษานั้น รัฐใช้วิธีแบ่งแรง คือรัฐจัดตั้งขึ้นเองบ้าง ยอมให้เทศบาล (ประชาบาล) จัดตั้งขึ้นบ้างและยอมให้คณะหรือเอกชนจัดตั้งตามความปรารถนาของตนบ้าง...

(คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 343)

การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาตามแนวคิดที่รัฐต้องการให้มีการ “แบ่งแรง” ในที่นี้น่าจะหมายถึงแบ่งเบาภาระของรัฐโดยการแบ่งความรับผิดชอบให้กับประชาชน และการดำเนินการตามแผนฯ ที่หมายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่รัฐ “ยอมให้ประชาบาล จัดตั้งขึ้นบ้าง” ตามข้อความข้างต้นนั่นเอง หากแต่ไม่ได้กำหนดในรายละเอียดว่าจัดตั้งอย่างไร ดังที่ปรากฏตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478

ในช่วงนี้สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประเทศยังอยู่ในภาวะตกต่ำ และสภาพพื้นฐานทางการเมืองที่เพิ่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เพียง 4 ปี ขณะที่มิประชาชนขาดโอกาส

ทางการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นจำนวนมาก ไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องการเมืองการปกครอง การที่รัฐรับภาระในการจัดการศึกษาเพียงฝ่ายเดียว ย่อมเป็นภาระที่หนักเกินกว่าจะจัดให้เห็นผลอย่างรวดเร็วดัง การที่รัฐให้การส่งเสริมการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน โดย“ขอมให้ประชาบาลจัดตั้งขึ้นบ้าง” จึงน่าจะมีส่วนช่วยลดปัญหาการขาดโอกาสทางการศึกษาของประชาชนไปได้พอสมควร

จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในช่วงนี้ นำสาระสำคัญที่ปรากฏตามกฎหมาย และที่เป็นแนวคิดจากเอกสารอื่น มาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 5 สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2475-2587)

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิดจากเอกสารอื่น
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ	รัฐธรรมนูญฉบับที่ 1-2, พ.ร.บ. ประถมศึกษา 2478	รัฐบาลคณะที่ 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, แผนการศึกษาชาติ 2475, 2479
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ	-	-
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2478	รัฐบาลคณะที่ 1, 2, 6, 9, 10, แผนการศึกษาชาติ 2475
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	-	รัฐบาลคณะที่ 8, 9, 10
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	-	-
6. สิทธิที่จะเรียนรู้ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน	-	-
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ	-	-
8. สิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	แผนการศึกษา 2475, รัฐบาลคณะที่ 5
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน	-	รัฐบาลคณะที่ 2 แผนการศึกษาชาติ 2475, 2479
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา	รัฐธรรมนูญฉบับที่ 2	รัฐบาลคณะที่ 1
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	พ.ร.บ. ประถมศึกษา 2478	แผนการศึกษาชาติ 2475, 2479

ช่วงที่ 4 : แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางอาวการศึกษาช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2488-2503 รวมเป็นเวลาประมาณ 15 ปี ตั้งแต่การยุติของสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงก่อนที่จะมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ

เอกสารขั้นต้นที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ในช่วงนี้ มี 2 ประเภท ได้แก่ กฎหมาย และเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด ซึ่งเอกสารแต่ละประเภทประกอบไปด้วยเอกสารขั้นต้นฉบับต่าง ๆ ดังนี้

กฎหมาย ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495

เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด ได้แก่ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 และนโยบายด้านการศึกษารัฐบาลจำนวน 17 คณะ (คณะที่ 12 - 28)

ผู้วิจัยจะนำเสนอบริบททางการศึกษาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมก่อนการวิเคราะห์ ดังนี้

สภาพพื้นฐานทางการเมือง

ประเทศไทยต้องอยู่ในภาวะสงครามตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2484 ถึงกลาง พ.ศ. 2488 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุด ประเทศญี่ปุ่นเป็นผู้แพ้สงคราม ประเทศไทยซึ่งเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่น จากการตัดสินใจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ก็ถือว่าเป็นผู้แพ้สงครามด้วย

อย่างไรก็ตามปัจจัยสองข้อที่ทำให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากวิกฤติการณ์พ่ายแพ้สงครามครั้งนี้ อิทธิต อิราวิน (2540 : 132) ได้สรุปไว้ 2 ประเด็นคือ

1. หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ปฏิเสธที่จะส่งสาส์นประกาศสงครามให้กับสหรัฐอเมริกา
2. มีคนไทยที่อยู่ ณ ต่างประเทศได้จัดตั้งขบวนการเสรีไทย ซึ่งมีเป้าหมายคือกู้เอกราชของชาติ

เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2488 รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาได้กล่าวสุนทรพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้และสรุปโดยประกาศว่าประเทศสหรัฐอเมริกาไม่ถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรู แต่เป็นประเทศที่จะต้องได้รับการปลดปล่อยจากศัตรู และสหรัฐอเมริกาหวังว่า

ประเทศไทยจะกลับสู่สภาพเดิมในหมู่ประชาชาติทั้งปวงโดยเป็นประเทศเสรี มีอธิปไตย และมีเอกราช (Department of State Bulletin อ้างอิงใน ลิสิต อีวเวคิน, 2540 : 132)

ประเทศไทยต้องใช้เวลาหลายปีในการฟื้นฟูประเทศให้เข้าสู่ภาวะปกติ เมื่อองค์การสหประชาชาติได้ถือกำเนิดขึ้น ประเทศไทยก็ได้เข้าเป็นสมาชิกเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2489 และเป็นสมาชิกองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2492 (สุนทร สุนันท์ชัย, 2533 : 42) การนี้องค์การสหประชาชาติได้จัดพิมพ์เอกสารเรื่องลัทธิสากลนิยมของบุคคล (Universal Declaration of Human Rights) ประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติได้ลงมติรับรองเอกสารดังกล่าวเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2491 ประเทศไทยได้แปลชื่อเอกสารดังกล่าวเป็นภาษาไทยว่า “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” (กุลพล พลวัน, 2536 : 26)

การเมืองภายในประเทศถึงสงครามยุติลง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สูญเสียความน่าเชื่อถือลง จึงเป็นโอกาสของชนเสรีนิยมที่จะสร้างรัฐบาลระบอบประชาธิปไตยขึ้นมาแทนรัฐบาลทหาร ซึ่งรัฐบาลที่เข้ามามีการบริหารประเทศในช่วงนี้ ได้แก่ รัฐบาลของหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช นายปรีดี พนมยงค์ ได้มีส่วนทำให้ความรุ่งเรืองของอำนาจทหารได้ตกต่ำลงไปในระยะหนึ่ง

ต่อมาเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ได้เกิดรัฐประหารขึ้น โดยการปฏิวัติของกลุ่มทหารที่นำโดยพันเอกหลวงกาจสงคราม และพลโทผิน ชุณหะวัณ ซึ่งร่วมวางแผนโดย พันเอกเผ่า ศรียานนท์ และพันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คณะรัฐประหารได้ขอพระบรมราชโองการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2490 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่มีฉะฉานว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้คุ้มครอง คณะรัฐประหารได้เชิญ นายฉวาง อภัยวงศ์ เป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลเพื่อปกครองประเทศตามแนวทางที่คณะรัฐประหารได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ หลังจากนั้นมีการเลือกตั้งในเดือนมกราคม พ.ศ. 2491 ซึ่งทำให้นายฉวาง อภัยวงศ์ ได้เป็นหัวหน้ารัฐบาลอีก แต่ต่อมาคณะรัฐประหารได้บังคับให้นายฉวาง อภัยวงศ์ ลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2491 และสนับสนุนให้หัวหน้าของตน คือจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีแทน (กระมล ทองธรรมชาติ, 2524 : 27)

เมื่อทหารกลับมามีอำนาจอีกครั้งจากการกลับเข้ามาดำรงตำแหน่งของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ทำให้ฝ่ายเสรีนิยมต้องสูญเสียสถานภาพทางการเมือง นายปรีดี พนมยงค์ ผู้ซึ่งถูกสงสัยว่าพัวพันกับคดีลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จึงถูกขับให้ออกนอกประเทศ ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ได้แอบเข้ามาในประเทศไทยและพยายามทำรัฐประหารโดยอาศัยการสนับสนุนของกองทัพเรือและพรรคพวกเสรีไทยกลุ่มหนึ่ง เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 (ลิสิต อีวเวคิน, 2540 : 141) และเมื่อวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2494 ได้มีการพยายามทำรัฐประหารอีกครั้งในพิธีรับมอบเรือซูดจากอเมริกาชื่อ “แมนฮัตตัน” (ทักษ์ เฉลิมเต็ย

รณ, 2526 : 67-70) แต่การรัฐประหารครั้งนี้ไม่ประสบความสำเร็จ จึงทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะนายกรัฐมนตรีมีอำนาจมากขึ้นตามลำดับ และอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรียาวนานถึง 9 ปี 6 เดือน

การเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในรัฐบาลคณะที่ 26 นับว่าเป็นสมัยสุดท้ายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่ง ธรรมนูญของพรรคชาติ (2524 : 32) วิเคราะห์ไว้ว่าเนื่องจากได้ปล่อยให้มีการเลือกตั้งสกปรกเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 รวมทั้งพยายามบังคับให้รัฐมนตรีที่เป็นทหารประจำการถอนตัวออกจากธุรกิจการค้า ดังนั้นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงทำการรัฐประหารยึดอำนาจเป็นผลสำเร็จเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 หลังจากนั้นได้สนับสนุนให้มีรัฐบาลที่นำโดยพลเรือนชั่วคราว คือ นายพจน์ สารสิน และจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใหม่ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2500 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคชาติสังคมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จัดตั้งรัฐบาลโดยสนับสนุนให้พลโทถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี แต่รัฐบาลของพลโทถนอม กิตติขจร บริหารประเทศได้เพียง 9 เดือนเศษก็ไม่สามารถบริหารประเทศตามแนวรัฐธรรมนูญได้ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้ทำการรัฐประหารเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 (ลิขิต อีรเวคิน, 2540 : 150) ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับที่พลโทถนอม กิตติขจร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพื่อร่วมทำการรัฐประหารด้วย ตั้งแต่นั้นมาประเทศไทยจึงถูกปกครองโดยระบอบ “เผด็จการแบบพ่อขุน” (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2526) เป็นเวลายาวนานถึง 15 ปี ภายใต้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และผู้สืบต่ออำนาจคือจอมพลถนอม กิตติขจร

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ภายหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจหลายประการ ซึ่งมีสาเหตุหลักสืบเนื่องมาจากสงคราม อันได้แก่ ปัญหาเงินเฟ้อ เพราะมีการพิมพ์ธนบัตรออกใช้ในช่วงสงครามของทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย อีกทั้งรัฐบาลไทยยังถูกญี่ปุ่นบีบบังคับให้ลดค่าเงินบาทลงมาเท่ากับเงินเยนของญี่ปุ่นด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527 : 162) สาเหตุดังกล่าวส่งผลให้ธนบัตรหมุนเวียนในท้องตลาดมากเกินไป และราคาสินค้าสูงขึ้นตลอดเวลา เช่น ราคาข้าวสารใน พ.ศ. 2484 กระสอบละ 80-100 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2490 ราคาเพิ่มขึ้นกระสอบละ 170-190 เป็นต้น รวมทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ก็มีราคาเพิ่มขึ้นประมาณ 10-15 เท่า (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2490 : 8-10)

ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นดังกล่าวรัฐบาลได้พยายามแก้ปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ในสมัยของรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ได้อนุญาตให้เปิดสถานคาสิโนเป็นการชั่วคราวเพื่อให้เกิดการเงินหมุนเวียนขึ้น รวมทั้งประกาศเรียกเก็บธนบัตรใบละหนึ่งพันบาทคืนกลับกระทรวงการคลัง ในสมัยของรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ใช้วิธีกู้เงินจากต่างประเทศเพื่อซื้อสินค้าเข้าประเทศ และในสมัยของรัฐบาลพลตรีอวุธย์ อารังนาวาสวัสดิ์ ได้ขายทองคำทั้งภายในและภายนอกประเทศ เพื่อใช้แทนธนบัตรที่มีมากมายอยู่ในขณะนั้น และเพื่อให้ได้เงินตราต่างประเทศมาบูรณะประเทศ

แต่การดำเนินการของรัฐบาลดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้ปัญหาภาวะเงินเฟ้อดีขึ้น (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2490 : 16)

นอกจากนั้นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทย ภายหลังจากสงคราม คือการทำความตกลงสัญญาสมรภูมิต่างกับอังกฤษเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2489 (ความตกลงสัญญาสมรภูมิต่างกับอังกฤษ, 2489 : 63) ทำให้ประเทศไทยต้องเสียเปรียบด้านเศรษฐกิจหลายประการ เช่น ไทยจะต้องคืนทรัพย์สินและผลประโยชน์ของอังกฤษในไทยที่ได้มา ระหว่างสงคราม รวมทั้งการโอนสัญญาเช่าและสัมปทานดินบุกและไม้สัก คืนให้กับบริษัทเอกชนของอังกฤษ การยินยอมให้อังกฤษเข้ามาทำธุรกิจต่าง ๆ ทั้งการค้าพาณิชย์และการธนาคารต่อไป ด้วย นอกจากนี้ยังห้ามการส่งออกสินค้าที่สำคัญ เช่น ข้าว ดินบุก ยาง และไม้สัก ไปขายยังต่างประเทศ ผลของสัญญานี้ ทำให้ไทยขาดเงินตราต่างประเทศเข้ามาหมุนเวียนภายในประเทศ ปัญหาขาดแคลนข้าวซึ่งไม่เพียงพอต่อการบริโภค และมีราคาแพงมาก และยังเกิดปัญหาจ้อราษฎ์บังหลวง พ่อค้าคนกลางกักตุนสินค้า เกิดตลาดมืดล้นตลาดขายสินค้าอีกด้วย (ดิเรก ชัยนาม, 2513 : 467-477) ประชาชนประสบกับความเดือดร้อนในเรื่องค่าครองชีพเป็นอย่างมาก การดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวก็ไม่มีผลต่อเนื่อง เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลบ่อย ๆ

เมื่อประสบกับภาวะเงินเฟ้อ ทำให้ประเทศไทยต้องขอความช่วยเหลือทางการเงินจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลไทยมีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งทำให้สหรัฐอเมริกามีความมั่นใจว่ารัฐบาลไทยเป็นพวกเดียวกับประเทศตะวันตก (ลิจิต อีเวคิน, 2540 : 146) ในระหว่างปี พ.ศ. 2493-2495 สหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือด้านการเงินทั้งในรูปของเงินช่วยเหลือและเงินกู้เป็นจำนวนมากแก่ประเทศไทย รวมทั้งนำมาพัฒนาด้านการศึกษา ให้ทุนศึกษาต่อ ทุน และส่งผู้เชี่ยวชาญมาประเทศไทยอีกหลายโครงการ (สำนักงานเลขาธิการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2495 : 78)

ต่อมาในช่วงการบริหารประเทศของพลโท ถนอม กิตติขจร ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤติการณ์ทางด้านคลัง กล่าวคืองบประมาณประจำปี พ.ศ. 2500 ขาดดุลกว่า 2,000 ล้านบาท รัฐบาลคณะที่ 29 ภายใต้การนำของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้หาทางออกด้วยการขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา เพื่อการสนับสนุนโครงการด้านเศรษฐกิจทั้งหมดใน พ.ศ. 2501-2502 เป็นเงิน 58.9 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (ลิจิต อีเวคิน, 2540 : 16) หลังจากนั้นรัฐบาลได้พยายามพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยโดยการปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นหลัก จนนำไปสู่การนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศในระยะต่อมา

สภาพพื้นฐานทางสังคม

ภายหลังจากสงครามสงบลง มีปัญหาสังคมหลายประการ อันสืบเนื่องมาจากภาวะความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ราษฎรประสบปัญหาแร้นแค้น ขาดแคลนอาหารโดยทั่วไป มีใจร่ำรวยทุกมุม

ทำการป้อนสดมภ์ราษฎรอยู่เสมอ ภาวะความทุกข์ยากทำให้สังคมประสบกับปัญหาเรื่องศีลธรรมจรรยาด้วยประกอบกับเกิดภาวะฝนแล้งอย่างหนักในภาคอีสาน ทำให้ชาวนานขาดต้องละทิ้งไร่นาอพยพเข้าสู่เมืองหลวงเป็นจำนวนมาก รัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น ปัญหายาเสพติด อาชญากรรม เป็นต้น (ลิขิต อีรวคิน , 2540 : 162)

นอกจากนั้นในเขตพระนครก็มีชาวจีนบางกลุ่มที่ก่อความไม่สงบในประเทศไทย มีการปลุกระดมความคิดเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์โดยใช้โรงเรียนจีน สมาคมจีน และหนังสือพิมพ์จีนในไทยเป็นสื่อกลาง (William Skinner, 1957 : 279-283) ทำให้รัฐบาลประสบความยุ่งยากในการแก้ปัญหาหมวก ซึ่งขณะนั้นรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ได้ประกาศนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างชัดเจน โดยแสดงการร่วมมือกันกับสหรัฐอเมริกา (แอมสุช นุ่มนนท์, 2524 : 52)

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในร่างนี้

ผลการศึกษพบว่าชัยภูมิที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นในร่างนี้ ทั้งในกฎหมาย และเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด นำมาเรียงตามลำดับเวลาของแต่ละประเภทเอกสาร ได้ดังนี้

1. กฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495

1.1 รัฐธรรมนูญ (ฉบับที่ 3-6)

1.1.1 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 3 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 (10 พฤษภาคม 2489) รัฐธรรมนูญฉบับนี้ มี 96 มาตรา ร่างโดยกรรมาธิการวิสามัญ เพื่อให้รัฐธรรมนูญใหม่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศ ปรากฏบทบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ความว่า

สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 13 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา หรือลัทธินิกายใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน

มาตรา 14 บุคคลย่อมมีเสรีภาพโดยบริบูรณ์ในร่างกาย
 เลหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การ
 ศึกษาอบรม การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม การอาชีพ ทั้งนี้
 ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 37)

1.1.2 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 4 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 (9 พฤศจิกายน 2490) รัฐธรรมนูญฉบับนี้ มี 98 มาตรา คณะรัฐประหาร 2490 ที่ร่างขึ้นมาเพื่อใช้ในการช่วงชิงอำนาจการปกครอง ที่เรียกว่าฉบับใต้ร่ม ปรากฏบทบัญญัติ ที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ความว่า

สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 22 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือ
 ศาสนา หรือลัทธินิยมใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธี
 การตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของ
 พลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอัน
 ดีของประชาชน

มาตรา 23 บุคคลย่อมมีเสรีภาพโดยบริบูรณ์ในร่างกาย
 เลหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การ
 ศึกษาอบรม การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม การอาชีพ ทั้งนี้
 ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย... (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 59)

1.1.3 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 5 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.
 2492 (23 มีนาคม 2492) รัฐธรรมนูญนี้มี 188 มาตรา ร่างโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญ มีบท
 บัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็น ดังนี้

1. บทบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการ
 ศึกษาภาคบังคับ บัญญัติไว้ในหมวด 6 แนวนโยบายแห่งรัฐ ความว่า

แนวนโยบายแห่งรัฐ

มาตรา 64 การศึกษาอบรมชั้นประถมศึกษาในสถาน
 ศึกษาของรัฐและของเทศบาล จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน
 (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 93)

2. บทบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และ
 ศาสนา ไว้ดังนี้

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 28 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน..

มาตรา 36 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม เมื่อการศึกษาอบรมไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง ตามกฎหมายว่าด้วยการจัดสรรสถานศึกษา... (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 86 และ 89)

แนวนโยบายแห่งรัฐ

มาตรา 66 รัฐพึงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประจำชาติ แต่ต้องไม่กระทำโดยวิธีการอันเป็นการบังคับใจบุคคล.. (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 93)

3. สาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา มีเนื้อตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ความว่า

มาตรา 36 ...สถานศึกษาของรัฐและของเทศบาล ต้องให้ความเสมอภาคแก่บุคคลในการเข้ารับการศึกษาอบรมตามความสามารถของบุคคลนั้นๆ... (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 89)

1.1.4 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 6 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 (8 มีนาคม 2495) รัฐธรรมนูญฉบับนี้ มี 123 มาตรา ร่างขึ้นมาเนื่องจากการที่รัฐประหารโดยคณะบริหารประเทศชั่วคราว เพื่อใช้ในการยึดอำนาจการปกครอง มีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิทางการศึกษาดังนี้

1. บทบัญญัติที่มีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ปรากฏ ดังนี้

สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 25 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนาหรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าว ในวาระก่อน บุคคลย่อมได้รับการคุ้มครอง มิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิ หรือเสียประโยชน์อันควรมิควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น

มาตรา 26 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในทรัพย์สิน การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การศึกษาอบรม การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม การตั้งพรรคการเมือง ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย. (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 129)

2. บทบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

แนวนโยบายแห่งรัฐ

มาตรา 42 รัฐพึงส่งเสริมและบำรุงการศึกษาอบรม การจัดการระบบการศึกษาอบรมเป็นหน้าที่ของรัฐโดยเฉพาะ สถานศึกษาซึ่งปวงชนย่อมอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของรัฐ... (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 129)

บทเฉพาะกาล

มาตรา 116 เมื่อได้ใช้บังคับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไปแล้วห้าปี ถ้าผู้มีสิทธิเลือกตั้งในจังหวัดใดได้รับการศึกษาอบรมจนชั้นประถมศึกษาตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ เป็นจำนวนเกินกึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมดในจังหวัดนั้น ก็ให้สมาชิกประเภทที่ 2 ออกจากตำแหน่ง มีจำนวนเท่ากับจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่มีความเลือกตั้งในจังหวัดนั้น...

ในกรณีที่จะมีการออกจากตำแหน่งของสมาชิกประเภทที่ 2 ตามความในวรรคแรก ให้คณะรัฐมนตรีประกาศจำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมจนชั้นประถมศึกษา ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ในวันที่ 1 มกราคม ของทุก ๆ ปี... (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 146 - 147)

2. แนวคิดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากนโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาล 17 คณะ (คณะที่ 12-28) และแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 (5 มิถุนายน 2494)

2.1 นโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาลคณะต่าง ๆ (คณะที่ 12-28)

2.1.1 รัฐบาลคณะที่ 12 : นายทวิ บุณเขตต์ (31 สิงหาคม 2488 - 17 กันยายน 2488) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2488 ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ แต่กล่าวถึงการศึกษาที่เกี่ยวข้องกันในระดับนานาชาติไว้อย่างน่าสนใจว่า

3. ในส่วนนโยบายของต่างประเทศนั้น รัฐบาลนี้จะได้ร่วมมือกับสหประชาชาติในทุกวิถีทาง และจะพยายาม...และพร้อมที่จะร่วมมือกับสหประชาชาติ...โดยยึดมั่นในอุดมคติซึ่งสหประชาชาติได้วางข้อตกลงไว้ ณ นครซานฟรานซิสโก... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 70)

2.1.2 รัฐบาลคณะที่ 13 : หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช (17 กันยายน 2488 - 31 มกราคม 2489) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2488 ไม่ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงประเด็นสิทธิทางการศึกษาแต่อย่างใด แต่กล่าวถึงการศึกษาโดยกว้าง ๆ ความว่า

...นอกจากพยายามแก้ไขในส่วนที่ถูกกระทบกระเทือนจากการสงครามให้สู่สภาพโดยเร็วแล้ว จะพยายามปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไปให้ดีขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 72)

2.1.3 รัฐบาลคณะที่ 14 : พันตรีควง อภัยวงศ์ (31 มกราคม 2489 - 24 มีนาคม 2489) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2489 ไม่ปรากฏข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใดอย่างชัดเจน กล่าวแต่เพียงกว้าง ๆ ไว้ว่า

...จะได้พยายามแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับการเงิน...การส่งเสริมการศึกษา... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 70)

2.1.4 รัฐบาลคณะที่ 15 : นายปรีดี พนมยงค์ (24 มีนาคม 2489 - 1 มิถุนายน 2489) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2489 ไม่ปรากฏข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ

2.1.5 รัฐบาลคณะที่ 16 : นายปรีดี พนมยงค์ (11 มิถุนายน 2489 - 23 สิงหาคม 2489) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องและสิทธิในการเลือกประเภทการศึกษา ปรากฏดังนี้

12. ...รัฐบาลนี้จะวางแผนการศึกษาของชาติให้มีรากฐานถาวร แนวการศึกษาคงแบ่งเป็นสามัญศึกษากับอาชีวศึกษา... จะให้ผู้ที่รับการศึกษา...มีความรู้อันจำเป็นที่จะประกอบอาชีพตามที่ตนต้องการ เฉพาะอย่างยิ่งในทางเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรม... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 86)

2.1.6 รัฐบาลคณะที่ 17 : พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (23 สิงหาคม 2489 - 30 พฤษภาคม 2490) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2489 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ในประเด็นใด ๆ

2.1.7 รัฐบาลคณะที่ 18 : พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (30 พฤษภาคม 2490 - 8 พฤศจิกายน 2490) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2490 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ความว่า

รัฐบาล...จะเพิ่มสถานี่เล่าเรียนโรงเรียนรัฐบาลขึ้นอีกและจะจัดการศึกษาให้เปล่าในโรงเรียนรัฐบาล...จะส่งเสริม...เพิ่มความรู้ภาคบังคับให้ต้องศึกษาให้สูงขึ้น ทั้งนี้จะขยายเป็นระยะ ๆ และเป็นท้องที่ ๆ ไป... (คำแถลงนโยบายของรัฐบาล, 2490 : 1472)

2.1.8 รัฐบาลคณะที่ 19 : พันตรีควง อภัยวงศ์ (10 พฤศจิกายน 2490 - 6 กุมภาพันธ์ 2491) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน 2490 ไม่ปรากฏข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ โดยถ่วงแต่เพียงกว้าง ๆ ไว้ว่า

...จะส่งเสริมการศึกษาของประชาชนให้ก้าวหน้า ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพให้เหมาะสมแก่การที่จะเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 103)

2.1.9 รัฐบาลคณะที่ 20 : พันตรีควง อภัยวงศ์ (21 กุมภาพันธ์ 2491 - 8 เมษายน 2491) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2491 มีข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ความว่า "...จะได้ส่งเสริม...การศึกษาผู้ใหญ่" (บันทึกการประชุมรัฐสภา, 2491 : 878)

2.1.10 นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 21 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (8 เมษายน 2491 - 25 มิถุนายน 2492) รัฐบาลนี้ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2491 มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิในการได้รับการศึกษาของประชาชน ความว่า

...รัฐบาลนี้จะสนใจพิเศษในเรื่องการศึกษาของประชาชน และจะพยายามให้พลเมืองได้รับการศึกษาโดยทั่วหน้ากัน ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ของรัฐบาลและประชาบาลเพิ่มขึ้น... (บันทึกการประชุมรัฐสภา, 2491 : 1611)

2.1.11 รัฐบาลคณะที่ 22 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (25 มิถุนายน 2492 - 29 พฤศจิกายน 2494) รัฐบาลนี้ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2492 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน รัฐบาลได้แถลงว่าจะส่งเสริมปรับปรุงการศึกษาผู้ใหญ่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 122)
2. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา มีนัยจากข้อความที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ความว่า
จะขยายเพิ่มเติมการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยให้ได้ผลดียิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 122)
3. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบไม่เปลืองในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏนัยจากข้อความที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ ความว่า
4. จะตั้งโรงเรียนรัฐบาลและประชาบาลเพิ่มขึ้นให้เพียงพอกับความต้องการของประชาชนตามลำดับความจำเป็น...
9. จะยึดหลักเป็นทางปฏิบัติว่า รัฐมีหน้าที่ให้การศึกษาบรมแก่ประชาชนพลเมืองทุกคน โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 122)

2.1.12 รัฐบาลคณะที่ 23 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (29 พฤศจิกายน 2494 - 6 ธันวาคม 2494) รัฐบาลนี้ไม่ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร เนื่องจากเป็นรัฐบาลชั่วคราวที่มาจากกาวยึดอำนาจ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ของคณะบุคคลคณะหนึ่งที่ใช้ชื่อว่า "คณะบริหารประเทศชั่วคราว" ประกอบด้วย ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ. 2475 คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และประชาชนผู้รักชาติ ได้ยึดอำนาจจากรัฐบาลเพื่อนำเอารัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 กลับมาใช้ใหม่

2.1.13 รัฐบาลคณะที่ 24 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (6 ธันวาคม 2494 - 23 มีนาคม 2495) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2494 ปรากฏสาระที่กล่าวถึงการศึกษาโดยทั่วไป ความว่า

...รัฐบาลนี้จะให้การศึกษามันดีแก่ประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ อาชีวศึกษา และอบรมศีลธรรม จะได้ขยายโรงเรียนและเพิ่มครูผู้สอนให้มากยิ่งขึ้น.. (บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, 2494 : 5874)

2.1.14 นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 25 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (24 มีนาคม 2495 - 26 กุมภาพันธ์ 2500) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2495 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามาค ความว่า

...รัฐบาลนี้จะให้การศึกษาศีลธรรมแก่ประชากรราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืออาชีวศึกษา การพลศึกษา จะได้ขยายโรงเรียนและเพิ่มครูผู้สอนให้มากยิ่งขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาประชาชน... (บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, 2495 : 1029)

2.1.15 รัฐบาลคณะที่ 26 : จอมพลแปลก พิบูลสงคราม (21 มีนาคม 2500 - 16 กันยายน 2500) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2500 ไม่ปรากฏข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใดใด โดยกล่าวถึงนโยบายด้านการศึกษาโดยทั่วไป ความว่า

...รัฐบาลนี้จะส่งเสริมและบำรุงการศึกษาอบรมประชากรราษฎรทั้งคุณภาพและปริมาณเป็นอันดับแรก โดยจะได้ส่งเสริมการศึกษาในส่วนภูมิภาคให้มากยิ่งขึ้น ทั้งจะได้เร่งรัดในการสร้างอาคารเรียน การผลิตครู... (บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, 2500 : 933)

2.1.16 รัฐบาลคณะที่ 27 : นายพจน์ สารสิน (21 กันยายน 2500 - 26 ธันวาคม 2500) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 24 กันยายน 2500 ไม่ปรากฏข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด กล่าวถึงนโยบายด้านการศึกษาโดยรวม ความว่า

...รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาในทางปริมาณและคุณภาพ จะวางรากฐานเพื่อให้ประชาชนมีพื้นความรู้สูงขึ้น และมีความสามารถที่จะประกอบอาชีพได้ดี จะส่งเสริมให้ประชาชนมีวัฒนธรรมและมี

ศีลธรรมอันดีงามด้วยอาศัยศาสนาและการศึกษาเป็นหลัก...

(สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 143)

2.1.17 นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 28 : พลโทถนอม กิตติขจร (1 มกราคม 2501 - 20 ตุลาคม 2501) รัฐบาลนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2501 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้กับบุตรหลาน และสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ความว่า

รัฐบาลนี้จะพยายามให้มีสถานศึกษาให้เพียงพอ ดำเนินการยกระดับการศึกษาให้สูงขึ้น พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ตลอดจนการศึกษาชั้นสูงและส่งเสริมอาชีพศึกษาเป็นพิเศษ... (บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, 2501 : ฉบับพิเศษหน้า 8)

2.2 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494

หลังจากที่ประเทศไทยร่วมลงนามรับรอง "ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน" เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2491 แล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2493 ได้มีการตั้งคณะกรรมการปรับปรุงและวางแผนการศึกษาชาติ และในที่สุดก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้ได้เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2494 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 103 - 104) แผนการศึกษาฉบับนี้มีข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ดังนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

การศึกษาบังคับ

12. การศึกษาบังคับ ได้แก่ การศึกษาที่มีกฎหมายบังคับ

ให้กอบุตรภูลธิตาทุกคนเรียนอยู่ในโรงเรียนจะทันเกณฑ์บังคับ

13. การศึกษาบังคับ ในสถานศึกษาของรัฐจะต้องจัดให้

โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน รัฐพึงช่วยเหลือให้ได้อุปการะการศึกษารวมตามสมควร... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 366)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิในการเลือกประเภทการศึกษา ซึ่งกำหนดไว้เป็นแนวจัดการศึกษา ในระเบียบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

ก. มัธยมศึกษาสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาสามัญ

ศึกษาต่อจากประถมศึกษาและการฝึกหัดการทำงาน ซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ความสามารถเบื้องต้นของพลเมือง จัดสอนตั้งแต่มัธยมศึกษาสามัญปีที่ 1 ถึงปีที่ 3

ข. มัธยมศึกษาวิสามัญศึกษา ได้แก่การศึกษาซึ่งเป็นพื้นความรู้สำหรับไปศึกษาต่อในชั้นเตรียมอุดมศึกษา หรืออาชีวศึกษา จัดสอนตั้งแต่มัธยมวิสามัญตอนต้นปีที่ 1 ถึงปีที่ 2 และชั้นมัธยมวิสามัญตอนปลายปีที่ 4 ถึงปีที่ 6

ค. มัธยมศึกษาชีวศึกษา ได้แก่การศึกษาริวิชาเฉพาะซึ่งเป็นพื้นความรู้สำหรับการประกอบอาชีพ โดยรับช่วงจากประถมศึกษา มัธยมศึกษาวิสามัญศึกษา หรือมัธยมวิสามัญทุกขณะที่สุดประโยค จัดสอนเป็นมัธยมอาชีวศึกษาตอนต้นและมัธยมอาชีวศึกษาตอนปลาย แต่ละตอนกำหนดเวลาไม่เกิน 3 ปี... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 365)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะรู้หนังสืออื่น ปราบกฏความว่า

15. การศึกษาผู้ใหญ่ ได้แก่การศึกษาซึ่งกำหนดเวลาเป็นครั้งคราว สำหรับผู้ใหญ่ทั่วไปที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาขณะที่อยู่ในวัยเล่าเรียน หรือที่ประสงค์จะศึกษาเพิ่มเติมเพื่อประกอบอาชีพให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือที่อยู่ในสภาพซึ่งไม่อาจรับการศึกษได้ตามปกติ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 366)

ผลการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในช่วงนี้

1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในสถานศึกษาระดับบังคับ

1.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2490 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยแต่ประการใด

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2492 รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในหมวด 5 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 64 ความว่า "...การศึกษาอบรมชั้นประถมศึกษาในสถานศึกษาของรัฐและของเทศบาล จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน..." (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 93) บทบัญญัติดังกล่าว เป็นการให้หลักประกันในสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับประถมศึกษาของประชาชน อันเป็นการศึกษาระดับบังคับที่รัฐรับภาระจัดให้บริการในสถานศึกษาของรัฐและของเทศบาลโดยที่ประชาชนผู้ใช้บริการไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

เป็นที่สังเกตว่าสาระบัญญัติดังกล่าว บัญญัติไว้ในหมวด 5 แผนนโยบายแห่งรัฐซึ่งบทบัญญัติในหมวดนี้ มีไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับตรวจทวนและการบริหารราชการตามนโยบาย ไม่ได้ก่อให้เกิดสิทธิในการฟ้องร้องรัฐแต่อย่างใด (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 92) ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นศักยภาพในการจัดการศึกษาที่รัฐไม่สามารถจัดให้บริการได้อย่างทั่วถึง จึงมิได้ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับไว้ในหมวดสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย

อย่างไรก็ตามการให้หลักประกันสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าระดับประถมศึกษาแก่ประชาชนดังกล่าว เพิ่งปรากฏตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นฉบับแรก นับตั้งแต่ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยเป็นต้นมา ทั้งนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากประเทศไทยในฐานะสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ได้ร่วมลงนามรับรอง “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2491 ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้เพียง 3 เดือนเศษ จึงน่าจะได้รับการอิทธิพลแนวคิดตามสาระสำคัญของปฏิญญาสากลนี้ ที่ระบุไว้ในข้อ 26 (1) ความว่า “บุคคลมีสิทธิในการศึกษา การศึกษาจะเป็นสิ่งที่ให้เปล่าโดยไม่คิดมูลค่า อย่างน้อยที่สุดในขั้นประถมศึกษาและขั้นพื้นฐาน ขั้นประถมศึกษาให้เป็นการศึกษาภาคบังคับ...” (คณะกรรมการประสานงานองค์การสิทธิมนุษยชน, 2541 : 8)

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 ในสมัยของรัฐบาลคณะที่ 24 ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่ให้การรับรองสิทธิทางการศึกษาของประชาชนในประเด็นใดๆ บัญญัติไว้แต่เพียงกว้างๆ ในหมวด 3 แผนนโยบายแห่งรัฐความว่า “รัฐพึงส่งเสริมและบำรุงการศึกษาอบรม” (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 129)

นอกจากนั้นสาระบัญญัติตามบทเฉพาะกาล ได้กำหนดให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นเงื่อนไขของการปรับเปลี่ยนอัตราส่วนของสมาชิกประเภทที่ 2 ที่เข้าสู่ตำแหน่งจากการแต่งตั้ง โดยปรับลดให้มีจำนวนเท่ากับสมาชิกประเภทที่ 1 ที่เข้าสู่ตำแหน่งจากการเลือกตั้ง ทั้งนี้มีเงื่อนไขว่าหากประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งในจังหวัดใด ได้รับการศึกษาขั้นประถมศึกษาตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ เป็นจำนวนกึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมดในจังหวัดนั้น ให้สมาชิกประเภทที่ 1 และ 2 มีจำนวนเท่ากัน ทั้งนี้เมื่อรัฐธรรมนูญได้ใช้บังคับไปแล้วเป็นเวลาดำเนิน

สาระสำคัญตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ อาจกล่าวได้ว่ารัฐได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาการเมือง ซึ่งโดยนัยอาจกล่าวได้ว่าเป็นพันธะหน้าที่ของรัฐที่จะต้องเร่งดำเนินการเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาอย่างกว้างขวางโดยเร็วยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดพัฒนาการทางการเมืองตามเงื่อนไข อย่างไรก็ตามโอกาสที่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวจะมีขึ้นก็ต่อเมื่อรัฐธรรมนูญฉบับนี้บังคับใช้ไปแล้วห้าปีเป็นอย่างน้อย แม้ว่าสถิติของผู้ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษามี

จำนวนเด็กกึ่งหนึ่งของจำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้งในแต่ละจังหวัดแล้วก็ตาม จึงน่าสังเกตว่าเป็นเจตนา
 รมณ์ที่แอบแฝงความต้องการใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นเครื่องมือรักษาอำนาจไว้หรือไม่

กล่าวโดยสรุปได้ว่าฉบับบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ มิได้ขังบอกเจตนารมณ์ในการ
 ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับอย่างแท้จริง และนัยที่
 ปรากฏตามบทเฉพาะกาลน่าจะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น

1.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาเค้าร่างนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 12 13 14 15 16 และ 17 ไม่
 ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า
 ช่วงนี้สภาพพื้นฐานทางการเมืองไม่มีความมั่นคงนัก มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลบ่อย ๆ รัฐบาลต้อง
 พยายามรักษาเสถียรภาพของตนเองไว้ จึงไม่สามารถดำเนินการทางการศึกษาได้เต็มที่ดังที่นาย
 เดือน บุญนาค รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น กล่าวไว้ว่า “...การเมืองมันยุ่ง ทำ
 ให้ข้าพเจ้าไม่ค่อยมีเวลาทำงานเป็นอื่นเป็นอันในเรื่องการศึกษา...” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้
 แทนราษฎร อ้างถึงใน ระลึก ฮานี, 2527 : 153)

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 18 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเรือตรีอ้วน สว่างนาวาสวัสดิ์
 ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2490 ความว่า “รัฐบาล...
 จะเพิ่มสถานที่เล่าเรียนโรงเรียนรัฐบาลขึ้นอีกและจะจัดการศึกษาให้เปล่าในโรงเรียนรัฐบาล...จะส่ง
 เสริม...เพิ่มความรู้ภาคบังคับให้ต้องศึกษาให้สูงขึ้น ทั้งนี้จะทยอยเป็นระยะๆและเป็นท้องที่ๆไป...”
 (เค้าร่างนโยบายของรัฐบาล, 2490 : 1472) ข้อความดังกล่าวแสดงถึงเจตนารมณ์ของรัฐในอัน
 ที่จะขยายการให้บริการทางการศึกษาแก่ประชาชนด้วยการเพิ่มสถานที่เล่าเรียน กล่าวได้ว่าเป็น
 การขยายโอกาสให้ประชาชนเข้ารับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับอย่างกว้างขวาง
 ยิ่งขึ้น ซึ่งตั้งแต่การยุติของสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา รัฐบาลคณะนี้นับว่าเป็นรัฐบาลคณะ
 แรกที่กล่าวเกี่ยวกับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ

เมื่อพิจารณาเค้าร่างนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 19 20 21 ไม่ปรากฏข้อความที่มี
 นัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 22 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม
 เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2492 รัฐบาลได้ยึดหลักปฏิบัติ
 ว่า รัฐมีหน้าที่ให้การอบรมแก่ประชาชนพลเมืองทุกคนโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ซึ่งเป็นไปตาม
 พันธะหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 ที่บัญญัติให้การศึกษาระดับ
 ประถมศึกษาในโรงเรียนของรัฐบาลและของเทศบาลต้องไม่เก็บค่าเล่าเรียน

คำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะนี้ กล่าวถึงการให้เปล่าในการศึกษาที่รัฐรับหน้าที่เป็นผู้จัด โดยมีได้ระบุเจาะจงว่าเป็นการศึกษาในระดับใด ซึ่งน่าจะมียศครอบคลุมถึงการศึกษาทุกระดับชั้น เมื่อพิจารณาณภาพที่ในฐานทางการศึกษาในช่วงนี้ มีนักเรียนจบประถมศึกษาเป็นจำนวนมากแต่ไม่มีที่เรียน กระทรวงศึกษาธิการจึงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการให้ขยายชั้นเรียน โดยรับนักเรียนเข้าเรียนระดับมัธยมศึกษาได้ห้องละ 25-45 คน นอกจากนั้นโรงเรียนยังได้เลิกเก็บค่าเล่าเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นตั้งแต่ภาคกลางปีการศึกษา 2491 และในปีการศึกษา 2492 ก็เลิกเก็บตลอดขึ้นไปอีกมัธยมศึกษาตอนปลายด้วย (จรรยา วงศ์ธำมรงค์, 2531 : 33) กล่าวได้ว่ามีการดำเนินการที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลคณะ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการเข้ามาส่งเสริมงานการศึกษาขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในช่วงปี

เมื่อพิจารณางบประมาณที่กระทรวงศึกษาธิการได้รับจัดสรรในช่วงนี้เป็นจำนวนเงินที่มากพอสมควรหากเทียบกับระยะแรกที่สงครามยุติลง จากสถิติจะเห็นว่างบประมาณที่ได้รับจัดสรรในปี พ.ศ. 2489-2493 เป็นเงิน 11.91 ล้านบาท 13.93 ล้านบาท 88.26 ล้านบาท 94.98 ล้านบาท และ 125.20 ล้านบาท ตามลำดับ (ตารางที่ 24) จึงน่าจะเป็นการยืนยันได้ว่าคำแถลงนโยบายของรัฐบาลที่แสดงเจตนารมณ์ให้ประชาชนได้รับการศึกษาโดยรัฐมีหน้าที่จัดให้บริการแบบให้เปล่านั้น สามารถดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้จริงไม่เพียงแต่ประชาชนจะได้รับการศึกษาโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน เฉพาะในระดับของการศึกษามัคบังคั้งเท่านั้น แต่ครอบคลุมไปจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2494 มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา กำหนดให้การศึกษาภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐต้องจัดโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน ซึ่งกล่าวได้ว่าแผนการศึกษาฉบับนี้มีเจตนารมณ์ที่จะให้ประชาชนจะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าจากการจัดให้ฟรีโดยรัฐ

นอกจากนั้นสาระสำคัญตามแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ ยังปรากฏเจตนารมณ์ที่จะพยายามขยายระดับชั้นของการศึกษามัคบังคั้งให้สูงขึ้น จากเดิมที่กำหนดไว้เพียง 4 ปี แต่มีได้ชี้ชัดลงไปถึงจำนวนปีที่บังคับ ดังที่ระบุว่า “การศึกษามัคบังคั้ง ได้แก่การศึกษาที่กฎหมายบังคับไว้ให้บุตรกุลธิดาทุกคน เรียนอยู่ในโรงเรียนจนกว่าจะพ้นเกณฑ์บังคับ...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 366) และจากข้อความบางตอนที่ว่า “...เพื่อการเป็นพลเมืองดี บุตรกุลธิดาพึงได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนจนอายุย่างเข้าปีที่ 15 เป็นอย่างน้อย...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 364) เป็นการสะท้อนถึงแนวคิดของรัฐบาลที่จะขยายการศึกษามัคบังคั้งออกไป ให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาเป็นจำนวนปีที่มากขึ้น ดังที่เคยมีการกล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาประชาบาล ในการประชุมพิจารณาวางแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ ซึ่งที่ประชุมได้คาดหมายไว้ว่า “...ภายในระยะเวลาไม่นานนี้ อาจมีการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติประถมศึกษา

โรงเรียนประชาบาลและเทศบาลอาจเปิดทำการสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ 3 ..." (อภิข จันทวิมล อ้างถึง ใน ระลึก ธาณี, 2527 : 167-168)

จากแนวความคิดของนักการศึกษา ที่มีต่อแนวโน้มของการขยายสิทธิทางการศึกษา ระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษามากบังคับให้มีระดับชั้นที่สูงขึ้น เป็นผลมาจากการพยายามหาแนวทางที่จะฟื้นฟูและปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้น หลังจากที่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนักจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ประกอบกับอิทธิพลจากการที่ประเทศไทยเข้าเป็นสมัชชขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) และได้มีคณะผู้เชี่ยวชาญจากองค์การฯ เข้ามาสำรวจสภาพการศึกษาในประเทศไทยจนเกิดเป็นโครงการที่สำคัญต่อวงการการศึกษา เช่น โครงการทดลองปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น จึงน่าจะเป็นปัจจัยผลักดันต่อการปรับปรุงการศึกษาของชาติให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

แม้ว่าโครงการทดลองในประเทศไทยได้ร่วมมือกับ UNESCO ไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงต่อการศึกษาในระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษามากบังคับก็ตาม แต่ก็น่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความตื่นตัวทางการศึกษาของสมครฯ จนเกิดเป็นแนวคิดที่จะขยายสิทธิในการศึกษามากบังคับให้มีจำนวนปีที่เพิ่มขึ้น ดังมีนัยสำคัญปรากฏตามแผนการศึกษาชาติดังกล่าว

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 23 ได้เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลคณะนี้ได้ได้แถลงนโยบายในการบริหารประเทศแก่ประชากรโต เนื่องจากเป็นรัฐบาลชั่วคราวที่เกิดจากการยึดอำนาจ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 24 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2494 กล่าวถึงการจัดการศึกษาทั่วไป ความว่า "...รัฐบาลจะได้จัดการศึกษาขั้นต้นแก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืออาชีวศึกษา อบรมศีลธรรม จะได้ขยายโรงเรียนและเพิ่มครูผู้สอนให้มากยิ่งขึ้น..." (บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, 2494 : 5874) แม้ว่าจะมีความดังกล่าวจะไม่ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ในประเด็นนี้อย่างชัดเจน แต่อาจอนุมานได้ว่า การขยายโรงเรียนและการเพิ่มครูผู้สอนให้มากขึ้น น่าจะช่วยส่งเสริมโอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามากบังคับกว้างขวางยิ่งขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าความตื่นตัวทางการศึกษา จากการฟื้นฟูและพัฒนาการศึกษาภายหลังการยุติของสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา จนกระทั่งมีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องตลอดมา แต่หลังจากมีเหตุการณ์รัฐประหารยึดอำนาจเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 และรัฐบาลคณะที่ 23 ได้เข้ามาบริหารประเทศ เป็นต้นมา ไม่ปรากฏนโยบายที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาของประชาชนอย่างแจ่มชัด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 25 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็น นายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 7 แดงนโยบายเมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2495 กล่าวถึงการขยาย โอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษา ภาคบังคับ โดยเน้นไปที่การศึกษาประชาชน ด้วยการจัดขยายโรงเรียนและเพิ่มครูผู้สอนให้มาก อ่างขึ้น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 26-28 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายพจน์ สารสิน และ พลโทถนอม ดิขิตชจร เป็นนายกรัฐมนตรี ตามลำดับ คำแถลงนโยบาย ของรัฐบาลทั้ง 3 คณะนี้ ไม่ปรากฏสาระซึ่งเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม

2.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารชิ้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่ เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

2.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

รูปแบบของการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 มี 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบมัธยมศึกษาในระบบโรงเรียน และมัธยมศึกษาในการศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษาผู้ใหญ่ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เป็นการจัดการศึกษาสำหรับผู้ ใหญ่ทั่วไปที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาขณะอยู่ในวัยเยาว์ หรือที่ประสงค์จะศึกษาเพิ่มเติมเพื่อ ประกอบอาชีพ หรือผู้ที่อยู่ในสภาพที่ไม่อาจรับการศึกษาได้ตามปกติ โดยกำหนดเวลาศึกษาไว้ เป็นครั้งคราว จะเห็นว่าเดิมจุดมุ่งหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ที่จัดเพื่อให้โอกาสผู้ที่ไม่ได้รับการ ศึกษาภาคบังคับ ได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาเพื่อการอ่านออกเขียนได้ แผนการศึกษาฉบับนี้ได้มี การขยายจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสศึกษาเพิ่มเติมเพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการดำเนินการรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือจนสามารถลด จำนวนผู้ไม่รู้หนังสือได้ถึง 1.4 ล้านคน จากจำนวนผู้ไม่รู้หนังสือทั้งหมดประมาณ 6.8 ล้านคน (สุนทร สุนันท์ชัย, 2533 : 3) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นความสำเร็จอย่างสูงของการจัดปัญหาการไม่รู้ หนังสือนองประชาชน การขยายจุดมุ่งหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ตามแผนการศึกษาฉบับนี้ ได้รวม ไปถึงการขยายระดับชั้นจนถึงมัธยมศึกษาด้วย

อย่างไรก็ตามการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่ ได้เริ่มดำเนินการ มาก่อนประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 แล้ว แต่เป็นลักษณะการทดลองจัด ซึ่งเริ่ม ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2486 ในพื้นที่ 5 จังหวัด ชั้นทดลองนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชน

ในชนบทซึ่งไม่มีทุนจะศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาขณะที่อยู่ในวัยเรียน ได้มีโอกาสเรียนเพิ่มเติม (สุริย์พร เจริญนิช, 2533 : 63)

จึงอาจกล่าวได้ว่าสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในช่วงนี้ ประชาชนสามารถเลือกเข้ารับการศึกษได้จาก 2 รูปแบบ คือ มัธยมศึกษาในระบบโรงเรียน และมัธยมศึกษาในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตามโอกาสของผู้ที่จะใช้สิทธิดังกล่าว มีเพียงประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดที่เริ่มทดลองจัดเท่านั้น

กล่าวได้ว่าความขาดแคลนของสถานศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงแรกนี้ มีลักษณะการขยายตัวในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ดังจะเห็นได้จากสถิติของโรงเรียนที่เปิดสอนมัธยมศึกษาในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่ที่เพิ่มขึ้นเป็น 11 จังหวัด เมื่อปี พ.ศ. 2490 แต่เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้จำนวนโรงเรียนที่เปิดสอนมัธยมศึกษาในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่ลดลงทุกปี ในปี พ.ศ. 2493 มีโรงเรียนที่เปิดสอนการศึกษาผู้ใหญ่ประเภทมัธยมศึกษา จำนวน 43 โรงเรียน นักศึกษา 2,033 คน (สุริย์พร เจริญนิช, 2533 : 64) ในปี พ.ศ. 2494 มีโรงเรียน 24 โรงเรียน นักศึกษา 1,059 คน (ธานีินทร์ ธรรมิรัตนเกษม, 2528 : 342) ในปี พ.ศ. 2495 มีโรงเรียน 24 โรงเรียน นักศึกษา 1,036 คน และในปี พ.ศ. 2497 มีโรงเรียน 21 โรงเรียน นักศึกษา 2,498 คน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2499 : 78)

ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า แม้รัฐจะจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบของการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้โอกาสประชาชนที่พลาดโอกาสจากการเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาในระบบโรงเรียนปกติ ได้มีโอกาสเลือกเรียนในรูปแบบของการศึกษาผู้ใหญ่ แต่จากสถิติชี้ให้เห็นว่าจำนวนนักศึกษาลดลงทุกปี ยกเว้นปี พ.ศ. 2497 และจำนวนโรงเรียนที่เปิดดำเนินการก็ลดลงทุกปีด้วย อาจเป็นเพราะทำปฏิกิริยาเศรษฐกิจของประเทศในช่วงนี้ รัฐจึงไม่มีนโยบายสนับสนุนเพื่อขยายโอกาสให้ประชาชนได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่

นอกจากสาเหตุดังกล่าวแล้ว อาจเนื่องมาจากช่วงนี้โรงเรียนรัฐบาลได้ยกเลิกเก็บค่าเล่าเรียนระดับมัธยมต้นมาตั้งแต่ภาคกลางปีการศึกษา 2491 และเมื่อปีการศึกษา 2492 เลิกเก็บค่าเล่าเรียนไปจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายด้วย (จรูญ วงศ์สาธิตร์, 2531 : 33) ส่งผลให้ประชาชนที่อาจจะไม่มีโอกาสเข้าเรียนหากมีการเก็บค่าเล่าเรียนตามปกติ ได้มีโอกาสเข้าเรียนระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบของระบบโรงเรียนภาคปกติมากยิ่งขึ้น ซึ่งย่อมส่งผลไปสู่ปริมาณผู้เรียนระดับมัธยมศึกษาในการศึกษาผู้ใหญ่ที่ลดลง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในสองรูปแบบในช่วงนี้ รัฐได้ขยายโอกาสให้ประชาชนเข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในระบบโรงเรียนอย่างกว้างขวาง ในขณะที่เดียวกันก็เพิ่มทางเลือกให้ประชาชนมีโอกาสเลือกเข้าเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาผู้ใหญ่อีกรูปแบบหนึ่งด้วย

3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

3.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากบทพิจารณาสาระบัญญัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ. 2490 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2492 ปรากฏสาระบัญญัติใน หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 16 ความว่า “...สถานศึกษาของรัฐและของเทศบาล ต้องให้ความเสมอภาคแก่บุคคลในการเข้ารับการศึกษาอบรมตามความสามารถของบุคคลนั้น ๆ...” (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 89) สาระดังกล่าวแสดงถึงเจตนารมณ์ที่จะให้หลักประกันความเสมอภาคแก่บุคคลในการเข้ารับการศึกษาในสถานศึกษาของรัฐและของเทศบาล ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับก่อนมิได้บัญญัติถึงหลักประกันด้านความเสมอภาคไว้ นับได้ว่าทั้งมีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นฉบับแรก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า คณะกรรมาธิการยกร่างฯ เล็งเห็นความสำคัญของความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาของประชาชน ทั้งนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไม่มีกระบวนการร่างที่ละเอียดรอบคอบ มีการศึกษารัฐธรรมนูญของต่างประเทศประกอบการพิจารณา ร่างด้วย และปัจจัยอีกประการหนึ่งน่าจะได้รับแนวคิดจากการที่ประเทศไทยได้ลงนามรับรองที่จะปฏิบัติตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เมื่อปี พ.ศ. 2491 จึงได้นำหลักการสิทธิมนุษยชนในแง่ความเสมอภาคมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญดังกล่าว

3.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

รัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศในระยะแรกหลังการยุติสงครามโลกครั้งที่ 2 ตั้งแต่รัฐบาลคณะที่ 12-21 ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่ได้เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 22 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2492 กล่าวถึงการจะขยายเพิ่มเติมการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยให้ได้ผลดียิ่งขึ้น กล่าวได้ว่ารัฐบาลมีเจตนารมณ์ที่จะขยายโอกาสในการเข้ารับการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยแก่ประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่ารัฐบาลได้ตระหนักถึงแนวโน้มของผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายว่าจะมีปริมาณมากขึ้นทุกปี ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากปริมาณของผู้ที่จบชั้นประถมศึกษาเป็นจำนวนมาก จนต้องขยายชั้นเรียนในระดับมัธยมศึกษาให้รับนักเรียนเข้าเรียนได้ ห้องเรียนละ 25-45 คน (เจริญ วงศ์สาขันธ์, 2531 : 33) และการศึกษาผู้ใหญ่ที่ได้เริ่มเปิดดำเนินการทดลองสอนระดับมัธยมศึกษา

มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2486 ซึ่งเป็นกาเพิ่มโอกาสในการเข้ารับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจากการจัดการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่ง อีกทั้งในปีการศึกษา 2492 โรงเรียนรัฐบาลได้ยกเลิกเก็บค่าเล่าเรียนไปจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายด้วย ส่งผลให้มีผู้เข้ามาเข้ารับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาในปริมาณที่สูงมาก นอกจากนี้รัฐบาลมีนโยบายของรับผู้สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายด้วยการจะขยายโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาออกไปเป็นโรงเรียนรัฐบาลทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคในช่วงนี้ด้วย (จรรยา วงศ์ธำมรงค์, 2531 : 38)

ผู้สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่เพิ่มขึ้นในช่วงนี้ จึงน่าจะเกิดปัญหาในการเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การที่รัฐบาลมีนโยบายจะขยายเพิ่มเติมการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย เท่ากับเป็นการรองรับปริมาณผู้เรียนที่จบการศึกษาในระดับต่ำกว่าอุดมศึกษาที่เพิ่มมากขึ้น จึงน่าจะส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้าศึกษาระดับมหาวิทยาลัยได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

หลังจากรัฐบาลคณะรัฐมนตรีแถลง จากการทำรัฐประหารยึดอำนาจโดย “คณะบริหารประเทศชั่วคราว” เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 แล้ว ไม่ปรากฏสาระสำคัญจากเอกสารฉบับใดที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ นับตั้งแต่ช่วงเวลาระหว่างการเข้ามามีการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 23-27

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 28 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลโทอนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2501 โดยกล่าวเกี่ยวกับการจัดการศึกษาทั่วไปถึงความพยายามที่จะให้มีสถานศึกษาที่เพียงพอ จะพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ตลอดจนการศึกษาขั้นสูงและส่งเสริมอาชีพศึกษาเป็นพิเศษ แม้ว่านโยบายจะไม่ได้ให้นำนักการศึกษาระดับอุดมศึกษาเข้ากับการอาชีพศึกษา แต่ก็น่าจะมีส่วนส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาในสถานันอุดมศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะโอกาสของผู้ที่อยู่ในส่วนภูมิภาค

4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ

4.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นที่เป็นกฎหมายในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติจากกฎหมายฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

4.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาคำแถลงนโยบายของรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศในระยะแรกที่สองสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ได้แก่ รัฐบาลคณะที่ 12-17 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะรู้หนังสือของประชาชนแต่ประการใด ทั้งนี้อาจเนื่องจากสภาพพื้นฐานทางการเมืองช่วงนี้ รัฐบาลขาดเสถียรภาพ กล่าวคือรัฐบาลแต่ละคณะอยู่ในตำแหน่งช่วงสั้นๆ เท่านั้น ดังจะเห็นว่าภายใน

ระยะเวลา 1 ปี 9 เดือน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ มีรัฐบาลเข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ จำนวน 6 คณะ อีกทั้งสภาพความเสียหายจากภาวะสงคราม ทำให้รัฐบาลต้องพยายามฟื้นฟูบูรณะสภาพบ้านเมืองให้คืนสู่สภาพปกติโดยเร็วตามความจำเป็นเร่งด่วน ซึ่งน่าจะเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้การศึกษาเพื่อการรู้หนังสือ ไม่ได้รับการรณรงค์ในช่วงนี้

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 18 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลตรีวัลย์ อ่างนาวาสวัสดิ์ แอลงนโยบาย เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2490 ที่จะปรับปรุงอาชีวศึกษา และจัดอาชีวศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ด้วย กล่าวได้ว่าผู้ที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่มีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาด้านอาชีพด้วย ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดที่มีมาตั้งแต่เมื่อเริ่มต้นจัดการศึกษาผู้ใหญ่ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะการอ่านออกเขียนได้เท่านั้น ดังที่ พลเรือโทหลวงสินธุสงครามชัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในช่วงนั้น ได้แสดงปาฐกถาเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2483 ความว่า

...ในเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่เท่าที่กล่าวมานี้ หากได้มีขอบเขตกำหนดไว้เพียงการศึกษาของผู้ใหญ่ชั้นอ่านออกเขียนได้เท่านั้นไม่ การศึกษาผู้ใหญ่มีขอบเขตกว้างขวางมาก กล่าวคือมีลำดับเป็นขั้น ๆ ไป นับตั้งแต่ชั้นต่ำจนถึงขั้นสูง ชั้นต่ำนี้ก็คือการศึกษาเพียงให้รู้หนังสือ รู้หน้าที่พลเมือง และรู้จักวัฒนธรรมของชาติ ชั้นถัดไปก็คือ การศึกษาวิชาชีพ เช่น การศึกษาเพื่อให้อุจิกรวิชาทำมาหากิน หรือการศึกษาเพื่อเปลี่ยนวิชาใหม่...ส่วนการศึกษาในขั้นสูงต่อไปอีก ก็คือการศึกษาในเศรษฐกิจและการเมือง หรือการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัย ซึ่งเรียกว่า มหาวิทยาลัยภาคผนวก...” (สุนทร สุนันทชัย, 2533 : 44)

จึงกล่าวได้ว่านโยบายของรัฐบาลคณะนี้น่าจะเป็นหลักประกันแก่ประชาชนที่เข้ารับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ที่จะได้รับการศึกษาด้านอาชีวศึกษาด้วย เป็นพัฒนาการของการศึกษาผู้ใหญ่ที่ก้าวขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง และเป็นจุดเปลี่ยนของการจัดการศึกษาเพื่อการอ่านออกเขียนได้ในเชิงคุณภาพที่น่าสนใจ ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้ออกแถลงการณ์เรื่อง “การฟื้นฟูการศึกษาผู้ใหญ่” เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2490 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2533) ซึ่งเป็นผลที่ต่อเนื่องจากคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะนี้

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 19 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี พันตรีดวง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี แอลงนโยบายเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใดอย่างชัดเจน โดยแถลงไว้แต่เพียงกว้าง ๆ ว่าจะส่งเสริมการศึกษาของประชาชนให้ก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 20 แห่งการบริหารประเทศ ซึ่งมีพันตรีคาง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2491 ความว่า "...รัฐบาลมีนโยบายที่...จะได้ส่งเสริม...การศึกษาผู้ใหญ่..." (บันทึกการประชุมรัฐสภา, 2541: 870) แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของรัฐบาลที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานมากขึ้น นับว่าเป็นรัฐบาลคณะที่สองของช่วงนี้ที่ได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับแถลงการณ์ของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง "การฟื้นฟูการศึกษาผู้ใหญ่" เมื่อเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2490 อีกทั้งในช่วงนี้ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ให้การส่งเสริมประเทศสมาชิกทั่วโลกจัดการศึกษาหลักมูลฐาน (Fundamental Education) ด้วย อย่างไรก็ตามนโยบายที่รัฐบาลส่งเสริมการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานในช่วงนี้ มีความต่อเนื่องมาจากที่ได้มีการดำเนินการก่อนที่ประเทศไทยจะสมัครเป็นสมาชิกขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ อาจกล่าวได้ว่าการส่งเสริมการศึกษาของ UNESCO ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการดำเนินการที่ประเทศไทยได้จัดทำมาก่อนแล้ว

การประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2494 ได้กำหนดให้การจัดการศึกษาผู้ใหญ่เป็นการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ทั่วไปที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา หรือผู้ใหญ่ที่ต้องการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อการประกอบอาชีพ หรือผู้นับอยู่ในสภาพที่ไม่อาจรับการศึกษาได้ตามปกติ โดยกำหนดเวลาศึกษาไว้เป็นครั้งคราว

ช่วงประกาศใช้แผนการศึกษาชาตินี้ อยู่ในระหว่างการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 22 ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2492 ความว่า "...จะส่งเสริม ปรับปรุงการศึกษาผู้ใหญ่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น..." (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 122) กล่าวได้ว่านโยบายของรัฐบาลและแผนการศึกษาชาติมีความสอดคล้องกัน สาระสำคัญดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาเพื่อให้มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ และยังให้ประชาชนในวัยผู้ใหญ่มีโอกาสได้รับการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อการอาชีพอีกด้วย การเพิ่มจุดมุ่งหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ให้มากกว่าการอ่านออกเขียนได้ดังกล่าว น่าจะสะท้อนถึงความสำเร็จของการจัดการศึกษาเพื่อการอ่านออกเขียนได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งหมายถึงประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานได้มากขึ้น

เจตนารมณ์ของรัฐในการส่งเสริมการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานดังกล่าว ทั้งที่ปรากฏสาระสำคัญตามแผนการศึกษาชาติและตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาล ประเทศไทยได้มีการเริ่มต้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 แล้ว แต่ขาดความต่อเนื่องมาตั้งแต่ช่วงปลายสงครามที่ทวีความรุนแรงจนถึงช่วงที่ต้องบูรณะประเทศหลังสงคราม และเมื่อประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกขององค์การศึกษา

วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2492 ในขณะที่ UNESCO ส่งเสริมให้ประเทศสมาชิกจัดการศึกษาหลักรฐาน (Fundamental Education) ภายหลังจากที่ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกแล้วได้ส่งคณะทำงานเข้ามาทำการทดลองดำเนินงานการศึกษาภาคหลักรฐานในประเทศไทยที่กรุงเทพฯ และจังหวัดนครราชสีมา (สุนทร สุนันท์ชัย, 2533: 47) การเข้ามาส่งเสริมงานการศึกษาของ UNESCO ในช่วงนี้กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยฟื้นฟูบูรณะการศึกษาหลังสงครามได้มากพอสมควร รวมทั้งฟื้นฟูการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานด้วย

เมื่อพิจารณางบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการที่ได้รับการจัดสรรในช่วงนี้ ก็สูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491-2493 ได้รับจัดสรรเป็นเงิน 88.26 ล้านบาท 94.98 ล้านบาท และ 125.20 ล้านบาท ตามลำดับ (ตารางที่ 24) อาจกล่าวได้ว่างบประมาณที่ได้รับจัดสรรในช่วงนี้ อีกทั้งการเป็นสมาชิกของ UNESCO เป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้การศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานของประชาชนได้รับการสนับสนุนทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพที่มีความเป็นไปได้อย่างกว้างขวาง

เมื่อรัฐบาลคณะ 23 24 25 และ 26 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ไม่ปรากฏคำแถลงนโยบายที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานของประชาชนแต่ประการใด และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศ เป็นรัฐบาลคณะที่ 27 ซึ่งมี นายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐบาลคณะที่ 28 ซึ่งมี พลโทจอมพล กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ไม่ปรากฏคำแถลงนโยบายที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในระดับนี้เช่นกัน

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสภาพพื้นฐานทางการเมืองในช่วงนี้ขาดความมั่นคงอย่างเห็นได้ชัด รัฐบาลจึงไม่ได้ให้ความสนใจด้านการศึกษาเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้ว่าภายในระยะเวลา 6 ปีกว่า มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลถึง 7 คณะ มีการปฏิวัติและกบฏหลายครั้ง เช่น กบฏแมนฮัตตัน เมื่อ วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2494 รัฐประหารเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 กบฏสันติภาพ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2497 รัฐประหารเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 และรัฐประหารเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501

ช่วงที่รัฐบาลทั้ง 7 คณะ (คณะที่ 23-29) เข้ามาบริหารประเทศ และไม่ได้แถลงนโยบายที่เป็นการสนับสนุนหรือส่งเสริมการจัดการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานของประชาชน น่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับจำนวนโรงเรียนที่เปิดสอนการศึกษาผู้ใหญ่ตลอดทุกปี และผู้เรียนที่ลดลงด้วย ดังจะเห็นได้จากสถิติในปี พ.ศ. 2499 มีโรงเรียนที่เปิดดำเนินการ 419 โรงเรียน มีนักเรียน 21,684 คน ปี พ.ศ. 2501 มีโรงเรียน 419 โรงเรียน นักเรียน 18,495 คน และปี พ.ศ. 2503 มีโรงเรียน 245 โรงเรียน นักเรียน 13,822 คน (ตารางที่ 23) จึงอาจกล่าวได้ว่าสภาพพื้นฐานทางการ

เมืองที่รัฐบาลขาดเสถียรภาพในช่วงนี้ น่าจะเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อโอกาสในการเข้ารับการศึกษาเพื่อความรู้หนังสือชั้นพื้นฐานของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษาจากเอกสารระดับต้นทั้งสาระบัญญัติในกฎหมายและเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด ไม่ปรากฏเอกสารฉบับใดมีสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

6. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชน

6.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2490 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ แต่ประการใด

เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2492 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ตามขนบธรรมเนียมประเพณี ความว่า

มาตรา 36 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม
เพื่อการศึกษาอบรมไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง ตาม
กฎหมายว่าด้วยการจัดสรรสถานศึกษา...

มาตรา 66 รัฐพึงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประจำชาติ แต่
ต้องไม่กระทำโดยวิธีการอันเป็นการบังคับบีบบังคับใจบุคคล (สยามจด
หมายเหตุ, 2520 : 86 และ 93)

สาระบัญญัติตามมาตรา 36 แสดงถึงเจตนารมณ์ของรัฐที่จะให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมของประชาชน ซึ่งหมายความว่าประชาชนมีสิทธิที่จะศึกษาอบรมในเรื่องใด หรือโดยวิธีการใดก็ได้ รัฐจะไม่เข้าไปกีดขวาง หากการศึกษาอบรมไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมือง และไม่ขัดต่อกฎหมายว่าด้วยการจัดสรรสถานศึกษา และเมื่อพิจารณาบทบัญญัติตามมาตรา 66 ที่บัญญัติให้รัฐพึงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประจำชาติ แต่ต้องไม่กระทำโดยวิธีการที่บีบบังคับหรือฝืนใจบุคคล อีกนัยหนึ่งบุคคลมีสิทธิที่จะดำรงวัฒนธรรมของตนเองได้ โดยที่รัฐไม่บังคับหรือฝืนใจให้ปฏิบัติตามวัฒนธรรมประจำชาติตามที่รัฐเห็นสมควร เมื่อนำสาระบัญญัติทั้งสองมาตรามาเชื่อมโยงกัน จึงน่าจะสรุปได้ว่า รัฐธรรมนูญได้ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมเรื่องใด หรือวิธีการใดก็ได้

ซึ่งน่าจะมิใช่ครอบคลุมนำไปอิงการศึกษาอบรมเกี่ยวกับคำนิยามตามชนบทธรรมเนียม ประเพณีและ วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน โดยรัฐจะไม่กระทำการอันเป็นการฝืนใจบุคคล

การให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามชนบทธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของประชาชนตามบทบัญญัติดังกล่าว น่าจะได้รับอิทธิพลแนวความคิดจาก“ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” (Universal Declaration of Human Rights) ขององค์การสหประชาชาติที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีสมาชิก และได้ร่วมลงมติให้การรับรองเอกสารดังกล่าว เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2591 เป็นเวลาดังนั้นจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ 3 เดือนเศษ การที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้ว่า “รัฐพึงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประจำชาติ แต่ต้องไม่กระทำโดยวิธีการอันเป็นการบังคับฝืนใจบุคคล” มีความสอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 27 ที่ว่า “บุคคลมีสิทธิที่จะเข้าร่วมการใช้ชีวิตทางด้านวัฒนธรรมในประชาคมอย่างเสรี...” (คณะกรรมการประสานงานองค์การสิทธิมนุษยชน, 2540 : 8)

เมื่อพิจารณาย้อนไปในระหว่างเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่รัฐบาลได้ประกาศใช้ รัฐนิยมอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในช่วงนั้นเป็นอย่างมาก เช่น การพูดจา ภาษา และสรรพนามที่ใช้ ตลอดจนการแต่งกายที่ให้แต่งชุดสากล สวมรองเท้า สวมหมวก เวลาออกนอกบ้าน ขนเล็ดกรรุ่มโจงกระเบน เป็นต้น เหตุนี้ล้วนแตกต่างไปจากแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนไทยที่เคยปฏิบัติกันมา ซึ่งการประกาศรัฐนิยมดังกล่าวในบางประเด็นอาจขัดกับหลักการตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 27 ดังได้กล่าวมาแล้ว รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงปรากฏสาระบัญญัติที่ยืนยันถึงสิทธิที่ดำรงชนบทธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน โดยที่รัฐไม่กระทำการอันเป็นการบังคับฝืนใจบุคคล อาจกล่าวได้ว่าสาระบัญญัติดังกล่าวมีลักษณะที่น่าจะเป็นการหักล้างระดับสาระที่ปรากฏในประกาศรัฐนิยม ที่เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม

6.2 วิเคราะห์เอกสารที่เน้นนโยบายหรือแนวคิด

การศึกษาคำแถลงนโยบายของรัฐบาล และแผนการศึกษาชาติในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยาม วัฒนธรรมนิยม ประเพณี ของกลุ่มชน แต่ประการใด

7. สิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระสำคัญตามเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

การศึกษาจากเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระจากเอกสารฉบับใดที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

9. สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน

9.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

9.2 วิเคราะห์เอกสารที่ไม่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

การจัดการศึกษาประเภทต่าง ๆ ที่ปรากฏตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 โดยพิจารณาจาก 2 ระดับการศึกษา คือ ระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา

ระดับประถมศึกษา (Elementary หรือ Primary) ตามแผนการศึกษาดังกล่าวกำหนดให้ประถมศึกษาเป็นการศึกษาวิชาซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้เบื้องต้น โดยจัดการสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 4 การจัดการศึกษาระดับนี้ไม่มีการแบ่งประเภทแต่อย่างใด เพราะเป็นการจัดการศึกษาอันเป็นพื้นฐานการศึกษา หรือวิชาสามัญเป็นหลัก (General education) และการศึกษาในระดับประถมศึกษาจัดว่าเป็นการศึกษามากบังคับด้วย

ระดับมัธยมศึกษา (Secondary) การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตามแผนการศึกษาดังกล่าว ได้แยกประเภทการจัดไว้อย่างชัดเจน โดยที่มัธยมศึกษาสามัญศึกษา 3 ปีนั้น เป็นการศึกษาวิชาสามัญต่อจากประถมศึกษา ฝึกหัดการทำงานอันเป็นพื้นฐานความรู้ความสามารถเบื้องต้น มีจุดมุ่งหมายให้เป็นการศึกษาของทนายราษฎรอย่างแท้จริง คือ ให้นักดสธรรมตาได้เรียนรู้แล้วกลับไปประกอบอาชีพช่วยเหลือพ่อแม่ (คำสัมภาษณ์ น.ส.ปิ่น มาลากุล อ้างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ, 2530: 186) มัธยมวิสามัญศึกษา เป็นการศึกษาสำหรับบุคคลพิเศษที่มุ่งเรียนต่อ (คำสัมภาษณ์ น.ส.ปิ่น มาลากุล อ้างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ, 2530: 185) คือเน้นความรู้เพื่อเรียนต่อชั้นเตรียมอุดมศึกษา หรืออาชีวศึกษา แบ่งเป็น 2 ตอน คือ มัธยมวิสามัญศึกษาตอนต้น 3 ปี และมัธยมวิสามัญศึกษาตอนปลาย 3 ปี ส่วนมัธยมอาชีวศึกษา เน้นวิชาชีพ โดยรับช่วงจากประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษา หรือมัธยมวิสามัญศึกษา แบ่งเป็น 2 ตอนคือ มัธยมอาชีวศึกษาตอนต้น และมัธยมอาชีวศึกษาตอนปลาย

การกำหนดแนวทางการจัดการศึกษาระดับมัศึกษาดังกล่าว น่าจะสืบเนื่องมาจากการที่แผนการศึกษาดังกล่าว ได้ร่างขึ้นมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยเป็นอย่างมาก การจัดการศึกษาในช่วงนี้จึงได้รับอิทธิพลแนวความคิดมาจาก

สหรัฐอเมริกาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอาชีวศึกษา ดังที่หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ นักการศึกษา ที่มีบทบาทในการวางแผนการศึกษาฉบับนี้ ได้กล่าวอ้างถึงผลดีของการจัดการศึกษาให้ครบองค์ 4 กล่าวคือเพิ่มทัศนศึกษา (Hand Education) ซึ่งเกี่ยวข้องกับอาชีวศึกษาตามแบบแผนของอเมริกา (หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ, 2494 : 880-884)

จะเห็นว่าแผนการศึกษา พ.ศ. 2494 ฉบับนี้ ได้กำหนดประเภทของการศึกษาระดับมัธยมศึกษาไว้ถึง 3 ประเภท อันเป็นการให้โอกาสแก่ผู้เรียนได้เลือกเส้นทางในการศึกษา ต่อได้อย่างเหมาะสมตามความต้องการหรือความจำเป็น อีกทั้งสามารถเปลี่ยนสายการเรียนได้เมื่อสำเร็จการศึกษาแต่ละระดับชั้น (สุดประโยชน์) เจตนาของรัฐบาลตามแผนการศึกษาฉบับนี้จึงเป็นการส่งเสริมสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา ให้ประชาชนเลือกประเภทการศึกษาได้จากทางเลือกอันหลากหลาย

10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

10.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 และเริ่มใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 มีบทบัญญัติรวมทั้งสิ้น 96 มาตรา

บทบัญญัติตามหมวด 2 สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย มาตรา 13 บัญญัติรับรองเสรีภาพของบุคคลที่จะนับถือศาสนาหรือลัทธินิยมใด ๆ ซึ่งเป็นการให้การรับรองไว้อย่างเด็ดขาด กล่าวคือไม่ยอมให้ออกกฎหมายอื่นใดที่เป็นการจำกัดเสรีภาพในการถือศาสนาเลย (หยุด แสงอุทัย, 2526: 113) นอกจากนั้นตามมาตรา 14 ได้ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรม ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย

เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงบทบัญญัติตามมาตรา 13 และมาตรา 14 น่าจะสรุปได้ว่ามีนัยที่ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามศาสนาหรือลัทธินิยมที่ประชาชนนับถือ ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย ซึ่งสาระบัญญัติตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีการใช้ถ้อยคำที่แตกต่างจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 กล่าวคือมีการบัญญัติต่อท้ายเสรีภาพในการศึกษาอบรม ต้องอยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย อย่างไรก็ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีอายุเพียง 18 เดือนเท่านั้น ก็ถูกประกาศยกเลิกโดยคณะรัฐประหาร เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490

คณะรัฐประหาร 2490 ได้ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ. 2490 และขอพระบรมราชโองการประกาศใช้เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบัญญัติรวมทั้งสิ้น 98 มาตรา

บทบัญญัติหมวด 3 สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย ตามมาตรา 22 และมาตรา 23 ปราบกฏธาระบัญญัติที่ใช้ถ้อยคำเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 ทุก

ประการ กล่าวได้ว่ารัฐธรรมนูญให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามศาสนา หรือลัทธิ นิยมใด ๆ ที่ประชาชนนับถือ ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย

เมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นมาโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญ ในสมัยของรัฐบาล คณะที่ 20 ซึ่งมีพันตรีควง ภัยยางศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี และต่อมาพันตรีควงถูกคณะรัฐประหาร บังคับให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2491 (กระมล ทองธรรมชาติ, 2524 : 24) คณะรัฐประหารสนับสนุนให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีแทน ในช่วงของรัฐบาลคณะนี้จึงได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2492

บทบัญญัติในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ตามมาตรา 28 ให้การรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา นิตายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา ซึ่งเป็นการให้การรับรองไว้อย่างเด็ดขาดเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญฉบับที่ 3 และฉบับที่ 4 แต่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ปรากฏข้อความเพิ่มเติมคือคำว่า “นิกายศาสนา” ซึ่งเป็นข้อความที่แตกต่างจากรัฐธรรมนูญฉบับก่อนทั้งสองฉบับ นอกจากนั้นบทบัญญัติตามมาตรา 36 ได้ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรม เมื่อการศึกษาอบรมไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองตามกฎหมายว่าด้วยการจัดสรรสถานศึกษา เป็นที่น่าสังเกตว่าการให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมเป็นสาระที่บัญญัติไว้ตามมาตรา 36 เป็นการเฉพาะ โดยมีได้รวมอยู่ในมาตราเดียวกันกับการรับรองเสรีภาพในร่างกาย เหนือสถาน ทวิพชยอิน การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม และการอาชีพ ดังเช่นรัฐธรรมนูญฉบับก่อน ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นว่าคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เห็นเห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้น

เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงสาระบัญญัติตามมาตรา 28 และมาตรา 36 น่าจะกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามการนับถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา ทั้งนี้เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง ตามกฎหมายว่าด้วยการจัดสรรสถานศึกษา

สาระบัญญัติตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ มีความแตกต่างอย่างเด่นชัดจากรัฐธรรมนูญฉบับก่อน (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2490) ทั้งตามมาตรา 28 และมาตรา 36 ทั้งนี้เนื่องจากการดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีความละเอียดรอบคอบในการร่างเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ สภาร่างฯ ได้มีการประชุมโดยเปิดเผย เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าฟังการประชุมได้ กับทั้งได้เลือกสมาชิกของสภา 9 คน ทำหน้าที่ในการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน นอกจากนั้นสภาร่างฯ ยังได้ค้นคว้าพิจารณารัฐธรรมนูญของนานาประเทศ ประกอบในการร่างอีกด้วย (กระมล ทองธรรมชาติ, 2524 : 27-28) อย่างไรก็ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ บังคับใช้ได้เพียง 2 ปี 8 เดือน 5 วัน ก็ถูกยกเลิกโดยการทำการรัฐประหารตัวเองของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ต่อมาคณะรัฐประหารได้ประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2495 สาระบัญญัติตาม มาตรา 25 ให้การรับรองเสรีภาพในกรณีศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา โดยรับรองไว้อย่างเด็ดขาด เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวฉบับก่อน และสาระบัญญัติตามมาตรา 26 ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรม ทั้งนี้โดยไม่มีระดับแห่งกฎหมาย โดยที่มาตรา 26 ยังได้รวมสาระบัญญัติที่ให้การรับรองเสรีภาพในทรัพย์สิน การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม และการตั้งพรรคการเมืองเอาไว้ในมาตราเดียวกันด้วย โดยมีได้แยกเสรีภาพในการศึกษาอบรมไว้เป็นการเฉพาะ ดังเช่นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492

อาจกล่าวได้ว่าสาระบัญญัติตามมาตรา 25 และมาตรา 26 เป็นเจตนารมณ์ที่รัฐให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามกรณีศาสนา นิกายของศาสนาหรือลัทธินิยมในทางศาสนา ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย

ความแตกต่างของถ้อยคำที่รับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ระหว่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้และฉบับก่อนดังกล่าว เนื่องจากมีเบื้องหลังของการนำรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 กลับมาแก้ไขเพิ่มเติมใช้อีก เพราะจำยอมต่อ ป.พิบูลสงคราม มีความไม่พอใจรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 5 (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492) มาตั้งแต่มีการประกาศใช้ ประกอบกับระหว่างที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ใช้บังคับอยู่ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ต้องประสบปัญหาการต่อต้านอย่างหนักจากสมาชิกวุฒิสภา (สุนิษฐ์ อธิมุติภาพ, 2518)

10.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นที่เป็นกฎหมายในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

การศึกษาจากเอกสารชั้นต้นทั้งเอกสารที่เป็นกฎหมาย และเอกสารที่เป็นแนวคิด ไม่ปรากฏเอกสารฉบับใดมีสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483 ที่ประกาศใช้ในช่วงก่อนและยังมีผลบังคับใช้ถึงช่วงนี้ก็ยังคงสาระบัญญัติ ตามมาตรา 9 ไว้ กล่าวคือ มีนัยที่ให้การรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของพ่อแม่ ผู้ปกครอง ซึ่งเป็นข้อยกเว้นที่จะไม่ต้องส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนตามข้อบังคับของกฎหมาย

จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในช่วงนี้ นำสาระสำคัญที่ปรากฏตามกฎหมาย และที่เป็นแนวคิดจากเอกสารอื่น มาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 6 สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ช่วงที่ 4 (พ.ศ. 2488-2503)

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิด
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ	รัฐธรรมนูญ 2492, 2495	รัฐบาลคณะที่ 18, 21, 22, 24, 25, แผนฯ 2494
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ	-	แผนฯ 2494
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	รัฐธรรมนูญ 2492	รัฐบาลคณะที่ 22, 28
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	-	รัฐบาลคณะที่ 18, 20, 22, แผนฯ 2494
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	-	-
6. สิทธิที่จะเรียนรู้ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน	รัฐธรรมนูญ 2492	-
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ	-	-
8. สิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	-
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน	-	รัฐบาลคณะที่ 15, แผนฯ 2494
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา	รัฐธรรมนูญ 2489, 2490, 2492, 2495	-
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	พ.ร.บ. ประถมศึกษา 2483	-

หมายเหตุ

แผนฯ 2494

หมายถึง พระราชบัญญัติฉบับนี้มีการประกาศใช้ในช่วงก่อน และยังมีผลบังคับใช้ต่อเนื่องถึงช่วงนี้

หมายถึง แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2494

ช่วงที่ 5 : แนวคิดเชิงชาตินิยมทางการศึกษาในช่วงที่เริ่มใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504-2515 รวมเป็นเวลาประมาณ 11 ปี ตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ จนถึงช่วงที่เกิดวิกฤติการณ์กลางคืนนำไปสู่การปราบปรามที่รุนแรงเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

เอกสารขั้นต้นที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ในช่วงนี้ ได้แก่

กฎหมาย ได้แก่ พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่3) พ.ศ. 2505 พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่4) พ.ศ. 2509 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515

เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด ได้แก่ นโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาลจำนวน 4 คณะ (คณะที่ 29-32) แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 และ แผนพัฒนาการศึกษาศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 3

สภาพพื้นฐานทางการเมือง

หลังการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ขึ้นสู่อำนาจสูงสุดในนามหัวหน้าคณะปฏิวัติและนายกรัฐมนตรี (ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 1, 2501 : 3-4) คณะปฏิวัติได้ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับที่ 6 (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495) แต่ยังไม่ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ในทันที โดยได้ใช้อำนาจปฏิวัติเป็นเครื่องมือในการปกครองประเทศเป็นเวลา 3 เดือนเศษ หลังจากนั้นจึงได้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่ 7 ขึ้นมาและประกาศใช้เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2502 รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบัญญัติทั้งสิ้น 20 มาตรา น้อยกว่ารัฐธรรมนูญชั่วคราวทุกฉบับที่เคยประกาศใช้มา และที่สำคัญคือ สาระบัญญัติตามมาตรา 17 ปล่อยให้อำนาจเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรี ดังบัญญัติไว้ว่า

...ในระหว่างที่ใช้รัฐธรรมนูญนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อความ หรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายใน หรือภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมีมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการหรือกระทำการใด ๆ ได้ และ

ให้อธิงว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นว่านั้น เป็นคำสั่งหรือการกระทำ
ที่ชอบด้วยกฎหมาย... (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 152)

การปกครองบริหารราชการแผ่นดินของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นการบริหารที่อยู่
ภายใต้แนวความคิดทางการเมืองในระบบท่อนุอุปถัมภ์ (ทักษ์ เฉลิมเต็ยธม, 2526) ดังที่ลิต
ธีรเวคิน (2540 : 164) ได้กล่าวถึงแนวคิดทางการเมืองตามความเชื่อของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะ
รัชต์ ที่เชื่อว่า

...การปกครองเป็นเรื่องของกษัตริย์ และเจ้านายผู้มีบุญวาสนา ขอ
เพียงแต่ให้ผู้นำนั้นมีความเที่ยงธรรมและสุจริตใจ ตั้งอยู่ในศีล
ธรรม...และในทางปฏิบัติผู้นำคือนายกรัฐมนตรีต้องมีอำนาจที่เด็ด
ขาด โดยอำนาจนั้นตั้งอยู่บนหลักของความเป็นธรรม ซึ่งในสังคม
ไทยคือหน้าที่ของพ่อที่ต้องปกครองบุตรให้ได้รับความสุข ขณะ
เดียวกันก็ใช้อำนาจเด็ดขาดหากบุตรคนโตไม่เคารพเชื่อฟัง อย่าง
ไรก็ตามการลงโทษนั้นก็ทำไปก็บุตรเป็นคนคิดต่อไป...

ภายใต้แนวความคิดที่ผู้ปกครองหรือ “พ่อขุน” มีหน้าที่ดูแลผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้พยายามสร้างกิจกรรมเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าพ่อมีหน้าที่ปก
ครองบุตรให้ได้รับความสุข เช่น การช่วยเหลือประชาชน การรักษาความสงบเรียบร้อย การส่งเสริม
เสริมสุขภาพและศีลธรรม การออกเยี่ยมเยียนประชาชน และการใช้อำนาจเด็ดขาด เป็นต้น (ลิต
ธีรเวคิน, 2540 : 160-165) ซึ่งการกระทำดังกล่าวถือว่ามีความเพียงพอต่อการสร้างความชอบ
ธรรมในการครองอำนาจ แต่อันที่จริงสิ่งซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต้องการทำก็คือหยุดกระบวนการ
การพัฒนาทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยซึ่งเห็นว่าไร้ประโยชน์
เป็นปัญหาและเป็นกระบวนการที่อาจสร้างความไม่ราบรื่น ดังนั้นจึงมุ่งสนใจในเรื่องพัฒนาทาง
เศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก

ลิต ธีรเวคิน ได้กล่าวอีกต่อไปว่า นอกจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ปรับปรุง
อำนาจของนายกรัฐมนตรี โดยได้รวมศูนย์อำนาจให้เข้ามายุ่งภายใต้การควบคุมโดยตรง โดยเห็น
ได้จากประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 57 ซึ่งเป็นฉบับสุดท้าย ได้เน้นถึงการให้อำนาจนายกรัฐ
มนตรีมากยิ่งขึ้น ด้วยการปรับปรุงสำนักงานนายกรัฐมนตรีได้ตามที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควร โดย
เพิ่มหน่วยงานจาก 12 หน่วยงาน เป็น 24 หน่วยงาน จอมพลสฤษดิ์ยังได้ควบคุมการใช้อำนาจ
ทางด้านการใช้กำลังไว้แต่เพียงผู้เดียว โดยดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการ
ทหารบก อธิบดีกรมตำรวจ และหลังจากที่ได้ตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติขึ้น ก็ได้ดำรง
ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. 2508 แล้ว ผู้สืบทอดอำนาจ
ต่อมาคือ จอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลคณะที่ 30 เมื่อวันที่

9 ธันวาคม พ.ศ. 2508 ทำให้ระบบการปกครองและแผนพัฒนาเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์ได้ดำเนินการต่อ แต่ความขัดแย้งในทางเศรษฐกิจและทางอำนาจทางการเมืองก็เริ่มปรากฏให้เห็น ในช่วงรัฐบาลของจอมพลถนอม และในที่สุดความขัดแย้งก็รุนแรงขึ้น ทั้งจากภายในกลุ่มการเมือง และทั้งประชาชนก็เริ่มส่งสัญญาณต่อความเป็นปัญหาของประชาธิปไตย จนทำให้มีการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ขึ้นมา และประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2511 แต่อย่างไรก็ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ย้ะรักษาอำนาจของกลุ่มเดิมไว้ โดยในมาตรา 137 บัญญัติไว้ว่า นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี จำนวน 15-30 คนไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 189) และจอมพลถนอม กิตติขจร ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งเมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2512

ความขัดแย้งทางการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเริ่มปรากฏอีกครั้งนอก ภายหลังจากเข้าดำรงตำแหน่งของจอมพลถนอม กิตติขจร แม้แต่พรรคการเมืองที่เป็นเสียงสนับสนุนจอมพลถนอมก็เปลี่ยนไป จอมพลถนอมจึงใช้กำลังทหารเข้ายึดอำนาจอีกครั้งในปี พ.ศ. 2514 ซึ่งการปฏิวัติตนเองของจอมพลถนอมในครั้งนี้เป็นไปเพื่อให้มีการกระชับอำนาจของตนเอง แต่ก็มีส่วนทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มที่เสียประโยชน์ และได้นำไปสู่จุดวิกฤติทางการเมืองในเวลาต่อมา

ลิขิต อีรเวคิน (2540) ได้สรุปจำนวนกลุ่มการเมืองที่มีบทบาทในช่วงหลังการยึดอำนาจของจอมพลถนอม เมื่อปี พ.ศ. 2514 ไว้ว่ามี 4 กลุ่ม คือ กลุ่มนักการเมือง กลุ่มนักธุรกิจ กลุ่มผู้ใช้แรงงานและกลุ่มปัญญาชน ซึ่งกลุ่มสุดท้ายมีเองที่มีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แทนฉบับชั่วคราว (ฉบับที่ 8) โดยเร็ว เพราะมองเห็นว่าไม่มีเหตุผลใดที่จอมพลถนอม ต้องใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวเกิน 3 ปี

เมื่อต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 กลุ่มนิสิตนักศึกษาเริ่มรณรงค์เรียกร้องให้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ รัฐบาลตอบโต้ด้วยการจับกุมตัวแทนกลุ่มผู้เรียกร้องและตั้งข้อหาว่าทำลายความสงบเรียบร้อยภายในประเทศและมีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ โดยใช้อำนาจตามมาตรา 17 สั่งควบคุมผู้ต้องหาดังกล่าว เหตุการณ์ในครั้งนี้จึงเป็นชนวนที่นำไปสู่การนองเลือดในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่รัฐบาลได้ใช้อำนาจรัฐเข้าทำการปราบปรามนิสิต นักศึกษา และประชาชน ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจากเหตุการณ์ในครั้งนี้เป็นจำนวนมาก

โดยสรุปแล้วสถานการณ์ทางการเมืองภายหลังจากรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา การเมืองการปกครองไทยอยู่ในรูปแบบเผด็จการอำนาจนิยม (authoritarianism) ตลอดมา เป็นเวลาช้านานถึง 15 ปี ยังผลให้ทหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารบก มีบทบาทอย่างสูงต่อการเมืองการปกครองไทยในระยะนี้

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ในช่วงนี้สภาพพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติทำการวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรก พ.ศ. 2504-2509 ขึ้นมา ทำให้เศรษฐกิจของประเทศแบบเกษตรกรรมเป็นหลักแต่เดิม ได้เปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายของระบบการเมืองใหม่แบบของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยเน้นที่การส่งเสริมการลงทุนทางอุตสาหกรรม บรรยายากศทางการเมืองที่มีเสถียรภาพในช่วงนี้ทำให้นักลงทุนเกิดความมั่นใจต่อการลงทุนในประเทศไทย อีกทั้งการส่งเสริมการลงทุนของรัฐบาลด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (Economic Infrastructure) เช่น การสร้างเขื่อน การขยายถนนหนทาง การสร้างระบบชลประทาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกรมเลขาธิการคณะกรรมการอำนวยการที่ดิน การส่งเสริมการลงทุนโดยเฉพาะการพัฒนาโรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างเอกชนและหน่วยราชการ ทำให้ผู้นำทางการเมืองคนสำคัญได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจการทางธุรกิจและการลงทุนกับธุรกิจภายในประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่มีเชื้อสายต่างด้าว (ลิตเติล อีวเวคิน, 2540 : 178)

นอกจากนี้รัฐบาลได้จัดตั้งสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นรับผิดชอบและระดมนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญมาช่วยในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ผลจากการดำเนินการตามแผนพัฒนาดังกล่าว ทำให้รายได้ประชาชาติเฉลี่ยต่อประชากรหนึ่งคนเพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 รายได้ประชาชาติเฉลี่ยต่อประชากรหนึ่งคนต่อหนึ่งปี

พ.ศ.	ประชากร (ล้านคน)	รายได้เฉลี่ย (บาท)
2500	24.2	1,662
2501	24.9	1,641
2502	25.6	1,693
2503	26.4	1,805
2504	27.2	1,867
2505	28.0	1,962
2506	28.8	1,964

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2508 : 162

การพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมา ทำให้เศรษฐกิจไทยเริ่มเปลี่ยนจากเศรษฐกิจเกษตรไปสู่กิ่งอุตสาหกรรม และก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีมากขึ้น และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นต้นมา ก่อให้เกิดระบบ

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มนักการเมือง กลุ่มข้าราชการทหาร และกลุ่มนักธุรกิจ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มผู้มีอำนาจ ในการกำหนดนโยบายและกลุ่มที่เกี่ยวข้องกัน ซึ่งเป็นกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มเล็ก ๆ จำนวนหนึ่งเท่านั้น (ภาณุวัฒน์ ภักดีวงศ์, 2540 : 140)

สภาพพื้นฐานทางสังคม

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในช่วงนี้ที่เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมคือการเพิ่มขึ้นของประชากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2513 ระยะเวลา 10 ปี ประชากรเพิ่มจาก 26 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2503 และเพิ่มเป็น 36 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2513 หรือร้อยละ 38.4 (ลิขิต อีรวะดิน, 2540 : 182)

การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจก็ส่งผลกระทบต่อ การเลื่อนไหลทางสังคมด้วย สังคมไทยเปลี่ยนรูปแบบจากสังคมเกษตรที่มีความเป็นอยู่โดดเดี่ยว แยกจากกันในแต่ละชุมชน กลายเป็นสังคมที่มีความใกล้ชิดกันมากขึ้น ด้วยผลจากการพัฒนาประเทศในด้านคมนาคม การเผยแพร่ความคิดไทยใช้สื่อมวลชน เป็นต้น นอกจากนั้นนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ได้ก่อให้เกิดอาชีพใหม่ ๆ ขึ้นมามาก แรงงานเป็นจำนวนมากต้องย้ายถิ่นจากชุมชนเกษตรกรรมในชนบท ไปสู่ชุมชนเมือง ความแออัดในเมืองใหญ่ ๆ จึงเกิดขึ้น เป็นเหตุให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย

จากนโยบายในการขยายสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาขึ้นในส่วนภูมิภาค รวมทั้งการเพิ่มสถาบันในประเภทอาชีวศึกษาต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เพื่อสนองนโยบายเศรษฐกิจ ทำให้มีผู้สำเร็จการศึกษา และผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ในสถานศึกษาเหล่านั้นเป็นจำนวนมาก และเมื่อไม่เกิดความสมดุลระหว่างการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการขยายโอกาสทางการศึกษา จึงส่งผลให้เกิดปัญหาการว่างงานอันเป็นปัญหาสังคมที่สำคัญในช่วงนี้ และกลุ่มนิสิตนักศึกษาเหล่านี้ได้กลายเป็นกลุ่มพลังอันมหาศาลในการเคลื่อนไหวทางการเมืองในเวลาต่อมา

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงเวลานี้

ผลการศึกษาย้อนหลังเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในเอกสารชิ้นต้นในช่วงนี้ ทั้งในกฎหมาย และเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด นำมาเรียงตามลำดับเวลาของแต่ละประเภทเอกสาร ได้ดังนี้

1. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร

อาณาจักร พ.ศ. 2515 พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่3) พ.ศ. 2505 พระราชบัญญัติ
ประถมศึกษา (ฉบับที่4) พ.ศ. 2509 และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2514

1.1 รัฐธรรมนูญ (ฉบับที่ 7 - 9)

1.1.1 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 7 : ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.
2502 (28 มกราคม 2502) จากการศึกษารัฐธรรมนูญฉบับนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่มีนัย
เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ

1.1.2 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 8 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2511
(20 มิถุนายน พ.ศ.2511) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 183 มาตรา ร่างโดยสภาแห่งรัฐธรรมนูญเพื่อ
ใช้แทนรัฐธรรมนูญ ฉบับชั่วคราว (ฉบับที่ 7) จากบทบัญญัติที่มีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาดัง
นี้

1. นัยที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐ
ธรรมนูญบัญญัติไว้ว่า

หน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 52 บุคคลมีหน้าที่รับการศึกษาอบรมชั้นประถม
ศึกษา ภายในเงื่อนไขและวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ ...

แนวนโยบายแห่งรัฐ

มาตรา 60 การศึกษาอบรมชั้นประถมศึกษาในสถาน
ศึกษาของรัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน

รัฐพึงช่วยเหลือให้ได้มีอุปกรณ์การศึกษาอบรมตามสม
ควร... (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 169-170)

ทั้งนี้จากคำปรารภ ปรากฏข้อความที่มีแนวคิดต่อการให้ความสำคัญของการศึกษา ดังนี้

...ถ้าจะให้การปกครองประเทศเป็นไปโดยความสงบเรียบร้อย และ
จะให้การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเป็นความมั่นคงถาวรโดยแท้
แล้ว จะต้องสร้างรากฐานของระบอบนั้น โดยพัฒนาการศึกษาและ
การเศรษฐกิจของชาติตามแผนและโครงการที่แน่นอน กับทั้งจัด
ให้มีรัฐธรรมนูญที่เหมาะสม... (สยามจดหมายเหตุ, 2520

: 157)

1.1.3 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 9 : ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร
2515 (28 มกราคม พ.ศ. 2502) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 23 มาตรา คณะรัฐประหารนำมาใช้
ในขณะยึดอำนาจการปกครอง จากการทำรัฐประหารเมื่อ วันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 จาก
สาระบัญญัติตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไม่มีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาต่ออย่างใด

1.2 พระราชบัญญัติ

1.2.1 พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2505 พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2505 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 3 พุทธศักราช 2505, 2505 : 24-31) โดยที่ส่วนใหญ่ยังคงสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483 โดยที่ไม่มีได้มีการยกเลิก กล่าวคือ

1. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ตามมาตรา 7

2. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามบทบัญญัติตามมาตรา 4 วรรค 3 ที่ให้ความหมายของโรงเรียนประชาบาล และตามมาตรา 20 ที่ว่าด้วยเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลและการจัดเก็บเงิน

ส่วนสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามมาตรา 9 มีการแก้ไขในส่วนของผู้มีอำนาจในการสั่งถอนยกเว้นการเข้ารับการศึกษาตามการบังคับของพระราชบัญญัติ จากเดิมเป็น “ข้าหลวงประจำจังหวัด” เปลี่ยนเป็น “ผู้ว่าราชการจังหวัด” ส่วนสาระที่ให้การรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของบิดา มารดา หรือผู้ปกครอง ยังคงบัญญัติโดยใช้ถ้อยคำเช่นเดิม (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 3 พุทธศักราช 2505, 2505 : 24-31)

1.2.2 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2509 พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2509 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 4 พุทธศักราช 2509, 2509 : 15-21) ส่วนใหญ่ยังคงสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2505 โดยที่ไม่มีได้มีการยกเลิก หรือเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ

1. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ตามมาตรา 7

2. สาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามมาตรา 20 ที่ว่าด้วยเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลและการจัดเก็บเงิน และตามมาตรา 9 รับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ส่วนสาระบัญญัติที่ยกเลิกและมีกรบัญญัติใหม่ และมีสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามมาตรา 4 วรรค 3 การให้คำนิยาม “โรงเรียนประชาบาล” ตามพระราชบัญญัติฉบับก่อน หมายถึงโรงเรียนที่ประชาชนจัดตั้ง หรือที่นายอำเภอจัดตั้งและดำรงอยู่ด้วยทรัพย์สินของประชาชน และ/หรือการสนับสนุนจากรัฐ พระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้บัญญัติเพิ่มเติมโรงเรียนที่อยู่ในประเภทโรงเรียนประชาบาล ความว่า

โรงเรียนประชาบาล หมายความว่าโรงเรียนประถมศึกษา
ที่ประชาชนในตำบลหนึ่งหรือหลายตำบลจัดตั้งและดำรงด้วยทรัพย์สิน
ของตนเอง และโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดองค์การบริหารส่วน
จังหวัด ที่นายอำเภอจัดตั้งหรือองค์การบริหารส่วนจังหวัดได้รับ
โอนมา...(พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 4 พุทธศักราช
2509, 2509 : 16)

1.2.3 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2514 พระราช
บัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2514 (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราม
คำแหง พ.ศ. 2514, 2514 : 89-112) เป็นมหาวิทยาลัยเปิดที่รับนักศึกษามาเข้าเรียนโดยไม่
จำกัดรับ ดังปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาใน
สถาบันระดับอุดมศึกษา ความว่า

...เพื่อให้มหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นตลาดวิชารับนักศึกษาได้ทั่วไป
โดยมาฟังคำสอนที่มหาวิทยาลัยก็ได้ หรือจะรับซื้อคำสอนจาก
มหาวิทยาลัยไปเรียนด้วยตนเอง แล้วมาสมัครสอบก็ได้ เป็นการให้
การศึกษาแก่ชนทุกชั้น เพื่อสร้างคุณภาพความรู้ความสามารถของ
ประชาชนไทยให้สูงขึ้นทัดเทียมนานาอารยประเทศ...

2. แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากนโยบายด้านการศึกษาของรัฐ
บาล จำนวน 4 คณะ (คณะที่ 29-32) แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 แผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-3 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 และแผน
พัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 3

2.1 นโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาล (คณะที่ 29-32)

2.1.1 รัฐบาลคณะที่ 29 : จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (9 กุมภาพันธ์
2502-8 ธันวาคม 2506) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502
ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชน ความว่า

รัฐบาลนี้จะสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาของเยาวชนซึ่งจะ
เป็นกำลังสำคัญของชาติในวันหน้า...จะเปิดโอกาสและส่งเสริมให้
ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยรัฐ
บาลถือหลักว่า จะเพียงแต่ควบคุมให้เป็นไปตามโครงการศึกษา
ชาติและให้ความอนุเคราะห์ตามความจำเป็น... (บันทึกการประชุม
สภาว่ารัฐธรรมนูญ, 2502 : ฉบับพิเศษ หน้า 6)

2.1.2 **รัฐบาลคณะที่ 30** : พลเอกถนอม กิตติขจร (9 ธันวาคม 2506 - 7 มีนาคม 2512) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2508 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันในระดับอุดมศึกษา ความว่า

...ในด้านการศึกษา รัฐบาลจะปฏิบัติตามที่รัฐบาลก่อนแถลงไว้ในนโยบาย จะให้ความสำคัญแก่การศึกษาเพื่ออาชีพเป็นพิเศษ กับทั้งจะขยายการศึกษาชั้นสูงไปตามจังหวัดต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้นด้วย... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 156)

2.1.3 **รัฐบาลคณะที่ 31** : จอมพลถนอม กิตติขจร (7 มีนาคม 2512 - 17 พฤศจิกายน 2514) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2512 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อความที่มีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ และสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา ปรากฏดังนี้

...รัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะจะปรับปรุงและส่งเสริมการศึกษาในด้านการศึกษานานาชาติ อาชีวศึกษา และอุดมศึกษาให้ดียิ่งขึ้น... จะพยายามขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปให้ทั่วประเทศ... จะสนับสนุนให้เอกชนได้เข้ามามีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 164)

2. ข้อความที่มีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

...รัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยจะปรับปรุงและส่งเสริมการศึกษาในด้านการศึกษานานาชาติ อาชีวศึกษา และอุดมศึกษาให้ดียิ่งขึ้น... ปรับปรุงมหาวิทยาลัยที่มีอยู่แล้วให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น และให้มีที่เรียนมากขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 164)

2.1.4 **รัฐบาลคณะที่ 32** : จอมพลถนอม กิตติขจร (18 ธันวาคม 2515 - 14 ตุลาคม 2516) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา ความว่า

...รัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยจะปรับปรุงและส่งเสริมทั้งในด้านการศึกษานานาชาติ อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ทั้งจะสนับสนุนให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาทุกระดับ แก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 168)

2.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ฉบับที่ 1-3)

2.2.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ในช่วงแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1 รัฐบาลได้มีการวางแผนพัฒนาฯ ออกเป็น 2 ระยะ ด้วยกัน ระยะละ 3 ปี ระยะแรก ระหว่างปี 2504 - 2506 และระยะที่ 2 ระหว่างปี 2507-2509 ระยะแรกนั้นเป็นการรวบรวมโครงการของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ที่มีมานานแล้วเข้าด้วยกัน โดยเน้นหนักในด้านพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงมิได้เน้นในด้านนโยบายและการพัฒนาการศึกษา ต่อมาในระยะที่ 2 ของแผนฯ จึงได้มีการวางนโยบายในการพัฒนาการศึกษาไว้ด้วย มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิทางการศึกษาต่อไปนี้

1. ข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัยปรากฏดังนี้
 1. ให้เยาวชนของชาติได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาและการศึกษามหาวิทยาลัยโดยทั่วถึง และให้มีมาตรฐานสูงขึ้นเพิ่มระดับการศึกษามหาวิทยาลัย จาก 4 ปี เป็น 7 ปี ให้ทั่วประเทศภายในเวลาอันเหมาะสม...(จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 2)
2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา ปรากฏดังนี้
 2. ขยายและปรับปรุงการศึกษาระดับกลางทั้งสายสามัญและอาชีวศึกษาให้เข้มแข็ง และเป็นพื้นฐานที่มั่นคงของการศึกษาระดับสูงต่อไป (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 2)
3. ข้อความที่นัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ปรากฏเป็นข้อความ ดังนี้
 4. ส่งเสริมการศึกษาระดับอุดมศึกษาซึ่งถือว่าเป็นแหล่งผลิตกำลังคนระดับสูงของประเทศ โดยขยายการศึกษาระดับนี้ ไปยังส่วนภูมิภาคต่างๆ เพื่อผลิตนักศึกษานอกอาชีวศึกษาต่าง ๆ กัน ให้เพียงพอกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในอนาคตต่อไป (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 2)

2.2.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 - 2514) แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ในด้านการพัฒนาการศึกษา ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. สาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏข้อความดังนี้

2. จัดและขยายการศึกษาให้สอดคล้องกับภาวะผูกพันที่รัฐมีต่อสังคม ซึ่งได้แก่ การศึกษาภาคบังคับ และการศึกษาแต่ละระดับของประชากรที่อยู่ในวัยศึกษาโดยทั่วถึง เท่าที่จะทำได้ โดยเป็น 3 ระดับ ตามความสำคัญ ดังนี้

2.1 เน้นเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับ โดยจะขยายให้ทั่วถึงและมากที่สุด เพราะการศึกษาภาคบังคับเป็นหน้าที่ของรัฐโดยตรง โดยเน้นความสำคัญเป็นอันดับแรก... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 3)

2. ข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

2.3 การผลิตกำลังคนระดับสูงจะเน้นหนักเฉพาะสาขาที่ประเทศมีความต้องการมาก (เช่น วิศวกรรมศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ เป็นต้น) นอกจากนั้นจะจัดศูนย์การศึกษาระหว่างส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ให้ได้สัดส่วนกับประชากร โดยเร่งรัดคุณภาพการศึกษาในส่วนภูมิภาคให้ใกล้เคียงกับส่วนกลางมากขึ้น... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 3)

2.2.3 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 มีกำหนดระยะเวลา 5 ปี เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2514 จนถึงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2519 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507: 703) แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ดังนี้

1. ข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ฉบับนี้ กำหนดไว้ว่า

2. แนวทางการพัฒนาส่วนรวม

2.5 การพัฒนากำลังคนและเพิ่มการมีงานทำ

เป้าหมายสำคัญของการพัฒนากำลังคนและการมีงานทำ ได้แก่

1. เน้นหนักความสำคัญของการประถมศึกษาและอาชีวศึกษากับปรับปรุงการศึกษาทุกระดับ

มาตรการ

ก. เน้นหนักความสำคัญของการประถมศึกษา และอาชีวศึกษา... รัฐได้กำหนดโครงการที่จะขยายการศึกษาระดับประถมให้ทั่วถึงทั้งราชอาณาจักร รวมทั้งการปรับปรุงคุณภาพ และการขยายโครงการศึกษามาคบบังคับถึงประถมศึกษาปีที่ 7 ให้เร็วขึ้นด้วย ...

จ. ขยายขอบเขตการฝึกอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้แก่เยาวชนนอกโรงเรียนเพื่อเตรียมเยาวชนที่จะเข้าสู่กำลังแรงงานในอนาคต

ฉ. สนับสนุนการฝึกอบรม โดยเฉพาะในแขนงเกษตรและวิชาอื่นที่สอดคล้องกับความต้องการของระบบเศรษฐกิจ หรือความต้องการของท้องถิ่น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 714-715)

2.3 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3

2.3.1 แผนพัฒนาการศึกษา ฉบับที่ 1 : ปรากฏสาระอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ดังได้กล่าวข้างต้น

2.3.2 แผนพัฒนาการศึกษา ฉบับที่ 2 : ปรากฏสาระอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 ดังได้กล่าวข้างต้น

2.3.3 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) สำนักงานสภาการศึกษา ได้จัดทำแผนพัฒนาการศึกษา เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) ปรากฏข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามาคบบังคับ ปรากฏ ความว่า

นโยบายการพัฒนาการศึกษา

2.1 นโยบายและแนวทางดำเนินงานส่วนรวม

44.4 ขยายการปรับปรุงด้านการประถมศึกษาภาค
บังคับ ทั้งประถมต้นและประถมปลายให้สอดคล้องกับการเพิ่ม
จำนวนประชากรวัยเรียน (กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป. : 45)

2. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบัน
ระดับอุดมศึกษา ความว่า

44.4 ...เน้นการขยายการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและ
อุดมศึกษาให้ สอดคล้องกับความต้องการกำลังระดับกลาง และ
ระดับสูง

44.6 ส่งเสริมความเสมอภาคในการศึกษาด้วยการปรับ
ปรุงและขยายการศึกษาในส่วนภูมิภาค... (กระทรวงศึกษาธิการ,
ม.ป.ป. : 45)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ และ
สิทธิที่จะรู้หนังสือ ปรากฏดังนี้

นโยบายการพัฒนาการศึกษา

44.8 ส่งเสริมให้มีการฝึกอบรบ และการศึกษานอกโรง
เรียน ให้มีผลดียิ่งขึ้น เน้นหนักการฝึกอบรมนอกโรงเรียนในด้าน
เกษตรกรรม และการส่งเสริมอาชีพของประชาชนในชนบท และ
สนับสนุนการศึกษาผู้ใหญ่ให้แพร่หลาย... (กระทรวงศึกษาธิการ,
ม.ป.ป. : 45-46)

2.4 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503

สภาการศึกษาแห่งชาติ ได้พิจารณาร่างแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ จากการร่างโดย
คณะกรรมการบริหาร ซึ่งมี ม.ธ.ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน
กรรมการบริหาร เมื่อคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาให้ความเห็นชอบแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการให้
ใช้แผนการศึกษาฉบับนี้เป็นแผนการศึกษาแห่งชาติ ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2504
เป็นต้นไป (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 1) ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาใน
ประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการ
ศึกษาระดับภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

ระบบโรงเรียน

11. ประถมศึกษา เป็นการศึกษาเบื้องต้นที่กอนุตร
กฤตดาโดยทั่วไปพึงได้รับ อาจจัดสอนประโยคประถมศึกษาตอน

ต้น และประโยคประอมศึกษาตอนปลายรวมในโรงเรียนเดียวกัน หรือแยกกันก็ได้ ...

16. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา ได้แก่ การศึกษาที่มีกฎหมาย บังคับให้บุตรธิดาทุกคนเรียนอยู่ในโรงเรียนจนกว่าจะพ้น เกณฑ์บังคับ

รัฐพึงขยายการศึกษาบังคับให้สูงขึ้นเป็นระยะตามกำลัง ทางเศรษฐกิจ เพื่อให้มีมาตรฐานความรู้เบื้องต้นของพลเมืองสูงขึ้น

17. การศึกษาระดับมัธยมศึกษาของรัฐ จะต้อง จัดให้โดยไม่มีเก็บค่าเล่าเรียน รัฐพึงช่วยเหลือให้ได้มีอุปกรณ์การ ศึกษาอบรมตามควร

18. รัฐพึงจัดการศึกษาสงเคราะห์ให้แก่บุตรธิดาที่ ได้รับการยกเว้นจากการศึกษาบังคับ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 6 และ 8-9)

2. ข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิในการเลือกประเภทการศึกษา ปากฎดังนี้

12. มัธยมศึกษา เป็นการศึกษาระดับที่พึงคำนึงถึงเอ กัตภาพจึงจัดเป็นสายสามัญ เพื่อให้ทันความรู้ทั่วไปบ้าง และสาย อาชีพ เพื่อให้ความรู้และทักษะในทางประกอบอาชีพบ้าง อาจจัด สอนประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น และประโยคมัธยมศึกษาตอน ปลายรวมในโรงเรียนเดียวกัน หรือแยกกันก็ได้

13. การจัดสายสามัญนั้น ให้มีชั้นในประโยคมัธยม ศึกษาตอนต้น 3 ชั้น ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย 2 ชั้น รับ ช่วงติดต่อกันไป เมื่อจบประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น หรือตอน ปลายแล้ว ให้มีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพบ้าง และ เมื่อจบประโยคมัธยมศึกษาตอนปลายแล้ว ให้มีความรู้อันเป็น มาตรฐานที่จะสมัครเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา

14. การจัดสายอาชีพนั้น ทั้งประโยคมัธยมศึกษาตอน ต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลายแต่ละประโยค อาจจัดเป็น 1 ชั้น 2 ชั้น หรือ 3 ชั้น โดยคำนึงถึงลักษณะของวิชาชีพเป็น สำคัญ เฉพาะบางวิชาอาจจัดชั้นในประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย รับช่วงจากประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นติดต่อกันไปก็ได้

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 7-8)

3. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิในการรู้หนังสือ และสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยม ศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ปากฎดังนี้

แนวทางการจัดการศึกษา

26. รัฐพึงสนับสนุนการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ใหญ่ที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาขณะที่อยู่ในวัยเล่าเรียน หรือที่ประสงค์จะศึกษาเพิ่มเติมเพื่อประกอบอาชีพให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือที่อยู่ในสภาพซึ่งไม่อาจรับการศึกษาได้ตามปกติ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 10)

4. ปรากฏข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ความว่า

23. การจัดให้มีสถานศึกษานั้น รัฐใช้วิธีแบ่งแรง คือรัฐจัดเองบ้าง และส่งเสริมให้คณะหรือเอกชนจัดในระดับที่ต่ำกว่าอุดมศึกษาบ้าง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 10)

5. ปรากฏข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ ความว่า

8. มัชฌมศึกษา ได้แก่การศึกษาที่อาศัยประอมศึกษาเป็นพื้นฐาน มุ่งหมายจะสำรวจและส่งเสริมความสนใจและความถนัดตามธรรมชาติของเด็ก เพื่อให้ได้มีความรู้และทักษะ อันเพียงพอแก่การประกอบอาชีพ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 5)

ผลการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในช่วงนี้

1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคคบังคับ

1.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาพระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2505 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2505, 2505 : 24-31) ยังคงสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคคบังคับ ตามมาตรา 7 ในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 ไว้เช่นเดิม ความว่า “โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนเทศบาล สอนให้โดยไม่เรียกเก็บค่าเล่าเรียน ส่วนโรงเรียนรัฐบาลอาจเรียกเก็บค่าสอนได้ตามอัตราที่รัฐมนตรีกำหนดไว้” สาระดังกล่าวเป็นการให้หลักประกันสิทธิที่จะได้รับการศึกษาโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนแก่ประชาชนที่เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนเทศบาล ส่วนประชาชนที่เข้าเรียนในโรงเรียนรัฐบาลไม่ได้มีการให้หลักประกันไว้ กล่าวคืออาจมีการเก็บค่าสอนตามอัตราที่กำหนด และเมื่อมีการแก้ไขในฉบับต่อมา คือ พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2509 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2509, 2509 : 15-21) ก็ยังคงสาระบัญญัติดังกล่าว โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิก

เมื่อพิจารณาสาระบัญญัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2511 และธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515 ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

1.2 วิเคราะห์จากเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2500 แล้วนั้น ได้มีนโยบายจะพัฒนาประเทศหลาย ๆ ด้านรวมทั้งด้านการศึกษาด้วย คณะปฏิวัติได้แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อปรับปรุงแผนการศึกษาชาติ จนถึงปี พ.ศ. 2502 แผนการศึกษาดังกล่าวยังไม่สำเร็จ จึงได้ออกพระราชบัญญัติสมการการศึกษาเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2502 เพื่อพิจารณาร่างแผนการศึกษาแห่งชาติ และได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2503 ทั้งนี้ใช้เป็นแผนการศึกษาแห่งชาติ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2504 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 1) ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาศตวรรษที่ 20 ว่า “...การศึกษามหาศตวรรษที่ 20 ในสถานศึกษาของรัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่มีค่าเล่าเรียน รัฐพึงช่วยเหลือให้ไม่มีอุปสรรคการศึกษาอบรมตามควร...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 8)

สาระสำคัญดังกล่าวแสดงถึงเจตนารมณ์ของรัฐที่จะจัดการศึกษามหาศตวรรษที่ 20 โดยไม่มีค่าเล่าเรียนเป็นการให้หลักประกันแก่ประชาชนในการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าจากการศึกษาในสถานศึกษาของรัฐ การจัดการศึกษามหาศตวรรษที่ 20 ที่รัฐจัดตามแผนการศึกษานี้ คือการศึกษาระดับประถมศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ประโยค รวม 7 ปี คือ ประถมศึกษาตอนต้น 4 ปี และประถมศึกษาตอนปลาย 3 ปี ซึ่งมีความแตกต่างจากแผนการศึกษานานก่อนที่กำหนดเวลาเรียนไว้ 4 ปี ทั้งนี้น่าจะสืบเนื่องมาจากองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้จัดประชุมผู้แทนภาคีในทวีปเอเชียที่กัวราจี เรื่องการจัดการประถมศึกษา ระหว่างวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2502 ถึงวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2503 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530 : 246) การประชุมครั้งนั้นทำให้เกิด “ข้อเสนอแผนการการารจี” ขึ้นมา หนึ่งในข้อเสนอดังกล่าวคือมีความตกลงที่จะให้ประเทศในเอเชียจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาไม่น้อยกว่า 7 ปี โดยกำหนดเป้าหมายไว้ภายในปี พ.ศ. 2523 (จตุฎ วังศ์ชัยวัฒน์, 2531 : 51) อิทธิพลจาก “ข้อเสนอแผนการการารจี” ของ UNESCO จึงเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าของประชาชนมีการเปลี่ยนแปลงจำนวนปีที่ต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษายาวนานขึ้น

อย่างไรก็ตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประเทศในขณะนั้นไม่เอื้อต่อการให้โอกาสประชาชนได้เข้ารับบริการทางการศึกษาแบบให้เปล่าทั้ง 7 ปีได้อย่างทั่วถึง กระทรวงศึกษาธิการจำเป็นต้องดำเนินการไปตามกำลังเงินที่สำนักงบประมาณจัดให้ตามกำลังเงินของประเทศเป็นรายปี จึงกล่าวได้ว่าการขยายการศึกษามหาศตวรรษที่ 20 เป็น 7 ปี ไม่สามารถจัดให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่าง

ทั่วถึง เนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ ดังนั้นที่กข้อความที่นายเด็ช นวจินดา หัวหน้ากองการ
ศึกษาพิเศษ บัญชีกเสนอต่อกรมสามัญศึกษา ความว่า

...งบประมาณเพื่อการขยายการศึกษาภาคบังคับปี 2506 ทาง
สำนักงบประมาณมิได้จัดสรรเป็นกรณีพิเศษ แต่อย่างไรก็ดีกรม
สามัญศึกษา ได้รับงบประมาณปี 2506 เพิ่มเติมเป็นเงิน
5,000,000 บาท เป็นค่าก่อสร้างและซ่อมแซมโรงเรียนทั่วไป จึง
อาจจะแบ่ง...เพื่อขยายการศึกษาภาคบังคับได้... (กระทรวงศึกษาธิ
การ, 2530 : 252)

ด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณโรงเรียนที่เปิดสอนจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ในช่วง
นี้ จึงยังมีจำนวนไม่มาก ค่อยๆเพิ่มจำนวนตามความพร้อมของแต่ละพื้นที่ เมื่อคำบอใดมีความ
เหมาะสมที่จะประกาศขยายการศึกษาภาคบังคับถึงประโยคประถมศึกษาตอนปลายได้ รัฐมนตรี
กระทรวงศึกษาธิการจะประกาศเป็นตำบล ๆ ไป

ช่วงนี้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระยะที่ 2
(พ.ศ. 2506-2509) ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ
โดยกล่าวถึงการเพิ่มระดับการศึกษาภาคบังคับจาก 4 ปีเป็น 7 ปี (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.
ป. : 2) ซึ่งมีความสอดคล้องตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2505 อย่างไรก็ตาม
ตามรัฐบาลมิได้จัดสรรงบประมาณเพื่อกรณีนี้แต่อย่างใด

เมื่อปี พ.ศ. 2508 มีการโอนโรงเรียนประชาบาลไปสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด
สังกัดกระทรวงมหาดไทย การขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 7 ปี ต้องหยุดชะงักลงเพราะ
กระทรวงมหาดไทยไม่ได้รับเอาแผนการขยายการศึกษาภาคบังคับไปด้วย (กระทรวงศึกษาธิการ,
2530 : 253) ดังนั้นในช่วงนี้ประชาชนที่ส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษา จึงมี
โอกาสได้รับการศึกษา 4 ปี เป็นส่วนใหญ่ เมื่อถึงปี พ.ศ. 2513 กระทรวงมหาดไทยจึงมีโครงการ
เร่งรัดการจัดการศึกษาขั้นประถมศึกษาตอนปลาย

เนื่องจากสภาพพื้นฐานทางสังคมในช่วงนี้ที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นในอัตราสูง จึงเป็น
ภาระของรัฐที่หนักเกินกว่าจะขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 7 ปีได้อย่างทั่วถึง เมื่อพิจารณา
นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 31 ซึ่งมีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ก็มุ่งเน้นที่จะจัด
การศึกษาเพื่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลักและลดส่วนกิจการที่จะพยายามขยายการศึกษาภาค
บังคับให้ทั่วประเทศ เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง
ชาติ ฉบับที่ 2 กล่าวถึงการที่จะขยายการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึงมากที่สุดตามภาวะผูกพันที่รัฐมี
ต่อสังคม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 3) อย่างไรก็ตามที่ตามแผนพัฒนาฉบับนี้ก็ไม่มีปรากฏ
สาระที่ชี้ชัดถึงการขยายระดับชั้นของการศึกษาภาคบังคับ

อาจกล่าวได้ว่านอกจากร้อยจํากัดด้านงบประมาณแล้ว การเปลี่ยนแปลงการสังกัดของโรงเรียนประชาบาลไปสังกัดกระทรวงมหาดไทยในช่วงนี้ น่าจะเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้นโยบายการขยายระดับชั้นประถมศึกษาภาคกลางไม่ราบรื่น ประชาชนจึงมีโอกาสได้รับการศึกษาถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 เพียงในบางพื้นที่เท่านั้น

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ในปี พ.ศ. 2515 รัฐบาลได้กำหนดมาตรการที่จะขยายโครงการศึกษามาคบบังคับถึงประถมศึกษาปีที่ 7 ให้เร็วขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป. : 716) และแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ปรากฏนโยบาย “การขยายการปรับปรุงด้านการประถมศึกษาภาคบังคับ ทั้งประถมต้นและประถมปลายให้สอดคล้องกับการเพิ่มจำนวนประชากรวัยเรียน” (กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป. : 45) สาระดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่านับตั้งแต่มีการขยายการศึกษามาคบบังคับเป็น 7 ปี ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 จนถึงช่วงนี้ยังไม่สามารถจัดการศึกษาให้ประชาชนมีโอกาสได้รับอย่างทั่วถึง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวคิดในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาตามสิทธิที่ประชาชนได้รับในช่วงนี้ เป็นไปในลักษณะของกรจัดโรงเรียนประถมศึกษาตอนปลาย มากกว่าความมุ่งมันที่จะจัดการศึกษามาคบบังคับ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530) เพื่อให้เป็นไปตามข้อเสนอในแผนการวิจัย ขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ ที่มีส่วนผลักดันให้เกิดแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503

อย่างไรก็ตามการขยายการศึกษามาคบบังคับเป็น 7 ปี ก็ยังไม่สามารถจัดได้ทั่วถึง ดังจะเห็นได้จากสถิติการขยายการศึกษามาคบบังคับถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 นับตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2519 สามารถขยายการศึกษามาคบบังคับถึงชั้นประถมปีที่ 7 ได้ 2,854 ตำบล จากจำนวน 5,549 ตำบล คิดเป็นร้อยละ 51.43 เท่านั้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530) ซึ่งกล่าวได้ว่าการขยายระดับชั้นในการศึกษามาคบบังคับเป็นไปอย่างล่าช้า

ทั้งนี้เนื่องจากความไม่สอดคล้องด้านงบประมาณที่รัฐไม่ได้จัดสรรให้เป็นกรณีพิเศษสำหรับการขยายระดับชั้นจาก 4 ปี เป็น 7 ปี และการเปลี่ยนแปลงที่โรงเรียนประชาบาลไปสังกัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งส่งผลให้นโยบายขยายระดับชั้นประถมศึกษาภาคกลางไม่ต่อเนื่อง อีกทั้งอัตราประชากรที่เพิ่มสูงขึ้น ด้วยสาเหตุดังกล่าวจึงน่าจะส่งผลกระทบต่อโอกาสในการได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 มีความเป็นไปได้เพียงบางพื้นที่เท่านั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าช่วงนี้ปรากฏสาระตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาของประชาชนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับการยกเว้นจากการศึกษามาคบบังคับตลอดมา ความว่า “...รัฐพึงจัดการศึกษาสงเคราะห์ให้แก่กุลบุตรกุลธิดาที่ได้รับการยกเว้นจากการศึกษามาคบบังคับ...” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 381) สาระดังกล่าวเป็นการแสดงเจตนากรณีในการให้โอกาสประชาชนกลุ่มด้อยโอกาสได้รับการ

ศึกษาภาคบังคับตามแผนการศึกษาฉบับนี้ นับว่าเป็นการแผนการศึกษาฉบับแรกที่หยิบยกประเด็นประชาชนกลุ่มน้อยโอกาสมาระบุไว้ในแผนฯ

2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม

2.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นที่เป็นกฎหมายในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสารบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศนี้แต่ประการใด

2.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ที่ประกาศใช้ในช่วงนี้ กำหนดรูปแบบการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาไว้ 2 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นสิทธิที่ประชาชนสามารถเลือกรูปแบบการศึกษาที่สอดคล้องกับแต่ละบุคคลได้ แต่มัธยมศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้มุ่งเน้นรูปแบบในระบบโรงเรียนเป็นหลักใหญ่ ดังที่ จรูญ วงศ์สายัณห์ (2531) กล่าวถึงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในช่วงนี้ว่า “...การมัธยมศึกษาที่เป็นอยู่นั้นยังเป็นตามแบบแผนประเพณี เป็นการเตรียมเด็กเพื่อให้ไปศึกษาต่อให้สูงขึ้นในระดับอุดมศึกษา...” ดังนั้นจึงมีผู้สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เป็นผลมาจากนโยบายเร่งผลิตแรงงานระดับกลางเพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และมีการขยายปริมาณการรับนักเรียนมัธยมศึกษาในช่วงนี้ ส่งผลให้ผู้เรียนประสบปัญหาการว่างงาน และปัญหาไม่มีที่เรียนในมหาวิทยาลัยอีกส่วนหนึ่ง

แม้ว่าแผนการศึกษาฉบับนี้ วางรูปแบบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาไว้ 2 รูปแบบ ดังกล่าว แต่ในทางปฏิบัติรัฐให้ความสำคัญกับการศึกษาในระบบโรงเรียนมากกว่า ดังปรากฏนัยที่สะท้อนระดับความสำคัญของการศึกษาผู้ใหญ่ ในแนวทางการจัดการศึกษา ความว่า

...รัฐจึงสนับสนุนการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ใหญ่ที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาขณะที่อยู่ในวัยเล่าเรียน หรือที่ประสงค์จะศึกษาเพิ่มเติมเพื่อประกอบอาชีพให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือที่อยู่ในสภาพซึ่งไม่อาจรับการศึกษได้ตามปกติ... (คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 382)

นัยของการศึกษาผู้ใหญ่ตามข้อความดังกล่าว เป็นเพียงการให้โอกาสแก่ผู้ที่พลาดโอกาสในวัยเล่าเรียน หรือเพื่อเป็นการเสริมอาชีพให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือเป็นการศึกษาที่มีไว้สำหรับผู้ที่ไม่สามารถรับการศึกษาระบบโรงเรียนตามปกติได้ แนวทางการจัดการศึกษาที่กำหนดกลุ่มเป้าหมายชัดเจนเช่นนี้ จึงน่าที่จะทำให้ผู้ที่อยู่ในวัยเล่าเรียนเลือกรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียนมากกว่า เนื่องจากการศึกษาผู้ใหญ่จัดขึ้นเพื่อรองรับประชาชนบางกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นจำนวนผู้เรียน

ระดับมัธยมศึกษาที่อยู่ในรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียนจึงมีเป็นเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดปัญหาการไม่มีงานทำ หรือไม่มีสถาบันอุดมศึกษารองรับได้อย่างเพียงพอ

ในระยะปลายของช่วงนี้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ปรากฏนโยบายในการส่งเสริมการศึกษานอกโรงเรียนให้ได้ผลดี โดยเน้นการฝึกอบรมนอกโรงเรียน และการส่งเสริมอาชีพของประชาชนในชนบท รูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนที่วางแนวทางดังกล่าว โดยเฉพาะด้านการอาชีพ น่าจะมีส่วนทำให้ผู้เรียนไม่มุ่งเพื่อการศึกษาต่อในชั้นสูงขึ้นไป เพียงรู้เดี๋ยวดังเช่นระยะแรก และน่าที่จะช่วยคลี่คลายปัญหาการไม่มีงานทำ และลดปัญหาการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาไปได้บ้าง

3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

3.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

ในช่วงนี้รัฐบาลให้การส่งเสริมการศึกษาเพื่อรองรับภาคธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตแรงงานระดับกลางและระดับสูง ทำให้มีผู้สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 5 ในปี พ.ศ. 2511 ประมาณ 3,000 คน (คณะกรรมการและคณะทำงานในการจัดทำหนังสือประวัติทางมหาวิทยาลัย, 2535 : 82) ซึ่งสถาบันระดับอุดมศึกษาในช่วงนี้ไม่สามารถรองรับจำนวนนักเรียนเหล่านั้นได้ จึงได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงขึ้นมา และได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นเป็นทางการเมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2514 ซึ่งระบุเหตุผลของการจัดตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหง ไว้ตอนท้ายของพระราชบัญญัติ ความว่า

...เนื่องจากประเทศไทยมีพลเมืองมากขึ้น เป็นเหตุให้นักเรียนนักศึกษาไม่มีที่เล่าเรียนเรียน ดังปรากฏปัญหาเป็นประจำมาทุกปี เพราะมหาวิทยาลัยต่างๆ มีนักศึกษาเป็นจำนวนมากแต่ที่เล่าเรียนคับแคบ ไม่อาจรับนักศึกษเพิ่มขึ้นจำนวนขึ้นได้ และเพื่อให้มหาวิทยาลัยแห่งนี้มีบุคคลวิชาเรียนนักศึกษาได้ทั่วไป โดยมาฟังคำสอนที่มหาวิทยาลัยได้ หรือจะรับข้อคำสอนจากมหาวิทยาลัยไปเรียนด้วยตนเอง แล้วมาสมัครสอบก็ได้ เป็นการให้การศึกษาแก่ชนทุกชั้น... (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2414, 2414 : 89-112)

การจัดตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงในช่วงนี้ให้เป็นมหาวิทยาลัยเปิด ไม่จำกัดรับ ไม่มีระบบการสอบคัดเลือกเข้าศึกษา และมีรูปแบบการศึกษาที่เปิดกว้าง เป็นมหาวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาอย่างกว้าง กล่าวได้ว่าช่วยบรรเทาปัญหาความไม่เสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาได้พอสมควร ดังจะเห็นได้ว่าในปีการศึกษาแรกมีนักศึกษาที่

สมัครเข้าเรียนถึง 35,205 คน (คณะกรรมการและคณะทำงานในการจัดทำหนังสือประวัติ ทบวงมหาวิทยาลัย, 2535 : 88)

3.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

ช่วงนี้รัฐบาลมีแนวนโยบายที่เด่นชัดในการส่งเสริมธุรกิจอุตสาหกรรม ซึ่งเริ่มต้นจากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 และตั้งแต่นั้นมาภาคธุรกิจเริ่มมีความต้องการกำลังแรงงานเป็นจำนวนมากและทวีขึ้นเป็นลำดับ ประชาชนในส่วนภูมิภาคต่างหลั่งไหลเข้ามาในกรุงเทพมหานครเพื่อมุ่งสู่ตลาดแรงงานและศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531 : 52) การเคลื่อนย้ายของประชากรดังกล่าวน่าจะมีส่วนทำให้รัฐบาลตระหนักในปัจจัยที่เป็นเหตุแห่งปัญหาบางประการ คือสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่มีอยู่ในขณะนั้น ส่วนใหญ่ล้วนตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานที่ตั้งของมหาวิทยาลัย

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 30 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี แลลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2508 ได้กล่าวถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาไว้ว่า "...ในด้านการศึกษา รัฐบาลจะปฏิบัติตามที่รัฐบาลก่อนแถลงไว้ในนโยบาย ...กับทั้งจะขยายการศึกษาชั้นสูงไปตามจังหวัดต่าง ๆ ให้น่าสนใจยิ่งขึ้น..." (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 156) การที่รัฐบาลแสดงเจตนารมณ์ที่จะขยายการศึกษาชั้นสูงไปตามจังหวัดต่าง ๆ ดังกล่าว น่าที่จะมีส่วนส่งเสริมให้ประชาชนในส่วนภูมิภาคมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษามากยิ่งขึ้น

ตามที่รัฐบาลคณะนี้ได้อ้างถึงนโยบายของรัฐบาลคณะก่อนนั้น สืบเนื่องมาจากในช่วงการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะก่อน กระทรวงศึกษาธิการได้ริเริ่มโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค (พ.ศ.ก.) มีการศึกษาสภาพและปัญหาของการศึกษาในแต่ละภาคการศึกษา เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาและยกมาตรฐานการศึกษาในแต่ละระดับการศึกษาให้สูงขึ้น ภาระพิเศษของกระทรวงศึกษาธิการได้เริ่มต้นที่การจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 และมีพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2507 หลังจากที่รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศได้เพียง 1 ปี และในปีเดียวกันนี้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคขึ้นอีกแห่งหนึ่งคือมหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยเปิดรับนักศึกษาในปี พ.ศ. 2507 ไข่เรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ในกรุงเทพฯ ก่อน ในปี พ.ศ. 2508 จึงย้ายไปอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นเป็นการถาวร (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531 : 54 และ 59)

เจตนารมณ์ของรัฐบาลคณะก่อน คือรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้รับการสืบทอดต่อมาถึงรัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจร ได้สัมฤทธิ์ผลครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และต่อมาคือมหาวิทยาลัยขอนแก่น กล่าวได้ว่าเป็นการให้โอกาสประชาชนในส่วนภูมิภาคได้ใช้

สิทธิเข้ารับการศึกษานในสถาบันอุดมศึกษามากยิ่งขึ้น ซึ่งน่าจะช่วยบรรเทาความไม่เสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาของประชาชนได้ในระดับหนึ่ง

ในช่วงที่มีการขยายโอกาสทางการศึกษาให้ประชาชนในส่วนภูมิภาคได้เข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษา จากการจัดตั้งมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคคือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นั้น มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2507 - 2509) โดยวางนโยบายในการพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ไว้ว่า

...ส่งเสริมการศึกษาระดับอุดมศึกษาซึ่งถือว่าเป็นแหล่งผลิตกำลังคนระดับสูงของประเทศ โดยขยายการศึกษาระดับนี้ ไปยังส่วนภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อผลิตนักศึกษาในอาชีพต่าง ๆ กันให้เพียงพอต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจในอนาคตต่อไป (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 2)

แผนพัฒนาฉบับนี้มีแนวนโยบายที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่ได้แสดงเจตนารมณ์ที่จะขยายการศึกษาในระดับอุดมศึกษาไปสู่ภูมิภาคมาอย่างต่อเนื่อง กล่าวได้ว่าเป็นเจตนารมณ์ที่สนับสนุนให้เกิดโอกาสที่เสมอภาคทางการศึกษาแก่ประชาชน

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) มีนโยบายที่จะขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปสู่ภูมิภาคภายใต้เหตุผล "...เพื่อจัดศูนย์การศึกษาระหว่างส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้ได้สัดส่วนกับประชากร..." (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 3) ซึ่งต่อมาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2511 ได้เปิดมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคอีกแห่งหนึ่งขึ้นที่ภาคใต้คือมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (เจริญ วงศ์สายัณห์, 2531 : 67)

การขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปสู่ส่วนภูมิภาคในช่วงนี้ แม้ปัจจัยส่วนหนึ่งจะได้รับการผลักดันจากผลของการศึกษาสภาพและปัญหาการศึกษาของ "โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค" ก็ตาม แต่จุดประสงค์หลักของการขยายสถาบันการศึกษาต่อมามีได้อยู่ที่การยกระดับมาตรฐานการศึกษาในส่วนภูมิภาค หากแต่เป็นไปเพื่อ "ผลิตนักศึกษาในอาชีพต่าง ๆ กัน ให้เพียงพอต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 2) ดังที่ปรากฏตามนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยเฉพาะมุ่งเน้นในสาขาที่ประเทศมีความต้องการมาก เช่น วิศวกร แพทย์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามแนวนโยบายของรัฐที่มุ่งพัฒนาการศึกษาเพื่อเศรษฐกิจของประเทศในช่วงนี้ น่าจะส่งผลให้ประชาชนในส่วนภูมิภาคได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษานในสถาบันระดับอุดมศึกษาที่ตั้งอยู่ใกล้กับภูมิสำเนาของตนมากยิ่งขึ้น

นอกจากโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ได้มีส่วนขยายโอกาสในการเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้แก่ประชาชนในส่วนภูมิภาคแล้ว ยังมีโครงการพัฒนาการศึกษา (ค.พ.ศ. : General Education Development Project = G.E.P.) จากความช่วยเหลือของสหรัฐ

อเมริกา รวมทั้งโครงการต่างๆ ที่ได้รับความร่วมมือจากองค์การชำนาญพิเศษของสหประชาชาติ และองค์การต่างประเทศด้วย เช่น สหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุงมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ นิวซีแลนด์ให้ความช่วยเหลือในการจัดตั้งคณะเกษตรศาสตร์ในมหาวิทยาลัย ขอนแก่น อังกฤษให้ความช่วยเหลือคณะวิศวกรรมศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ญี่ปุ่นช่วย กรมอาชีวศึกษาในการจัดตั้งศูนย์โพรคมเนคัม รัฐบาลเยอรมันช่วยในการจัดตั้งโรงเรียนเทคนิค พระนครเหนือและโรงเรียนช่างผลที่ขอนแก่น สวิสเซอร์แลนด์ช่วยจัดตั้งห้องทดลองไฟฟ้าแรงสูง ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกองทุนพิเศษสหประชาชาติช่วยจัดตั้งวิทยาลัยเทคนิคธนบุรี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2525 : 172)

กล่าวได้ว่าโครงการพัฒนาการศึกษาส่วนภูมิภาค (พ.ศ.ภ.) และโครงการพัฒนาการศึกษา (ค.พ.ศ.) น่าจะเป็นปัจจัยส่งเสริมที่สำคัญให้นโยบายพัฒนาการศึกษา ตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 ที่มีความต้องการกำลังคนในระดับสูง ในสาขาที่ประเทศมี ความต้องการมาก เช่น วิศวกร แพทย์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 3) มีความต่อเนื่อง ไปถึงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 3 ดังที่ปรากฏนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาในส่วนภูมิภาคอย่างชัดเจน ความว่า "...ส่งเสริมความเสมอภาคในการศึกษา ด้วยการปรับปรุงนโยบายการ ศึกษาในส่วนภูมิภาค..." (กระทรวงศึกษาธิการ, น.ป.ป. : 45)

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าการขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปสู่ภูมิภาคในช่วงนี้ ปรากฏนโยบายอย่างเด่นชัดที่เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้ใช้สิทธิเข้ารับการศึกษานใน สถาบันระดับอุดมศึกษาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีส่วนก่อให้เกิดปัญหาความไม่เสมอภาคในโอกาสทางการ ศึกษาระหว่างประชาชนที่อยู่ในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคลดลงไปได้มากพอสมควร

4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ

4.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นที่เป็นกฎหมายในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตาม เอกสารฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

4.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

การศึกษาเพื่อการรู้หนังสือของประชาชน ปรากฏสาระสำคัญอย่างชัดเจนตามแผน การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ในแนวการจัดการศึกษา ที่จะให้การสนับสนุนให้มีการจัดการ ศึกษาสำหรับประชาชนในวัยผู้ใหญ่ซึ่งไม่มีโอกาสได้ใช้สิทธิในการเข้ารับการศึกษานในขณะที่อยู่ใน วัยเล่าเรียน ให้มีโอกาสดำเนินการศึกษานเพื่อให้มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้

แม้ว่าการรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือในช่วงก่อน จะประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีสูงโดย เฉพาะจากการดำเนินการในช่วงเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 แต่พบว่ามีผู้ไม่รู้หนังสือเป็น

จำนวนมาก ดังจะเห็นว่าในปี พ.ศ. 2503 อัตราผู้รู้หนังสือทำราชอาณาจักรมีเพียงร้อยละ 70.8 เท่านั้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ อ้างอิงใน ลีลิต ธีรเวคิน, 2540 : 183) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า นโยบายส่งเสริมการรู้หนังสือขาดความต่อเนื่องในปลายช่วงก่อน อิทธิพลที่ทำให้เริ่มมีการกล่าวถึง การรู้หนังสือขั้นพื้นฐานในช่วงนี้ อีกอย่างจะมาจากการเข้าร่วมประชุมกับองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม ที่การาจี ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2502 ซึ่งส่งผลให้ประเทศไทยมีความตื่นตัวในเรื่อง การศึกษามากพอสมควร

นอกจากสาระสำคัญที่ปรากฏตามแผนการศึกษา พ.ศ. 2503 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิในการรู้หนังสือจากเอกสารฉบับอื่นแต่ประการใด อาจเป็นเพราะว่านโยบายของ รัฐบาลในช่วงนี้ ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก การสนับสนุนและส่งเสริมด้าน การศึกษาทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพจึงเป็นไปเพื่อให้สอดคล้องและรองรับกับนโยบาย เศรษฐกิจ ซึ่งหากพิจารณาสาระของสารให้โอกาสประชาชนได้รู้หนังสือ จะเห็นว่าไม่ได้เป็นปัจจัย ที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาด้านเศรษฐกิจได้ชัดเจนเหมือนกับการศึกษาในระดับอื่น ทั้งนี้น่าจะเนื่อง มาจากช่วงนี้ภาคธุรกิจมีความต้องการแรงงานในระดับกลางและระดับสูงเป็นส่วนใหญ่

ตอนปลายของช่วงนี้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ในนโยบายการ พัฒนาการศึกษาคือ ความว่า "...สนับสนุนการศึกษาผู้ใหญ่ให้แพร่หลาย..." (กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป. : 46) กล่าวได้ว่าการรู้หนังสือได้รับการกล่าวถึงในแผนพัฒนาฉบับนี้เป็นฉบับแรก นับ จากที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาแล้ว 2 ฉบับ อย่างไรก็ตามระยะแรกของช่วงนี้ปรากฏสาระ สำคัญในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ดังได้กล่าวในตอนต้น การศึกษาผู้ใหญ่ตามความ หมายของแผนพัฒนาฉบับนี้ ไม่ได้หมายความว่าเพียงการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน คืออ่านออกเขียนได้ เท่านั้น แต่หมายความรวมไปถึงการศึกษาสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาเพิ่มเติม หรือผู้ที่พลาดโอกาส เข้ารับการศึกษานอกระบบระดับชั้นต่าง ๆ ด้วย

การเพิ่มจุดมุ่งหมายดังกล่าวข้างต้นจะสืบเนื่องมาจากการประชุมระดับรัฐมนตรีศึกษาธิ การ ที่ประเทศอิหร่าน เมื่อปี พ.ศ. 2508 เพื่อวางนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ ที่ประชุมมี ความเห็นร่วมกันว่า จุดมุ่งหมายเดิมที่มุ่งสอนเพื่อให้ผู้เรียนอ่านออก เขียนได้ คิดเลขเป็น ยังไม่ ช่วยให้เกิดพัฒนาตนเอง และประเทศชาติได้มากนัก ต้องส่งเสริมในเรื่องการฝึกอาชีพควบคู่ไป ด้วย ประเทศไทยได้นำแนวคิดดังกล่าวมาดำเนินการแก้ไขการไม่รู้หนังสือแบบสมถิง (Work Oriented Functional Literacy) เมื่อ พ.ศ. 2511 (สุริพร เจริญนิช, 2533 : 110) และต่อมาได้ มีการปรับปรุงเป็นโครงการการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ (Functional Literacy and Family Life Planning Project) ซึ่งเป็นการศึกษาที่มุ่งให้คนได้เรียนรู้หนังสือ สามารถอ่านออกเขียนได้ คิด เลขเป็น ควบคู่ไปกับการรู้จักตัดสินใจแก้ปัญหา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน (สมประสงค์ วิทยเกียรติ, 2533)

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการจัดการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือในช่วงนี้ มีการเพิ่มจุดมุ่งหมาย เพื่อการอาชีพ และเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต นอกเหนือจากเพื่อการอ่านออกเขียนได้ และประชาชน มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานอย่างต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยส่งเสริมสำคัญ จากการศึกษาที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมประชุมเพื่อการพัฒนาด้านการศึกษาผู้ใหญ่เป็นระยะ ๆ ทำให้ได้ รับรูปแบบวิธีการใหม่ ๆ เพื่อนำมาใช้พัฒนาการศึกษาผู้ใหญ่อยู่ตลอดเวลา

5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระจากเอกสารฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับ สิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

6. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยาม ขนบธรรมเนียมประเพณี ของกลุ่มชน

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระจากเอกสารฉบับใดที่มีนัยเกี่ยวกับ สิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

7. สิทธิที่จะได้รับทราบแผนแนวอาชีพ

7.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่ เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

7.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

การประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 และให้เริ่มใช้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2504 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 1) ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับ การแนะแนวอาชีพ ความว่า

8. มัธยมศึกษา ได้แก่การศึกษาที่อาศัยประถมศึกษาเป็น พื้นฐาน มุ่งหมายจะสำรวจและส่งเสริมความสนใจและความถนัด ตามธรรมชาติของเด็ก เพื่อให้ได้มีความรู้และทักษะ อันเพียงพอ แก่การประกอบอาชีพ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 5)

สารดังกล่าวเป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะให้ผู้ที่ยังเรียนในระดับมัธยมศึกษา ได้รับการสำรวจค้นหาความสนใจ หรือความถนัด เพื่อจะได้ให้การส่งเสริมตามแต่ละบุคคลอย่างเหมาะสม ในด้านความรู้หรือทักษะในการประกอบอาชีพ กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีโอกาสได้

รับการแนะแนวอาชีพ ทั้งนี้กล่าวถึงเฉพาะระดับชั้นมัธยมศึกษา ซึ่งน่าจะมีความสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจในช่วงนี้ ที่ภาคธุรกิจมีความต้องการแรงงานในระดับกลางเป็นส่วนใหญ่ การให้การแนะแนวอาชีพตามสาระดังกล่าวจึงให้ความสำคัญกับระดับมัธยมศึกษาเป็นพิเศษ

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

จากการศึกษาเอกสารชั้นต้น ไม่ปรากฏสำคัญจากเอกสารฉบับใดที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษา

9.1 วิเคราะห์เกณฑ์บัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ แต่ประการใด

9.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงนี้ มีแนวคิดต่อการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลัก มีการจัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมาเพื่อวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ รัฐบาลให้ถารส่งเสริมในธุรกิจต่างๆ ซึ่งส่งผลให้มีการดำเนินการทางธุรกิจอย่างหลากหลายและขยายตัวมากขึ้น จึงมีความต้องการแรงงานในระดับกลางเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เป็นไปตามที่แผนพัฒนาฉบับนี้ได้วางแนวทางการจัดการศึกษาที่จะขยายและปรับปรุงการศึกษาระดับกลางทั้งสายสามัญและอาชีวศึกษาให้เข้มแข็ง

การจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในช่วงนี้ยึดตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 เป็นหลัก ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาจากแผนการศึกษาฉบับก่อน ที่แบ่งประเภทของการศึกษาระดับมัธยมศึกษาออกเป็น 8 สาย คือ มัธยมสามัญศึกษา มัธยมวิสามัญศึกษา และมัธยมอาชีพศึกษา ส่วนแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 แบ่งมัธยมศึกษาเป็น 2 ประเภท คือ มัธยมศึกษาสายสามัญ และมัธยมสายอาชีพ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นสายสามัญมี 3 ชั้น สายอาชีพมี 1-3 ชั้น ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญมี 2 ชั้น สายอาชีพมี 1-3 ชั้น ผู้สำเร็จการศึกษาสายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายได้ทั้งสายสามัญและสายอาชีพ

แผนการศึกษาฉบับนี้ กำหนดรูปแบบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาไว้หลายลักษณะ โดยเฉพาะสายอาชีพ ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นผู้เรียนมีสิทธิที่จะเลือกเรียนได้ทั้งที่เรียนในสาย

อาชีพจบในตัวเอง ภายในเวลา 1-3 ปี แล้วสามารถไปประกอบอาชีพได้เลย หรือเลือกที่จะเรียนต่อสายอาชีพระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ทั้งแบบจบในตัวเองภายในเวลา 1-3 ปี หรือเลือกเรียน 3 ชั้น เพื่อศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นก็ได้ กล่าวได้ว่าประชาชนมีโอกาสเลือกประเภทการศึกษาได้อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมัธยมศึกษาสายอาชีพที่ให้ออกเลือกเรียนได้จากหลายหลักสูตร

จึงกล่าวได้ว่าประเภทของการศึกษาที่กำหนดไว้ตามแผนการศึกษาฉบับนี้ ตามที่วางแนวการจัดการศึกษาไว้ว่า “...รัฐพึงสนับสนุนอาชีพศึกษาอย่างกว้างขวางและให้สอดคล้องกับภาวะทางเศรษฐกิจของชาติ...” (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป : 21) น่าจะส่งผลให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเลือกประเภทการศึกษา ได้จากหลักสูตรที่กำหนดไว้อย่างหลากหลาย และเมื่อพิจารณาค่าแถมเงินนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 31-32 ซึ่งมีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลได้แสดงเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมด้านการศึกษาสามัญและอาชีวศึกษาทั้งสองคณะรัฐบาล ซึ่งมีความสอดคล้องกับสาระตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2508 ที่วางแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงนี้

10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในช่วง นี้ไม่ปรากฏสาระตามเอกสารฉบับใด ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศนี้

11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

11.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

ช่วงนี้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติประถมศึกษาให้มีสาระที่สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 กล่าวคือ มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2505 และต่อมาได้มีการแก้ไขอีกเป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2509 เนื่องจากมีการโอนโรงเรียนประถมศึกษาบางประเภทไปสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด กระทรวงมหาดไทย (พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2509, 2509 : 21) ซึ่งพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับ ยังคงบัญญัติไว้ให้การรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้แก่พ่อแม่ ผู้ปกครอง ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2483

11.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 29 เข้ามาบริหารประเทศ จากการทำรัฐประหารเมื่อ พ.ศ. 2501 ซึ่งมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี แดลงนโยบายเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ.

2502 กล่าวถึงการส่งเสริมและให้โอกาสประชาชนได้ใช้สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาให้กว้างขวาง รัฐบาลจะทำหน้าที่เพียงแต่ควบคุมให้เป็นไปตามโครงการศึกษาชาติ และให้ความอนุเคราะห์ตามความจำเป็น (บันทึกการประชุมสภาว่างรัฐธรรมนูญ, 2502 : 6) กล่าวได้ว่านโยบายดังกล่าวเป็นการแสดงเจตนาที่ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างชัดเจน

เมื่อมีพระบรมราชโองการให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาความว่า “...การจัดให้มีสถานศึกษานั้น รัฐใช้วิธีแบ่งแรงคือรัฐจัดเองบ้าง และส่งเสริมให้คณะหรือเอกชนจัดในระดับที่ต่ำกว่าอุดมศึกษาบ้าง...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 10) กล่าวได้ว่าเป็นเจตนาที่ส่งเสริมให้เอกชน หรือคณะใดมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยที่รัฐไม่ได้ทำหน้าที่จัดแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งโดยนัยน่าจะหมายถึงการที่รัฐให้เอกชน หรือคณะจัดการศึกษา ทั้งนี้อยู่ภายใต้ความควบคุมของรัฐ

จากการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ในช่วงนี้ นำสาระสำคัญที่ปรากฏตามกฎหมาย และที่ปรากฏในเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด มาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 8 สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ช่วงที่ 5 (พ.ศ. 2504-2515)

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิด
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบใหม่ไปใช้ในการศึกษาระดับบังคับ	พ.ร.บ. ประถมศึกษา 2506, 2509, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2511	นโยบายรัฐบาลคณะที่ 31, แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ 1, 2, 3, แผนพัฒนาการศึกษาฯ 3, แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม	-	แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503, แผนพัฒนาการศึกษาฯ 3
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2514	นโยบายรัฐบาลคณะที่ 30, 31, แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ 1, 2, แผนพัฒนาการศึกษาฯ 3
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	-	แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503, แผนพัฒนาการศึกษาฯ 3
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	-	-
6. สิทธิที่จะเรียนรู้ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน	-	-
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ	-	แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503
8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	-
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน	-	แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503, นโยบายรัฐบาลคณะที่ 31, 32
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา	-	-
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	พ.ร.บ. ประถมศึกษา 2506, 2509,	รัฐบาลคณะที่ 29, แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503

หมายเหตุ แผนพัฒนาการศึกษาฯ 3 หมายถึง แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3
แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ 1 หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับ
ที่ 1 (หรือ ฉบับอื่น ๆ ตามหมายเลข)

ช่วงที่ 6 : แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาหลังวิกฤติเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ช่วงนี้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2516-2540 รวมเป็นเวลาประมาณ 24 ปี หลังวิกฤติการณ์ จลาจลเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึง พ.ศ. 2540

เอกสารขั้นต้นที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ในช่วงนี้ ได้แก่กฎหมาย และเอกสารที่เป็นนโยบาย หรือแนวคิดซึ่งประกอบไปด้วยเอกสารฉบับต่าง ๆ ดังนี้

กฎหมาย ได้แก่ พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2521 พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. 2521 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2523 รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย 2517 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2519 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร 2520 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2521 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร 2534 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2534 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540

เอกสารเป็นนโยบายหรือแนวคิด ได้แก่ นโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาล จำนวน 21 คณะ (คณะที่ 33 - 53) แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4-8 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4-8 และ แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4-8

ผู้วิจัยจะนำเสนอบริบททางการศึกษาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ของช่วงนี้ ก่อนการวิเคราะห์ ดังนี้

สภาพพื้นฐานทางการเมือง

หลังจากวิกฤตการณ์จลาจล เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ชูติลง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เป็นนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลที่ถือว่าเป็นรัฐบาลพระราชทาน ในระยะแรกรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ต้องเผชิญกับปัญหานานาประการ เช่น การเดินขบวนเรียกร้องและการประท้วงของกลุ่มต่าง ๆ มีปรากฏเป็นประจำ ข้อเรียกร้องที่สำคัญ ได้แก่ ข้อเรียกร้องให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และข้อยเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษา เป็นต้น เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 1 ปี สถานการณ์บัญญัติก็วางรัฐธรรมนูญฉบับที่ประชาชนเรียกร้องได้สำเร็จ ในปี พ.ศ. 2517 ต่อจากนั้นรัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป และเมื่อประชาชนมีรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งแล้ว รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงได้ลาออกไป

ในช่วงนี้ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองเป็นอย่างมาก และมีความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง อีกทั้งมีการเรียกร้องทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งได้นำไปสู่การเกิดกลุ่มต่อต้านหรือกลุ่มคัดค้านขึ้นมา เกิดเป็นกลุ่มความคิดทางการเมืองที่แตกแยกกันแบบสุดโต่งระหว่าง

กลุ่มชาวจัดและชายจ้อ จนในที่สุดได้เกิดเหตุการณ์รุนแรง มีการฆ่าผู้ชุมนุมอย่างทารุณ “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ทำรัฐประหารยึดอำนาจเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยได้อ้างสาเหตุที่ต้องทำการยึดอำนาจการปกครอง และล้มล้างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนว่า “...เกิดจากการที่นักศึกษาบางกลุ่มกระทำการหมิ่นพระบรมโอรสาธิราช อันเป็นแผนการของคอมมิวนิสต์ ที่ต้องการทำลายล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ และทำการต่อสู้ชิงการจับกุมของเจ้าหน้าที่ด้วยอาวุธร้ายแรง...” (กระมล ทองธรรมชาติ, 2524 : 52)

เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 คณะปฏิรูปฯ ในชื่อใหม่ว่า “คณะปฏิวัติ” ได้ทำรัฐประหารอีกครั้งโดยคณะทหารได้ล้มรัฐบาลของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 12 (ฉบับชั่วคราว) ในวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 ต่อจากนั้นรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ถูกยกเลิกไป เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรในปี พ.ศ. 2521 โดยมีนายกรัฐมนตรีคนแรกภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 คือ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และนายกรัฐมนตรีคนต่อมาคือ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งดำรงตำแหน่งถึง 8 ปี 5 เดือน ในยุคนี้ ลิขิต อีรวะดิน (2540) ให้ชื่อว่า “ยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ”

ภายหลังจากที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ได้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2531 พรรคชาติไทยเป็นพรรคการเมืองที่ได้รับคะแนนเสียงสูงสุดจากการเลือกตั้ง จึงทำหน้าที่เป็นพรรคที่จัดตั้งรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในฐานะหัวหน้าพรรคได้รับเสนอให้เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลคณะนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าใช้เงินซื้อเสียงในการเลือกตั้ง โดยถือเป็นการลงทุนทำการค้าและเข้าสู่งตำแหน่งบริหารเพื่อหาโอกาสถอนทุนคืน ซึ่งเรียกว่า “ธุรกิจการเมือง” (ลิขิต อีรวะดิน, 2540) อีกทั้งงานวิจัยของรังสรรค์ ธนะพรพันธ์ (2532) ได้ยืนยันว่าภูมิหลังทางอาชีพของคณะรัฐมนตรีในรัฐบาลคณะนี้ เป็นนักธุรกิจถึงร้อยละ 60

สภาพการณ์ทางการเมืองดังกล่าว เป็นเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่ “คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” ได้ขึ้นลงว่าเป็นเหตุผลของการรัฐประหารในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 ดังจะเห็นได้จากแถลงการณ์ฉบับที่ 1 “คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” ที่อ้างว่ามีสาเหตุสำคัญ 5 ประการ (วุฒิสภา ชุมชนิต, 2541: 183) ดังนี้

1. มีการทุจริตคอร์รัปชันในบรรดารัฐมนตรีร่วมรัฐบาล
2. ข้าราชการการเมือง ใช้อำนาจกตัญญูข่มเหงข้าราชการประจำ
3. รัฐบาลเป็นแม่ตั้งการทางรัฐสภา
4. การทำลายสถาบันทหาร
5. การบิดเบือนคดีล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ เมื่อปี พ.ศ. 2525

ต่อมาในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2534 ได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้นายฮานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี และแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญขึ้น 20 คน เพื่อร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 14 การเลือกตั้งทั่วไปตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ที่มีขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ.

2535 ผลปรากฏว่าคะแนนเสียงไม่เป็นเอกฉันท์ ทำให้เกิดการจัดตั้งรัฐบาลผสมโดยมีพรรคการเมือง 5 พรรค เป็นหลักในการจัดตั้งคือพรรคชาติไทย พรรคประชากรไทย พรรคกิจสังคม และพรรคราษฎร โดยได้เลือกพลเอก สุจินดา คราประยูร มาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และได้เกิดการคัดค้านการเข้าสู่อำนาจของพลเอกสุจินดา คราประยูรอย่างรุนแรง

ลิขิต อีรเวคิน (2540) วิเคราะห์ถึงปัญหาสำคัญที่ทำให้ พลเอกสุจินดา คราประยูรได้รับการต่อต้านจากหลายฝ่ายว่า มีสาเหตุ 4 ประการ คือ (1) การขาดความชอบธรรมทางการเมือง แม้จะไม่ใช้รัฐธรรมนูญ (2) การขาดความน่าเชื่อถือเนื่องจากไม่รักษาคำมั่นสัญญา (3) ขาดฐานประชาชนสนับสนุน มีเพียงฐานทหารและวุฒิสมาชิก และ (4) ไม่มีโอกาสได้แสดงผลงานให้ปรากฏ เพื่อสร้างความชอบธรรม

ในที่สุดประชาชนก็เดินขบวนประท้วงขับไล่ให้พลเอกสุจินดา คราประยูร ออกจากตำแหน่ง เหตุการณ์รุนแรงได้เกิดขึ้นจนเกิดจลาจลในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 กลุ่มผู้ประท้วงได้เกิดการปะทะกับกำลังเจ้าหน้าที่ที่โยกย้ายเข้าปราบปรามประชาชน จนมีการเสียชีวิตและหลายสาบสูญไปเป็นจำนวนมาก เมื่อพลเอกสุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่ง เหตุการณ์จึงสงบลง ต่อจากนั้นดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ ประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้แต่งตั้งนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากที่นายอานันท์ ปันยารชุน ประกาศยุบสภา เพื่อให้มีการเลือกตั้งครั้งใหม่ พรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคที่มีเสียงข้างมากที่มาจากการเลือกตั้ง จึงได้จัดตั้งรัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศ เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2535 ภายใต้การนำของ นายชวน หลีกภัย (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540)

การบริหารประเทศของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ประสบปัญหาความขัดแย้งภายในคณะรัฐบาลเกี่ยวกับความล่าช้าในการปฏิบัติงาน และความไม่น่าไว้วางใจในพฤติกรรมของรัฐมนตรีบางคน เป็นเหตุให้มีการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจคณะรัฐมนตรีและการทำงานของรัฐบาล ทำให้นายกรัฐมนตรีต้องประกาศยุบสภา และมีการเลือกตั้งใหม่เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 โดยมีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540) ในระหว่างที่รัฐบาลคณะนี้อยู่ในตำแหน่ง ได้เกิดความพยายามในการปฏิรูปการเมืองขึ้นอีกครั้ง จากการศึกษาที่เป็นประเด็นที่มีการกล่าวถึงมานาน และมีความพยายามตั้งคณะทำงานขึ้นเพื่อศึกษาหาทางแก้ไขมาตั้งแต่สามครั้งใหญ่ๆ แต่ก็กระทำไม่สำเร็จ (ลิขิต อีรเวคิน, 2540 : 283) การตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมืองโดยนายกรัฐมนตรี นายบรรหาร ศิลปอาชา ซึ่งมีนายชุมพล ศิลปอาชา เป็นประธาน มีจุดเริ่มต้นของการปฏิรูปจากการร่างกฎหมายเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 เพื่อนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ทั้งฉบับ ให้เป็นรัฐธรรมนูญที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่าง จากการเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้ามาดำเนินการจำนวน 99 คน โดยเริ่มต้นร่างในช่วงรัฐบาลคณะที่ 52 ที่มีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี และประกาศ

ให้เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 ก่อนการเข้ามการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 53 ที่มี นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 2

รัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา บริหารประเทศไปได้เพียง 1 ปี 3 เดือน ประสบปัญหาในการบริหารประเทศที่ไม่เป็นไปตามนโยบายที่แถลงไว้ ความไม่น่าไว้วางใจในพฤติกรรมของรัฐมนตรีบางคน และการบริหารงานที่ยังไม่มีประสิทธิภาพ เป็นสาเหตุนำไปสู่การเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลขึ้น รัฐบาลจึงลาออก

การเลือกตั้งในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2539 พรรคความหวังใหม่ได้รับเสียงข้างมากในการเลือกตั้ง พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรค ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี บริหารประเทศไปได้เพียง 1 ปี ก็ประสบปัญหาบริหารไม่ประสบผลสำเร็จ เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ การคอร์รัปชัน และความไม่น่าไว้วางใจในตัวคณะรัฐมนตรีหลายคน จนเป็นสาเหตุให้มีการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลขึ้น ประกอบกับมีกระแสเรียกร้องจากประชาชนหลายฝ่ายให้มีการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ จึงมีการปรับปรุงคณะรัฐบาลอีกครั้ง โดยการลงคะแนนเสียงในสภาผู้แทนราษฎร พรรคประชาธิปัตย์ได้รับคะแนนเสียงมาก เป็นฝ่ายจัดตั้งรัฐบาลคณะที่ 53 โดยมีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี บริหารประเทศ มาจนถึงปัจจุบัน

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ภายหลังเหตุการณ์รุนแรงเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 อยู่ในช่วงของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) จากการผลวิเคราะห์และประเมินสภาพทางเศรษฐกิจของประเทศในระยะของแผนพัฒนาฉบับนี้ พบว่าประเทศไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลายประการ ซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ได้แก่ เกิดสภาวะเงินเฟ้อขึ้นหลายประเทศในโลกในปี พ.ศ. 2517 เป็นผลมาจากค่าเงินดอลลาร์สหรัฐลดลง ส่งผลให้ราคาอาหาร วัตถุดิบ และสินค้าต่าง ๆ มีราคาสูงขึ้นมากในตลาดการค้าโลก ผลกระทบนี้ทำให้ค่าครองชีพในประเทศไทยสูงขึ้นด้วย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2526 : 166) นอกจากนั้นประเทศไทยต้องได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำมันดิบของกลุ่มประเทศผู้ผลิตน้ำมันเพื่อส่งออก (โอเปค) ทำให้เกิดปัญหาน้ำมันแพงและขาดแคลนในช่วงปี พ.ศ. 2518-2520 ส่งผลให้ราคาสินค้าอุปโภคบริโภคปรับตัวสูงขึ้นก่อให้เกิดความเดือดร้อนไปทั่ว

การพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 รัฐบาลได้ตั้งเป้าหมายในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำในช่วงที่ผ่านมา โดยได้ขยายกำลังการผลิต การลงทุน และการสร้างงานให้เพิ่มขึ้น การขยายเป้าหมายการเกษตรได้โดยเฉลี่ยร้อยละ 5.0 ต่อปี มีการปลูกพืชหมุนเวียนและส่งออกเป็นพืชเศรษฐกิจได้ เช่น ข้าว

โพด ข้าวฟ่าง ถั่ว อ้อย ฝ้าย ปอ ยาสสูบ และยางพารา ทำรายได้ให้แก่ประเทศเพิ่มขึ้น รวมทั้งมี การกระจายการผลิตจากด้านเกษตรไปด้านปศุสัตว์ ประมง และเหมืองแร่ ทำให้เศรษฐกิจโดยรวม ดีขึ้น (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2526 : 29)

ต่อมามีการขุดพบน้ำมันในอ่าวไทยเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ประเทศไทยมีความหวัง ในการพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาประเทศสูงขึ้น โดยวางแผนพัฒนาประเทศเพื่อก้าวไปสู่ประเทศ อุตสาหกรรมใหม่ของภูมิภาคเอเชีย ก่อให้เกิดโครงการหลายพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออก เช่น จังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง ถูกกำหนดไว้ให้เป็นเขตอุตสาหกรรม เพื่อ การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525 : บทนำ) รัฐบาลจึงมีเป้าหมายในการ พัฒนาเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับการอุตสาหกรรมโดยตรง ทำให้เศรษฐกิจของประเทศขยายตัว อย่างรวดเร็ว

ในช่วงต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530- 2534) เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวเพิ่มขึ้นจากเดิมเป็นเท่าตัว คือที่ตั้งเป้าไว้ร้อยละ 4.5 เพิ่ม เป็นร้อยละ 5.6 ในปี พ.ศ. 2530 (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2531 : 29) ซึ่งเป็นผลมาจากการ ขยายตัวของภาคธุรกิจอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว และการลงทุนจากต่างประเทศ และเมื่อรัฐบาล ของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เข้ามาบริหารประเทศเมื่อปลายปี พ.ศ. 2533 ได้พยายามสร้าง สัมพันธ์อันดีกับประเทศเพื่อนบ้านด้วยการ “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” เพื่อหาทางยุติ สถานการณ์ความขัดแย้งกับประเทศเพื่อนบ้านและแสวงหาความร่วมมือกันพัฒนาเศรษฐกิจใน ระดับภูมิภาค ทั้งนี้รัฐบาลได้กำหนดเป้าหมายการค้าเสรีนโยบายทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจนที่จะให้ ประเทศไทยเป็นฐานเศรษฐกิจ “ด้านหน้า” ของภูมิภาคนี้ให้ได้ ทั้งจะให้ป็นศูนย์กลางการผลิต การแปรรูปสินค้า การส่งออก และเป็นศูนย์กลางทางธุรกิจการเงินและคมนาคมขนส่งในภูมิภาคนี้ ด้วย (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 331) เศรษฐกิจโดยรวมในช่วงนี้ดีขึ้นกว่า เดิมมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และธุรกิจท่องเที่ยว

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจในระยะแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) สภาพการขยายตัวทางเศรษฐกิจไทยยังคงขยายตัวได้ดี มีการลง ทุน การก่อสร้าง และการส่งออกที่ทำได้ในอัตราสูง การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ภาคธุรกิจ เอกชน การท่องเที่ยว และการให้บริการ ทำให้มีรายได้จากการผลิตดังกล่าวเพิ่มขึ้นสูงด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2537 ราคาน้ำมันในตลาดโลกได้ปรับตัวสูงขึ้น อันเนื่องจากผล กระทบวิกฤตการณ์อ่าวเปอร์เซีย ทำให้การผลิตและการลงทุนมีการชะลอตัวและไม่ค่อยฟื้นตัวดัง เดิม เป็นผลให้ประเทศไทยขาดดุลการค้า และขาดดุลบัญชีเดินสะพัดตั้งแต่นั้นมา (ธนาคารแห่ง ประเทศไทย, 2538 : 56) ในปี พ.ศ. 2538 สภาพคล่องทางการเงินมีการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้ เงินทุนที่จะเข้ามาหมุนเวียนในประเทศลดลง การลงทุนในตลาดหลักทรัพย์และเงินกู้ของภาคเอกชน

ชนต้องประสบปัญหาการขาดเงินทุนหมุนเวียน ก่อให้เกิดปัญหาการจ้างงานในสถานแรงงานลดลง ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ที่เคยเฟื่องฟู ต้องเกิดภาวะชะงักงันอย่างกะทันหันและชะงักงันในเวลาต่อมา เมื่อระบบการเงินไม่เกิดการหมุนเวียน ไม่มีการลงทุนเท่าที่ควรจะเป็น การจ้างงานจึงลดลง ธุรกิจเอกชนจำนวนมากต้องปิดกิจการลง บริษัทเงินทุนหลายแห่งต้องปิดลง ส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและความไม่แน่นอนเชื่อถือของสภาพการณ์ในการลงทุน

ในช่วงแรกของแผนพัฒนาฉบับที่ 8 รัฐบาลจำเป็นต้องรีบแก้ไขสภาพเศรษฐกิจอย่างหนักด้วยการเร่งรัดให้ประชาชนช่วยกันประหยัด รวมทั้งมีการกู้เงินจากแหล่งเงินต่าง ๆ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก และกองทุนเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย เป็นต้น เพื่อช่วยในด้านค่าใช้จ่ายภายในประเทศอันจะช่วยให้สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจดีขึ้นได้

สภาพพื้นฐานทางสังคม

สภาพทางสังคมไทยภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้ประสบปัญหาของบรรดาชนชั้นกลางที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งอย่างรุนแรง ทั้งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพการเมืองการปกครองในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีการใช้อำนาจเด็ดขาดในการปกครอง ซึ่งเท่ากับเป็นการทำร้ายสถาบันทางการเมืองแบบเดิมมีส่วนร่วม ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “การแช่แข็งการเมือง” (ลิขิต อิวเวคิน, 2540 : 91) แรงกดดันจากสภาพการณ์ดังกล่าวได้ถึงจุดระเบิดเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และเมื่อผ่านพ้นเหตุการณ์นั้น ๆ มา จะเห็นได้ว่ามีพลังมวลชนได้ออกมาแสดงข้อเรียกร้องต่าง ๆ ต่อระบบการเมือง เช่น เรื่องความยุติธรรมในด้านสังคมและเศรษฐกิจ การถูกเอารัดเอาเปรียบ การถูกข่มเหงรังแก สินค้าขึ้นราคา เป็นต้น

ในช่วงปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางสังคมเกี่ยวกับการปฏิรูปอันหมายถึงการจัดระบบ จัดองค์กร และวางระบบการจัดการให้มีความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน และมีประสิทธิภาพมากขึ้น รัฐบาลและหน่วยงานหลายแห่งมีนโยบายหรือโครงการปฏิรูปหลายด้าน ได้แก่ ปฏิรูปการเมือง ปฏิรูปการบริหาร รวมทั้งปฏิรูปการศึกษาด้วย (รุ่ง แก้วแดง, 2539 : 2) โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาเพื่อต้องการให้การศึกษากลายเป็นเครื่องมือพัฒนาคน ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ โดยมีการปฏิรูปทั้งระบบการศึกษา ปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ และปฏิรูปการบริหารจัดการ (ประเวศ วะสี, 2539 : 39-40)

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่ไม่คล่องตัวและปัญหาความไม่สงบทางการเมืองในระยะแรกของช่วงนี้ ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมหลายประการตามมาด้วย เช่น การว่างงาน เนื่องจากเศรษฐกิจชะงักงัน ชาวชนบทก็ประสบปัญหาการว่างงานในบางฤดู เพราะสภาพดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง และปัญหาความไม่สงบตามแนวชายแดน จึงมีการอพยพแรงงานภาคเกษตรเข้าสู่ตัวเมืองเป็นจำนวนมาก อันก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย

การพัฒนาประเทศโดยมีนโยบายนำประเทศก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมอย่างต่อเนืองตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 ทำให้ลักษณะสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปหลายประการ ประกอบกับในระยะต่อมาได้เกิดกระแสความคิดที่หลั่งไหลจากต่างประเทศผ่านเทคโนโลยีระบบสื่อสารโทรคมนาคมที่ทันสมัย ส่งผลให้ความคิดในเชิงวัฒนธรรมของสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในลักษณะจิตนิยม มาเป็นแนวความคิดที่เป็นเชิงวัตถุหรือบริโภคนิยม ตามกระแสการหลั่งไหลของวัฒนธรรมตะวันตกที่ติดตามมาทั้งระบบเศรษฐกิจ และระบบการเมือง (ภาณุวัฒน์ ภักดีวงศ์, 2540 : 175)

สภาพการเจริญเติบโตของเมืองใหญ่ ที่รวมศูนย์ความเจริญ ความทันสมัย ทำให้ลักษณะของการดำรงชีวิตของคนไทยทั้งในเมืองและชนบท มีความแตกต่างกันออกไปและแตกต่างกันไปจากวิถีชีวิตดั้งเดิม สังคมในเมืองมีความซับซ้อนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต สังคมชนบทประสบกับความผุ่ร้อนทางวัฒนธรรม ปัญหาสังคมต่างๆ ตามมามากมาย เช่น ความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ปัญหาความแออัดของชุมชนเมือง ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาการค้าประเวณี ปัญหาการใช้แรงงานเด็ก และปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม เป็นต้น เมื่อมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ได้เกิดแนวคิดในการพัฒนาที่เปลี่ยนไปจากแผนพัฒนาที่ผ่านมาที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลักมาโดยตลอด กล่าวคือได้เน้น “การพัฒนาคน” เป็นสำคัญ ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ มีขีดความสามารถพร้อมที่จะปรับตัวเพื่อรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในระดับที่สามารถแข่งขันกับต่างชาติได้ ทั้งนี้สังคมไทยต้องมีจุดยืนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลก และปรับตัวเองให้สอดคล้องไปกับสามกระแสหลัก คือ ประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน และการพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539 : ปฐมบท)

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงนี้

ผลการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ทั้งในกฎหมาย และเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด นำมาเรียงตามลำดับเวลาของแต่ละประเภทเอกสาร ได้ดังนี้

1. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2520 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2534 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

พ.ศ. 2540 พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2521 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2523 และ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2521

1.1 รัฐธรรมนูญ (ฉบับที่ 10-16)

1.1.1 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 10 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 (7 ตุลาคม 2517) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 238 มาตรา ร่างขึ้นมาจากมติของประชาชน โดยกรรมการร่าง รัฐธรรมนูญ จากสภามติบัญญัติมีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ปากฎดังนี้

หมวด 3

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 30 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตนเมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวในวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรมิควรได้ เพราะเหตุที่นับถือศาสนา นิกายของศาสนาหรือลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือ แตกต่างจากบุคคลอื่น

หมวด 3

สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 41 ...บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม เมื่อไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญและไม่ขัดต่อกฎหมายว่าด้วยการศึกษามาศึกษาบังคับ และกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษา (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 216 และ 220)

2. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษามาศึกษาบังคับ และสิทธิแห่งการเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ปากฎดังนี้

หมวด 3

สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 41 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นมูลฐาน ตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษามาศึกษาบังคับ

บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม เมื่อไม่ขัดต่อ
หน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ และไม่ขัดต่อกฎหมายว่าด้วย
การศึกษาระดับมัธยม และกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษา

หมวด 4

หน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 61 บุคคลมีหน้าที่รับการศึกษาอบรม ภายใน
เงื่อนไขและวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

หมวด 5

แนวนโยบายแห่งรัฐ

มาตรา 72 ...สถานศึกษาของรัฐและของท้องถิ่นพึงให้
ความเสมอภาคแก่บุคคลในการเข้ารับการศึกษาอบรมตามความ
สามารถของบุคคลนั้น ๆ

มาตรา 73 การศึกษาอบรมภาคบังคับในสถานศึกษา
ของรัฐ และของท้องถิ่น จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน
(สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 220, 223-224)

1.1.2 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 11 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.
2519 (22 ตุลาคม 2519) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 29 มาตรา ร่างโดยคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน
ที่ทำรัฐประหาร เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทาง
การศึกษาในประเด็นใด

1.1.3 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 12 : ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.
2520 (9 พฤศจิกายน 2520) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 32 มาตรา ร่างโดยคณะปฏิรูปการปกครอง
แผ่นดิน ที่ทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2520 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการ
ศึกษาในประเด็นใด

1.1.4 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 13 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.
2521 (2 ธันวาคม 2521) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 206 มาตรา ร่างโดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
จากสภานิติบัญญัติมีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิดมโนธรรม และศาสนา
ปรากฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 25 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิคมของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตนเมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวในวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใดๆ อันเป็นการวิดรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิคมของศาสนาหรือลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือ แตกต่างจากบุคคลอื่น...

มาตรา 35 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม เมื่อไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ และไม่ขัดต่อกฎหมายว่าด้วยการศึกษาภาคบังคับ และกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษา... (กรม ทอธรรมนูญ, 2524 : 95 และ 97)

2. บทบัญญัติที่มีเนื้อเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

หมวด 4

หน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 52 บุคคลมีหน้าที่รับการศึกษาอบรม ภายในเงื่อนไขและวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

หมวด 5

แนวนโยบายของรัฐ

มาตรา 80 รัฐพึงส่งเสริม และบำรุงการศึกษาอบรมและการฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการของประเทศไทย...

รัฐพึงช่วยเหลือผู้ยากไร้ให้ได้รับทุนและปัจจัยต่างๆ ในการศึกษาอบรมและการฝึกอาชีพ

การศึกษาอบรมภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน... (กรม ทอธรรมนูญ, 2524 : 99-100)

1.1.5 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 14 : ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2534 (1 มีนาคม 2534) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 38 มาตรา ร่างโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ เพื่อใช้ในขณะที่ยึดอำนาจการปกครอง จากสภะบัญญัติมีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ปรากฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 27 บุคคลมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพ ในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็น ปฏิบัติก่อกวนหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบ เรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวในวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้ รับการคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิ หรือทำให้เสียประโยชน์อันควรมีควรได้ เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนาหรือลัทธินิยมในทางศาสนาหรือปฏิบัติพิธีกรรม ตามความเชื่อถือแตกต่างจากบุคคลอื่น

มาตรา 38 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม เมื่อไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ และไม่ขัดต่อ กฎหมายว่าด้วยการศึกษามากบังคับ และกฎหมายว่าด้วยการจัด ตั้งสถานศึกษา... (สมชศ. เชียงใหม่, 2535 : 160 และ 162)

2. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามาก บังคับ ปรากฏดังนี้

หมวด 4

หน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 57 บุคคลมีหน้าที่รับการศึกษามากตามเงื่อนไข และวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ...

หมวด 5

แนวนโยบายแห่งรัฐ

มาตรา 66 รัฐพึงส่งเสริมและบำรุงการศึกษามาก และการฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการของ

ประเทศ และพึงส่งเสริมให้เอกชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
ทุกระดับตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย...

การศึกษาอบรมภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐ จะ
ต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนและโดยทั่วถึงอย่างมีประสิทธิภาพ...

รัฐพึงช่วยเหลือผู้ยากไร้และด้อยโอกาสให้ได้รับทุนและ
ปัจจัยต่าง ๆ ในการฝึกอบรม และการฝึกอาชีพ... (สมยศ เชื้อ
ไทย, 2535 : 164-165)

1.1.6 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 15 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.
2534 (9 ธันวาคม 2534) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 223 มาตรา ร่างโดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
จากสาระบัญญัติมีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา
ปรากฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 27 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือ
ศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมี
เสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็น
ปฏิบัติที่ก่อให้เกิดอันตรายและไม่เป็นการขัดต่อความสงบ
เรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวตามวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้
รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือ
เสียประโยชน์อันควรมิได้ เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนา
หรือลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติตามปฏิบัติพิธีกรรมตาม
ความเชื่ออื่น แตกต่างจากบุคคลอื่น...

มาตรา 38 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม
เมื่อไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ และไม่ขัดต่อ
กฎหมายว่าด้วยการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้ง
สถานศึกษา... (สมยศ เชื้อไทย, 2535 : 160 และ 162)

2. บทบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาค
บังคับ ปรากฏดังนี้

มาตรา 66 รัฐพึงส่งเสริมและบำรุงการศึกษาอบรม และฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการของประเทศ...

(วรรค 3) การศึกษาอบรมภาคบังคับในสถานศึกษาของ รัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนและโดยทั่วถึงอย่างมีประสิทธิภาพ... (สมยศ เชื้อไทย, 2535 : 165)

นอกจากนั้นได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538 ปรากฏสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็น สิทธิที่จะได้รับการศึกษาภาคบังคับ ความว่า “มาตรา 14 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับ การศึกษาขั้นมูลฐานตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาภาคบังคับ”

1.1.7 รัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 (11 ตุลาคม 2540) รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี 336 มาตรา ร่างโดยสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ จากสาระบัญญัติมีนัยที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. บทบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ปรากฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 38 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือ ศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมี เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตาม ความเชื่อถือนของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของ ประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวตามวรรคหนึ่งบุคคลย่อมได้ รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิ หรือเสียประโยชน์อันควรมีได้ เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของ ศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือ ปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือน แตกต่างจากบุคคลอื่น... (อมร รักษาสัตย์, 2541 : 251)

2. บทบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปรากฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 43 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ...

มาตรา 53 เด็กและเยาวชนซึ่งไม่มีผู้ดูแล มีสิทธิได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาอบรมจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ...

มาตรา 55 บุคคลซึ่งพิการหรือทุพพลภาพมีสิทธิได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกอันเป็นสาธารณะและความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ (อมร รักษาสิทธิ์, 2541 : 253 และ 256-257)

หมวด 4

หน้าที่ของชนชาวไทย

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ รับราชการ ทหาร เลี้ยวอาชีพอากร ช่วยเหลือราชการ รับการศึกษาอบรม พักภัย ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ...

หมวด 5

แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ

มาตรา 80 รัฐต้องคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว และความเข้มแข็งของชุมชน

รัฐต้องสงเคราะห์คนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ และผู้ด้อยโอกาสให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้...

(อมร รักษาสิทธิ์, 241 : 260 และ 263)

3. บทบัญญัติที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยาม ชนบทชนบทนิยม ประเพณีของกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

หมวด 5

แผนนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุน ให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มี กฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริม ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น ประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัยในศิลปวิทยาการต่าง ๆ เร่งรัด พัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนา วิชาชีพครู และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรม ของชาติ

หมวด 9

การปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา 289 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่ บำรุงรักษา ศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น...

การจัดการศึกษาอบรมภายในท้องถิ่นตามวรรคสอง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องคำนึงถึงการบำรุงรักษา ศิลปะจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นด้วย ... (อมร รักษาสิทธิ์, 2541 : 254 263 และ 348)

4. สาระบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ปราบกฏดังนี้

หมวด 3

สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา 43 (วรรค 2)... การจัดการศึกษาอบรมของรัฐต้อง คำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ...

หมวด 9

การปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา 289 (วรรค 2)... องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นย่อม มีสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมและการฝึกอบรมอาชีพตามความเหมาะสม

และความต้องการภายในท้องถิ่นนั้น และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมของรัฐ แต่ต้องไม่ขัดกับมาตรา 43 และมาตรา 81 ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ... (อมร รัชศาสตร์, 2541 : 254 และ 348)

5. บทบัญญัติที่มีนัยเดียวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปราบกฏดังนี้

มาตรา 40 คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และวิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรของชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะ

ให้มีองค์การของรัฐที่เป็นอิสระทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่ตามวรรคหนึ่ง และกำกับดูแลการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินการตามวรรคสอง ต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านการศึกษา วัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น รวมทั้งการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม ... (อมร รัชศาสตร์, 2541 : 252)

1.2 พระราชบัญญัติ

1.2.1 พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2521 : พระราชบัญญัติฉบับนี้ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2521 ส่วนใหญ่ยังคงสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2509 โดยที่มิได้มีการยกเลิก หรือเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ

1. สาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ตามมาตรา 7
2. สาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ตามมาตรา 4 วรรค 3 ให้คำนิยามของโรงเรียนประชาบาล ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษา มาตรา 20 ที่ว่าด้วยเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลและการจัดเก็บเงิน และตามมาตรา 9 รับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

นอกจากนั้นปรากฏสาระที่สะท้อนให้เห็นถึงโอกาสที่จะได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาที่มีมากขึ้น จากการขยายระยะทางที่ยกเว้นไม่ต้องเข้ารับการศึกษาภาคบังคับเพิ่มขึ้น โดยบัญญัติยกเว้นให้ดังกรณีต่อไปนี้ ความว่า

...เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกินสามพันเมตร หรือไม่สามารรถจะไปถึงโรงเรียนได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งซึ่งไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้.. (พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2521, 2520 : 6)

1.2.2 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2523 : พระราชบัญญัติฉบับนี้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2523 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2523, 2523) ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ

1.2.3 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2521 : พระราชบัญญัติฉบับนี้ ลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2521 นับว่าเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งอีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย ที่เปิดรับนักศึกษาครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2523 (คณะกรรมการและคณะกรรมการในการจัดทำหนังสือประวัติทบวงมหาวิทยาลัย, 2535 : 88)

2. แนวคิดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา วิเคราะห์จากนโยบายด้านการศึกษารัฐบาล จำนวน 21 คณะ (คณะที่ 33 - 53) แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4-8 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4-8 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4-8

2.1 นโยบายด้านการศึกษารัฐบาลคณะต่าง ๆ (คณะที่ 33-53)

2.1.1 รัฐบาลคณะที่ 33 : นายสัญญา ธรรมศักดิ์ (14 ตุลาคม 2516 - 22 พฤษภาคม 2517) รัฐบาลคณะนี้ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด

2.1.2 รัฐบาลที่ 34 : นายสัญญา ธรรมศักดิ์ (27 พฤษภาคม 2517 - 14 กุมภาพันธ์ 2518) รัฐบาลคณะนี้ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2517 ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ กล่าวถึงการศึกษาโดยรวม ความว่า “จะเร่งรัดการศึกษอบรมเพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย เน้นในเรื่องการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรม และการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพ...” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 176)

2.1.3 รัฐมนตรี 35 : หม่อมราชวงศ์ธานี ปราโมช (15 กุมภาพันธ์ 2518 - 18 มีนาคม 2518) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2518 ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

รัฐบาลนี้...จะเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับขึ้นประถมศึกษาตอนปลาย... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 183)

2. ข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ปรากฏ ดังนี้

...ดำเนินการให้มหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคมีส่วนในการพัฒนาภูมิภาคของตน โดยจะเข้ารับนิสิตนักศึกษาจากภาคนั้น ๆ ให้ได้อัตราส่วนที่เหมาะสม และจัดหลักสูตรให้สอดคล้องกับภูมิภาค และจะให้บัณฑิตของมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคได้อยู่เพื่อพัฒนาภูมิกอนั้น ๆ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 173)

3. ข้อความที่มีนัยสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ และสิทธิที่จะรู้หนังสือ ปรากฏ ดังนี้

รัฐบาลนี้...จะขยายการศึกษาผู้ใหญ่และอาชีวศึกษา โดยเน้นหนักในด้านเกษตรกรรม... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 173)

2.1.4 รัฐมนตรี 36 : หม่อมราชวงศ์ดิศกุล ปราโมช (19 มีนาคม 2518 - 20 เมษายน 2519) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2518 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

1. ขยายการศึกษาภาคบังคับ เป็นการให้เปล่าแก่บุคคลทุกคนอย่างทั่วถึงทั่วประเทศ ภายในระยะเวลาไม่เกิน 4 ปี โดยให้การศึกษาภาคบังคับมีคุณภาพทัดเทียมกันทั่วทุกท้องถิ่น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 195)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...ดำเนินการให้การศึกษามีพื้นฐานอยู่ที่การให้ความเสมอภาคใน
ด้านการศึกษา และให้เสมอภาคในด้านโอกาสที่จะศึกษาได้ทุก
ท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน โดยคำนึงถึงความสามารถของแต่ละ
บุคคลเป็นสำคัญ รัฐบาลมีแผนปฏิบัติการเพื่อบรรลุเป้าหมาย
ประการนี้ไว้ ดังนี้...

6. จัดราชการโทรทัศน์และวิทยุเพื่อการศึกษา ความยาว
รวมกันวันละไม่น้อยกว่า 2 ชั่วโมง ออกอากาศสัปดาห์ละ 6 วัน
ในหัวข้อวิชาต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวิชาเกษตร และวิชาชีพ
อื่น ๆ ตลอดจนอบรมด้านธรรมจริยาและภูมิปัญญา ทั้งนี้เพื่อให้
เป็นไปตามแนวความคิดเรื่อง “มหาวิทยาลัยเปิด” ทั่วประเทศ...
(สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 195-198)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

5. จัดการศึกษานอกโรงเรียน อันได้แก่การศึกษาผู้ใหญ่
ในรูปแบบต่าง ๆ โดยตั้งวิทยาที่สอนให้หนักไปในด้านการผลิต
การจำหน่าย การจัดการโรงงาน รวมถึงการสหกรณ์ และการตลาด
ด้วย... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 196)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบาย

ไว้ว่า

3. การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคมไทย

ค่านิยมทางสังคมบางประการที่ยังเป็นตัวฉ่วงความ
เจริญของบ้านเมืองอยู่ในขณะนี้ จะต้องมีการรื้อรื้อให้เปลี่ยนแปลงไป
และรัฐบาลนี้ได้กำหนดวิธีการไว้ดังนี้

ก. ใช้สื่อสารมวลชนชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจว่า สิทธิ
อำนาจต่าง ๆ นั้นมาจากประชาชน ไม่ใช่มาจากผู้ทรงอำนาจที่ไหน...

4. อำนาจความสงบสุขภายในบ้านเมืองอย่างมีประ
สิทธิภาพ

เป้าหมายการบริหาร

...รัฐบาลมีเชื่อว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่จะบรรลุ
ผลตามเป้าหมายได้นั้น จะต้องเป็นแผนที่กำหนดขึ้นจากท้องถิ่น
และโดยท้องถิ่นเอง... รัฐบาลจะดำเนินการให้สภาตำบลเป็นหน่วย
มูลฐานทางประชาธิปไตยและทางเศรษฐกิจ โดยจะมอบอำนาจ
หน้าที่และความรับผิดชอบในการปกครองตนเองอย่างเต็มที่ ...

จ. เข้าร่วมในการบริหารการศึกษาของตำบล (สำนักงาน
งานเลขานุการ สภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 196-199)

1.1.5 รัฐบาลคณะที่ 37 : หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช (20 เมษายน
2519 - 23 กันยายน 2519) รัฐบาลคณะนี้ แดงนโยบายเมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2519
ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาค
บังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...ในด้านการศึกษภาคบังคับ จะเร่งขยายการศึกษภาคบังคับขึ้น
ประมคองปหลายให้มีทั่วถึงทุกตำบลภายใน 4 ปี และจะจัดให้เด็ก
ที่เข้าเรียนได้รับสมุด หนังสือ และเครื่องเขียน โดยไม่คิดมูลค่า
อย่างทั่วถึง ส่วนเด็กที่ขาดไรก็จะไม่ได้รับเครื่องแบบนักเรียนโดย
ไม่คิดมูลค่า... (สำนักงานเลขานุการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 :
210)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบที่
เหมาะสม รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

รัฐบาลนี้จะดำเนินการปฏิรูปการศึกษาให้เหมาะสมและ
สอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม จะจัดให้บุคคลมี
โอกาสเท่าเทียมกันในการรับการศึกษาอบรมตามความสามารถ
ทางสติปัญญา...และจะขยายการศึกษามัธยมและอาชีวศึกษา โดย
เน้นหนักในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม... (สำนักงาน
เลขานุการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 210)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับ
อุดมศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...สำหรับการศึกษาในชั้นอุดมศึกษา...จะให้มีมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค
ภาครับนักศึกษาจากภาคนั้นๆ ในอัตราส่วนมากกว่านักศึกษาจาก
ภาคอื่น... (สำนักงานเลขานุการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 210)

2.1.6 รัฐบาลคณะที่ 38 : หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช (26 กันยายน
2519 - 6 ตุลาคม 2519) รัฐบาลคณะนี้ไม่ได้แถลงนโยบาย เนื่องจากมีพระบรมราชโองการ
โปรดเกล้าฯแต่งตั้งรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ต่อมาวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519
“คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศ

2.1.7 รัฐบาลคณะที่ 39 : นายธานินนทร์ กรีวีเชิธร (8 ตุลาคม 2519 - 20 ตุลาคม 2520) รัฐบาลคณะนี้ได้แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

ในด้านการศึกษาภาคบังคับ แม้ว่ารัฐบาลจะถือเป็นหน้าที่และภารกิจโดยตรงของรัฐที่จะต้องรับผิดชอบจัดให้เปล่าอย่างเสมอภาค แต่รัฐก็ยินดีเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนจัดได้... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 220)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ และสิทธิที่จะกู้หนังสือ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...จะแก้ไขปรับปรุงและขยายการศึกษาผู้ใหญ่ และการอาชีวศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคม โดยให้การศึกษาดังกล่าวสามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างแท้จริง และจะเน้นการพัฒนาการศึกษาในด้านเกษตรกรรมเป็นพิเศษ ส่วนการศึกษาในด้านพาณิชย์กรรม อุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีนั้น รัฐจะจัดตามความจำเป็นในทางเศรษฐกิจและสังคม และจะจัดการศึกษาโดยเน้นในส่วนที่จะสนับสนุนเกษตรกรรม... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 220)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการศึกษาระดับอุดมศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

ในด้านการศึกษาที่มีค่าใช้จ่ายการศึกษาภาคบังคับทุกระดับและทุกระดับนั้น รัฐบาลนี้จะสนับสนุนให้บุคคลมีโอกาสเท่าเทียมกันในการรับการศึกษาอบรมตามกำลังความสามารถของสติปัญญา ซึ่งผู้รับการศึกษาจะต้องรับภาระบ้างตามสมควร . . .

ในด้านการศึกษาในระดับอุดมศึกษา... รัฐจะจัดทุนเล่าเรียนให้แก่ผู้ยากไร้ที่มีสติปัญญา และจัดทุนเล่าเรียนแก่ผู้ที่เรียนดีแต่ขาดทุนทรัพย์... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2520 : 220-221)

นอกจากนั้น รัฐบาลยังได้แถลงนโยบายที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับการให้ความเสมอภาคในโอกาสที่จะได้รับสิทธิทางการศึกษาของกลุ่มด้อยโอกาส ความว่า

ในด้านการศึกษาพิเศษสำหรับผู้มีความผิดปกติทางร่างกาย จิตใจ และสังคม รัฐบาลนี้จะจัดสถานศึกษาให้เป็นพิเศษตามกำลังความสามารถทางเศรษฐกิจ และความจำเป็นของรัฐและท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้ ความสามารถที่พอจะดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้ตามสมควร เพื่อมิให้เป็นภาระแก่ครอบครัวและสังคม... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 221)

2.1.8 รัฐบาลคณะที่ 40 : พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (11 พฤศจิกายน 2520 - 23 พฤษภาคม 2522) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2520 ปรากฏข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า

...จะขยายการศึกษภาคบังคับให้กว้างขวางทั่วถึงทุกท้องถิ่น และให้ประชาชนมีส่วนร่วมพัฒนาการศึกษภาคบังคับมากยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 2532)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า

...จะสนับสนุนอาชีวศึกษาและการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการสำคัญ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 232)

2.1.9 รัฐบาลคณะที่ 41 : พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (24 พฤษภาคม 2522 - 29 กุมภาพันธ์ 2523) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2522 ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

5.3.2 จะเร่งขยายการศึกษภาคบังคับให้กว้างขวางและทั่วถึง และมุ่งปรับปรุงคุณภาพการประถมศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นพิเศษ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 250)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม ความว่า

รัฐบาลมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาประเทศโดยใช้การศึกษาเป็นพื้นฐาน และจะเน้นการพัฒนาการศึกษาในชนบทเพื่อ การอาชีพเป็นสำคัญ...

5.3.3 จะปรับปรุงการมัธยมศึกษาให้มีการอาชีพผสม มากขึ้น และจบในตัวเอง ให้มีโปรแกรมการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับอาชีพในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ละแห่ง รวมทั้งให้มีการฝึก อาชีพที่เหมาะสมกับอาชีพอิสระและเหมาะสมกับตลาดแรงงาน...

5.3.7 จะปรับปรุงและส่งเสริมการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบและลักษณะต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะใน ชนบท ทั้งนี้โดยจะเน้นการฝึกอบรมเรื่องอาชีพให้เหมาะสมกับ สภาพของท้องถิ่น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 249-251)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

5.4 ในด้านอุดมศึกษา... จะขยายโอกาสทางการศึกษาของ ประชาชนด้วยการส่งเสริมการจัดการศึกษา แบบ “มหาวิทยาลัย เปิด” จะดูแลและส่งเสริมให้สถาบันอุดมศึกษาเอกชนจัดการอุดม ศึกษาให้กว้างขวางและมีคุณภาพเท่าเทียมกับสถาบันอุดมศึกษา ของรัฐ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 251)

2.1.10 รัฐบาลคณะที่ 42 : พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (8 มีนาคม 2523 - 19 มีนาคม 2526)

รัฐบาลคณะที่แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2523 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการ ศึกษา รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า

5.3 จะมอบอำนาจการจัดการศึกษาไปสู่ระดับปฏิบัติให้ มากที่สุด และจะเปิดโอกาสให้ประชาชนแก่นหมมีส่วนร่วม และ เสนอแนะความต้องการในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพ ที่เป็นจริงสามารถสนองความต้องการของประชาชนด้านส่งเสริม การประกอบอาชีพของชุมชนและท้องถิ่น... (สำนักงานเลขาธิการ สภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 271)

2.1.11 รัฐบาลคณะที่ 43 : พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (12 พฤษภาคม 2528 - 5 สิงหาคม 2529) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2528 ปรากฏข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

6. จะปรับปรุงโครงสร้างระบบบริหารและจัดการศึกษา
ทุกระดับ...

...จะมอบอำนาจให้สถานศึกษา และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามี
ส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษามากยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการ
สภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 290-291)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

7.3 จะสนับสนุน ส่งเสริม เผยแพร่กิจกรรมทางศาสนา
ตลอดจนการมีเสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนา ส่งเสริมขันติ
ธรรม และความสมานฉันท์ระหว่างผู้นับถือศาสนาต่างกัน เพื่อผล
ในทางที่ยุติธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมของชนในชาติ... (สำนัก
งานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 292)

2.1.12 รัฐบาลคณะที่ 44 : พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (5 สิงหาคม 2529 - 4 สิงหาคม 2531) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2529 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

2.4 จะปรับปรุงโครงสร้างระบบการบริหารและการจัด
การศึกษาทุกระดับทุกประเภท...จะกระจายอำนาจและมอบอำนาจ
การจัดการศึกษาให้สถานศึกษา เพื่อสามารถจัดการศึกษาสนอง
ความต้องการของท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วน
ร่วมในการพัฒนาการศึกษามากยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการสภา
ผู้แทนราษฎร, 2540 : 306)

นอกจากนั้นปรากฏข้อความที่กล่าวถึงโอกาสที่จะได้รับเสมอภาคทางการศึกษาของ
ประชาชนกลุ่มด้อยโอกาสไว้ด้วยว่า

2.1 จะจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชา
กรทุกเพศทุกวัย โดยเน้นความเสมอภาคและการกระจายโอกาส
ทางการศึกษาให้กับเยาวชน และบุคคลที่อยู่ในพื้นที่ยากจน ท่าง
ไกลชุมชนแออัด และบุคคลพิการ . . .

2.8 จะจัดตั้งกองทุนเพื่อสนับสนุนการศึกษาของเยาวชน
ผู้ยากไร้ในชนบท และชุมชนแออัด (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้
แทนราษฎร, 2540 : 306-307)

2.1.13 **รัฐบาลคณะที่ 45 : พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ (4 สิงหาคม 2531
- 9 ธันวาคม 2533)** รัฐบาลคณะนี้ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ปรากฏข้อ
ความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาค
บังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

2.3 ...การขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยม
ศึกษา โดยจะจัดความดูแลไปกับการขยายการศึกษาภาคบังคับและ
การเตรียมพื้นฐานอาชีพให้กับนักเรียนทุกระดับ เพื่อแก้ปัญหาการ
ว่างงาน... (สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2531 : 24)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต รัฐบาลได้แถลง
นโยบายไว้ว่า

2.1 ...พัฒนาคุณภาพและความเสมอภาคของระบบการ
ศึกษาเพื่อส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การศึกษาตลอด
ชีวิต การพัฒนาเศรษฐกิจ... (สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,
2531 : 24)

2.1.14 **รัฐบาลคณะที่ 46 : พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (9 ธันวาคม 2533
- 23 กุมภาพันธ์ 2534)** รัฐบาลคณะนี้ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2534
ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษา
รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...รัฐบาลจะกระจายและขยายโอกาสการศึกษาระดับอุดมศึกษาไป
สู่ภูมิภาคและชนบทให้กว้างขวางยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการรัฐ
สภา, 2534: 29)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาค
บังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

รัฐบาลมุ่งให้ความสำคัญต่อการเร่งขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาเพื่อเป็นฐานการขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ... (สำนักงานเลขาธิการสภาฯ, 2534 : 28)

นอกจากนี้รัฐบาลยังประกาศเจตนารมณ์ต่อประเด็นสิทธิมนุษยชนไว้ในนโยบายด้านต่างประเทศความว่า

รัฐบาลจะเคารพความตกลงที่ทำไว้กับต่างประเทศ ทั้งจะส่งเสริมให้มีการปฏิบัติตามหลักของกฎบัตรสหประชาชาติและปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน... (สำนักงานเลขาธิการสภาฯ, 2534 : 25)

2.1.15 นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 47 : นายอานันท์ ปันยารชุน (2 มีนาคม 2534 - 7 เมษายน 2535) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2534 ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ความว่า

เร่งขยายโอกาสและบริการทางการศึกษาในและนอกระบบให้กว้างขวางและทั่วถึง ...

เร่งรัดจัดการศึกษา และการฝึกอบรมด้านอาชีพทั้งในและนอกระบบโรงเรียน เพื่อแก้ไขปัญหาคาราคาซังคนแรงงานฝีมือที่จะสนับสนุนการพัฒนาประเทศ... (สำนักงานเลขาธิการสภาฯ, 2534 : 24)

2.1.16 นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 48 : พลเอกสุจินดา คราประยูร (7 เมษายน 2535 - 10 มิถุนายน 2535) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ และสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า

9.1 เร่งเสริมสร้างและขยายโอกาสทางการศึกษา ทั้งในและนอกระบบการศึกษาเพื่อขยายระดับการศึกษาภาคบังคับให้ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น... (สำนักงานเลขาธิการสภาฯ, 2540 : 376)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันระดับอุดมศึกษา รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า

9.7 ส่งเสริมการกระจายโอกาสทางการศึกษาในระดับ
อุดมศึกษาให้สอดคล้องกับการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค
และชนบท (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540:
376)

8. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิของประชาชนที่จะเรียนรัฐชนบทรวมเมือง ประเพณี
วัฒนธรรมของตน รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า

9.5 ปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้มีเนื้อหา
สาระทางวิชาการ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณี ที่เหมาะสมกับ
สภาพท้องถิ่น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 :
376)

นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาของผู้ด้อย
โอกาสไว้ดังนี้

8.4 ดูแล พิเศษ และพัฒนา ผู้ด้อยโอกาสและกลุ่ม
บุคคลที่มีปัญหาพิเศษ เช่น ผู้พิการ และทุพพลภาพให้ได้รับการ
ศึกษา... (สำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรี, 2540: 374)

2.1.17 รัฐบาลคณะที่ 49 : นายอานันท์ ปันยารชุน (10 มิถุนายน 2535
- 23 กันยายน 2538) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ไม่
ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ

2.1.18 รัฐบาลคณะที่ 50 : นายชวน หลีกภัย (23 กันยายน 2538 - 13
กรกฎาคม 2538) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2538 ปรากฏข้อ
ความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ม
ีความเหมาะสม รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...จัดให้มีการศึกษาและฝึกอบรมอาชีพ ทั้งในและนอกระบบโรง
เรียน เพื่อพัฒนาคุณภาพฝีมือแรงงานทุกระดับ รวมทั้งส่งเสริมให้
เอกชนและสถานประกอบการ เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา
และฝึกอบรมให้มากขึ้นและกว้างขวางยิ่งขึ้น... (สำนักงานเลขาธิการ
สภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 407)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลได้แถลงนโยบาย

ไว้ว่า

...สนับสนุนให้บุคคลและองค์กรในชุมชน มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนในรูปแบบคณะกรรมการการศึกษา... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 407)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้คำนิยาม ชนบทธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

...ปลูกฝังคำนิยามพื้นฐานให้แก่เด็กและเยาวชน...ให้ตระหนักในคุณค่าของการปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา การยึดมั่นในเอกลักษณ์และศิลปวัฒนธรรมของชาติ ชนบทธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นกำเนิด... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 412-413)

นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้แถลงนโยบายที่เป็นการให้โอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาสได้มีสิทธิทางการศึกษา ความว่า

...สนับสนุนการจัดการศึกษาให้แก่ผู้บกพร่องทางร่างกาย จิตใจ และผู้ด้อยโอกาสกลุ่มอื่น ๆ ...

ดูแล พิทักษ์ และพัฒนาผู้ด้อยโอกาส และกลุ่มบุคคลที่สมควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษ เช่น ผู้พิการ หรือทุพพลภาพให้ได้รับการศึกษา การฝึกอาชีพ และการจ้างงาน เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างภาคภูมิใจ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 413)

2.1.19 รัฐบาลคณะที่ 51 : นายบรรหาร ศิลปอาชา (13 กรกฎาคม 2538 - 25 พฤศจิกายน 2539) รัฐบาลคณะนี้มีแถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

6.2 ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ให้ทั่วถึงทั้งในและนอกระบบโรงเรียน โดยมีเป้าหมาย ขยายการศึกษาภาคบังคับให้ถึง 12 ปี โดยเร็ว ... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 436)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

6.7 ส่งเสริมสนับสนุนการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยใช้สื่อเทคโนโลยีการสอนทางไกล ระบบ

6.7 ส่งเสริมสนับสนุนการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยใช้สื่อเทคโนโลยีการสอนทางไกล ระบบอาจารย์สั่งจร... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 436)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษารัฐบาลได้แถลงนโยบาย

ไว้ว่า

...การให้องค์กรปกครองท้องถิ่นเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในท้องถิ่น...

6.9 ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยองค์กรชุมชน สถานประกอบการเอกชน และองค์กรผู้ปกครอง... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 435-436)

นอกจากนั้น รัฐบาลยังได้แถลงนโยบาย ที่มีข้อความเกี่ยวกับการให้โอกาสผู้ด้อยโอกาสได้มีสิทธิที่จะได้รับการศึกษา ความว่า

6.10 สนับสนุนให้ผู้ด้อยโอกาสและผู้พิการมีโอกาสเข้าศึกษาและอบรมวิชาชีพมากยิ่งขึ้น เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 437)

2.1.20 รัฐบาลคณะที่ 52 : พลเอกชาติ ชงใจยุทธ (25 พฤศจิกายน 2539 - 9 พฤศจิกายน 2540) รัฐบาลคณะนี้มีแถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2539 ปราบกฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

5.3 ขยายการจัดการศึกษานอกระบบทั้งสายสามัญ และสายอาชีวศึกษากว้างขวาง เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานได้พัฒนาตนเองและได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพิ่มขึ้นถึงมัธยมศึกษาตอนปลายและอาชีวศึกษา

5.4 ปฏิรูปการอาชีวศึกษาเพื่อยกระดับให้สูงขึ้น โดยให้สถานศึกษาและสถานประกอบการร่วมมือกันจัดการศึกษาอย่างใกล้ชิดปรับหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน... พัฒนาวินิจฉัยเกษตรกรรมให้เป็นสถาบันทางการเกษตรและเทคโนโลยีที่ทันสมัย เพื่อรองรับการพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรม

สหกรณ์การเกษตรได้อย่างเต็มที่... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้
แทนราษฎร, 2540: 453-454)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลแถลงนโยบายไว้ว่า
5.5 ส่งเสริมให้ประชาชนและผู้ปกครองได้มีส่วนร่วมรับ
ผิดชอบการจัดการศึกษาขงไกลชีวิต... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้
แทนราษฎร, 2540: 454)

นอกจากนั้นคำแถลงนโยบายยังปรากฏข้อความที่แสดงถึงเจตนารมณ์ของรัฐบาลใน
การให้โอกาสผู้ด้อยโอกาสมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษา ความว่า

5.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนทุกคนได้
รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง 12 ปี โดยจะให้ความช่วยเหลือเป็น
พิเศษแก่ผู้ยากจน ผู้ด้อยโอกาส และผู้บกพร่องทางร่างกายและ
ปัญญาตามความจำเป็น... (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร,
2540: 453)

2.1.21 นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 53 : นายชวน หลีกภัย (9
พฤศจิกายน 2540 - ปัจจุบัน) รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ.
2540 ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษา
ภาคบังคับ รัฐบาลได้แถลงไว้ว่า

1. กำหนดแผนการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน
ไม่น้อยกว่า 12 ปี ที่รัฐจะจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่
เก็บค่าใช้จ่าย... (สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2540: 31)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา รัฐบาลได้แถลงไว้ว่า

3. สนับสนุนให้นักชน องค์กรวิชาชีพและองค์กรปก
ครองท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยเน้นการมีความรู้คู่
คุณธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษาอบรมวิชาชีพ

การจัดการศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาส... (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการ
มนตรี, 2540 : 31)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิตรัฐบาลได้แถลงไว้ว่า

6. เร่งพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้ผู้เรียน...มีความ
สามารถในการเรียนรู้ตลอดชีวิตด้วยตนเอง... (สำนักงานเลขาธิการ
มนตรี, 2540 : 32)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษา
รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ว่า

9. กระจายโอกาสทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดย
แบ่งออกเป็น 3 ระบบ ให้มีความเชื่อมโยงกัน คือ ระบบวิชาอัย
ชุมชน...ระบบมหาวิทยาลัยซึ่งเน้นการผลิตบัณฑิตระดับปริญญาตรี
...และระบบมหาวิทยาลัยซึ่งเน้นการเรียนการสอนในระดับบัณฑิต
ศึกษาและการวิจัย...

10. กระจายโอกาสทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปยังส่วนภูมิภาค
โดยการนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้... (สำนักงาน
มนตรี, 2540 : 33)

นอกจากนั้นคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะนี้ ยังมีข้อความที่เกี่ยวกับการให้โอกาส
ผู้ด้อยโอกาสได้มีสิทธิที่จะได้รับการศึกษา ความว่า

2. ดูแล ที่บุง และทัตถา ผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มบุคคลที่
สมควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษ เช่น คนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการ
หรือทุพพลภาพ โดยสนับสนุนให้ได้รับการศึกษา การฝึกอาชีพ...
(สำนักงานเลขาธิการมนตรี, 2540 : 38)

2.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ฉบับที่ 4-8)

2.2.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-
2524) : แผนพัฒนาฉบับนี้ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็น
ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาค
บังคับปรากฏดังนี้

ก. นโยบายและแนวทางส่วนรวม

(8) จัดและส่งเสริมให้มีความเสมอภาคทางการศึกษา
โดยรัฐจะเร่งจัดการศึกษาภาคบังคับให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึงทุก

ท้องถิ่น... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520 : 275)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

ก. นโยบายและแนวทางส่วนรวม
ระดับอุดมศึกษา

(6) ส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษาแบบระบบเปิดในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้น โดยเน้นการใช้สื่อการสอนต่าง ๆ ที่ช่วยให้ผู้เรียนศึกษาด้วยตนเอง... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520 : 276 และ 278)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม ปรากฏดังนี้

การพัฒนาการศึกษา

(5) การศึกษานอกโรงเรียน ขยายการศึกษานอกโรงเรียนให้กว้างขวางครอบคลุมทั่วประเทศ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยเป็นการฝึกอบรมด้านอาชีพ จัดหลักสูตรวิชาเรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520 : 270 และ 276)

2.2.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) : แผนพัฒนาฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

จุดประสงค์

ประการที่สาม : การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม

(2) ขยายและพัฒนาการศึกษาภาคบังคับทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อให้เด็กที่มีอายุครบ 6 ปีบริบูรณ์ ได้มีโอกาสรับการศึกษาทุกคน... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ, น.ป.ป. : 12)

มาตรการ

(๑) สนับสนุนให้สถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา เปิดการสอนหลักสูตร ระบบนอกโรงเรียนเพื่อพัฒนาอาชีพ และคุณภาพชีวิต โดยให้ผู้เรียนรับภาระค่าใช้จ่ายเองเพื่อการพึ่งตนเองของสถาบันศึกษามากยิ่งขึ้น...

4.1.6 ...สนับสนุนแนวทางการจัดพื้นที่บริหารการศึกษา ในเขตเมือง เพื่อให้ให้นักเรียนเข้าเรียนในโรงเรียนใกล้บ้านและในท้องถิ่นที่มีภูมิสำเนา... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530 : 84-85)

5. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ปราบกฏดังนี้

มาตรการ

...สนับสนุนให้องค์กรต่าง ๆ ในชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น สมาคม มูลนิธิ วัด และครอบครัว ได้มีส่วนร่วมสนับสนุนสถาบันการศึกษาและการฝึกอบรมมากยิ่งขึ้น... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530 : 84-85)

2.2.4 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) : แผนพัฒนาฉบับนี้ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปราบกฏดังนี้

3.2.1 ให้ความสำคัญต่อการขยายบริการการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อเตรียมความพร้อม เพิ่มพูนความรู้ และทักษะที่จะนำไปสู่การประกอบอาชีพต่อไป ...

ส่วนการศึกษาภาคบังคับมีการกล่าวถึงเฉพาะกลุ่มผู้ด้อยโอกาสเท่านั้นความว่า

(2) เฝ้าระวังจัดการศึกษาภาคบังคับ (6 ปี) ให้ครอบคลุมประชากรในกลุ่มอายุ โดยเฉพาะเด็กในชนบทห่างไกล เด็กที่เคลื่อนย้ายตามผู้ปกครองไปทำงานยังที่ต่าง ๆ รวมทั้งเยาวชนและสตรีที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างไม่เป็นธรรม... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, น.ป.ป. : 187)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต และสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม ปราบกฏดังนี้

3.2.4 ปรับปรุงการจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อประชาชน
ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพให้มีความต่อเนื่องแก่กลุ่มเป้าหมาย
ตั้งแต่เด็กปฐมวัยจนถึงวัยสูงอายุ และมีความสอดคล้องกับการจัด
บริการการศึกษาทุกระดับ โดยดำเนินการ ดังนี้

(1) กระจายอำนาจการตัดสินใจในการกำหนด
ทิศทางและนโยบายการศึกษา...

(2) จัดให้มีการเชื่อมโยงระหว่างการศึกษาใน
ระบบและนอกระบบโรงเรียน รวมทั้งการศึกษาตามอัธยาศัยให้
ครอบคลุมประชากรทุกกลุ่มเป้าหมายอย่างทั่วถึง...

(3) สนับสนุนให้เด็กทั้งในระบบและนอกระบบ
โรงเรียนมีโอกาสได้รับการศึกษาและสอบเทียบความรู้ได้อย่าง
เหมาะสมตามวัยและระดับการศึกษา... (สำนักงานคณะกรรมการ
พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, น.ป.ป. : 191-192)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ และสิทธิที่จะเรียนรู้
เกี่ยวกับคำนิยาม ขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

3.2 ปรับปรุงหลักสูตรทางด้านการฝึกทักษะและเพิ่มพูน
ความรู้ด้านอาชีพที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และให้มีการนำภูมิปัญญา
ชาวบ้านมาประยุกต์เข้ากับกระบวนการเรียนการสอน...

(2) พัฒนาข้อมูลข่าวสารข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภาวะตลาด
แรงงาน เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้อง
คลึงกับการมีงานทำ โดยให้มีการติดตามผลการมีงานทำของผู้
สำเร็จการศึกษาในสถานศึกษาอย่างกว้างขวาง เพื่อนำข้อมูลมา
ประกอบการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับ
การมีงานทำและการแนะแนวการศึกษาและอาชีพ... (สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, น.ป.ป. :
188-189)

2.2.5 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 -
2544) : แผนพัฒนาฉบับนี้ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็น
ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิตปรากฏดังนี้
การพัฒนาศักยภาพของคนไทย

วัตถุประสงค์

1.2 เพื่อพัฒนาทุกคนให้สามารถคิดวิเคราะห์บนหลักของเหตุผล มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต มีโลกทัศน์กว้าง รวมทั้งมีประสิทธิภาพในกระบวนการผลิตสูงขึ้น สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจและสังคม... (สำนักงานคณะกรรมการการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539 : 12)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาปรากฏดังนี้

4. การปรับปรุงระบบการบริหารจัดการการศึกษาและฝึกอบรม ให้มีประสิทธิภาพ

4.1 สนับสนุนการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาทุกระดับให้มีความคล่องตัวและเปิดโอกาสให้ครอบครัว ชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการการศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในกระบวนการคิดและปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน ทำงานด้วยกันและติดตามประเมินผลร่วมกัน พร้อม ๆ กับการผ่อนคลายกฎข้อบังคับต่าง ๆ... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539 : 25)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ และสิทธิที่จะรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน ปรากฏดังนี้

2.4 ส่งเสริมการจัดการศึกษาที่ไว้ทางเลือกหลากหลายตามความเหมาะสมสำหรับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบการถ่ายโอนหน่วยกิตที่เชื่อมต่อได้ทุกระดับ และส่งเสริมการศึกษาเพื่อการอ่านออกเขียนได้ โดยเน้นกลุ่มเป้าหมายสตรีที่ด้อยโอกาส... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539 : 25)

4. ข้อความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยาม ชนบทธรรมนิยมประเพณีของกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

การพัฒนากลุ่มคนไทยต่างวัฒนธรรม

7.3 สนับสนุนการศึกษาวิจัยและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคนไทยต่างวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง รวมทั้งนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนและปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละกลุ่มอีกด้วย... การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน

(4) ส่งเสริมการวิจัย พัฒนา และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือปรัวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามเพื่อสร้างศักยภาพความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539 : 40 และ 45)

5. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ไม่มีการกล่าวถึงในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ แต่กล่าวถึงการศึกษาขั้นพื้นฐาน ความว่า

1.2 เป้าหมายของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8

2. เพิ่มคุณภาพการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยเฉพาะการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน 9 ปี แก่เด็กในวัยเรียนทุกคน การเตรียมการขยายการศึกษาเป็น 12 ปี และการฝึกอบรมครูอาจารย์ ทุกคนอย่างต่อเนื่อง... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539)

2.3 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4-8)

2.3.1 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) : แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

นโยบายการพัฒนาการศึกษา

2. ขยายการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึง ส่วนการศึกษาที่ไม่มีภาคบังคับ รัฐจะสนับสนุนให้จัดการศึกษา เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาโดยกว้างขวาง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 7)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ปรากฏความว่า "...ส่งเสริมการศึกษานอกโรงเรียนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น..." (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 8)

2.3.2 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529): แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ ได้ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาปรากฏดังนี้

2.1 นโยบายส่วนรวมในการพัฒนาการศึกษา

2.1.3 จัดและส่งเสริมให้สถานศึกษาเป็นแหล่งบริการ
ศึกษา ศิลปวัฒนธรรม และมีนาฬิกานักยักกลุ่มชน และเปิด
โอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในการพัฒนาสถานศึกษา... (กระทรวง
ศึกษาธิการ, 2519 : 13)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษา
ปรากฏดังนี้

2.1.8 ปรับปรุงระบบและวิธีการคัดเลือกเข้าศึกษาต่อ
ระดับต่าง ๆ ให้เหมาะสม และถืออำนาจต่อความมุ่งหมายของ
หลักสูตรแต่ละระดับ และประเภทที่เกี่ยวข้องกัน ทั้งนี้โดยมุ่งเน้น
ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา... (กระทรวงศึกษาธิการ,
2519 : 14)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม ศาสนา
ปรากฏดังนี้

2.2 นโยบายส่วนรวมในการพัฒนาการศาสนาและวัฒนธรรม

2.2.2 ส่งเสริมการศึกษาของเยาวชน โดยให้มีการ
เรียนธรรมศึกษาทุกระดับ และส่งเสริมให้เยาวชนประกอบกิจ
กรรมทางศาสนาตามจารีตประเพณี

2.2.3 ส่งเสริมให้เยาวชนและข้าราชการประกอบกิจ
กรรมทางศาสนาในวันสำคัญทางศาสนาประจำสัปดาห์...
(กระทรวงศึกษาธิการ, 2519 : 15)

2.3.3 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534)
: แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาใน
ประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับ
บังคับ ปรากฏดังนี้

การศึกษาเพื่อชีวิตและพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม : นโยบาย

2) จัดให้เด็กที่เข้าเกณฑ์การศึกษาระดับบังคับ เข้าเรียนจน
จบประถมศึกษาทุกคน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 68)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่
มีความเหมาะสม ปรากฏดังนี้

การศึกษาเพื่อชีวิตและพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม : นโยบาย

5) เร่งขยายการจัดการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อยกระดับความรู้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร โดยเฉพาะสำหรับเยาวชนที่ไม่มีโอกาสได้เข้าศึกษาในระบบโรงเรียน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 69)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

ความเสมอภาคทางการศึกษา : นโยบาย

2. เพื่อความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา และความเสมอภาคทางคุณภาพการศึกษา... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 69)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปรากฏดังนี้
การศึกษาตลอดชีวิต : นโยบาย

3. ส่งเสริมให้บุคคลต่าง ๆ ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาตามความต้องการและความจำเป็นโดยตลอดชีวิต... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 69)

5. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาปรากฏดังนี้
การระดมสรรพกำลัง : นโยบาย

8. ระดมทรัพยากรในการจัด และพัฒนาการศึกษาจากแหล่งต่าง ๆ พร้อมทั้งปรับปรุงและการจัดสรรและการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาการศึกษา... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 73-74)

2.3.4 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539)

: แผนพัฒนาการศึกษาฉบับนี้ได้ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

1. นโยบายการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคล

...มุ่งให้ผู้เรียน... มีความซาบซึ้งและตระหนักในคุณค่าของศิลปะและวัฒนธรรมของท้องถิ่น... สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 31)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

3. นโยบายกระจายโอกาสทางการศึกษา

เร่งกระจายโอกาสทางการศึกษาทุกระดับและประเภท การศึกษาอย่างกว้างขวาง... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ, 2535 : 34)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ มีความเหมาะสม ปรากฏดังนี้

4. นโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐาน
มาตรการ

2) เร่งขยายบริการการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ตอนต้นทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกโรงเรียน ในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย จัดให้มีระบบการถ่ายโอนหน่วยการเรียนเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำประสบการณ์จากการทำงาน ประกอบอาชีพมาเทียบเป็นหน่วยการเรียนได้ และให้มีระบบการถ่ายโอนหน่วยการเรียนระหว่างสถานศึกษาในสังกัดเดียวกันและต่างสังกัด และระหว่างการเรียนในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกโรงเรียน... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 35)

5. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปรากฏดังนี้

5. นโยบายการศึกษาเพื่อปวงชนและเครือข่ายการเรียนรู้

เร่งจัดการศึกษาให้มีลักษณะเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่นหลากหลายในรูปแบบและวิธีการให้สอดคล้องกับความต้องการของบุคคล ชุมชน และสังคม ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 35)

6. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ปรากฏดังนี้

8. นโยบายการบริหารและการระดมสรรพกำลังเพื่อ
การจัดการศึกษา

...ส่งเสริมและสนับสนุนให้ท้องถิ่นและชุมชน รวมทั้งสถาบันทาง ศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอย่างกว้างขวาง ... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 37)

2.3.5 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) :
แผนพัฒนาการศึกษาระดับนี้ให้ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็น
ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาปรากฏดังนี้
นโยบายการพัฒนาการศึกษา

5. ปฏิรูประบบการบริหารและการจัดการศึกษา...ปรับเปลี่ยนการตัดสินใจจากกรมในส่วนกลางเป็นการตัดสินใจในพื้นที่
ทุกส่วนของสังคม ตั้งแต่ประชาชน ครอบครัว ชุมชน สถาบันทาง
สังคม องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชน และองค์กรภาครัฐ มี
ส่วนร่วมและรับผิดชอบการจัดการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ...
(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, น.ป.ป. : 58)

และปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้อีกในแผนงานหลักที่ 8 ความว่า
แผนงานหลักที่ 8 : การระดมสรรพกำลังเพื่อจัดการศึกษา

วัตถุประสงค์

เพื่อระดมทรัพยากรทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน
และประชาชน ในการจัดการศึกษาและฝึกอบรมแก่คนทั้งมวล
อย่างมีคุณภาพ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, น.
ป.ป. : 93)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษา
ภาคบังคับ ปรากฏ ดังนี้
นโยบายการพัฒนาการศึกษา

1. เร่งขยายและยกระดับความรู้พื้นฐานของประชาชนทั้ง
มวลมุ่งให้ประชาชนเข้าถึงการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพอย่าง
กว้างขวาง โดยเสมอภาคและเท่าเทียมกัน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, น.ป.ป. : 57)

2.4 แผนพัฒนาการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรม (ระยะที่ 4-8)

2.4.1 แผนพัฒนาการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรม ระยะที่ 4
(พ.ศ. 2520 - 2524) : แผนพัฒนาฯ ของกระทรวงศึกษาธิการฉบับนี้ เป็นแผนดำเนินงานใน
ระดับกระทรวงเพื่อการพัฒนาคนและกำลังคนของประเทศ ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการ
ศึกษา ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

นโยบายและแนวทางการพัฒนาการศึกษา

2. จัดและส่งเสริมให้มีการมีความเสมอภาคทางการศึกษา ทั้งในด้านสิทธิ โอกาส และคุณภาพของการศึกษาโดยจะช่วยเหลือการจัดการศึกษาภาคบังคับให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึงทุกท้องถิ่น... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2519 : 26)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่มีรูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสม ปรากฏดังนี้

6. ส่งเสริมการศึกษานอกโรงเรียนให้กว้างขวาง โดยจัดในรูปแบบต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความสนใจ ความจำเป็นและความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2519: 26)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษานในสถาบันระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

2. ...การศึกษาที่มีไม่ภาคบังคับ จะจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาโดยเสมอภาคกัน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2519 : 26)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาปรากฏดังนี้

11. ปรับปรุงการบริหารการศึกษาให้มีเอกภาพค้ำนโยบายทั้งในราชการบริหารส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น โดยเปิดโอกาสให้ผู้บริหารการศึกษาทุกระดับและประชาชนในแต่ละส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัด และบริหารการศึกษา... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2519 : 27)

2.4.2 แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) : แผนพัฒนาการศึกษา ของกระทรวงศึกษาธิการฉบับนี้ปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของกลุ่มชน ปรากฏ ความว่า

2.2.4 การส่งเสริมทำนุบำรุง และพัฒนาภาษาไทย

2.2.4.2 ส่งเสริม พัฒนา และทำนุบำรุงภาษาไทย ภาษาไทยท้องถิ่น และภาษาไทยเดิม โดยการดำเนินการศึกษาค้นคว้า วิจัย ในสถานศึกษา และหารูปแบบในการพัฒนากิจกรรมที่เอื้อ

อำนาจ กระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรัก ห่วงแทน ในการผดุง
รักษามิให้เสื่อมหายไป โดยให้ทุนสวัสดิการรวมทั้งเงินและสถาบัน
การศึกษาระดับอุดมศึกษาในท้องถิ่นนั้น ๆ ดำเนินการ (กระทรวง
ศึกษาธิการ, 2526 : 59)

2.4.3 แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 6 (พ.ศ.
2530 - 2534) : แผนพัฒนาการศึกษาฯ ของกระทรวงศึกษาธิการฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่มี
นัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาไม่ประเศชั้นต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบได้เปล่าในการศึกษาภาค
บังคับ ปรากฏดังนี้

ความเสมอภาคทางการศึกษา

1. ขยายการศึกษาและบริการทางการศึกษา รวมทั้ง
พัฒนายกระดับมาตรฐานคุณภาพการศึกษาในส่วนภูมิภาคชนบท
เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษาทุกระดับ ทุกประเภท...

เป้าหมาย

2. เด็กวัยเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับทุกคนได้เข้าเรียนใน
ชั้นประถมศึกษา...

7. เข้าวชนด้อยความสามารถ เช่น ผู้พิการทางร่างกาย
และสมองได้รับการสนับสนุนทางบริการการศึกษาถึงระดับการ
ศึกษามัธยมศึกษา และการศึกษาพิเศษที่จัดขึ้น... (กระทรวงศึกษาธิ
การ, 2530 : 31 และ 35)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปรากฏดังนี้
การศึกษาตลอดชีวิต

5. ส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนได้รับการศึกษาโดย
ตลอดชีวิตด้วยการสร้างและกระตุ้นให้ทุกคนตระหนักและเห็นคุณค่า
ของการศึกษา รู้จักตนเองไม่เลิกเรียนกลางคัน ไม่ด้อยค่าทางการศึกษาอย่าง
ต่อเนื่องตลอดเวลา ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน โดยเฉพาะ
มุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้การศึกษาออกโรงเรียน สามารถเสริม
บริการทางการศึกษาแก่เยาวชนและประชาชนตามความต้องการ
และความจำเป็นโดยตลอดชีวิตอย่างเพียงพอ... (กระทรวงศึกษาธิ
การ, 2530 : 33)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้อีกเกี่ยวกับคำนิยาม ขนบธรรมเนียมประเพณี
ของกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

การศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

9. ...ส่งเสริมเยาวชนและประชาชนในด้านความรู้ ความเข้าใจ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะสำนึกในความเป็นไทย นิยมไทย ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางวัฒนธรรมไทย ส่งเสริมให้มีคารอญริทธ์ ทำนุบำรุง รักษา ส่งเสริมและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมของชาติ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530: 34)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ปรากฏดังนี้ การระดมสรรพกำลังเพื่อพัฒนาการศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม

10. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการร่วมมืออย่างใกล้ชิด และเพิ่มกำลังความสามัคคีระหว่างสถานศึกษา หรือหน่วยงานทางการศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมกับครอบครัว หน่วยงานองค์กร สถานประกอบการ และบุคคลทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน ในการจัดการศึกษา ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมให้กับ เยาวชน และประชาชน ... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530: 34)

2.4.4 แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) : แผนพัฒนาการศึกษาฯ ของกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา ในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

นโยบายข้อที่ 1 โอกาสทางการศึกษา

เร่งขยายการศึกษาและบริการการศึกษาให้ทั่วถึง ทั้งในเมืองและชนบททุกระดับทุกประเภท มุ่งเน้นการให้บริการระดับก่อนประถมศึกษาและระดับประถมศึกษา... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 62)

2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม ปรากฏดังนี้

นโยบายข้อที่ 1 โอกาสทางการศึกษา

...เร่งขยายการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ให้เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ผู้จบ

ชั้นประถมศึกษาได้เข้าเรียนเพิ่มขึ้น... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535 : 62)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิตปรากฏดังนี้
นโยบายข้อที่ 5 การศึกษาตลอดชีวิต

เร่งรัดการจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน เน้นการประสานสัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งและกัน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับโอกาสที่จะศึกษาหาความรู้ และฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 69)

2.4.5 แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) : แผนพัฒนาการศึกษาฯ ของกระทรวงศึกษาธิการฉบับนี้ ปรากฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา ปรากฏดังนี้

นโยบายข้อที่ 2 การผลิตและพัฒนากำลังคน

เร่งรัดผลิตและพัฒนาากำลังคนให้สามารถประกอบอาชีพและพัฒนาอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ... โดยเฉพาะกำลังคนระดับกลางและระดับสูงในสาขาที่ขาดแคลน...

เป้าหมาย

6. มีสถานศึกษาที่เปิดสอนระดับอุดมศึกษาครบทุกจังหวัด... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541 : 69-70)

2. ข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปรากฏดังนี้
นโยบายข้อที่ 5 การเรียนรู้ตลอดชีวิต

ส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้ ระบบข้อมูลและข่าวสาร การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การวิจัยและพัฒนาค้นคว้าไปสู่องค์กรและสังคมแห่งการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและสมดุล... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541: 78)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ปรากฏดังนี้
นโยบายข้อที่ 6 การปฏิรูปการบริหารและการจัดการศึกษา

ปฏิรูปการบริหารและการจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพ...

...การกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและสถานศึกษา ตลอดจนให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการจัดการศึกษา... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541: 81)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา
ปรากฏดังนี้

ด้านศาสนา

วัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนากิจการศาสนาให้พระพุทธศาสนา และศาสนาอื่นที่คนไทยนับถือเป็นรากฐานในการพัฒนาจิตใจ คุณธรรม จริยธรรม ของประชาชน ...

นโยบายข้อที่ 1 การพัฒนาศาสนศึกษาและบุคลากรทางศาสนา

เป้าหมาย

6. ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาวิชาการศาสนามากขึ้น... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541 : 84-85)

5. ข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

3. ด้านการวัฒนธรรม

นโยบายข้อที่ 1 การทำนุ บำรุง รักษา มรดกทางศิลปะ และวัฒนธรรม

เร่งรัด ส่งเสริม สนับสนุน การทำนุ บำรุง รักษา พื้นฟู พัฒนาศิลปะและวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น และของชาติ เพื่อเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทยในสังคมโลก

เป้าหมาย

1. มีการรักษา รวบรวม องค์กรความรู้ดั้งเดิม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี สุนทรียศาสตร์ ขนบประเพณี ในภาพราชประเพณี ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาไทย วัฒนธรรม พื้นบ้านและวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ

นโยบายข้อที่ 2 การสืบสานศิลปะ และวัฒนธรรม

เร่งรัด ส่งเสริม สนับสนุน การปลุกฝัง สืบสาน เผยแพร่ แลกเปลี่ยนศิลปะและวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติอย่างต่อเนื่อง เพื่อดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจของคนในชาติ

เป้าหมาย

1. มีการบรรจุองค์ความรู้ดั้งเดิม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย ศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ และวัฒนธรรมประจำชาติให้เป็นสาระสำคัญในการเรียนรู้ ให้วัฒนธรรมผสมผสานกลมกลืนกับวิชาการสาขาอื่น ๆ ทุกระดับ และประเภทการศึกษา เพื่อให้เป็นภูมิคุ้มกันต่อบุคคลครอบครัว ชุมชน และสังคม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2540 : 91 และ 93)
6. ข้อความที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งมีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปราบกฏดังนี้

นโยบายข้อที่ 1 การศึกษาขั้นพื้นฐาน

เร่งรัดจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพให้ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมายตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม... (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541 : 66)

2.5 แผนการศึกษาแห่งชาติ (2 ฉบับ)

2.5.1 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 : แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2520 ปราบกฏข้อความที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปราบกฏดังนี้

หมวด 2

แนวนโยบายการศึกษาของรัฐ

11. รัฐพึงจัดการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึงบริบูรณ์สำหรับสถานศึกษาของรัฐและท้องถิ่นจะต้องจัดให้เปล่า (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 342)
2. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ปราบกฏดังนี้

12. สถานศึกษาให้ความเสมอภาคแก่บุคคลในการเข้ารับการศึกษาตามความสามารถของบุคคลนั้น ๆ

การศึกษาที่มีไม่ภาคบังคับ รัฐพึงวางมาตรการที่เหมาะสมเพื่อให้บุคคลมีโอกาสได้รับการศึกษาโดยเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ภายใต้ขอบเขตที่รัฐกำหนด และตามสติปัญญาความสามารถ...

(ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 342)

3. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปรากฏดังนี้

หมวด 2

แผนนโยบายการศึกษาของรัฐ

14. รัฐพึงเร่งรัดและสนับสนุนการศึกษานอกโรงเรียน ลักษณะต่าง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลได้มีโอกาสได้รับการศึกษาตลอดชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่มีโอกาสศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นอันดับแรก

หมวด 3

ระบบการศึกษา

28. การศึกษาตามนัยแห่งแผนการศึกษานี้เป็นสิ่งที่จะต้องจัดทำต่อเมืองตลอดชีวิตทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน และ การศึกษานอกโรงเรียน (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 343 และ 347)

4. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ปรากฏดังนี้

หมวด 4

การบริหารการศึกษา

42. สนับสนุนให้มีการสรรหาผู้ปกครองและตัวแทนประชาชนทั่วไปเข้าร่วมบริหารการศึกษา โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการในองค์คณะบุคคล เพื่อดูแลควบคุมนโยบายการบริหารการศึกษาในระดับต่ำกว่าอุดมศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของชาติ และความต้องการอันจำเป็นของท้องถิ่น

หมวด 7

การระดมสรรพกำลังเพื่อการศึกษา

54. รัฐพึงวางมาตรการในการระดมสรรพกำลังจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ร่วมรับภาระทางการศึกษา... (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 355 และ 359)

5. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน ปรากฏดังนี้

หมวด 3

ระบบการศึกษา

34. การจัดการศึกษาของแต่ละระดับ อาจจัดในลักษณะ และประเภทต่าง ๆ ตามความเหมาะสมกับความต้องการอันจำเป็น ของสังคมไทย

การศึกษาลักษณะและประเภทต่าง ๆ ได้แก่ การฝึกหัดครู การอาชีวศึกษา การศึกษาริชาชีพพิเศษ การศึกษานอกโรงเรียน การศึกษาสงเคราะห์และการศึกษาพิเศษ เป็นต้น (ประกาศให้ใช้ แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 350)

6. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ปรากฏดังนี้

หมวด 1

ความมุ่งหมาย

1. ให้มีความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของตนและของผู้อื่น มีระเบียบวินัย มีความเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย ศาสนา และหลักธรรม... (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 340)

7. ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ ความว่า

32. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา เป็นการศึกษาหลังประถมศึกษา มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ทั้งวิชาการและวิชาชีพที่เหมาะสมกับวัย ความต้องการ ความสนใจ และความถนัด เพื่อให้แต่ละบุคคล เข้าใจ และรู้จักเลือกอาชีพที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม... (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 349)

8. ปรากฏข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคุณค่าและขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน ความว่า

50. รัฐพึงจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างและก่อให้เกิด ความสำนึกในคุณค่าของศิลปะ วัฒนธรรม จริยธรรม ศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมและประเพณีอันดีงาม รวมทั้งสถานที่และ วัตถุอันมีค่าทางประวัติศาสตร์... (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่ง ชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 359)

2.5.2 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 : คณะกรรมการการศึกษาแห่ง ชาติได้เสนอแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เพื่อให้เป็นแนวทางหลักสำหรับการจัดการศึกษา ของรัฐ เมื่อคณะรัฐมนตรีพิจารณาให้ความเห็นชอบแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการให้ใช้แผนการ

ศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ตั้งแต่ วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2535 ซึ่งปรากฏข้อความที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ปรากฏดังนี้

หมวด 3

แนวนโยบายการศึกษา

4. จัดการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึง มีคุณภาพ และสะดวกแก่ผู้เรียน สถานศึกษาของรัฐและของท้องถิ่นจะต้องจัดการศึกษาภาคบังคับเป็นบริการแบบให้เปล่า

การจัดการศึกษาในระดับใดให้เป็นการศึกษาภาคบังคับให้เป็นไปตามกฎหมายการศึกษาที่กำหนดไว้เป็นการเฉพาะ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, น.ป.ป. : 19)

2. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ปรากฏดังนี้

หมวด 2

ระบบการศึกษา

2. ระบบการศึกษาจะเปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตโดยอาศัยรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการศึกษาที่จัดตามแนวระบบโรงเรียน และการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต...

หมวด 3

แนวนโยบายการศึกษา

1. จัดระบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้เรียนรู้อย่างกว้างขวางและต่อเนื่องตลอดชีวิต... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, น.ป.ป. : 11 และ 19)

3. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของกลุ่มชน ปรากฏดังนี้

หมวดที่ 3

แนวนโยบายการศึกษา

13. ส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทของครอบครัว ชุมชน สถาบันสังคมอื่น ๆ และสื่อมวลชนให้มีส่วนร่วมในกระบวนการของการศึกษา การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น...

หมวด 4

แนวทางการจัดการศึกษา

9. นำความรู้ที่ได้จากการศึกษา ค้นคว้า และวิจัยใน ศาสตร์สาขาต่าง ๆ รวมทั้งจากแหล่งวิชาการอื่น ๆ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัด ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สื่อมวลชน เป็นต้น มาพิจารณาประกอบการจัดเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอนทุกระดับ ประเภท และรูปแบบการศึกษา...

15. ให้สถานศึกษามีความคล่องตัวในการจัดเนื้อหาสาระ และกระบวนการเรียนการสอนให้สัมพันธ์ สอดคล้อง และเกื้อกูลกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยส่งเสริมให้องค์กรต่าง ๆ และประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดและผลิต... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 20 และ 24-25)

4. ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ความว่า

หมวดที่ 3

แผนนโยบายการศึกษา

17. ปรับปรุงระบบบริหารการศึกษาให้มีเอกภาพด้านนโยบายและมาตรฐานการศึกษา รวมทั้งให้กระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น และสถานศึกษา เพื่อให้สถานศึกษามีความคล่องตัวในการบริหารและการจัดการภายในสถานศึกษารวมทั้งสนับสนุนให้บุคคลและองค์กรในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการจัดการศึกษาของชุมชน...

18. ส่งเสริมให้เอกชนจัดการศึกษาทุกระดับเพิ่มขึ้น ให้มีอิสระและความคล่องตัวในการบริหารจัดการ สามารถพึ่งตนเองได้ โดยรัฐให้การสนับสนุนด้านวิชาการ ทรัพยากร การอำนวยความสะดวกในการดำเนินงาน และการรับรองมาตรฐาน...

ทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา

39. ให้ภาคเอกชนและชุมชนเป็นบทบาทในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาที่สนองความต้องการเฉพาะกลุ่มบุคคล ทั้งนี้ให้หน่วยงานของรัฐสนับสนุนด้านวิชาการ ทรัพยากร และการอำนวยความสะดวกอย่างเหมาะสม ...

41. ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้สถานประกอบการจัดการศึกษา และฝึกอบรมทักษะสำหรับการประกอบอาชีพ โดยรัฐจะต้องมีมาตรการจูงใจบางประการ ... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 21, 29 และ 30)

5. ข้อความที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ
ปรากฏดังนี้

หมวดที่ 3

แผนนโยบายการศึกษา

5. ให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชน...

หมวดที่ 5

แนวทางการจัดการศึกษา

2. ขยายบริการการศึกษา ขั้นพื้นฐานในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย โดยคำนึงถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัดและความสามารถพิเศษของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทห่างไกล ในเขตชุมชนแออัดในเมือง เขตภูเขา และชายแดน รวมทั้งเด็กที่ต้องย้ายถิ่นตามพ่อแม่ผู้ปกครองไปประกอบอาชีพ สามารถได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาอย่างทั่วถึง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 19 และ 23)
6. ข้อความที่มีนัยเกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา ปรากฏดังนี้
4. การจัดการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียน อาจจัดเป็นการศึกษาประเภทต่างๆ ได้ตามความเหมาะสมและตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ชุมชน และประเทศ เช่น การฝึกหัดครู การศึกษาริชาชีพ การศึกษาริชาชีพพิเศษ การศึกษาริชาชีพเฉพาะกิจหรือเฉพาะบุคคลบางกลุ่ม การศึกษาพิเศษ และการศึกษาของภิกษุ สามเณร นักบวช และบุคลากรทางศาสนา เป็นต้น... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 14)
7. ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ ความว่า
21. พัฒนาระบบการให้คำปรึกษาและการแนะแนวให้ครอบคลุมทั้งด้านวิชาการ แนวทางการประกอบอาชีพ และการปรับตัวทางอารมณ์และสังคม เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความถนัดหรือความสนใจและเรียนได้อย่างเป็นสุข ... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 26)

8. ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ความว่า ความมุ่งหมายของการจัดการศึกษา

4. ด้านสังคม บุคคลที่ได้รับการศึกษาจึงมีพฤติกรรมทางสังคมที่ดีงาม ...ตระหนักและปฏิบัติความสิทธิและหน้าที่และความรับผิดชอบที่มีต่อผู้อื่น ต่อสังคม และต่อมวลมนุษยชาติ มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์สังคมให้มีสันติสุข รู้จักเคารพในสิทธิและเสรีภาพของตนเอง และผู้อื่นตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 9)

ผลการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในช่วงนี้

1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ

1.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2517 ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ความว่า "...บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการศึกษาขั้นมูลฐาน ตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษภาคบังคับ..." (สยามจดหมายเหตุ, 2520 : 220) บทบัญญัติดังกล่าวเป็นการให้หลักประกันสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแก่ประชาชนอย่างชัดเจน ซึ่งนับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ได้บัญญัติเรื่องการศึกษาไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย อย่างไรก็ตามการให้การรับรองในประเด็นสิทธิได้รับการศึกษาไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนในการศึกษาภาคบังคับ มิได้บัญญัติไว้ในหมวดเดียวกัน แต่ปรากฏในหมวด 5 แผนนโยบายแห่งรัฐ ซึ่งเป็นหลักประกันได้ในระดับหนึ่ง โดยนัยความบทบัญญัติดังกล่าวถือว่าเป็นพันธะหน้าที่ของรัฐบาลที่จะดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามแนวทางที่บัญญัติไว้ อาจกล่าวได้ว่าบทบัญญัติที่ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ที่ปรากฏในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของผลจากการเรียกร้องของประชาชนที่จะให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้

อย่างไรก็ตามความสำเร็จจากการเรียกร้องของประชาชนจนได้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนฉบับนี้ ดำรงอยู่ได้ไม่นานนัก เพราะบังคับใช้ได้เพียง 2 ปี เท่านั้น ก็ถูกคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินล้มล้างไปเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

รัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นใหม่โดยคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน คือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2519 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ และไม่ปรากฏบทบัญญัติที่รับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในด้านอื่นใด นอกจากมาตรา 8 ที่บัญญัติว่า “...บุคคลมีสิทธิและเสรีภาพภายใต้บังคับบัญญัติแห่งกฎหมาย...” (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 271) เป็นที่น่าสังเกตว่ารัฐบาล ซึ่งมีนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี ถือว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่จะบังคับใช้ตลอดไป โดยคณะรัฐมนตรีจะเป็นผู้เสนอให้มีการแก้ไขเป็นคราว ๆ ไป ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ในแต่ละระยะ รวม 3 ระยะ ๆ ละ 4 ปี (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 269-270)

เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในชื่อใหม่ว่า “คณะปฏิวัติ” เข้ายึดอำนาจ และประกาศใช้ “ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร” แทนรัฐธรรมนูญฉบับเดิม ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่ให้การรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนแต่ประการใด

เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2521 มีการนำพระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับแก้ไข (ฉบับที่ 5) มาประกาศใช้ พระราชบัญญัตินี้ได้บัญญัติขจัดเว้นการบังคับเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาให้กับนักเรียน 2 กรณี ได้แก่ เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกิน 3,000 เมตร และดำต่าบอใดที่ไม่เหมาะสมที่จะจัดการศึกษาภาคบังคับถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ได้ ตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ให้ถือว่าเด็กที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในตำบลนั้นพ้นเกณฑ์การศึกษภาคบังคับ (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2521, 2521 : 6-7) สาระสำคัญดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ามีประชาชนจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้รับโอกาสในการได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษภาคบังคับ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นโอกาสทางการศึกษาที่มีส่วนสัมพันธ์กับภูมิฐานะของผู้เรียน

อย่างไรก็ตามการบัญญัติขจัดเว้นการบังคับเข้าเรียน โดยขยายระยะทางเป็น 3,000 เมตร จากเดิมที่บัญญัติไว้ 2,000 เมตร ในขณะเดียวกันก็เป็นพันธะที่รัฐต้องดำเนินการจัดการศึกษาในสอดคล้องกับสาระบัญญัติที่บังคับประชาชนดังกล่าว ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษามากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากได้มีการขยายโรงเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม อีกทั้งสภาพการเปลี่ยนแปลงทางคมนาคมที่มีการพัฒนาตลอดมา การเดินทางจากบ้านมาโรงเรียนของนักเรียนที่อยู่ในถิ่นทุรกันดาร จึงน่าจะมีความสะดวกมากขึ้น

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2521 เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2521 ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษภาคบังคับ ในหมวด 5 แนวนโยบายแห่งรัฐ ความว่า “...การศึกษอบรมภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน ...” (กระแสมร ทองธรรมชาติ, 2524 : 100) สาระดังกล่าว

เป็นการให้หลักประกันแก่ประชาชนในสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ อย่างไรก็ตามเป็นแต่เพียงการวางแผนทางตำแหน่งงานของรัฐเท่านั้น และหากในทางปฏิบัติมิได้เป็นไปตามบทบัญญัติ ประชาชนมีอาจนำไปสู่กรณีฟ้องร้องได้ (ดูบทเฉพาะกาล)

เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 “คณะกรรมการความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” ได้ทำรัฐประหาร และได้ร่างรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2534 ประกาศภาวะบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้โดยบัญญัติไว้ในหมวด 5 แนวนโยบายแห่งรัฐ ความว่า “...การศึกษอบรรณภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนและโดยทั่วถึงอย่างมีประสิทธิภาพ...” (สมยศ ธีรไทย, 2535 : 165) ภาวะบัญญัติดังกล่าวเป็นการให้หลักประกันสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามภาคบังคับ ซึ่งเป็นพันธะหน้าที่ของรัฐที่จะจัดการศึกษา เพื่อให้ประชาชนได้รับสิทธิดังกล่าวอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ

เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ประกาศภาวะบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้ ในหมวด 3 สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทยความว่า “...บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ...” (อมรรักษาสิทธิ์, 2541 : 253)

ภาวะบัญญัติดังกล่าวเป็นการให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี ซึ่งรัฐมีพันธะหน้าที่ต้องจัดบริการแบบให้เปล่า นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่มีการบัญญัติให้การรับรองสิทธิทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และบัญญัติไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ซึ่งมีลักษณะการบังคับรัฐต้องดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ภายในเวลา 5 ปี ตามบทเฉพาะกาล เป็นที่สังเกตว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ ไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาภาคบังคับดังเช่นรัฐธรรมนูญฉบับก่อน อย่างไรก็ตาม มาตรา 81 ได้บัญญัติให้มีการจัดทำกฎหมายการศึกษาแห่งชาติเพื่อเป็นกฎหมายแม่บททางการศึกษาต่อไป

1.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

หลังเกิดเหตุการณ์รุนแรง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 แล้ว รัฐบาลคณะที่ 33-34 ได้เข้ามาบริหารประเทศภายใต้การนำของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2517 ตามลำดับ ไม่ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามภาคบังคับแต่ประการใด

เมื่อมีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2520 (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 337-360) ปรากฏ

สาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้ ในหมวด 2 แผนนโยบายการศึกษาของรัฐความ
ว่า “...รัฐพึงจัดการศึกษามหาศตวรรษให้ทั่วถึง บริบูรณ์สำหรับสถานศึกษาของรัฐและท้องถิ่น จะต้อง
จัดให้เปล่า...” (ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 342) การกำหนด
แผนนโยบายการศึกษาของรัฐดังกล่าว เป็นการกำหนดแนวทางอันเป็นพันธะหน้าที่ของรัฐในการ
จัดให้บริการทางการศึกษาแก่ประชาชน กล่าวได้ว่าเป็นการให้ประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้
เปล่าในการศึกษามหาศตวรรษทั้งสถานศึกษาของรัฐและท้องถิ่น

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 ปรากฏ
นโยบายที่จะส่งเสริมให้มีความเสมอภาคทางการศึกษาแก่ประชาชนทุกท้องถิ่น ด้วยการจะเร่งจัด
การศึกษามหาศตวรรษ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520 :
275) และเมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาฉบับที่ 4 ได้วางนโยบายพัฒนาการศึกษาด้วยการ
“...ขยายการศึกษามหาศตวรรษให้ทั่วถึง ...” (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. : 7) และจากการ
พิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4 ของกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏ
สาระความว่า “...จัดและส่งเสริมให้มีความเสมอภาคทางการศึกษาทั้งในด้านสิทธิ โอกาส และคุณ
ภาพการศึกษา โดยจะช่วยเร่งการจัดการศึกษามหาศตวรรษให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึงทุกถิ่นที่...”
(กระทรวงศึกษาธิการ, 2519 : 26)

ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าปี พ.ศ. 2520 ที่มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ
2520 และ แผนพัฒนาฯ ทั้ง 3 ฉบับดังกล่าว ล้วนมีความสอดคล้องในสาระสำคัญที่มีนัยสะท้อนถึง
เจตนารมณ์ของรัฐที่จะขยายโอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหา
ศตวรรษอย่างทั่วถึง

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 41 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ดำรง
ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นสมัยที่ 2 แดงนโยบายไว้ว่า “... จะเร่งขยายการศึกษามหาศตวรรษให้
กว้างขวางและทั่วถึง...” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 250) เป็นการแสดง
เจตนารมณ์ที่จะขยายโอกาสให้ประชาชนได้เข้ารับการศึกษามหาศตวรรษอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 42 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรง
ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สมัยที่ 1 ได้แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2523 ไม่ปรากฏ
สาระสำคัญที่เกี่ยวกับการศึกษามหาศตวรรษแต่ประการใด และเมื่อพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เข้า
มาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 และ 3 ในรัฐบาลคณะที่ 43 และ 44 ก็ไม่ปรากฏ
สาระสำคัญในคำแถลงนโยบายที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาศตวรรษ
ด้วยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาเวลาระหว่างที่รัฐบาลคณะที่ 42 ทำหน้าที่บริหารประเทศ เป็นช่วงที่นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) มาใช้เป็นแนวทางพัฒนาประเทศ ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการศึกษาภาคบังคับ ความว่า "... ขยายและพัฒนาการศึกษาภาคบังคับทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อให้เด็กที่มีอายุครบ 6 ปีบริบูรณ์ ได้มีโอกาสรับการศึกษาทุกคน ..." (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, น.ป.ป. : 12) แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของรัฐที่จะขยายโอกาสให้ประชาชนได้เข้ารับการศึกษภาคบังคับให้ทั่วถึงทุกคน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสภาพความเป็นจริงยังมีเด็กที่ขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษาระดับการศึกษาภาคบังคับอยู่จำนวนหนึ่ง เป็นที่สังเกตว่าตามแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 5 ไม่ปรากฏสาระที่มีความสอดคล้องกับสาระสำคัญตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 แต่ประการใด

เมื่อมีการนำใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) มาใช้ ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ความว่า

...ปรับปรุงคุณภาพการศึกษาของเด็กที่อยู่ในการศึกษาภาคบังคับ โดยการพัฒนาบุคลากร พัฒนากลยุทธ์ และจัดหาอุปกรณ์การเรียนการสอนที่จำเป็น เพื่อให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530 : 82)

ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นจุดเปลี่ยนในเจตนารมณ์ของรัฐที่ไม่ได้มุ่งจัดการศึกษาภาคบังคับเพื่อจุดประสงค์ในเชิงปริมาณดังเช่นนโยบายของแผนพัฒนาฯ ฉบับก่อน แต่จะกล่าวถึงการได้รับการศึกษาระดับมัธยมที่มีคุณภาพ ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงระดับความสำเร็จของการจัดการศึกษาภาคบังคับในเชิงปริมาณได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับภารกิจที่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการศึกษาภาคบังคับในช่วงของการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5

เมื่อพิจารณานโยบายตามแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ซึ่งระบุว่า "... จัดให้เด็กที่เข้าเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับ เข้าเรียนจนจบประถมศึกษาทุกคน ..." (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.ป.ป. : 68) นับสำคัญจากข้อความนี้เป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะให้ประชาชนที่เข้ารับการศึกษภาคบังคับ สามารถเรียนจนจบประถมศึกษาทุกคน ซึ่งสะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาในเชิงคุณภาพที่ยังมีเด็กจำนวนหนึ่งที่เข้ารับการศึกษ แต่ไม่สามารถสำเร็จการศึกษาในระดับนี้ได้ กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้ในเชิงคุณภาพ ซึ่งมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 6 ของกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในแง่ความเสมอภาคที่เกี่ยวข้องกับมาตรฐานคุณภาพการศึกษา และเมื่อพิจารณาเป้าหมายของแผนฯ ปรากฏข้อความที่ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่รวมไปถึงโอกาสที่จะได้รับการศึกษามากับคัมภีร์ของกลุ่มด้วยโอกาสด้วย เช่น ผู้พิการทางร่างกาย และสมอง รวมทั้งการศึกษาพิเศษที่รัฐจัดอีกประเภทหนึ่งด้วย

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 45 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ความว่า "... ขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาควบคู่ไปกับการขยายการศึกษามหาวิทยาลัย..." (สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2531 : 24) ความดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษามหาวิทยาลัยในระดับชั้นที่สูงขึ้น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 46 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2534 ความว่า "... เร่งขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา เพื่อเป็นฐานการขยายการศึกษามหาวิทยาลัยจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ..." (สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2534 : 28) ซึ่งให้เห็นเจตนารมณ์อย่างชัดเจนของรัฐที่จะขยายสิทธิทางการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัย ด้วยการขยายเวลาเรียนจาก 6 ปี เป็น 9 ปี

หากพิจารณาโดยภาพรวมในช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 6 มีคณะรัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศ 2 คณะ คือ คณะที่ 45 และ 46 อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของการศึกษามหาวิทยาลัยอย่างชัดเจน กล่าวคือเป็นช่วงที่รัฐให้การส่งเสริมสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัยในเชิงคุณภาพ และกล่าวถึงการยกระดับชั้นของการศึกษามหาวิทยาลัยเป็น 9 ปี ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษามหาวิทยาลัยในระดับชั้นที่สูงขึ้น ทั้งนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากการประชุมระดับโลก เมื่อวันที่ 5-9 มีนาคม พ.ศ. 2533 ที่หาดจอมเทียน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2533) ที่ได้มีการรับรอง "ปฏิญญาดูโลกว่าด้วยการศึกษาเพื่อปวงชน" ปรากฏสาระสำคัญที่กล่าวถึงการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน เป็นแนวคิดที่น่าจะมีอิทธิพลผลักดันให้มีการพัฒนาการจัดการศึกษาในช่วงนี้ และเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ การศึกษามหาวิทยาลัย 6 ปี ของไทยน่าจะกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งสะท้อนได้จากนัยตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และเมื่อพิจารณาภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัว

สูงในช่วงนี้ รัฐบาลจะสามารถรองรับภาวะในการจัดการศึกษาแบบให้เปล่าจากการขยายระดับชั้นที่สูงขึ้นได้

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 47 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายอาเน็นท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จากการเสนอชื่อของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2534 ไม่ปรากฏสาระที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2535 ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 วางแผนนโยบายการศึกษาไว้ว่า “...จัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาให้ทั่วถึง มีคุณภาพ และสะดวกแก่ผู้เรียน สถานศึกษาของรัฐและของท้องถิ่นจะต้องจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาให้บริการแบบให้เปล่า ...” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 19) สาระดังกล่าวถือเป็นพันธะหน้าที่โดยตรงของรัฐที่จะจัดการศึกษาในระดับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา หรือหากมีสถานศึกษาของท้องถิ่นที่จัดการศึกษาในระดับนี้ด้วย ก็ต้องจัดแบบให้เปล่าซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงความรับผิดชอบที่จะให้ประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับมัธยมศึกษาอย่างทั่วถึง โดยคำนึงถึงคุณภาพ และความสะดวกแก่ผู้เรียน

หากพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2540) ปรากฏสาระสำคัญที่กล่าวถึงการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในแง่โอกาสที่จะได้รับการศึกษาโดยกล่าวถึงเฉพาะกลุ่มผู้ด้อยโอกาสเท่านั้น

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ไม่ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับมัธยมศึกษา แต่ปรากฏนโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่มีมาตรการเร่งขยายบริการทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ด้วยรูปแบบและวิธีการอันหลากหลาย

เมื่อพิจารณานโยบายตามแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535-2540) ของกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวถึงการขยายโอกาสให้ผู้จบชั้นประถมศึกษาได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเพิ่มขึ้นด้วย กล่าวได้ว่าช่วงนี้รัฐมีเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นอย่างทั่วถึง

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 48 เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกสุจินดา ครา ประยูร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แลลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ความว่า “...เร่งเสริมสร้างและขยายโอกาสทางการศึกษาทั้งในและนอกระบบการศึกษาเพื่อยกระดับการศึกษาภาคบังคับให้ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น...” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 376) เป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะขยายโอกาสทางการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาภาคบังคับถึงขั้นมัธยมศึกษาตอนต้น กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่มีความต่อเนื่องจากรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศ ก่อนเหตุการณ์รัฐประหารเมื่อต้นปี พ.ศ. 2534

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 49 เข้ามาบริหารประเทศ นายอานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แลลงนโยบายเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ไม่ปรากฏสาระสำคัญที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด เพราะเป็นรัฐบาลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามาบริหารประเทศในช่วงสั้น ๆ เพื่อให้มีการเลือกตั้งต่อไป

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 50 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายชวน หลีกภัย ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แลลงนโยบายเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2535 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ แต่จะเน้นย้ำของการศึกษาภาคบังคับอยู่ในเจตนารมณ์ที่จะสนับสนุนการจัดการศึกษาให้แก่ผู้พิการและผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 51 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แลลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ความว่า “...ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ให้ทั่วถึงทั้งในและนอกระบบ โรงเรียน โดยมีเป้าหมายขยายการศึกษาภาคบังคับให้ถึง 12 ปี โดยเร็ว...” (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 436) นับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกที่แสดงเจตนารมณ์ในการขยายระดับการศึกษาภาคบังคับให้สูงถึง 12 ปี

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับของประชาชนที่รัฐได้ดำเนินการโดยตลอดมา ปรากฏจุดเปลี่ยนในแง่ที่รัฐแสดงเจตนารมณ์ในการขยายโอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาถึงขั้นมัธยมศึกษาตอนต้นอย่างทั่วถึง และใช้คำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” เป็นครั้งแรกในช่วงนี้ แนวความคิดนี้ได้รับอิทธิพลมาจาก “ปฏิญญาโลกว่าด้วยการศึกษาเพื่อปวงชน” จากการประชุมระดับโลกเมื่อปี พ.ศ. 2533 และส่วนหนึ่งน่าจะสะท้อนความสำเร็จของการจัดการศึกษาภาคบังคับในเชิงปริมาณในระหว่างที่ผ่านมา ดังจะเห็นได้ว่า “การศึกษาภาคบังคับ” กล่าวถึงเฉพาะกลุ่มผู้ด้อยโอกาสเท่านั้น

ช่วงนี้กระแสการปฏิรูปการเมืองได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง เกิดกระแสเรียกร้องให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งมีกระบวนการร่างที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างโดยการเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเข้าไปทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญ และจากการร่วมทำประชามติการไปทั่วประเทศ มีการนำความคิดเห็นของประชาชนไปพิจารณาร่างด้วย อีกทั้งมีการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในสาระที่เกี่ยวกับการศึกษาที่จะนำไปบรรจุในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ด้วย ก่อให้เกิดการตื่นตัวทางการศึกษาไปอย่างกว้างขวาง

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ปราบกฏสาระสำคัญตามเป้าหมายของแผนฯ ความว่า "...เพิ่มคุณภาพการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยเฉพาะการศึกษาขั้นพื้นฐาน 9 ปี แก่เด็กในวัยเรียนทุกคน การเตรียมขยายการศึกษาเป็น 12 ปี..." (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539) ความดังกล่าวเป็นเจตนารมณ์ของรัฐต่อการเตรียมการระยะยาวที่จะให้สิทธิทางการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนเป็น 12 ปี โดยเริ่มที่จัดการศึกษาเพื่อให้เด็กในวัยเรียนทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน 9 ปี ทั้งนี้น่าจะได้รับอิทธิพลแนวคิดจากกระแสการร่างรัฐธรรมนูญในช่วงนี้ และมีการผลักดันให้มีการบรรจุสาระด้านการศึกษาในรัฐธรรมนูญฉบับนี้

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ปราบกฏนโยบายที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 โดยกล่าวถึงการเร่งขยายและยกระดับความรู้พื้นฐานของประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพโดยกว้างขวางและมีความเสมอภาค

เมื่อพิจารณาสาระตามแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 ของกระทรวงศึกษาธิการ แผนพัฒนาฉบับนี้ได้วางนโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ครอบคลุมตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย กล่าวได้ว่าเป็นการขยายโอกาสที่จะให้ประชาชนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นช่วงเวลาที่ยาวนาน

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 52 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2539 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการศึกษาภาคบังคับแต่ประการใด รัฐบาลได้แสดงเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนทุกคนเข้ารับการศึกษอย่างต่อเนื่อง 12 ปี ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับขั้นที่สูงขึ้น สอดคล้องกับสาระในแผนพัฒนาฯ ที่ประกาศใช้ในขณะนี้

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 53 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี นายชวน หลีกภัย ดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 กล่าวถึงการกำหนดแผนการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ที่รัฐจะจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน กล่าวได้ว่านโยบายของรัฐบาลคณะนี้เป็น การสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ตามสิทธิทางการศึกษาที่ได้รับการรับรองตามรัฐธรรมนูญ โดยกล่าวถึงการจัดการศึกษาทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ

2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม

2.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นที่เป็นกฎหมายในช่วงนี้ ไม่ปรากฏเอกสารฉบับใดที่มีสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

2.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

รัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศหลังเหตุการณ์รุนแรง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2518 ตั้งแต่รัฐบาลคณะที่ 33-34 ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 35 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2518 ที่จะขยายการศึกษาผู้ใหญ่และอาชีวศึกษาโดยเน้นหนักด้านเกษตรกรรม และเมื่อรัฐบาลคณะที่ 36 ซึ่งมีหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายที่มีความต่อเนื่องกับรัฐบาลคณะก่อนโดยกล่าวถึงจะเน้นการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในด้านเกษตรและการสหกรณ์ กล่าวได้ว่าเป็นการขยายรูปแบบของการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนมีอิสระเลือกรูปแบบการศึกษาเพื่อการศึกษาต่อได้อย่างสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานของสังคมเกษตรกรรม

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 37 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2519 กล่าวถึงนโยบายที่จะขยายการศึกษาผู้ใหญ่และอาชีวศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นเจตนารมณ์ที่จะขยายการจัดการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาผู้ใหญ่

สาระสำคัญที่ปรากฏตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลทั้ง 3 คณะ ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับช่วงนี้ที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ ระดับที่ 3-4 (ระดับประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น) ให้เป็นหลักสูตรทดลองในโรงเรียนผู้

ใหญ่ 6 แห่ง ในปี พ.ศ. 2518 (สุริพร เจริญนิช, 2533 : 113) การดำเนินการดังกล่าวจึงน่ามีอิทธิพลต่อการวางแผนทางการศึกษาตามนโยบายของรัฐบาลคณะนี้ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษามากยิ่งขึ้น จากการเลือกเข้ารับการศึกษารูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่อีกรูปแบบหนึ่งที่มีการขยายมากขึ้น

ภายหลังเหตุการณ์รุนแรง วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 รัฐบาลคณะที่ 39 ซึ่งมีนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2519 กล่าวถึงการจะแก้ไขและขยายการศึกษาผู้ใหญ่และอาชีวศึกษา เพื่อให้ผู้ที่เข้ารับการศึกษารูปแบบนี้สามารถนำความรู้ไปใช้ในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากการการที่ได้มีการวิจัยติดตามผลการให้หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จจากการทดลองโรงเรียนผู้ใหญ่ ในปี พ.ศ. 2518 และผลปรากฏว่าหลักสูตรนี้อำนวยผลแก่ผู้เรียนทั้งในด้านการพัฒนาความคิดและการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี (สุริพร เจริญนิช, 2533 : 114)

การประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ได้วางแนวทางการศึกษาไว้ 2 รูปแบบ กล่าวคือการศึกษาในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน การศึกษาทั้ง 2 รูปแบบจัดให้ผู้เรียนได้ศึกษาทั้งในด้านวิชาการและวิชาชีพ กล่าวได้ว่าเป็นการให้โอกาสแก่ผู้ที่ศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษา เลือกเข้ารับการศึกษารูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่จะจัดการศึกษาทั้งด้านวิชาการและวิชาชีพ นับว่าเป็นแผนการศึกษาฉบับแรกที่ปรากฏการใช้คำ “การศึกษานอกระบบโรงเรียน” สาระสำคัญดังกล่าวน่าจะได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา ดังที่ได้เสนอหลักการทางการศึกษา ไว้ว่า

...ให้ระบบการศึกษาเป็นระบบเปิดมากขึ้น ยืดหยุ่นขึ้น โดยให้การศึกษารูปแบบในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนสัมพันธ์กัน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ... (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2518 : 23)

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 ปรากฏสาระสำคัญที่มุ่งขยายการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้กว้างขวางครอบคลุมทั่วประเทศ และพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4 ปรากฏแนวนโยบายที่จะส่งเสริมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้จัดอย่างกว้างขวาง และจัดในรูปแบบต่าง ๆ ให้มีความเหมาะสม แนวทางที่สอดคล้องกันของแผนพัฒนาฯ ทั้งสองฉบับ น่าจะเป็นผลที่เชื่อมโยงมาจากหลักการของการปฏิรูปการศึกษา

ที่ได้มีการเสนอหลักการไว้ กล่าวได้ว่าแนวทางดังกล่าวจึงน่าจะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา จากทางเลือกในรูปแบบต่าง ๆ อย่างเหมาะสม

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 41 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แลงนนโยบายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2522 โดยจะปรับปรุงการมัธยมศึกษาให้มีการอาชีวมากขึ้น และจบในตัวเอง อีกทั้งการปรับปรุงส่งเสริมการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะขยายโอกาสให้ประชาชนได้ศึกษาระดับมัธยมศึกษา จากการเลือกเข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ตามความเหมาะสม หรือความต้องการ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 42 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แลงนนโยบายเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2523 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2530) แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 5 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เป็นที่สังเกตว่าสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ได้มีการกล่าวถึงตั้งแต่รัฐบาลคณะที่ 35 เป็นต้นมา แต่หลังจากการเข้ามาบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 42-44 ไม่ปรากฏนโยบายที่ต่อเนื่องจากรัฐบาลคณะก่อน อีกทั้งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ก็ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ด้วยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ปรากฏนโยบายที่จะเร่งขยายการจัดการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ให้ประชาชนที่ไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียน ได้เลือกรูปแบบที่เหมาะสมเพื่อให้มีความรู้ และพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงกล่าวได้ว่าเจตนารมณ์ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ มีส่วนส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับมัศึกษามากยิ่งขึ้น จากการเลือกรับการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ตามนโยบายการศึกษาเพื่อชีวิต พัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

อย่างไรก็ตามในช่วงนี้มีเพียงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติเท่านั้น ที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อปี พ.ศ. 2535 มีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 แผนพัฒนาพัฒนาการศึกษา ฉบับที่ 7 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 7 มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ในส่วนของแผนพัฒนาฯ ใน 2 ฉบับหลัง ปรากฏนโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จะเร่งขยายถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย จะให้มีระบบถ่ายโอนหน่วยการเรียนจากการทำงานประกอบอาชีพมาเทียบเป็นหน่วยการเรียนได้ ให้มีระบบถ่ายโอนหน่วยการเรียนระหว่างสถานศึกษาในสังกัดเดียวกันและต่างจังหวัด และระหว่างการเรียนในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นอย่างกว้างขวาง ตามที่ได้กำหนดเป็นนโยบายไว้ในแผนการศึกษา พ.ศ. 2535 ที่ให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของปวงชน จึงกล่าวได้ว่าช่วงนี้มีรัฐมีแนวทางที่ชัดเจนในการจัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมัธยมศึกษาตอนต้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลสืบเนื่องจากการได้รับอิทธิพลผลักดันจากการประชุมระดับโลกเรื่องการศึกษาเพื่อปวงชน ที่หาดจอมเทียน เมื่อปี พ.ศ. 2533 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2533)

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 51 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี นายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 มุ่งขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ให้ทั่วถึง จากการจัดทั้งรูปแบบในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน โดยที่รูปแบบนอกระบบโรงเรียนรัฐจะส่งเสริมสนับสนุนให้มีการใช้สื่อเทคโนโลยีการสอนทางไกล และระบบอาจารย์ผู้สอน กล่าวได้ว่าเป็นเจตนาแน่วแน่ที่มุ่งให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี โดยมีเป้าหมายจะขยายให้ถึง 12 ปี ซึ่งนับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกที่กล่าวถึงการศึกษภาคบังคับ 12 ปี

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 52 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2539 โดยกล่าวถึงการจะขยายการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนทั้งสายสามัญและสายอาชีพอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานได้พัฒนาตนเอง และได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน จนถึงขั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและอาชีวศึกษา เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนที่อยู่ในภาคแรงงาน มีโอกาสได้รับการศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จากการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนทั้งสายสามัญและสายอาชีพ ทั้งนี้เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจอยู่ในช่วงขยายตัวในระยะแรกของรัฐบาลคณะนี้ ความต้องการแรงงานในระดับกลางยังคงมีอยู่สูง ประชาชนในวัยแรงงานที่อยู่ในระบบธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่ไม่มี

โอกาสเข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียน จึงได้รับการส่งเสริมให้ได้รับโอกาสทางการศึกษาตามรูปแบบที่เหมาะสม เพื่อเป็นการพัฒนาบุคคล และยกระดับการศึกษาของแรงงานด้วย

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 53 แห่งบริหารประเทศ ซึ่งมีนายชาน หลีกภัย ดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ปรากฏสาระที่กล่าวถึงแผนการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ที่รัฐจะจัดให้อย่างทั่วถึงอย่างมีคุณภาพ แม้ไม่ได้กล่าวเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาอย่างชัดเจน แต่โดยนัยของการศึกษาขั้นพื้นฐานก็น่าจะมีความครอบคลุมถึงการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ด้วย

3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

3.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

หลังวิฤตติเหตุการณ์ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ คือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ปรากฏสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ตามมาตรา 72 ความว่า “สถานศึกษาของรัฐและของท้องถิ่นพึงให้ความเสมอภาคแก่บุคคลในการเข้ารับการศึกษาอบรมตามความสามารถของบุคคลนั้น ๆ” (สยามจดหมายเหตุฯ, 2520 : 224) สาระดังกล่าวเป็นหลักประกันให้กับประชาชนที่รัฐจะต้องให้ความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาอบรม โดยนัยน่าจะครอบคลุมทุกระดับการศึกษา

การเกิดเหตุการณ์รุนแรงเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศและประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 แล้วนำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 ขึ้นทูลเกล้าถวายเพื่อลงพระปรมาภิไธย ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับใหม่มีไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ไม่ปรากฏบทบัญญัติที่กล่าวถึงความเสมอภาคในการเข้ารับศึกษาของประชาชนแต่ประการใด ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นว่าผู้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องความเสมอภาคทางการศึกษา

อย่างไรก็ตามได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2521 เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2521 (คณะอนุกรรมการและคณะทำงานในการจัดทำหนังสือประวัติทบวงมหาวิทยาลัย, 2535 : 88) ให้เป็นมหาวิทยาลัยเปิดเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่งนอกเหนือจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยแห่งนี้เกิดจากการนำแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาในระบบเปิด

สมบูรณแบบที่จะตอบสนองความต้องการทางการศึกษาของประชาชนได้เป็นจำนวนมาก มาใช้ในวงการศึกษาไทยเป็นครั้งแรก กล่าวได้ว่าการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชได้มีส่วนส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาให้ประชาชนได้เข้ารับการศึกษาอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้ว่าการเปิดรับนักศึกษาเป็นปีที่ 3 ในปีการศึกษา 2525 มีขอคนักศึกษารวม 151,700 คน (คณะอนุกรรมการและคณะทำงานในการจัดทำหนังสือประวัติทบวงมหาวิทยาลัย, 2535 : 88)

เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 "คณะกรรมการความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" ได้ทำรัฐประหารยึดอำนาจการปกครอง และประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2534 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อพิจารณาบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 ที่สภานิติบัญญัติได้ร่างขึ้นมา ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถานในระดับอุดมศึกษา รัฐธรรมนูญให้หลักประกันในเรื่องความเสมอภาคเฉพาะในการเข้ารับการศึกษาขั้นมูลฐานตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาภาคบังคับเท่านั้น โดยไม่ครอบคลุมถึงระดับอุดมศึกษา

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 ปรากฏสาระบัญญัติที่ให้หลักประกันการไม่เลือกปฏิบัติ เฉพาะการเข้ารับการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี เท่านั้น ไม่ครอบคลุมถึงระดับอุดมศึกษา แม้ว่าจะมีการให้หลักประกันสิทธิที่เสมอภาค โดยไม่เลือกปฏิบัติอย่างชัดเจน ตาม หมวด 3 มาตรา 30 (อมร รักษาสิทธิ์, 2540 : 248) แต่เป็นเพียงบทบัญญัติทั่วไปไม่เกี่ยวกับการรับรองสิทธิเสมอภาคในด้านการศึกษาโดยตรง

3.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

ในระยะแรกของช่วงนี้ที่รัฐบาลคณะที่ 33-34 เข้ามาบริหารประเทศ ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่มีนัยเกี่ยวกับความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาแต่ประการใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าในช่วงนี้มีผู้สำเร็จการศึกษาเป็นจำนวนมาก และกำลังประสบปัญหาเรื่องการทำงาน อีกทั้งมีนิสิต นักศึกษาจำนวนมากหนึ่งเป็นกลุ่มพลังสำคัญที่เคลื่อนไหวทางการเมือง จนนำไปสู่วิกฤติเหตุการณ์ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ด้วย

เมื่อพิจารณาวรรายกาตทางการเมืองในช่วงนี้ มีการใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มนักเรียน นักศึกษา ซึ่งเป็นกลุ่มพลังทางการเมืองที่เคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญจนเป็นผลสำเร็จ และได้ตั้งกลุ่มเรียกร้องเกี่ยวกับการศึกษาอย่างน้อย 2 กลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มแรก เป็นนักเรียนอาชีวศึกษาที่จบมัธยมศึกษาตอนปลายสายอาชีพ ร้องเรียน

ให้เปิดโอกาสให้นักเรียนอาชีวศึกษาได้เข้ารับการศึกษาในสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า อีกกลุ่มหนึ่งคือนักศึกษาในวิทยาลัยครู มีความประสงค์ที่จะศึกษาต่อในวิทยาลัยของตนเพิ่มขึ้นอีก 2 ปี เพื่อให้ได้ปริญญาทางการศึกษา (จรรยา วงศ์ชาติพงษ์, 2531) กล่าวได้ว่าข้อเรียกร้องของกลุ่มนักเรียนนักศึกษาดังกล่าวเป็นความต้อการที่จะได้รับการศึกษาจนถึงระดับปริญญาตรี จนในที่สุดรัฐบาลก็ยอมรับตามข้อเรียกร้องดังกล่าว โดยกลุ่มแรกมีเงื่อนไขระยะเวลาอย่างช้าไม่เกิน 3 ปี และกลุ่มหลังกรมการฝึกหัดครูจะเริ่มเปิดทำการสอนในต้น ปีการศึกษา 2517 เป็นต้นไป

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 35 เข้ามาบริหารประเทศจากการเลือกตั้งทั่วไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ซึ่งมี หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แดลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2518 ให้มหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาครับนิสิตนักศึกษาในภูมิภาคนั้น ๆ ในอัตราส่วนที่คณะกรรมการและจัดตั้งให้มีความสอดคล้องกับภูมิภาค เพื่อให้บัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาได้อยู่ที่ส่วนภูมิภาคนั้น ๆ เจตนารมณ์ดังกล่าวเป็นการสนับสนุนให้เกิดความเสมอภาคในการเข้าศึกษาระดับมหาวิทยาลัยสำหรับประชาชนที่อยู่ในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดในการคัดเลือกเข้าศึกษาต่อด้วยระบบโควตาในเวลาต่อมา ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากแรงผลักดันของกลุ่มพลังที่เรียกร้องสิทธิในช่วงนี้ และเป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้สนองต่อภูมิภาค หรือท้องถิ่นด้วย อย่างไรก็ตามรัฐบาลคณะนี้ไม่มีโอกาสนำนโยบายไปปฏิบัติ เพราะเมื่อได้เข้าเฝ้าถวายคำสัตย์ปฏิญาณ แล้วแดลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร กลับไม่ได้รับความไว้วางใจจากสภาฯ จึงต้องลาออกทั้งคณะ

หลังจากนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับการเสนอชื่อให้เป็นนายกรัฐมนตรีจัดตั้งรัฐบาลคณะที่ 36 แดลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2518 กล่าวถึงการให้การศึกษาที่มีพื้นฐานอยู่ที่การให้ความเสมอภาคในด้านโอกาสที่จะศึกษาสำหรับประชาชนทุกท้องถิ่น ระดับอุดมศึกษานั้นมีแผนปฏิบัติที่ชัดเจนที่จะจัดการเพื่อการศึกษาผ่านสื่อวิทยุและโทรทัศน์เพื่อให้เป็นไปตามแนวคิดเรื่อง "มหาวิทยาลัยเปิด" ซึ่งนับว่าเป็นแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรในต้นปี พ.ศ. 2519 เนื่องจากความไม่มั่นคงของรัฐบาลผสมและประกาศให้มีการเลือกตั้งใหม่ในเดือนเมษายนปีเดียวกัน (จุมพล พูลภัทรชีวิน และรัตนา คงศรีสวัสดิ์, 2540)

การเลือกตั้งครั้งใหม่ไม่มีพรรคการเมืองใดได้รับเสียงข้างมากโดยเด็ดขาด ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ได้รับความไว้วางใจให้จัดตั้งรัฐบาล ซึ่งเป็นรัฐบาลผสมเช่นเดียวกับรัฐบาลคณะก่อน รัฐบาลคณะนี้แดลงนโยบายที่เกี่ยวกับประเด็นความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา ซึ่งมีความต่อเนื่องกับนโยบายของรัฐบาลคณะก่อน

โดยจะให้มหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาครับนักศึกษาจากภาคนั้น ๆ ในอัตราส่วนที่มากกว่าภาคอื่น ๆ อย่างไม่จำกัดตามรัฐบาลคณะนี้ไม่มีโอกาสได้นำนโยบายมาปฏิบัติเพราะต้องลาออกทั้งคณะ

เมื่อ “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” เข้าทำรัฐประหาร และจัดตั้งรัฐบาลซึ่งมีนาย ตานินทร์ ตรีวิเชียร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ของรัฐบาลคณะที่ 39 แลงนโยบายเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยกล่าวถึงการศึกษาสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสที่เท่าเทียม ในการเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษา การศึกษาระดับมัธยมศึกษา ทั้งนี้ไม่ได้กล่าวเป็นการเฉพาะสำหรับการศึกษาระดับใด

อิทธิพลของแนวคิดเรื่องโอกาสที่เสมอภาคของรัฐบาลคณะนี้ น่าจะมาจากกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษาที่มีขึ้นตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2516 ต่อมาคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้วางแนวทางปฏิรูปการศึกษาไว้ 7 ข้อ ดังได้เสนอแนวทางข้อแรก ไว้ว่า

...จะต้องเน้นความเสมอภาคทางการศึกษา โดยรัฐจะต้องรับภาระจัดการศึกษาภาคบังคับเป็นการให้เปล่าแก่ประชาชนทุกคน ส่วนการศึกษาที่ไม่ใช่ภาคบังคับ รัฐจะต้องมีมาตรการประกันความเสมอภาคแห่งโอกาสให้แก่ประชาชนโดยกว้างขวาง... (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2518 : 16)

การที่นโยบายของรัฐบาลคณะนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาดังกล่าว น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับภารกิจที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการของรัฐบาลคณะนี้ คือ ดร. ภิญโญ สาธร เคยเป็นกรรมการปฏิรูปการศึกษาด้วย (เจริญ วงศ์สายัณห์, 2531 : 105) จึงอาจเป็นโอกาสที่จะดำเนินการสานต่อแนวคิดปฏิรูปการศึกษาในประเด็นความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาของประชาชน

ในช่วงการทำหน้าที่บริหารประเทศของรัฐบาลคณะนี้ ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ปรากฏสาระสำคัญในแนวนโยบายการศึกษาที่มีใช้การศึกษาภาคบังคับที่กล่าวไว้ว่ารัฐพึงวางมาตรการที่เหมาะสมเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4 ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับแนวคิดที่จะให้ประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างเสมอภาค ซึ่งความสอดคล้องไม่ว่าของแผนการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาฯ และนโยบายรัฐบาล กล่าวได้ว่าเป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสที่เสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างชัดเจน

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 40 เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ ซึ่งมี พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี แลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2520 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้อง

กับสิทธิทางการศึกษาในประเทศนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่ารัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ของรัฐบาลคณะนี้ คือ นายแพทย์บุญสม มาร์ติน และ จ.ร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ตามลำดับ เป็นบุคคลสำคัญที่ริเริ่มการปฏิรูปการศึกษา หรือเคยเป็นประธานร่างแผนการศึกษา พ.ศ. 2520 ด้วย แต่ไม่ปรากฏว่าคำแถลงนโยบายจะได้รับการผลักดันในเรื่องสิทธิทางการศึกษาคณะแนวทางการปฏิรูปการศึกษาที่พยายามให้เกิดขึ้นแต่ประการใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการเข้ามาบริหารประเทศของรัฐบาลคณะนี้ ได้มีการประกาศไว้ในเบื้องต้นเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 ว่าการของรัฐบาลจะสิ้นสุดลงเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในปี พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นที่คาดหมายว่าเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้น แต่เนื่องจากมีการแก่งแย่งอำนาจทางการเมืองของนายกรัฐมนตรีและประธานสภาอนุชโยบายแห่งชาติ ทำให้การประกาศใช้รัฐธรรมนูญล่าช้าไปจนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2521 (กรมล ของชนชาติ, 2524 : 65) อย่างไรก็ตามรัฐบาลคณะนี้ยังคงอยู่ในตำแหน่งต่อไปอีกจนถึงกลางปี พ.ศ. 2522 รวมเป็นเวลา 1 ปีครึ่ง จึงได้มีการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 41 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมี พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2522 โดยกล่าวถึงการพัฒนาโอกาสทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษา การส่งเสริมการจัดการศึกษา “แบบมหาวิทยาลัยเปิด” กล่าวได้ว่าคำแถลงของรัฐบาลคณะนี้เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาที่ไม่จำกัดรับ จากการคัดเลือกที่ไม่ใช่วิธีสอบแข่งขันและรูปแบบการศึกษาที่ประชาชนสามารถรับการศึกษาได้โดยผ่านสื่อวิทยุหรือโทรทัศน์ ซึ่งน่าจะเป็นการลดปัญหาความไม่เสมอภาคในโอกาสที่จะเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้พอสมควร สาระตามคำแถลงดังกล่าวสืบเนื่องมาจากที่ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เป็นมหาวิทยาลัยเปิดอีกแห่งหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2521 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2531 : 5)

ช่วงที่รัฐบาลคณะที่ 42-44 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีติดต่อกัน 3 สมัย รวมเป็นระยะเวลา 8 ปีเศษ ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศในประเด็นสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาระดับอุดมศึกษาแต่ประการใด

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ปรากฏสาระตามนโยบายที่กล่าวถึงการพัฒนาการศึกษา โดยจะส่งเสริมให้มีความเสมอภาคทางการศึกษา ปรับปรุงระบบและวิธีการคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในระดับต่างๆ ให้เหมาะสม นโยบายดังกล่าวนี้เป็นเจตนารมณ์ที่มีส่วนสนับสนุนให้เกิดความเสมอภาคในโอกาสในการเข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้ระดับหนึ่ง

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษาฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ปรากฏสาระสำคัญที่มีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาการศึกษาฉบับที่ 5 จากการวางนโยบายเพื่อให้เกิดความเสมอภาคทั้งในด้านโอกาสทางการศึกษา และคุณภาพการศึกษา โดยมีมาตรการในการปรับปรุงระบบการรับเข้าศึกษาให้เอื้อต่อการกระจายโอกาสทางการศึกษา

เป็นที่น่าสังเกตว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5-6 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 5-6 ที่ประกาศใช้ในช่วงเวลาเดียวกัน ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ เช่นเดียวกับที่ไม่ปรากฏสาระสำคัญในนโยบายรัฐบาลที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศช่วงนี้จึงได้กล่าวมาแล้ว

การเข้ามามีการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 45 ซึ่งมีพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิแห่งความเสมอภาคในด้ารเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษาแต่ประการใด ทั้งนี้ น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับสาระตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 อันเป็นแผนแม่บทในการพัฒนาประเทศ ที่ไม่ได้วางแนวทางการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษา และช่วงที่รัฐบาลคณะที่ 42-45 เข้ามาบริหารประเทศ รวมเป็นเวลาประมาณ 10 ปี ก็ไม่ปรากฏนโยบายที่กล่าวถึงสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 46 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2534 กล่าวถึงการกระจายและขยายโอกาสทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปสู่ภูมิภาคและชนบท

เนื่องจากช่วงนี้ภาวะเศรษฐกิจของประเทศกำลังขยายตัวเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมทางท่องเที่ยว และการลงทุนจากต่างประเทศ ภาคธุรกิจจึงมีความต้องการกำลังคนเพื่อรองรับการเติบโตเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ตามการคาดการณ์ของรัฐบาล เจตนารมณ์ของรัฐบาลตามนโยบายดังกล่าวจึงเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนในส่วนภูมิภาคได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 47 เข้ามาบริหารประเทศจากการทำรัฐประหาร ในนาม "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" และได้เลือกนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2534 ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ แต่ประการใด

ช่วงของการบริหารประเทศภายใต้รัฐบาล "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" ได้มีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 7 มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ปราบกฏสารระงับเกี่ยวกับความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาเฉพาะในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 7 กล่าวคือมีนโยบายกระจายโอกาสทางการศึกษาในทุกระดับการศึกษา โดยมีมาตรการที่จะปรับปรุงและพัฒนารูปแบบการรับหรือการคัดเลือกเข้าศึกษาเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ผู้ที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวได้ว่าเจตนารมณ์ของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ เป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสที่เสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา และการศึกษาในระดับอื่นด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ที่ประกาศใช้ในช่วงเดียวกันนี้ ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาไม่ว่าระดับนี้แต่ประการใด อีกทั้งการเข้ามามีการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 48-51 ก็ไม่ปรากฏสารระงับเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ด้วยเช่นกัน

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 52 เข้ามามีการบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2539 ไม่ปรากฏสารระงับเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 ของกระทรวงศึกษาธิการ มีนโยบายการผลิตและพัฒนากำลังคนให้มีความสามารถในการประกอบอาชีพ และพัฒนาอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีเป้าหมายที่จะเปิดสอนระดับอุดมศึกษาให้ครบทุกจังหวัด กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่ส่งเสริมโอกาสในการเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาแก่ประชาชนทุกจังหวัด โดยเน้นให้มีความสามารถในการประกอบอาชีพ

การเข้ามามีการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 53 ซึ่งมีนายชวน หลีกภัย เป็นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 กล่าวถึงการกระจายโอกาสในการได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยการนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ นับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกที่กล่าวถึงรูปแบบการให้บริการทางการศึกษาคด้วยวิธีนี้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับความเจริญทางเทคโนโลยีในช่วงนี้ อีกทั้งกล่าวถึงการขยายโอกาสทางการศึกษาโดยวิธีเชื่อมโยง 3 ระบบเข้าด้วยกัน คือ ระบบวิทยาลัยชุมชน ระบบมหาวิทยาลัยที่เน้นการผลิตบัณฑิตระดับปริญญาตรี และระบบมหาวิทยาลัยที่เน้นการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษาและการวิจัย กล่าว

ได้ว่ารัฐบาลคณะนี้มีเจตนารมณ์ในการกระจายโอกาสให้ประชาชนในส่วนภูมิภาคได้เข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาด้วยการนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ ซึ่งขยายครอบคลุมไปถึงอุดมศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาด้วย

4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ

4.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่ประกาศใช้ในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

4.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

การศึกษาเอกสารชั้นต้นในช่วงนี้ ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะรู้หนังสือตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 35 ซึ่งมีหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2518 ความว่า "...จะขยายการศึกษาผู้ใหญ่และอาชีวศึกษา โดยเน้นหนักในด้านเกษตรกรรม..." (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 183) รัฐบาลคณะนี้นับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ที่กล่าวถึงการศึกษาผู้ใหญ่ซึ่งอีกนัยหนึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความรู้หนังสือด้วย ทั้งนี้แม้ว่าสภาพการไม่รู้หนังสือของคนไทยในช่วงที่ผ่านมามีอัตราลดลงไปพอสมควร แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่ยังไม่หมดสิ้น จะเห็นได้จากการสำรวจเมื่อในปี พ.ศ. 2513 พบว่าประชาชนไทยที่อายุ 10 ปีขึ้นไป เป็นผู้ไม่รู้หนังสือร้อยละ 18.2 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2533 : 324) ซึ่งหากนับย้อนไปที่ พ.ศ. 2464 ที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก เป็นเวลาประมาณ 49 ปีมาแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่าการจัดให้บริการทางการศึกษาแก่ประชาชนเป็นไปอย่างล่าช้า

ช่วงของการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 35 นี้ ได้มีการเคลื่อนไหวในกองการศึกษาผู้ใหญ่ โดยความร่วมมือจากกรมการฝึกหัดครูและองค์การยูนิเซฟ ที่มีความเห็นร่วมกันในการขยายการจัดการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยระยะแรกของโครงการทดลองได้รับความช่วยเหลือด้านงบประมาณจากองค์การยูนิเซฟ (สมประสงค์ วิทย์เกียรติ, 2533 : 123) กล่าวได้ว่าความเคลื่อนไหวในระดับปฏิบัติมีความสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศช่วงนี้

หลังเหตุการณ์รัฐประหารเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 รัฐบาลคณะที่ 39 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่กล่าวถึงการปรับปรุงและขยายการศึกษาผู้ใหญ่ให้สามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิต และ

ประกอบอาชีพได้อย่างแท้จริง กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมสิทธิที่จะรู้หนังสือของประชาชน ด้วย การขยายโอกาสและปรับปรุงการศึกษาผู้ใหญ่ให้ก้าวไปใช้ในการดำรงชีวิตได้

เมื่อมีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ได้วางแนวทางการศึกษาไว้ 2 รูปแบบ กล่าวคือ การศึกษาในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน โดยขอบข่ายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้รวมการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานเข้าไว้ด้วย และเมื่อศึกษาเอกสารในระยะต่อมา ปรากฏสาระที่กล่าวถึงการส่งเสริมหรือขยายการศึกษานอกระบบโรงเรียนมาอย่างต่อเนื่อง ดังได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ในประเด็นที่ 2 แล้ว แม้จะไม่ปรากฏสาระที่กล่าวถึงการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างชัดเจน ซึ่งทบทวนพิจารณาในระดับปฏิบัติก็จะพบว่าปัจจุบันกรมการศึกษานอกโรงเรียนก็ยังคงจัดกิจกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐานขั้นพื้นฐานออกเขียนได้ (Literacy Programme) ซึ่งมีหลักสูตรและกิจกรรมอย่างหลากหลาย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2538 : 119) กล่าวได้ว่าได้มีการส่งเสริมและให้โอกาสประชาชนเข้ารับการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการรู้หนังสืออย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต

5.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่ประกาศใช้ในช่วงนี้ ไม่ปรากฏว่ากฎหมายฉบับใดมีสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

5.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อมีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 ปรากฏสาระในหมวด 3 ว่าด้วยเรื่องระบบการศึกษา ความว่า "...ตามนัยแห่งแผนการศึกษานี้ เป็นสิ่งที่จะต้องจัดทำต่อเนื่องกันตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกโรงเรียน..." (ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 347)

การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษานี้ จัดในลักษณะและประเภทต่างๆ อย่างหลากหลาย มีการวางระบบการศึกษาที่เอื้อให้บุคคลสามารถเข้ารับการศึกษได้จากหลายรูปแบบ และเชื่อมโยงกันได้ทุกประเภทการศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งนับว่าเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับแรก ที่ปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิต

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4-5 ที่นำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิตแต่ประการใด

เมื่อปีงบประมาณ 2530 มีการนำแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา ปรากฏนโยบายที่ส่งเสริมให้บุคคลได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดจนตามความต้องการและความจำเป็นโดยตลอดชีวิต

ส่วนแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ฉบับที่ 6 ของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับนี้ มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน โดยเฉพาะมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้การศึกษาออกโรงเรียนสามารถให้บริการทางการศึกษาตามความต้องการและตามความจำเป็นของประชาชนโดยตลอดชีวิต กล่าวได้ว่ามีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ในแง่ของการคำนึงความต้องการและความจำเป็นของประชาชน

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 45 เข้ามาบริหารประเทศ มีพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ที่จะพัฒนาคุณภาพและความเสมอภาคของระบบการศึกษาเพื่อส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต เป็นนโยบายที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาฉบับที่ 6 ที่ประกาศใช้ก่อนที่รัฐบาลคณะนี้จะเข้ามบริหารประเทศประมาณ 1 ปีเศษ นับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกของช่วงนี้ที่กล่าวถึงการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต

เมื่อปี พ.ศ. 2535 มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 เพื่อเป็นแนวทางหลักในการจัดการศึกษา สาระสำคัญในหมวด 2 ว่าด้วยระบบการศึกษาได้วางแนวทางที่จะให้ระบบการศึกษาเปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งจากการศึกษาที่จัดตามแนวระบบโรงเรียนและการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต กล่าวได้ว่าแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้มีเจตนารมณ์ที่จะให้ระบบการศึกษาเป็นระบบที่เอื้อให้บุคคล มีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นเจตนารมณ์ที่ต่อเนื่องจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2540) ปรากฏนโยบายที่จะปรับปรุงการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อประชาชน โดยกำหนดวิธีดำเนินการด้วยการกระจายอำนาจการตัดสินใจ จัดให้มีการเชื่อมโยงระหว่างการศึกษาในระบบโรงเรียนนอกระบบโรงเรียนรวมทั้งการศึกษาตามอัธยาศัย และให้โอกาสผู้เรียนทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียนมีโอกาสได้รับการศึกษาและสอบเทียบความรู้อย่างเหมาะสมตามวัย นับว่าเป็นแผนพัฒนา ฉบับแรกที่กล่าวครอบคลุมถึงการศึกษาตามอัธยาศัย กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาตลอดชีวิตอย่างชัดเจน ตามที่ได้กล่าวถึงการเชื่อมโยงการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบ

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 มีนโยบายการศึกษาเพื่อปวงชนและเครือข่ายการเรียนรู้ โดยกล่าวถึงการจัดการศึกษาให้มีลักษณะเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น หลากหลายในรูปแบบและวิธีการ ให้สอดคล้องกับความต้องการของบุคคล ชุมชน และสังคม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

สาระตามแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 7 มีนโยบายเร่งรัดการจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนให้มีการประสานสัมพันธ์ และสนับสนุนซึ่งกันและกันเพื่อให้เอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาฉบับที่ 7 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการพัฒนาคุณภาพของคนไทยให้มีสมารถที่จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และได้วางแนวทางในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตไว้อย่างชัดเจน ทั้งจะให้มีการปฏิรูปการเรียนการสอน ส่งเสริมกิจกรรมที่ปฏิสัมพันธ์กับสังคม ปรับปรุงเนื้อหาให้มีลักษณะบูรณาการ สนับสนุนให้เกิดแหล่งการเรียนรู้ในชุมชน ส่งเสริมการจัดการศึกษาที่ให้ทางเลือกหลากหลายทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน พัฒนาระบบถ่ายโอนหน่วยกิต สนับสนุนการกระจายอำนาจ การจัดทำหลักสูตรไปสู่ท้องถิ่น สนับสนุนให้มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และปรับปรุงระบบการวัดผลให้สะท้อนจุดประสงค์ของหลักสูตรโดยรวม เป็นต้น แนวทางดังกล่าวนี้กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่น่าจะเอื้อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาตลอดชีวิต อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 ของกระทรวงศึกษาธิการ มีนโยบายส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้ ระบบข้อมูลข่าวสาร และภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวได้ว่าแผนพัฒนาฉบับนี้วางนโยบายการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้อย่างสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8

เมื่อพิจารณาสาระตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 53 ซึ่งมีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบาย เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 กล่าวถึงการเร่งพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้ผู้เรียนมีความสามารถในการเรียนรู้ตลอดชีวิตด้วยตนเอง กล่าวได้ว่าเป็นเจตนารมณ์ที่มุ่งพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้ที่สามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต

จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในช่วงนี้รัฐมีนโยบายที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาตลอดชีวิตอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะปลายของช่วงนี้ ทั้งนี้แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตเริ่มปรากฏมาตั้งแต่มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แล้ว โดยรวมแล้วแผนฯ ฉบับต่าง ๆ ปรากฏความต่อเนื่องในนโยบายตลอดมา เป็นที่น่าสังเกตว่ารัฐบาลที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศในช่วงนี้ ตั้งแต่คณะที่ 33-53 กล่าวเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตเพียง 2 คณะรัฐบาล เท่านั้น ได้แก่ คณะที่ 45 และ 53

6. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี ของกลุ่มชน

6.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

เมื่อพิจารณาจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2520 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา (แก้ไขเพิ่มเติม) ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2521 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2523 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 ได้บัญญัติรับรองสิทธิของชนชาวไทยในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและของชาติ ตามมาตรา 46 นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ทำให้ความสำคัญในเรื่องจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ อาจกล่าวได้ว่าสาระบัญญัติดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของกลุ่มชน

6.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

หลังจากเกิดวิกฤติเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ในระยะแรก ไม่ปรากฏสาระตามเอกสารฉบับใดที่กล่าวเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ เอกสารดังกล่าว ได้แก่ คำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 33-47 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4-6 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4-6 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 5 (พ.ศ. 2525-2530) ของกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏนโยบายที่จะส่งเสริม พัฒนาและทำนุบำรุงภาษาไทย ภาษาท้องถิ่น และภาษาไทยเดิม โดยจะส่งเสริมในรูปของการศึกษาวิจัยและหารูปแบบในการพัฒนากิจกรรมที่เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรัก ห่วงแหน ในการรักษาวัฒนธรรมภาษา

เอาไว้ กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมด้านภาษาของท้องถิ่น แม้เป้าหมายของนโยบายนี้จะไม่ได้มุ่งไปที่การศึกษาเป็นเบื้องต้น แต่สะท้อนให้เห็นถึงความตระหนักในคุณค่าวัฒนธรรมที่เริ่มต้นจากการส่งเสริมการวิจัย กล่าวได้ว่าเป็นการเริ่มต้นที่สำคัญที่จะนำไปสู่การมีโอกาสเรียนรู้ค่านิยมตามขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) นโยบายด้านการศาสนาและศิลปวัฒนธรรม กล่าวถึงการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชาติ โดยเน้นเฉพาะด้านสำนึกในความเป็นไทย นิยมไทย ประเพณีปฏิบัติขนานนามวัฒนธรรมไทย อาจกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนไทยมีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมของชาติและวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยเน้นให้ความสำคัญในวัฒนธรรมของชาติเป็นหลักใหญ่

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ปรากฏนโยบายที่จะให้นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาประยุกต์เข้ากับกระบวนการเรียนการสอนด้วย เป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะให้มีการนำความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์กับกระบวนการทางการศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีโอกาสที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคุณค่าของขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาฉบับที่ 7 ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ปรากฏนโยบายการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคล ที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความซาบซึ้งและตระหนักในคุณค่าของศิลปะและวัฒนธรรมของท้องถิ่น กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเรียนรู้คุณค่าของศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ฉบับที่ 7 ของกระทรวงศึกษาธิการ ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อพิจารณาสาระสำคัญตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ปรากฏนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนให้สถาบันสังคมมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และพัฒนา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเจตนารมณ์ชัดเจนที่น่าจะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 48 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกสุจินดา คราประยูร เป็น นายกรัฐมนตรี แดลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 โดยกล่าวถึงการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้มีเนื้อหาสาระทางวิชาการ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น นโยบายดังกล่าวมีความสอดคล้องกับสาระสำคัญตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งนับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกที่กล่าวถึงการเรียนรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของท้องถิ่น อย่างไรก็ตามรัฐบาลคณะนี้ แดลงนโยบายได้ประมาณ 10 วัน ก็เกิดเหตุการณ์ "พฤษภาทมิฬ" นโยบายดังกล่าวจึงไม่มีโอกาสได้นำไปปฏิบัติ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 50 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี แดลงนโยบายเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2535 โดยกล่าวถึงการปลูกฝังค่านิยมพื้นฐานแก่เด็กและเยาวชน ในการยึดมั่นเอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรมของชาติ และขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น เจตนารมณ์ดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชาติและของท้องถิ่น กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่มีความสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535

เมื่อพิจารณาคำแดลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 51-53 ไม่ปรากฏว่าคำแดลงนโยบายของรัฐบาลคณะใดกล่าวเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่เริ่มใช้ในปีงบประมาณ 2540 เป็นต้นมา ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นนี้ ตามนโยบายส่งเสริมการวิจัย พัฒนา และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม เพื่อสร้างศักยภาพความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน ทั้งให้การสนับสนุนหลักสูตรการศึกษาที่สอดคล้องกับศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 ของกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏสาระสำคัญที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยกล่าวถึงการเร่งรัดส่งเสริม สนับสนุน ทำนุ บำรุง รักษา พิถีพิถัน พัฒนาศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ ให้เป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทยในสังคมโลกโดยมีมาตรการจะบรรจ้องค์ความรู้ดังกล่าวทุกระดับและประเภทของการศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคุณค่าของชีวิตตามวัฒนธรรมของชาติและท้องถิ่นอย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุปได้ว่านโยบายตามแผนพัฒนาฯ ในช่วงนี้ กล่าวคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 8 แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 ปรากฏสาระสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่ารัฐตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งมีการกำหนดนโยบายอย่างสอดคล้องกันทั้ง 3 ฉบับ และมีการกำหนดมาตรการที่ชัดเจน และมีรามาต่อเนื่องตามนโยบายของแผนพัฒนาฯ ฉบับก่อน

7. สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ

7.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระบัญญัติตามกฎหมายฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

7.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษานโยบายด้านการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นฉบับต่าง ๆ ในช่วงนี้ ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ จากสาระในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 กล่าวคือ

การประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 เมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2520 (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 337-360) ได้มีการกำหนดระบบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาให้ผู้เรียนมีทั้งวิชาการและวิชาชีพที่เหมาะสมกับวัย ความต้องการ ความสนใจ และความถนัด เพื่อให้ผู้เรียนมีความเข้าใจและรู้จักเลือกอาชีพที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ซึ่งโดยนัยของระบบการศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้น่าจะมีส่วนส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับการแนะแนวอาชีพจากการเข้ารับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา อย่างไรก็ตามมีการกล่าวถึงเฉพาะการศึกษาระดับมัธยมศึกษาเท่านั้น

เมื่อคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้พิจารณาปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 และมีพระบรมราชโองการให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2535 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535) ปรากฏสาระสำคัญจากการวางแผนทางการจัดการศึกษาให้มีการพัฒนาระบบการให้คำปรึกษาและการแนะแนวทั้งด้านวิชาการ และแนวทางการประกอบอาชีพ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความถนัดหรือความสนใจและเรียนได้อย่างมีความสุข แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับการแนะแนวทางการประกอบอาชีพ ได้อย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่าง

รวดเร็วของสังคมไทยตามที่คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ให้เหตุผลในการปรับปรุงแผนไว้ในตอนต้นของคำประกาศให้ใช้แผนฉบับนี้ ซึ่งโดยนัยน่าจะมีความครอบคลุมการศึกษาทุกระดับชั้น

เมื่อมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ปรากฏนโยบายมีสาระเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ ความว่า

(2) พัฒนาข้อมูลข่าวสารสารสนเทศเกี่ยวกับภาวะตลาดแรงงาน เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและขบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการมีงานทำ โดยให้มีการติดตามผลการมีงานทำของผู้สำเร็จการศึกษาในสถานศึกษาอย่างกว้างขวาง เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการมีงานทำ และการแนะแนวการศึกษาและอาชีพ... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 188-189)

สาระดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงการพัฒนากำลังคนระดับกลางและระดับสูง โดยการแสดงเจตนารมณ์ที่จะให้มีการพัฒนาระบบข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับภาวะตลาดแรงงานเพื่อนำไปใช้ประกอบการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการมีงานทำ การแนะแนวการศึกษาและอาชีพ กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีโอกาสได้รับการแนะแนวอาชีพ ซึ่งกล่าวถึงเฉพาะผู้ที่กำลังคนในระดับกลางและระดับสูงเท่านั้น นับว่าเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ที่กล่าวถึงการแนะแนวการศึกษาและอาชีพอย่างชัดเจนโดยที่จะให้มีการนำข้อมูลสารสนเทศที่เกี่ยวกับตลาดแรงงานมาใช้ในการแนะแนว

8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

8.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในช่วงนี้ ไม่ปรากฏเอกสารฉบับใดที่มีสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

8.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

การเข้ามามีการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 33 ซึ่งมีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด แต่รัฐบาลได้แสดงเจตนารมณ์ในการสนับสนุนให้มหาวิทยาลัยมี

บทบาทในการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทั้งนี้ น่าจะมีเหตุผลหลัก
ต้นมาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่เกิดจากการเคลื่อนไหวของประชาชนซึ่งมีกลุ่มนิสิตนัก
ศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นแกนนำ อันเป็นภาพสะท้อนที่ทำให้รัฐบาลได้ตระหนัก
ในการส่งเสริมให้มีการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย จากการมุ่งไปที่กลุ่มเป้าหมายในมหาวิทยาลัย

ความต่อเนื่องตามนโยบายดังกล่าวปรากฏตามคำแถลงของรัฐบาลคณะที่ 34 ด้วย
แต่มีได้ชัดถึงการศึกษาระดับใด กล่าวแต่เพียงโดยรวมน่า "...จะเร่งรัดการศึกษาอบรมเพื่อส่งเสริม
ระบอบประชาธิปไตย..." (สำนวนเลขานุการสมภพผู้แทนราษฎร, 2540 : 176) แม้ว่าเรื่อง
"สิทธิมนุษยชน" และ "ประชาธิปไตย" จะเป็นสิ่งคู่กัน แต่สาระดังกล่าวไม่ได้กล่าวถึงสิทธิมนุษย
ชนโดยตรง

กล่าวได้ว่ารัฐบาลทั้งสองคณะ มีนโยบายที่สนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเรียนรู้
เกี่ยวกับประชาธิปไตย ทั้งนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชน
อย่างรุนแรง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และอาจหมายความรวมถึงการระดมต่อการคำนึง
ถึงหลักสิทธิมนุษยชนของรัฐบาลที่บริหารประเทศช่วงก่อนหน้านั้นด้วย

เมื่อพิจารณาคำแถลงนโยบายของรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศตั้งแต่คณะที่ 35-44
ไม่ปรากฏข้อความที่มีนัยเกี่ยวกับประเด็นสิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแต่ประการใด
ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นฐานทางการเมืองในช่วงนี้ที่เกิดความขัดแย้งทางความคิด มี
กลุ่มพลังทางการเมืองที่ก่อกระแสต่อต้าน และกระแสเรียกร้องต่าง ๆ รัฐบาลมีการระดมแก้ปัญหา
เฉพาะหน้าเป็นประเด็นหลัก รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลอยู่บ่อย ๆ

เมื่อมีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.
2520 ปรากฏสาระสำคัญที่เป็นแนวคิดใหม่ทางการศึกษาหลายประเด็น หากพิจารณาสาระตาม
หมวด 1 ความมุ่งหมายของการศึกษา มี 9 ข้อ แผนการศึกษาฉบับนี้ได้มุ่งหวังให้การศึกษาเป็น
เครื่องมือที่ทำให้คนมีความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของตนและของผู้อื่น ให้มีสำนึกการเป็นส่วน
หนึ่งของมนุษยชาติ ให้มีความมั่นคงและผดุงความเสมอภาค เป็นต้น (ประกาศให้ใช้แผนการ
ศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 340) โดยนัยของความมุ่งหมายดังกล่าวเป็นการกำหนด
แนวทางที่นำไปสู่กระบวนการทางการศึกษาที่ก่อให้เกิดคุณลักษณะเช่นนั้นกับผู้ที่เข้าสู่ระบบการ
ศึกษา ถึงแม้ว่าไม่ปรากฏการใช้คำว่า "สิทธิมนุษยชน" อย่างชัดเจน แต่อาจจะกล่าวได้ว่าความมุ่ง
หมายของแผนการศึกษาฉบับนี้มีส่วนสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิ
มนุษยชนได้ในระดับหนึ่ง

แนวความคิดที่ปรากฏตามแผนการศึกษาแห่งชาติดังกล่าว น่าจะเกิดจากการผลักดัน
ของกลุ่มนักวิชาการที่คิดในเรื่องการปฏิรูปการศึกษา ในนามคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการ

ปฏิรูปการศึกษา ซึ่งได้วางหลักการที่เป็นข้อเสนอต่อการปฏิรูปการศึกษาที่มีสาระสำคัญเกี่ยวข้องกับประเด็นการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ความว่า

(1) การศึกษาจะต้องสร้างสำนึกในความเป็นไทยร่วมกัน ความเป็นครอบครัวและการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ

(2) การศึกษาจะต้องช่วยบุคคลให้เข้าใจและการกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทั้งจะต้องสร้างเสริมให้ประชาชนรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตน รู้จักรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม...

(4) การศึกษาจะต้องเสริมสร้างความรู้ความสามารถแก่บุคคล... ให้สามารถแก้ไขข้อขัดแย้งและปัญหาต่าง ๆ โดยสันติวิธี... (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2518 : 15 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 45 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี แอดงนโยบายเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2531 มีนโยบายต่างประเทศที่จะส่งเสริมให้มีการปฏิบัติตามหลักของกฎบัตรสหประชาชาติ และปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ซึ่งนโยบายดังกล่าวมีความต่อเนื่องถึงรัฐบาลคณะที่ 46 47 48 50 และ 51 ชัดช่วงในรัฐบาลคณะที่ 49 ที่เข้าสู่อำนาจจากการทำรัฐประหารของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ และรัฐบาลคณะที่ 52-53 ก็ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิมนุษยชน การแสดงเจตนารมณ์ของรัฐบาลต่อประเด็นสิทธิมนุษยชน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสนับสนุนให้เกิดหลักประกันสิทธิมนุษยชนแก่ประชาชนได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแต่ประการใด

การประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2535 (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535) ได้กำหนดความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาให้เน้นการพัฒนาบุคคลในด้านสังคม เพื่อให้บุคคลมีพฤติกรรมทางสังคมที่ดีงาม กล่าวคือ

...ตระหนักและปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่และความรับผิดชอบที่มีต่อผู้อื่น ต่อสังคม และต่อมวลมนุษยชาติ มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์สังคมให้มีสันติสุข รู้จักเคารพในสิทธิและเสรีภาพของตนเอง และผู้อื่นตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 9)

สาระดังกล่าวเป็นการแสดงเจตนาารมณ์ที่จะให้มีการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนรู้จักเคารพสิทธิและเสรีภาพของตนเองและผู้อื่นตามระบอบประชาธิปไตย แม้มีได้กล่าวถึงสิทธิมนุษยชนโดยตรง แต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีโอกาสได้เรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนได้ในระดับหนึ่ง

๑. สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน

๑.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในช่วงนี้ ไม่ปรากฏเอกสารฉบับใดที่มีสาระบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้

๑.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2530 มีประกาศพระบรมราชโองการให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 337-360) แผนการศึกษาฉบับนี้ได้วางระบบการศึกษาให้สามารถจัดการศึกษาในลักษณะและประเภทต่างๆ ได้ตามความเหมาะสมกับความต้องการอันจำเป็นของสังคมไทย ลักษณะและประเภทการศึกษาดังกล่าว ได้แก่ การฝึกหัดครู การอาชีวศึกษา การศึกษาระดับวิชาชีพพิเศษ การศึกษานอกโรงเรียน การศึกษาสงเคราะห์ และการศึกษาพิเศษ เป็นต้น ในแต่ละระดับการศึกษาจะมีการศึกษาหลายประเภท ที่ให้โอกาสประชาชนได้เลือกเข้ารับการศึกษาได้

กล่าวได้ว่าแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเลือกประเภทการศึกษาให้แก่บุตรหลาน จากประเภทการศึกษาที่จัดอย่างหลากหลาย นอกจากนั้นยังเปลี่ยนแปลงประเภทการศึกษาในแต่ละระดับการศึกษาได้ด้วย ระบบการศึกษาตามแผนการศึกษาฉบับนี้จึงมีความยืดหยุ่นมากกว่าแผนการศึกษาฉบับก่อนที่ประกาศใช้มาแล้ว

ทั้งนี้น่าจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวความคิดของกรมการปฏิบัติการศึกษาที่เริ่มมีการดำเนินการร่างแนวทางการปฏิรูปมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 และได้จัดทำข้อเสนอเพื่อการปฏิรูปไว้ว่า "...ให้ระบบการศึกษาเป็นระบบเปิดมากขึ้น ยืดหยุ่นขึ้น โดยให้การศึกษาในโรงเรียนและการศึกษานอกโรงเรียนสัมพันธ์กัน..." (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2518 : 23)

เมื่อมีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ได้มีการแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การศึกษาตามแนวระบบโรงเรียน และการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต การจัดการศึกษาตามรูปแบบแรก อาจจัดเป็นการศึกษาประเภทต่าง ๆ เช่น การฝึกหัดครู การศึกษาระดับวิชาชีพ การศึกษาระดับวิชาชีพพิเศษ การศึกษาระดับวิชาชีพเฉพาะกิจ หรือเฉพาะบุคคลบางกลุ่ม การศึกษาพิเศษ และการศึกษาของภิกษุ สามเณร นักบวช และบุคลากรทาง

ศาสนา เป็นต้น ส่วนการศึกษาตามรูปแบบที่ 2 แผนการศึกษาฉบับนี้ไม่ได้ชี้แจงเป็นรายประเภท ซึ่งโดยนัยก็ไม่น่าจะแบ่งแยกประเภทได้ เพราะเป็นการศึกษาด้วยตนเอง จากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคล ซึ่งมีความหลากหลายในวิถีการ ประเภท เนื้อหา และกลุ่มเป้าหมาย

เนื่องจากการวางระบบการศึกษาตามเนื้อหาของแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ เป็นระบบที่ส่งเสริมให้บุคคลได้ศึกษาและเรียนรู้อย่างต่อเนื่องไปตลอดชีวิต ดังนั้นจึงมีความหลากหลายในประเภทของการศึกษาในระบบโรงเรียน ส่วนการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต มีลักษณะเปิดกว้าง โอกาสที่จะเลือกประเภทการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ จึงมีอย่างหลากหลาย

10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

10.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2517 ปราบกฏสารบัญญัติ มาตรา 30 รับรองเสรีภาพของชนชาวไทยในการนับถือศาสนา นิคมศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา มาตรา 41 บัญญัติรับรองให้บุคคลมีเสรีภาพในการศึกษาอบรม หากการศึกษอบรมนั้นไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญและไม่ขัดต่อกฎหมายว่าด้วยการศึกษาระดับมัธยม หรือกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษา หากพิจารณาเชื่อมโยงสาระบัญญัติ มาตรา 30 และมาตรา 41 น่าจะสรุปได้ว่ามีนัยที่ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามศาสนา นิคมของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา ที่ประชาชนนับถือ ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้กรอบที่ว่าการศึกษาอบรมนั้นไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญและไม่ขัดต่อกฎหมายว่าด้วยการศึกษาระดับมัธยม หรือกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษา รัฐธรรมนูญฉบับนี้ถูก “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ถูกล้มล้างไปเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

สภาพการณ์ทางการเมืองช่วงนี้เกิดความไม่สงบ มีบรรยากาศของความขัดแย้งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ทำให้ “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ได้ข้อสรุปจากสถานการณ์และระบุไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ไว้ว่า “...รัฐบาลไม่สามารถรักษาสถานการณ์บ้านเมืองด้วยวิถีทางรัฐธรรมนูญได้...” (กระมล ทองธรรมชาติ, 2521 : 52) จึงได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีบทบัญญัติ 29 มาตรา ไม่ปรากฏสารบัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในประเด็นใดอย่างชัดเจน

เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ในชื่อใหม่ว่า “คณะปฏิวัติ” ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองอีกครั้ง และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว กล่าว

คือ ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2520 มีบทบัญญัติ 32 มาตรา ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่รับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในประเทศใด ๆ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ มีผลบังคับใช้เป็นเวลา 13 เดือนเศษ ก็ถูกยกเลิกไป เนื่องจากสมานิติบัญญัติได้จัดทำร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และประกาศใช้เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2521

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ร่างขึ้นมาโดยสมานิติบัญญัติแห่งชาติ มีบทบัญญัติ 206 มาตรา ไม่ให้การรับรองเสรีภาพในทางศาสนา และเสรีภาพในการศึกษาอบรมอย่างชัดเจน มีการใช้ถ้อยคำเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2517 กล่าวได้ว่า รัฐมีเจตนารมณ์ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรม ตามศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนาที่ตนนับถือแก่ประชาชนอีกครั้ง หลังจากที่ขาดหายไปจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2 ฉบับ ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้

เมื่อ “คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งชาติ” เข้ายึดอำนาจการปกครอง ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 และประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2534 ปรากฏสาระสำคัญตามมาตรา 27 และ 28 ให้การรับรองเสรีภาพทางศาสนาและเสรีภาพในการศึกษาอบรม ซึ่งมีการใช้ถ้อยคำเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 ปรากฏสาระบัญญัติที่ไม่ให้การรับรองเสรีภาพในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา ไว้อย่างเด็ดขาดเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับก่อน ๆ หากเสรีภาพดังกล่าวไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน นอกจากนั้นได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรม ไว้อย่างเด็ดขาดด้วยเช่นกัน ความว่า

...บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางวิชาการ การศึกษาอบรม การเรียน การสอน การวิจัย และการเผยแพร่งานวิจัยตามหลักวิชาการ ย่อมได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้ เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน... (อมร รักษาสิทธิ์, 2541 : 253)

นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ไม่ให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนาตามที่ตนนับถือ เป็นการให้การรับรองไว้อย่างเด็ดขาดโดยมิได้มีการบัญญัติต่อท้ายถึงการจำกัดสิทธิหรือขอบเขตของเสรีภาพภายใต้บังคับแห่งกฎหมายฉบับใดดังเช่นรัฐธรรมนูญฉบับก่อน ทั้งนี้ อาจเนื่องเพราะว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ เกิดจากกระแสความต้องการให้มีการปฏิรูปทางการเมือง ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับกระแสโลกในช่วงนี้ที่ทั่วโลกต่างให้การยอมรับเรื่องประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง

10.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

จากการศึกษาเอกสารขั้นต้นในระยะแรกของช่วงนี้ ไม่ปรากฏสาระตามเอกสารฉบับใดที่มีสาระเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา เอกสารดังกล่าว ได้แก่ นโยบายของรัฐบาลคณะที่ 33-42 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4

เมื่อรัฐบาลได้นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) มาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศในช่วงนี้ ปรากฏนโยบายที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด ความว่า “...เร่งส่งเสริมการศึกษาและเยาวชน โดยให้มีการเรียนธรรมศึกษาทุกระดับ และส่งเสริมให้เยาวชนประกอบกิจกรรมทางศาสนาตามจารีตประเพณี...” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 232) และเมื่อพิจารณาสาระตามแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ปรากฏสาระที่สอดคล้องกันโดยกล่าวถึงเรื่องการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนาในโรงเรียนทุกระดับการศึกษา และส่งเสริมให้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาตามจารีตประเพณี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2525 : 15)

ช่วงที่รัฐบาลคณะที่ 43 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 โดยแสดงเจตนารมณ์ที่จะให้การสนับสนุน ส่งเสริม และเผยแพร่กิจกรรมทางศาสนา ตลอดจนการมีเสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนา ส่งเสริมขันติธรรม และความสมานฉันท์ระหว่างผู้นับถือศาสนาต่างกัน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540 : 292) อาจกล่าวได้ว่าสาระดังกล่าวเป็นการสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลคณะนี้ให้ความสำคัญในเรื่องเสรีภาพที่จะนับถือศาสนา อีกนัยหนึ่งคือให้การยอมรับในสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนพึงมีตามหลักการสิทธิมนุษยชน ซึ่งน่าจะเป็นการส่งเสริมโอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามหลักศาสนาที่ตนนับถือได้ในระดับหนึ่ง

ในช่วงที่นำแผนพัฒนาฉบับที่ 5-7 มาใช้ ไม่ปรากฏว่าแผนฉบับใดกล่าวเกี่ยวกับเรื่องสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา รวมทั้งแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 และคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 44-53 ด้วยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของแผนฯ ไว้ว่า เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนากิจการศาสนาให้พระพุทธศาสนา และศาสนาอื่นที่คนไทยนับถือเป็นรากฐานในการพัฒนาจิตใจ คุณ

ธรรม จริยธรรม ของประชาชน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541 : 84) นับได้ว่าเป็นแนวคิดที่ปรากฏตามแผนระดับนี้เพียงฉบับเดียวในขณะนี้ ที่กล่าวถึงเรื่องศาสนาไว้อย่างชัดเจน โดยมีเพียงเป้าหมายที่จะให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาวิชาการศาสนามากขึ้น

11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

11.1 วิเคราะห์บทบัญญัติในกฎหมาย

จากการศึกษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2520 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการศึกษาแต่ประการใด

เมื่อพิจารณาพระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2521 (พระราชบัญญัติประถมศึกษา ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2521, 2521 :) ซึ่งลงสารบัญญัติให้การบริหารงานศึกษาของพ่อ-แม่ ผู้ปกครอง ตามมาตรา 9 ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. (ฉบับที่ 4) 2509 ที่มีได้มีกรยกเลิก กล่าวได้ว่าประชาชนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา โดยไม่ต้องส่งบุตรหลานมาเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียน

เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2523 ไม่ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้แต่ประการใด

เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนหลายมาตรา เช่น มาตรา 43 ให้การบริหารงานศึกษาที่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี และการจัดการศึกษาของรัฐ ต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองท้องถิ่น

นอกจากนี้ หมวด 9 ว่าด้วยการปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 289 ให้การบริหารงานศึกษาอบรม และฝึกอบรมภายในท้องถิ่นแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อีกทั้งรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมของรัฐด้วย นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่บัญญัติรับรองเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้อย่างชัดเจน กล่าวได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ทั้งในแง่การตัดสินใจ และการให้การสนับสนุน

11.2 วิเคราะห์เอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด

หลังวิกฤติเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ในระยะแรกไม่ปรากฏสาระจาก เอกสารฉบับใดที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา เอกสารดังกล่าวได้แก่ คำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 33-39 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) และแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4

การประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2520 (ประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520, 2520 : 337-380) เพื่อใช้เป็นแนวทางหลักสำหรับการจัดการศึกษาของรัฐ หมวด 4 ว่าด้วยการบริหารการศึกษา ปรากฏสาระที่กล่าวถึงการสนับสนุนให้มีการสรรหาตัวแทนประชาชนเพื่อเข้าร่วมบริหารการศึกษาในท้องถิ่น เพื่อควบคุมดูแลนโยบายการบริหารการศึกษาในสถานศึกษาที่จัดการศึกษาต่ำกว่าระดับอุดมศึกษา ให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของชาติและความต้องการอันจำเป็นของท้องถิ่น กล่าวได้ว่าเป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาของท้องถิ่นด้านการบริหาร โดยผ่านตัวแทนในรูปคณะกรรมการ นับว่าเป็นแนวคิดที่ปรากฏในแผนการศึกษาฉบับนี้เป็นฉบับแรกของช่วงนี้ ทั้งนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลแนวความคิดจากหลักการปฏิรูปการศึกษาของคณะกรรมการวางแผนเพื่อปฏิรูปการศึกษาเมื่อปี พ.ศ. 2517 ที่กำหนดวัตถุประสงค์ประสงค์ในการจัดการศึกษาไว้ว่า

...การศึกษาจะต้องช่วยบุคคลให้เข้าใจและภาวะสือรื้อวันที่จะมี
ส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตย อันมี
พระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทั้งจะต้องสร้างเสริมให้ประชาชนรู้จัก
สิทธิและหน้าที่ของตน รู้จักรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม...
(สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2518 : 15 เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

หลักการดังกล่าวนี้ น่าจะได้รับการผลักดันเพื่อให้บรรจุอยู่ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 โดยผู้ที่มีตำแหน่งทางการศึกษาขณะนั้น และเคยมีตำแหน่งในคณะกรรมการวางแผนเพื่อการปฏิรูปการศึกษาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่มีบทบาทชัดเจนคือ ดร. ภิญโญ สาธิต รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ซึ่งเป็นประธานกรรมการปฏิรูปการศึกษาโดยตำแหน่ง และเคยเป็นกรรมการปฏิรูปการศึกษามาก่อนด้วย (จรรยา วงศ์สายพันธ์, 2531)

เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4 ได้วางนโยบายและแนวทางพัฒนาการศึกษาด้านการปรับปรุงการบริหารการศึกษา โดยกล่าวถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและบริหารการศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาในแง่ของการตัดสินใจ ซึ่งมีความสอดคล้องกับสาระตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

การเข้ามามีการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 40 จากการทำรัฐประหารของ “คณะปฏิวัติ” แดงลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2520 กล่าวถึงการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการศึกษา เป็นการมีส่วนร่วมในเชิงสนับสนุนการศึกษาในระดับการศึกษาภาคบังคับ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 41 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 2 แดงลงนโยบายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2522 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับประเด็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนแต่ประการใด

หลังจากที่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ลาออกจากตำแหน่ง ได้มีการสรรหานายกรัฐมนตรีคนใหม่ ซึ่ง พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้รับการเสนอชื่อเข้ามาเป็นผู้นำรัฐบาลคณะที่ 42 แดงลงนโยบายเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2523 กล่าวถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและเสนอแนะความต้องการในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ตามนโยบายที่จะมอบอำนาจการจัดการศึกษาไม่ไปสู่ระดับปฏิบัติให้มากที่สุด กล่าวได้ว่ารัฐบาลคณะนี้มีเจตนาหมายที่จะให้โอกาสประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแง่ของการตัดสินใจ

เมื่อพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ประกาศยุบสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2526 และยุบสภาอีกครั้งเพื่อให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ในวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2529 (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และวัฒนา ดวงศรีสวัสดิ์, 2541 : 36) รัฐบาลคณะที่ 43 และ 44 เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ ซึ่งมี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลทั้งสองคณะแดงลงนโยบายโดยใช้ถ้อยคำเหมือนกัน กล่าวคือจะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษา โดยนัยน่าจะเป็นการมีส่วนร่วมในแง่ให้การสนับสนุน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าในช่วงของการบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 42-44 ซึ่งมี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ทั้ง 3 สมัย รวมเป็นเวลา 8 ปีเศษ รัฐบาลมีนโยบายที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างต่อเนื่อง สมัยแรกกล่าวถึงการมีส่วนร่วมในแง่การตัดสินใจ และ 2 สมัยหลัง กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในแง่สนับสนุน

เมื่อพิจารณาสาระตามแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ในด้านนโยบายส่วนรวมในการพัฒนาการศึกษา มุ่งเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา ซึ่งโดยนัยน่าจะเป็นการมีส่วนร่วมในการสนับสนุน

ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และ แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 5 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาแต่ประการใด

ในปัจจุปรมาณ พ.ศ. 2530 ซึ่งอยู่ในร่างของรัฐบาลคณะที่ 44 มีการประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) เป็นแนวทางหลักในการพัฒนาประเทศ ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนแต่ประการใด

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 6 มีนโยบายระดมสรรพกำลังเพื่อการจัดและพัฒนาการศึกษาให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนาการศึกษา โดยมีมาตรการที่จะเปิดโอกาสให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดและพัฒนาการศึกษาของชุมชน กล่าวได้ว่าแผนพัฒนาการศึกษาฉบับนี้มีเจตนารมณ์ที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามาใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมในการศึกษาทั้งในแง่ของการตัดสินใจและการสนับสนุน

เมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศใช้แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 6 ได้ยึดหลักการตามนโยบายของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ด้านการระดมสรรพกำลังเพื่อพัฒนาการศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม โดยมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนให้มีความร่วมมือในการจัดการศึกษา ซึ่งมีความสอดคล้องกับสาระสำคัญตามแผนพัฒนาการศึกษา

การเลือกตั้งทั่วไป เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 พรรคชาติไทยได้รับคะแนนสูงสุดจากการเลือกตั้ง จึงทำหน้าที่เป็นพรรคที่จัดตั้งรัฐบาล (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ รัตนา ตุงคสวัสดิ์, 2541 : 36-37) พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลคณะที่ 35-36 รวมเป็นเวลา 2 ปีเศษ เมื่อพิจารณาตำแหน่งนโยบายทั้ง 2 คณะรัฐบาลไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนแต่ประการใด

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" เข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ และจัดตั้งรัฐบาลคณะที่ 47 ซึ่งมีนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี นโยบายของรัฐบาลคณะนี้ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนแต่ประการใด

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 48 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกสุจินดา คราประยูร เป็น นายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ไม่ปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาของประชาชนแต่ประการใด

เมื่อพิจารณาสาระสำคัญของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) มีนโยบายการบริหารและการระดมสรรพกำลัง เพื่อการจัดการศึกษา โดยมีมาตรการสนับสนุนให้องค์กรเอกชนและองค์กรชาวบ้าน จัดหรือมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชน และท้องถิ่นในทุกชั้นตอน กล่าวได้ว่าแผนพัฒนาฉบับนี้ เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างชัดเจนและกว้างขวาง สาระดังกล่าวมีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับก่อน

เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2535 มีพระบรมราชโองการให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แผนการศึกษาฉบับนี้มีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทของครอบครัว ชุมชน กลุ่มบุคคล สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นๆ ให้มีส่วนร่วมในกระบวนการของการศึกษา ปรับปรุงระบบการบริหารการศึกษาให้กระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น ทั้งสนับสนุนให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการจัดการศึกษาของชุมชน กล่าวได้ว่านโยบายของแผนการศึกษาฉบับนี้ ส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาทั้งในแง่การตัดสินใจและในแง่การให้การสนับสนุน เป็นการส่งเสริมให้ทุกหน่วยงานของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษา

การส่งเสริมให้เอกชนหรือสถานประกอบการต่างๆ ได้ร่วมจัดการศึกษาดังกล่าว เพื่อให้มีการพัฒนาบุคลากรในหน่วยงานหรือสถานประกอบการนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อรองรับกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงนี้

การเข้ามาบริหารประเทศของรัฐบาลคณะที่ 49 ซึ่งมีนายอานันท์ ปันยารชุน เป็น นายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ เนื่องจากรัฐบาลได้เข้ามาบริหารประเทศในช่วงสั้นๆ เท่านั้น เพื่อให้มีการเลือกตั้งครั้งต่อไป

ผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535 พรรคประชาธิปัตย์ ได้คะแนนเสียงข้างมาก จึงจัดตั้งรัฐบาลคณะที่ 50 ซึ่งมี นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2538 ปรากฏสาระที่สนับสนุนให้บุคคลและองค์กรในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนในรูปแบบคณะกรรมการศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาในแง่ของการตัดสินใจโดยผ่านตัวแทน

ช่วงนี้ได้เกิดกระแสเรียกร้องของประชาชนให้มีการปฏิรูปทางการเมือง เมื่อรัฐบาลคณะที่ 51 เข้ามาบริหารประเทศ มีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 โดยกล่าวถึงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขององค์กรชุมชนและองค์กรผู้ปกครอง

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 52 เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2539 โดยกล่าวถึงการส่งเสริมให้ประชาชนและผู้ปกครองได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบการจัดการศึกษาอย่างใกล้ชิด

เมื่อพิจารณาสาระตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) มีการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยกำหนดวัตถุประสงค์ที่จะเสริมสร้างศักยภาพของคนและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในภูมิภาคและชนบทให้มีความพร้อมในการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยนัยของจุดประสงค์ดังกล่าว มิได้เป็นนโยบายที่จะมุ่งหวังให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมโดยตรง แต่เป็นผลที่คาดหวังให้เกิดขึ้นจากการเสริมสร้างศักยภาพของคนและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงความตระหนักของภาครัฐ ที่ให้ความสำคัญกับประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชน ต่อกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างยั่งยืน จากการเสริมสร้างพื้นฐานความเข้มแข็งให้กับชุมชนเป็นปฐม

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ปรากฏนโยบายการพัฒนาการศึกษา การปฏิรูประบบการบริหารและการจัดการศึกษา โดยปรับเปลี่ยนการตัดสินใจจากส่วนกลางให้เป็นการตัดสินใจในขั้นที่ทุกส่วนของสังคม ตั้งแต่ประชาชน ครอบครัว ชุมชน สถาบันทางสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชน และองค์กรภาครัฐ ให้มีส่วนร่วมและรับผิดชอบต่อการจัดการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ สะท้อนเจตนารมณ์ที่ชัดเจนของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ที่ให้โอกาสประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมในแง่ของการตัดสินใจ

แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ของกระทรวงศึกษาธิการ ได้วางนโยบายการปฏิรูปการบริหารและการจัดการศึกษา ให้มีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ และได้ยึดหลักการกระจายอำนาจเพื่อให้ทุกหน่วยในสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา กล่าวได้ว่าเป็นการให้โอกาสประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาทั้งในแง่ของการตัดสินใจ และการสนับสนุน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ทั้ง 3 ฉบับ ที่ประกาศใช้ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ปรากฏสาระสำคัญที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษา อย่างสอดคล้องกันทั้ง 3 ฉบับ

จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทยในช่วงนี้ นำสาระสำคัญที่ปรากฏตามกฎหมาย และที่เป็นแนวคิดจากเอกสารอื่น มาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ ๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ช่วงที่ 6 (พ.ศ. 2516-2540)

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิด
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับบังคับ	รัฐธรรมนูญฉบับที่ 10,13,14,16,16, พระราชบัญญัติ ประถมศึกษา (ฉบับที่ 6)พ.ศ. 2521	นโยบายรัฐบาลคณะที่ 35,36,37,38,40, 41,46,46,48,51, 53, แผนฯ 2520, แผนฯ 2535, แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ 4,5,6,7,8,แผนพัฒนาการศึกษา ก.4,6,8, แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนาฯ ก.4,6,7,8
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่างๆที่มีความเหมาะสม	-	นโยบายรัฐบาลคณะที่ 35,36,37,39,40, 41,46 ,50,51,52, แผนฯ 2520,2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ก.4,6,8,แผนพัฒนาการศึกษา ก.4, 6,7 แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนาฯ ก.4,7
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	รัฐธรรมนูญ ก.10, พ.ร.บ. มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช 2521	รัฐบาลคณะที่ 35,36, 37,39,41,46,48, 53 แผนฯ 2520, 2535, แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ.4,6 , แผนพัฒนาการศึกษา ก. 4,5,6,7,แผน

ประเด็นสิทธิทางการศึกษา	กฎหมาย	แนวคิด
(ต่อ ประเด็นที่ 3)		พัฒนาการศึกษา ศาสนา ฉ.,4,8
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	-	รัฐบารคณะที่ 36,39
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	รัฐธรรมนูญ ฉ.16	รัฐบารคณะที่ 45,58 แผนฯ2520,2535, แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉ.7,8,แผนพัฒนา การศึกษา ฉ.6,7, แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนาฉ.6,7,8
6. สิทธิที่จะเรียนรู้ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน	รัฐธรรมนูญ ฉ.16	รัฐบารคณะที่ 48,50, แผนฯ2520,2535, แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฯ ฉ. 8,แผนพัฒนา การศึกษา ฉ.7,แผน พัฒนาการศึกษา ศาสนาฉ.5,8,8
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ	-	แผนการศึกษาแห่ง ชาติ 2520, 2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 7
8. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	แผนการศึกษาแห่ง ชาติ 2520, 2535
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน	-	แผนฯ2520,2535
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด นโนธรรม และศาสนา	รัฐธรรมนูญ ฉ.10, 13,14,15,16	รัฐบารคณะที่ 43, แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฯฉ.5,แผนพัฒนาการ ศึกษาฉ.5,แผนพัฒนา การศึกษา ศาสนา ฯ ฉ.8
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	พระราชบัญญัติ ประถมศึกษา (ฉบับ ที่ 5) พ.ศ. 2521, รัฐธรรมนูญฉ.16	รัฐบารคณะที่ 38,40 42,43,44,50,51, 52,53,แผนฯ 2520 ,2535,แผนพัฒนา เศรษฐกิจฯฉ.6,8 แผนพัฒนาการศึกษา ฯ ฉ.5,6,7,8,แผน พัฒนาการศึกษา ศาสนา ฉ.4,6,7,8

หมายเหตุ

รัฐธรรมนูญ ฉ.10 หมายถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517

รัฐธรรมนูญ ฉ.13 หมายถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521

รัฐธรรมนูญ ฉ.14 หมายถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2534

รัฐธรรมนูญ ฉ.15 หมายถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534

รัฐธรรมนูญ ฉ.16 หมายถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

แผนการศึกษาฯ 2520 หมายถึง แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

แผนการศึกษาฯ 2535 หมายถึง แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535

แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉ. ... หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ...

แผนพัฒนาการศึกษาฯ ฉ. ... หมายถึง แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ...

แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนาฯ ฉ. ... หมายถึง แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และ
วัฒนธรรม ฉบับที่ ...

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 3 สรุปวิวัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย

ช่วงแรกที่มีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งยิ่งใหญ่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2435-2463) มีระยะเวลาประมาณ 28 ปี ผลการวิเคราะห์เอกสารปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา 7 ประเด็น กล่าวคือปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมาย 6 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา สิทธิในการรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชน สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ส่วนสาระที่เป็นแนวคิดจากเอกสารที่เป็นนโยบายหรือแนวคิดปรากฏ 4 ประเด็น ได้แก่ สาระที่เกี่ยวข้องประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ยังไม่ปรากฏให้มีการศึกษาภาคบังคับ แต่สาระสำคัญตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าจากการศึกษาในโรงเรียนเบื้องต้นซึ่งเป็นโรงเรียนหลวง โดยนัยน่าจะหมายถึงการศึกษาขั้นพื้นฐาน และแสดงเจตนาหมายที่จะให้อาณาประชาราษฎร์มีโอกาสได้รับการศึกษาเพื่อการรู้หนังสือขั้นพื้นฐานจากการเรียนไตรภาคในโรงเรียน กข นโม

เมื่อปี พ.ศ. 2445 เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายในเรื่องการศึกษา ที่จะให้ข้าราชการราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาในเชิงการให้การสนับสนุนด้านทุนทรัพย์ เนื่องจากงบประมาณที่กระทรวงธรรมการได้รับการจัดสรรมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับงบประมาณด้านความมั่นคงของประเทศ นอกจากนั้นหนังสือทูลเกล้าฯ ฉบับนี้ยังได้วางรูปการศึกษาไว้เป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการให้ทางเลือกแก่ผู้เรียนได้มีโอกาสเลือกประเภทการศึกษา

ช่วงนี้มีนโยบายสร้างรัฐชาติที่หลอมรวมคนในชาติให้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยการใช้กระบวนการทางการศึกษาเป็นกลไกทางการเมือง นโยบายนี้เป็นวิธีการหนึ่งซึ่งมีขึ้นเพื่อใช้ต่อสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก แต่รัฐยังคงให้การยอมรับเสรีภาพทางการศึกษาตามคตินิยมเชื่อ มโนธรรมและศาสนา อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน ดังปรากฏสาระสำคัญในรายงานการประชุมเทศบาลนครราชการกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2449 และปรากฏอย่างชัดเจนจากข้อบัญญัติตามพระราชบัญญัติโรงเรียน พ.ศ. 2460

ช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพพื้นฐานทางสังคมที่ชนชาวสยามยังคงมีค่านิยมในการเรียนหนังสือเพื่อเข้ารับราชการ แต่ในขณะที่เดียวกันอัตราตำแหน่งข้าราชการเริ่มถึงจุดอิ่มตัวแล้ว พระองค์ทรงตระหนักในสภาพปัญหาที่เกิดจากค่านิยมดังกล่าว จึงมีกระแสพระบรมราชโองการเรื่องกรรสีถยาของประเทศไทย โปรดเกล้าฯ ให้ปิดตำราที่มีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาไว้กับบุตรหลานได้ ซึ่งหมายความรวมถึงสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้แก่บุตรหลานด้วย

ช่วงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนแทนการสร้างวัดประจำรัชกาลตามราชประเพณีเดิม ทรงมีพระดำริให้ยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเปิดสอนในสาขาวิชาที่กว้างขวางยิ่งขึ้นไม่เฉพาะแต่สอนเพื่อให้เข้ารับราชการเท่านั้น โอกาสทางการศึกษาในระดับการศึกษาชั้นสูงของราษฎรในช่วงนี้จึงมีอย่างกว้างขวาง

ช่วงที่สอง นับตั้งแต่ที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. 2464-2474) มีระยะเวลาประมาณ 10 ปี ผลการวิเคราะห์เอกสารปรากฏสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา 4 ประเด็น กล่าวคือประเด็นที่ปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมาย ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับบังคับ สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุตรหลาน และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา เอกสารอื่นที่เป็นนโยบายหรือแนวคิด ปรากฏสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา

การตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ขึ้นมาใช้ในช่วงนี้ มีการบัญญัติให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาระดับบังคับ ปรากฏสาระบัญญัติที่ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับนี้ ซึ่งนับว่าเป็นพระราชบัญญัติฉบับแรกที่รับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับบังคับ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นเครื่องมือยกฐานะความเป็นอารยชนให้กับคนไทยโดยทั่วหน้า ทรงมีพระบรมราชโองการในการจัดการศึกษาว่า ต้องให้ขยายออกไปเป็นการศึกษาสำหรับชาติ (National Education)

แนวความคิดการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการสนองรับจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น

ด้วยแนวความคิดที่สอดคล้องคือ “ชกอนทั้งชาติขึ้นพร้อมกัน” และได้เกิดเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ดังกล่าว

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลบังคับต่ออาณาประชาราษฎร์โดยทั่วไปให้ส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษา โดยนัยจึงถือเป็นพันธะหน้าที่ของรัฐที่จะต้องจัดการ ดำเนินการ เพื่อให้การบังคับใช้เกิดผลในทางปฏิบัติ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นภาระอันหนักของรัฐที่จะจัดให้บริการทางการศึกษาอย่างทั่วถึงได้โดยลำพัง อย่างไรก็ตามมาตรา 10 ของพระราชบัญญัติฉบับนี้มีการบัญญัติรับรองสิทธิที่จะจัดการศึกษาให้กับบุตรหลานของบิดามารดาหรือผู้ปกครอง อีกทั้งรับรองสิทธิของประชาชนในชุมชน ตำบล หรือหมู่บ้านที่จะจัดการศึกษาในประเภทของโรงเรียนประชาบาล ซึ่งโรงเรียนประเภทนี้จัดได้หลายลักษณะ นอกเหนือจากประชาชนมีสิทธิจัดตั้งโรงเรียนได้ดังกล่าวแล้ว ยังมีสิทธิที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษา ในแง่ให้การสนับสนุนด้านทุนทรัพย์ในรูปของเงิน “ศึกษาพาส” ด้วย

เมื่อมีการนำโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 มาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา ได้ระบุประเภทการศึกษาไว้ 2 ประเภท คือสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งเป็นทางเลือกของการศึกษาที่ประชาชนมีโอกาสเลือกประเภทการศึกษาได้ หากพิจารณาในแง่ความเสมอภาคตามแนวคิดการศึกษาสำหรับชาติ จะเห็นว่าโครงการศึกษานี้ให้โอกาสเลือกประเภทการศึกษาเฉพาะนักเรียนชายเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเลือกปฏิบัติในการให้สิทธิเลือกประเภทการศึกษา ระดับประถมศึกษา อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาสภาพพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดบทบาทผู้หญิงไว้เพียงการเป็นแม่บ้านแม่เรือน จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรับการศึกษาในระบบมากนัก

เมื่อมีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ในปี พ.ศ. 2467 ปรากฏสาระที่กล่าวถึงสิทธิที่จัดการศึกษาของประชาชนตามหลักศาสนาของแต่ละกลุ่มชนได้ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพพื้นฐานทางสังคมไทยที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และศาสนา ทำให้บางมณฑลที่มีนับถือผู้ศาสนาอิสลามไม่ส่งบุตรหลานมาเข้าเรียน เพราะเกรงว่าจะมีการบังคับให้เรียนศาสนาที่ไม่สอดคล้องกับศาสนาที่นับถือ กระทรวงศึกษาธิการจึงประกาศออกมาอย่างชัดเจนที่จะไม่บังคับสอนเรื่องศาสนา ถ้าหากชนคณะใด นับถือ หรือเชื่อในศาสนาใด จะนำหลักของศาสนานั้นมาใช้สอนก็ได้ โดยที่รัฐให้หลักประกันว่าจะไม่ก้าวก่ายหรือบังคับ

ช่วงที่สาม มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย จากคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ในนาม “คณะราษฎร” จนถึงช่วงที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง (พ.ศ. 2475-2487) รวมเป็นเวลาประมาณ 12 ปี ผลการวิเคราะห์เอกสารปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา 7 ประเด็น กล่าวคือปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมาย 4 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่

จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัย สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษา ในสถาบันระดับอุดมศึกษา สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา และปรากฏแนวคิดจากเอกสารอื่นเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัย สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา สิทธิที่จะรู้หนังสือ สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่รูปแบบประชาธิปไตย ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายปกครองสูงสุด และมีนโยบายของรัฐบาลแต่ละคณะแถลงไว้เป็นแนวทางในการบริหารประเทศ ในระยะแรกของช่วงนี้การเมืองไม่มีเสถียรภาพ มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลบ่อยครั้ง รัฐบาลบางคณะไม่ได้แถลงนโยบายเลข ส่งผลให้นโยบายที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาไม่มีความต่อเนื่อง

รัฐธรรมนูญที่ประกาศใช้ทั้ง 2 ฉบับในช่วงนี้ ปรากฏสาระบัญญัติที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา 2 ประเด็น คือ สาระบัญญัติที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัย และสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา โดยได้บัญญัติกำหนดให้จำนวนผู้ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาเกินกึ่งหนึ่งของประชากรทั้งประเทศ เป็นเงื่อนไขในการพัฒนาการเมือง โดยนัยกล่าวได้ว่า เป็นพันธะจรรยาที่รัฐจะต้องดำเนินการจัดการศึกษาให้ทั่วถึง ทั้งนี้มีความสอดคล้องกับคำปฏิญาณที่จะรักษาหลัก 6 ประการ ของคณะราษฎร ในข้อ 6 ความว่า “จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร” เป็นเจตนารมณ์ที่ช่วยส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษามากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในช่วงนี้ ประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการเมืองการปกครองเป็นจำนวนมาก และยิ่งไปกว่านั้นคือขาดการศึกษา ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทุกด้าน

นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของไทย เมื่อปี พ.ศ. 2476 โดยเปิดสอนในลักษณะทฤษฎี ทั้งนี้เพื่อรองรับเงื่อนไขทางการเมืองเป็นประการสำคัญ กล่าวคือเป็นผลสืบเนื่องมาจากคำปฏิญาณของคณะราษฎรที่จะให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร และรองรับปัญหาราษฎรขาดความรู้ความเข้าใจในการเมืองการปกครอง จึงมีการกำหนดเงื่อนไขในการรับเข้าศึกษาน้อยมาก กล่าวได้ว่าราษฎรโดยทั่วไปมีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างกว้างขวาง

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ประมาณ 9 เดือน มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 แทนโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ปรากฏสาระสำคัญที่ระบุให้การศึกษารวมของพลเมืองเป็นสิทธิของรัฐที่จะใช้อำนาจควบคุม อบรม และสั่งสอน กุลบุตร และระบุให้เป็นสิทธิของประชาชนที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัย

บังคับ อีกทั้งระบุให้ประชาชนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ในประเภทโรงเรียนประชาบาล ประเด็นสิทธิทางการศึกษาดังกล่าวปรากฏสืบเนื่องไปจนถึงการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 ด้วย

เมื่อปี พ.ศ. 2478 ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 แทนฉบับเดิม เนื่องจากต้องการลดเวลาเรียนให้สั้นลงให้มีความสอดคล้องตามเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญ โดยเร็ว ปรากฏสาระบัญญัติที่ให้การรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างชัดเจน โดยมีส่วนร่วมในหลายลักษณะ อีกทั้งปรากฏนัยสำคัญที่รับรองสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของบิดามารดา หรือผู้ปกครองด้วย และเมื่อมีการแก้ไขพระราชบัญญัติฉบับนี้ ในปี พ.ศ. 2483 2505 2509 และ 2521 ก็ยังคงสาระบัญญัติที่มีนัยรับรองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของบิดา มารดา หรือผู้ปกครอง ตามพระราชบัญญัติฉบับแก้ไขทุกฉบับ การให้การรับรองสิทธิทางการศึกษาทั้งสองประเด็นดังกล่าว จึงน่าที่จะมีส่วนส่งเสริมให้ประชาชนมากกว่าครึ่งหนึ่งของประเทศมีการศึกษาถึงระดับประถมศึกษาตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญทั้ง 2 ฉบับ เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนักในช่วงนี้ อีกทั้งรัฐบาลขาดเสถียรภาพมาโดยตลอด หากรัฐจะทรงไว้ซึ่งสิทธิในการจัดการศึกษาแต่เพียงฝ่ายเดียว อาจเกินกว่ากำลังที่รัฐจะจัดให้บริการทางการศึกษาได้อย่างทั่วถึง

ในระหว่างเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาล ที่แสดงเจตนารมณ์ที่จะจัดการศึกษาเพื่อการรู้หนังสืออย่างเด่นชัด ซึ่งสืบทอดเจตนารมณ์รัฐบาลมาอย่างต่อเนื่องทั้ง 3 คณะรัฐบาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา ทั้งนี้เนื่องจากผลการสำรวจข้อมูลของกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2480 พบว่าสถิติผู้ไม่รู้หนังสือทั่วประเทศมากกว่าครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด ข้อมูลดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้รัฐบาลต้องเร่งรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือในทันที ด้วยเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการ คือประการแรก ปัจจัยจากภายในประเทศ ที่การศึกษาได้ถูกวางเป็นเงื่อนไขในการพัฒนาการเมือง ประการที่สอง ปัจจัยจากภายนอกประเทศ ที่ไม่ควรมีสำคัญในเรื่องการศึกษาของประชาชนเป็นเกณฑ์ที่แสดงว่าเป็นอารยประเทศหรือไม่ ซึ่งในประการหลังผู้นำรัฐบาลได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากการประกาศใช้รัฐนิยม 12 ฉบับ เพื่อวัตถุประสงค์ในการสร้างภาพลักษณ์ของอารยประเทศให้เกิดขึ้นกับประเทศไทย ซึ่ง 1 ใน 12 ฉบับ กำหนดให้การรู้หนังสือเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนด้วย นอกจากนี้ยังได้ออกพระราชกำหนดบังคับให้ทุกคนต้องรู้หนังสือ ซึ่งเป็นการเร่งรัดเรื่องการรู้หนังสือโดยใช้นาตราการทางกฎหมายบังคับประชาชน

ช่วงที่สี่ สิทธิทางการศึกษาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงช่วงที่นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ (พ.ศ. 2488-

2503) ช่วงนี้มีระยะเวลาประมาณ 15 ปี ผลการวิเคราะห์เอกสารปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา 8 ประเด็น กล่าวคือปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมาย 5 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในทางศึกษามหาวิทยาลัย สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา สิทธิที่จะรู้หนังสือ สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด นวัตกรรม และศาสนา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา และปรากฏแนวคิดจากเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา 5 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในทางศึกษามหาวิทยาลัย สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ สิทธิแห่งความเสมอภาคที่จะเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา สิทธิที่จะรู้หนังสือขั้น และสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา

สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้ภาวะเศรษฐกิจได้ตกต่ำเป็นอันมาก ราษฎรประสบปัญหาความทุกข์ยาก ขาดแคลนอาหาร มีใจบุรีร้ายทุกข์ุม รัฐบาลต้องเร่งแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในด้านเศรษฐกิจเป็นประเด็นหลัก และเร่งฟื้นฟูสภาพความเสียหายที่เกิดจากผลกระทบจากภาวะสงครามให้คืนสู่สภาพโดยเร็ว เมื่อศึกษาคำแถลงนโยบายของรัฐบาลที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ 4 คณะแรก คือคณะที่ 12-15 ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 18 เข้ามาบริหารประเทศ ได้แถลงนโยบายที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา และให้การส่งเสริมอาชีพ ซึ่งนับว่าเป็นแนวทางที่ทำให้การศึกษาได้ทำหน้าที่ช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจอันเป็นปัญหาหลักในช่วงนี้ และมีความต่อเนื่องในนโยบายไปจนถึงรัฐบาลคณะที่ 17 18 22 24 และ 25 ส่วนรัฐบาลคณะที่ 19 20 และ 21 สถานภาพทางการเมืองไม่มีเสถียรภาพตั้งแต่เหตุการณ์รัฐประหารเมื่อปี พ.ศ. 2490 จึงไม่ได้กล่าวเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาอย่างชัดเจน นอกจากรัฐบาลคณะที่ 20 ที่กล่าวเกี่ยวกับสิทธิที่จะรู้หนังสือด้วยการแสดงเจตนาสมัครที่จะส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่

สิทธิที่จะรู้หนังสือได้รับการกล่าวถึงอีกครั้ง โดยปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 22 นอกจากนั้นยังปรากฏนัยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามหาวิทยาลัย ในแง่ขยายโอกาสทางการศึกษาดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้น และสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาในแง่การเพิ่มการศึกษาระดับนี้ด้วย ในช่วงท้ายของวาระรัฐบาลคณะนี้ ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2494 ซึ่งมีสาระสำคัญที่ให้การส่งเสริมสิทธิที่จะรู้หนังสืออย่างชัดเจน โดยมีการเพิ่มเติมจุดมุ่งหมายในการส่งเสริมอาชีพนอกเหนือจากการอ่านออกเขียนได้ สิทธิทางการศึกษาของประชาชนที่ได้รับการส่งเสริมใน

ช่วงนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะได้รับแรงผลักดันจากที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีสมาชิกขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ซึ่งจะเห็นได้ว่าหลังจากนั้นมีการส่งตัวแทนขององค์การเข้ามาศึกษาสภาพการศึกษาในประเทศไทย รวมทั้งการได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินทั้งในรูปเงินช่วยเหลือ และเงินทุน

เป็นที่น่าสังเกตว่าหลังจากรัฐบาลคณะที่ 22 หมดวาระลงแล้ว รัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศเป็นคณะต่อมาตั้งแต่คณะที่ 23-28 ไม่ปรากฏว่าคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะใดที่กล่าวเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาของประชาชนอย่างชัดเจน ซึ่งการที่ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในช่วงดังกล่าวน่าจะมีสาเหตุมาจากเหตุการณ์เมืองขาดเสถียรภาพมาโดยตลอด จึงจะเห็นได้ว่าเป็นการปฏิบัติ และกฎหลายครั้ง รัฐบาลจึงไม่ให้ความสำคัญในสิทธิทางการศึกษาของประชาชน เพราะต้องระวังรักษาสถานะภาพของตนเองไว้

ช่วงที่ห้า เริ่มมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ (พ.ศ. 2504-2516) มีระยะเวลาประมาณ 12 ปี ผลการวิเคราะห์เอกสารปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา 6 ประเด็น กล่าวคือปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมาย 3 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และปรากฏแนวคิดจากเอกสารอื่นเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นต่าง ๆ 7 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา สิทธิที่จะรู้หนังสือ สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา

เมื่อรัฐบาลคณะที่ 29 เข้ามาบริหารประเทศจากการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2521 ซึ่งมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายอย่างชัดเจนที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา แต่อย่างไรก็ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 ที่คณะรัฐประหารล้มล้างไป ก็ไม่มีการร่างขึ้นแก้ไขใหม่ในทันที กล่าวคือหลังจากเข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศได้ 3 เดือนเศษ จึงนำธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 มาประกาศใช้ ซึ่งไม่ปรากฏสาระบัญญัติให้การรับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนแต่ประการใด ขณะเดียวกัน มาตรา 17 ได้บัญญัติให้อำนาจเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรี ธรรมนูญการปกครองฉบับนี้ใช้เป็นเครื่องมือปกครองประเทศถึง 9 ปี 5 เดือน จะเห็นได้ว่านโยบายของรัฐบาลคณะที่ 29 และกฎหมายที่ประกาศใช้ในช่วงเดียวกันนี้ ไม่มีความสอดคล้องกันแต่ประการใด

อย่างไรก็ตามได้มีการนำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 มาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาในช่วงนี้ ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษาหลายประเด็น ได้แก่สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบไม่แบ่งอ่า สิทธิที่จะรู้หนังสือ สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา

เมื่อปี พ.ศ. 2504 มีการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นแนวทางในกระทัตตภาพประเทศ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งในระยะแรกของแผนพัฒนาฉบับนี้ไม่ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับการศึกษาแต่ประการใด

นโยบายการพัฒนากระบวนเศรษฐกิจในช่วงนี้ ทำให้ภาคธุรกิจมีความต้องการแรงงานระดับกลางและระดับสูงเป็นจำนวนมาก มีดาวกล่าวถึงกาขยายสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาออกไปตามภูมิภาคให้ทั่วถึง ซึ่งโดยนัยเป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสในการเข้ารับการการศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษามากยิ่งขึ้น ดังปรากฏสาระสำคัญตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 30-31 และสาระสำคัญในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3

ผลสืบเนื่องจากนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้เกิดอาชีพใหม่ๆเพิ่มขึ้นมาจากที่เคยมีอยู่เดิม มีการถ่วงถ่วงเกี่ยวกับสิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการความเหมาะสมของผู้เรียน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ซึ่งมีสาระที่สอดคล้องกับคำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 31-32 โดยกล่าวในแง่การปรับปรุงและส่งเสริมการศึกษาทั้ง 2 ประเภท

สภาพพื้นฐานทางสังคมในช่วงนี้มีอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรสูงมาก มีนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นจำนวนมาก ช่วงนี้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยตามภูมิภาคหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยขอนแก่น แต่ก็ไม่สามารถรองรับนักเรียนเหล่านั้นได้ จึงได้มีการขยายปฏิญญิตัดตั้งมหาวิทยาลัยรวมคำแห่ง เมื่อปี พ.ศ. 2514 เป็นตลาคริษา เปิดรับสมัครผู้เรียนโดยไม่จำกัด กล่าวได้ว่าช่วยลดปัญหาคาถามไม่เสมอภาคทางการศึกษาได้มากพอสมควร

ช่วงที่หก สิทธิทางการศึกษาหลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 (พ.ศ. 2516-2540) มีระยะเวลาประมาณ 24 ปี ผลการวิเคราะห์เอกสารปรากฏสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิทธิทางการศึกษา 11 ประเด็น กล่าวคือปรากฏสาระบัญญัติในกฎหมาย 6 ประเด็น ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบไม่แบ่งอ่าในการศึกษาภาคบังคับ สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชน สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด นโนธรรม

และศาสนา และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา และปรารถนาแนวคิดจากเอกสารอื่นเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาประเด็นต่าง ๆ ในทุกประเด็นสิทธิทางการศึกษาตามกรอบการวิจัย

หลังวิกฤติเหตุการณ์เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 รัฐบาลต้องเผชิญกับกลุ่มพลังที่เดินขบวนเรียกร้องสิทธิของประชาชนในประเด็นต่าง ๆ ผลจากการเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นพลังผลักดันให้รัฐบาลต้องปฏิวัติตามข้อเรียกร้องในหลายประเด็น เช่น การเรียกร้องให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษา เป็นต้น

เมื่อพิจารณาสาระจากเอกสารของรัฐบาลช่วงนี้ ปรากฏสาระที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาจากเอกสารดังนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 คำแถลงนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 34 35 36 และ 37 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 และแผนพัฒนาการศึกษาศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 4 เอกสารเหล่านี้มีสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา 9 ประเด็น คือ

- สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาระดับมัธยมศึกษา กล่าวถึงการให้เปล่าในการศึกษาระดับประถมศึกษา และการขยายโอกาสที่จะได้รับการศึกษาจากการเร่งขยายการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายให้ทั่วถึงทุกตำบลภายในเวลา 4 ปี
- สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวถึงการจัดการศึกษาในรูปแบบการศึกษานอกระบบโดยเน้นด้านวิชาชีพต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการ ความจำเป็น และความต้องการของประชาชน
- สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา กล่าวถึงความเสมอภาคในแง่การกำหนดอัตราส่วนการคัดเลือกนิสิต นักศึกษาในมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค ให้เหมาะสม ความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาตามความสามารถ ความเสมอภาคในแง่การจัดการศึกษาแบบระบบเปิด และกำหนดมาตรฐานฉบับสมบูรณ์แนวคิด “มหาวิทยาลัยเปิด”
- สิทธิที่จะรู้หนังสือขั้นพื้นฐาน กล่าวถึงการส่งเสริมด้านอาชีพ นอกเหนือจากจุดมุ่งหมายเพื่อการอ่านออกเขียนได้
- สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต กล่าวถึงการเร่งรัดให้จัดการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการศึกษาตลอดชีวิต
- สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน กล่าวถึงความมุ่งหมายของการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น มีความเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย ศาสนา และหลักธรรม
- สิทธิที่จะเลือกประเภทการศึกษา กล่าวถึงการจัดระบบการศึกษาที่จัดประเภทตามความเหมาะสมกับความต้องการอันจำเป็นของสังคมไทย

- สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา มีการรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามการถือศาสนา

- สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในแง่ของการมีตัวแทนประชาชนเข้าไปร่วมบริหารการศึกษา การมีส่วนร่วมในการจัดการจัดการศึกษาของพ่อ แม่ ผู้ปกครอง และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดและบริหารการศึกษา

ยุคประชาธิปไตยช่วงนี้ มีโอกาสที่เอื้ออยู่ในระยะแรกเพียง 2 ปี “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ได้ทำรัฐประหารยึดอำนาจเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 การเมืองช่วงนี้ขาดเสถียรภาพ และมีการรัฐประหารอีกครั้งในไม่ช้า อย่งไรก็ตามรัฐบาลคณะที่ 39 และ 40 ได้แถลงนโยบายที่แสดงเจตนาว่าจะให้ประชาชนได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคคบังคับอย่างทั่วถึง โดยถือเป็นที่มาของรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการปรับปรุง ขยายรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่ออกไป และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการศึกษาภาคบังคับ

เมื่อเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ปรากฏสาระบัญญัติที่ให้การรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคคบังคับ รัฐบาลคณะที่ 41 ที่เข้ามาบริหารประเทศช่วงนี้มีนโยบายที่ส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่างๆ และสิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ด้วยการส่งเสริมการจัด “มหาวิทยาลัยเปิด” ซึ่งสอดคล้องกับการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชเป็นมหาวิทยาลัยแห่งที่ 2 ของประเทศไทยปี พ.ศ. 2521 สาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นนี้ปรากฏอย่างต่อเนื่องไปจนถึงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 เมื่อพิจารณาตำแหน่งนโยบายของรัฐบาลคณะที่ 42 43 และ 44 ปรากฏสาระที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา ซึ่งเป็นสาระสำคัญที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5-6 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 และแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 6 ที่กล่าวถึงการให้โอกาสประชาชนชนชนมีส่วนร่วมในการเสนอแนะการจัดการศึกษา การพัฒนาการศึกษา การพัฒนาสถานศึกษาและการให้ความร่วมมือต่างๆ แต่ระยะนี้ไม่ได้กล่าวถึงสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคคบังคับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณแล้ว

เมื่อสิ้นสุดยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ มีนักธุรกิจจำนวนมากเข้ามาเล่นการเมืองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเติบโต เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศดีขึ้นมาก รัฐบาลคณะที่ 45 และ 46 แถลงนโยบายมีสาระเกี่ยวข้องกับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามัคคบังคับ ในประเด็นที่จะขยายระดับการศึกษาขึ้นไปถึง 9 ปี ให้ความสำคัญกับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

ในรูปแบบต่าง ๆ ให้มีการแนะแนวอาชีพ และจะสร้างความเสมอภาคในการเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาด้วยการกระจายโอกาสทางการศึกษาไปสู่ภูมิภาค นโยบายด้านการศึกษาดังกล่าวเพื่อมุ่งผลิตกำลังคนรองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในช่วงนี้ นอกจากนี้ยังกล่าวเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิตด้วย ซึ่งนับว่าเป็นรัฐบาลคณะแรกที่แถลงนโยบายเกี่ยวกับประเด็นนี้

เมื่อปี พ.ศ. 2534 “คณะกรรมการความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” เข้ายึดอำนาจการบริหารประเทศโดยอ้างเหตุผลหลักในประเด็นนักการเมืองคอร์รัปชั่น รัฐบาลคณะที่ 47 แถลงนโยบายมีสาระที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ ต่อเนื่องจากรัฐบาลคณะก่อน รัฐบาลคณะที่ 48 แถลงนโยบายมีสาระเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามากบังคับ ในแง่ของการขยายระดับชั้นของการศึกษามากบังคับให้ถึงมัธยมศึกษาตอนต้น สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวถึงการจัดการศึกษาทั้งรูปแบบในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนเพื่อยกระดับการศึกษาของประชาชน สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษา กล่าวถึงในแง่การกระจายโอกาสทางการศึกษา และสิทธิที่จะได้เรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชน กล่าวถึงในแง่การปรับปรุงหลักสูตร อย่างไรก็ตามรัฐบาลคณะนี้บริหารประเทศไปได้เพียง 3 เดือน ก็เกิดเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ต่อจากนั้นรัฐบาลคณะที่ 49 เข้ามาบริหารประเทศ แต่ไม่ปรากฏสาระตามคำแถลงนโยบายที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเด็นใด ๆ กล่าวโดยสรุปได้ว่าช่วงนี้การเมืองไม่มีเสถียรภาพ รัฐบาลไม่สามารถบริหารประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ทำให้เกิดกลุ่มพลังชนชั้นกลางซึ่งเป็นพลังสำคัญต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงในช่วงต่อมา กล่าวคือมีการเรียกร้องให้ปฏิรูปการเมือง อีกทั้งเป็นช่วงที่เข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเกิดกระแสประชาธิปไตย สิ่งแวดล้อม และสิทธิมนุษยชน แพร่ขยายไปทั่วโลก ช่วงนี้ปรากฏสาระสำคัญจากเอกสารของรัฐที่เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษา 10 ประเด็น กล่าวคือ

- สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษามากบังคับ กล่าวถึงการจะขยายการศึกษามากบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ต่อจากนั้นได้มีการรับรองสิทธิที่จะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ซึ่งนับว่าเป็นจุดเปลี่ยนของประเด็นนี้อย่างชัดเจน

- สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่กล่าวถึงการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อโอกาสประชาชนได้พัฒนาร่างกายอย่างทั่วถึง

- สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าสู่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา กล่าวถึงการพัฒนากำลังคนโดยจะเปิดสถาบันอุดมศึกษาให้ครบทุกจังหวัด และการให้โอกาสทางการศึกษาด้วยการจัดตั้งกองทุนกู้ยืมเรียน

- สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับค่านิยม วัฒนธรรมนิยม ประเพณี และวัฒนธรรมของกลุ่มชน กล่าวถึงการวิจัย พัฒนา และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีเป้าหมายในการบรรลุองค์ความรู้เพื่อการเรียนรู้
- สิทธิที่จะได้รับการแนะแนวอาชีพ กล่าวถึงการพัฒนาข้อมูลข่าวสาร ภาวะการตลาดแรงงาน เพื่อให้ผู้ประกอบการแนะแนวการศึกษาและอาชีพ
- สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษา กล่าวถึงการจัดประเภทการศึกษาให้สอดคล้องตามความเหมาะสม และความต้องการของประชาชน ชุมชน และประเทศ
- สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา มีการให้การรับรองเสรีภาพในการศึกษาอบรมตามศาสนาที่นับถือ
- สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา กล่าวถึงการส่งเสริมบทบาทครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในระบบการศึกษา
- สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต กล่าวถึงการจัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย

เป็นที่สังเกตว่าสิทธิทางการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษาในช่วงนี้ มีการให้การรับรองและให้การส่งเสริมอย่างเด่นชัดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนของพัฒนาการทางการเมือง และการศึกษาไทยได้เป็นอย่างดี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 10 สรุปผลการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาในประเทศไทย ในประเด็นต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2435-2540

ช่วงที่ / เอกสารหมายเลข	ช่วงที่ 1 (2435-2463)		ช่วงที่ 2 (2464-2474)		ช่วงที่ 3 (2475-2487)		ช่วงที่ 4 (2488-2503)		ช่วงที่ 5 (2504-2515)		ช่วงที่ 6 (2516-2540)	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
ประเด็นสิทธิทางการศึกษา												
1. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษานอกบังคับ	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2. สิทธิทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสม	-	-	-	-	-	-	-	✓	-	✓	-	✓
3. สิทธิแห่งความเสมอภาคในการเข้าศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	✓	-	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
4. สิทธิที่จะรู้หนังสือ	✓	-	-	-	-	✓	-	✓	-	✓	-	✓
5. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาตลอดชีวิต	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	✓	✓
6. สิทธิที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับคำนิยามและชนบทกรรมนิยมประเพณีของกลุ่มชน	-	✓	-	-	-	-	✓	-	-	-	✓	✓
7. สิทธิที่จะได้รับการแนะนำอาชีพ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	✓	-	✓
8. สิทธิในการเรียนรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	-	-	-	-	-	✓	-	-	-	-	-	✓
9. สิทธิในการเลือกประเภทการศึกษาสำหรับบุคคลหลาน	✓	-	✓	-	-	✓	-	✓	-	✓	-	✓
10. สิทธิที่จะมีเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	-	-	✓	✓
11. สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการศึกษา	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓*	-	✓	✓	✓	✓

หมายเหตุ เอกสารหมายเลข 1 หมายถึง กฎหมาย

เอกสารหมายเลข 2 หมายถึง นโยบายหรือแนวคิด

✓* หมายถึง กฎหมายที่ประกาศใช้ในช่วงก่อน และยังมีผลบังคับใช้ต่อเนื่องถึงช่วงนั้น ๆ